

ЈТ10

СРПСКИ ЈЕЗИК И ЊЕГОВЕ НОРМЕ
(ДИЈАХРОНО-СИНХРОНИ АСПЕКТИ)

Нови Сад
2015

Лингвистичке свеске 10

СРПСКИ ЈЕЗИК И ЊЕГОВЕ НОРМЕ
(ДИЈАХРОНО-СИНХРОНИ АСПЕКТИ)

Уредници:

Јасмина Грковић-Мејдор
Владислава Ружић

Нови Сад
2015

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

Одсек за српски језик и лингвистику 2015.
Едиција: Лингвистичке свеске

За издавача:

проф. др Ивана Живанчевић Секеруш, декан

Уредници:

*проф. др Јасмина Грковић-Мејџор
проф. др Владислава Ружић*

Рецензенти:

*проф. др Милорад Радовановић
проф. др Мато Пижурица
проф. др Весна Половина
проф. др Вера Васић
проф. др Едита Андрић
мр Мирјана Јоцић*

Издаје:

Филозофски факултет у Новом Саду

ISBN

978-86-6065-322-4

ЛИНГВИСТИЧКЕ СВЕСКЕ 10

СРПСКИ ЈЕЗИК И ЊЕГОВЕ НОРМЕ
(ДИЈАХРОНО-СИНХРОНИ АСПЕКТИ)

Нови Сад
2015

НАПОМЕНА О АУТОРСКОМ ПРАВУ:

Ниједан део ове публикације не може се прештампати, репродуковати или употребити у било ком облику без писаног одобрења аутора, као носиоца ауторског права.

COPYRIGHT NOTICE:

No part of this publication may be reprinted, reproduced or utilized in any form without permission in writing from the author, as the holder of the copyright.

УВОДНА РЕЧ

У тематском зборнику насловљеном „Српски језик и његове нормe: дијахроно-синхрони аспекти” обједињени су резултати истраживања сарадника са два актуелна републичка пројекта *Историје српског језика и Стандардног српског језика: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања*,¹ чији су руководиоци и уредили ово монографско дело које садржи 21 изворни научни прилог.

Радови из области историје језика, тематски разноврсни и рађени на корпусу различитих жанрова и функционалних стилова, посвећени су одабраним проблемима из области старосрпског и историјских књижевних идиома, од најранијих споменика до књижевног језика предстандардне епохе. У научним радовима који покривају област стандардног српског језика и поједине његове идиоме аутори су са различитих теоријско-методолошких аспеката сагледавали морфосинтаксичке, творбеносемантичке, лексичкосемантичке и фразеолошке појаве у језику, док су у два контрастивним студијама обрађене и лексичке интерференције у мађарском и српском, односно српском и словеначком језику. Поједини радови су претежно прагматички и нормативно оријентисани. Језички ресурси ових истраживања су разноврсни те покривају како књижевноуметнички, новинарско-публицистички тако и јавно политички и разговорни дискурс.

Овај тематски зборник је јубиларна, десета књига у едицији Лингвистичке свеске, коју објављује Одсек за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду.

Уредници

---

¹ Оба пројекта (бр. 178001 и бр. 178004) финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

САДРЖАЈ

СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ Дисјунктивна координација у српском језику XII–XVI века	9
ВЛАДИМИР ПОЛОМАЦ Употреба двоструке варије (кандеме) у српским повељама и писмима од краја XIV и током XV	27
НАТАША ДРАГИН Лексички слојеви Земљорадничког закона (Хил 466)	52
МАРИНА КУРЕШЕВИЋ Проучавање хипотактичких структура и њихова улога у расветљавању функционалности раслојености српскословенског језика	64
НАДЕЖДА ЈОВИЋ Графијске и језичке разлике трију поновљених преписа текста о бухачу (<i>Tanacetum pirethrum</i>) у Хиландарском медицинском кодексу	83
ИРЕНА ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ Обележавање квантитета у драми „Младен и Доброљуб” (1829) Константина Пејичића	96
ИСИДОРА БЈЕЛАКОВИЋ Колокације са термином месец у српском књижевном језику предстандардне епохе	110
ЈЕЛЕНА АЈЏАНОВИЋ, ВЛАДИСЛАВА РУЖИЋ Циљни инфинитив у књижевном језику код Срба у 19. веку и данас	124
ИВАНА АНТОНИЋ Прилошке лексеме као индикатори значења изненадног појављивања у времену	143
МИЛИВОЈ АЛАНОВИЋ О комплементарности синтагматских релација у реченици	160
НАДА АРСЕНИЈЕВИЋ Глаголи страховања и њихове допуне	176
ЖЕЉКО МАРКОВИЋ Експресивни глаголи визуелне перцепције у српском и словеначком језику	192

ЈАСМИНА ДРАЖИЋ	
Својства и типови лексичких спојева – преглед основних учења	.203
ЈЕЛЕНА РЕДЛИ	
Експликативне номиналне синтагме у семантичком пољу квалификативности	.218
ГОРДАНА ШТАСНИ	
Лична имена настала супстантивизацијом	.232
МИЛАН АЈЦАНОВИЋ	
Структура српских географских термина страног порекла	.249
ДУШАНКА ВУЈОВИЋ	
Нове домаће речи у политичком жаргону	.265
ГОРДАНА ШТРБАЦ	
Физичке особине човека у српској фразеологији	.277
НАТАША КИШ	
Социолингвистичка анализа неких аспеката фатичке функције језика . . .	.298
СТРАХИЊА СТЕПАНОВ	
Оглед из текстуалне прагматике: на примеру уводника	.313
ДУШАНКА ЗВЕКИЋ-ДУШАНОВИЋ	
Из лексичке интерференције у мађарско–српском двојезичју	.330

СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ

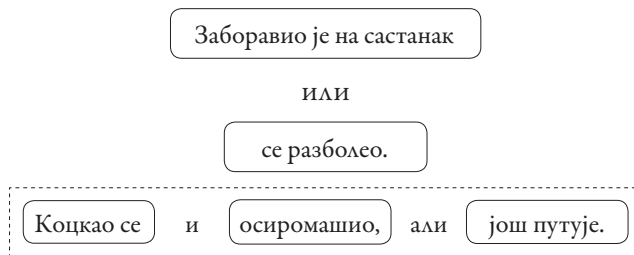
ДИСЈУНКТИВНА КООРДИНАЦИЈА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ XII–XVI ВЕКА*

У раду се разматра структура раставних координираних конструкција у српском језику од XII до XVI столећа. Према намери говорника, дисјунктивност је типолошки подељена (а) на *просту*, тј. *некатегоричку* дисјунктивност, којом се обелодањује постојање алтернативних опција, и (б) на *изборну*, тј. *категоричку* дисјунктивност, у којој се трага за остваривом алтернативом. Категоричку дисјунктивност прати конфликтност сучељених ситуација, док је некатегоричка дисјунктивност у том смислу немаркирана.

Кључне речи: старосрпска паратакса, категоричка дисјунктивност, некатегоричка дисјунктивност, раставни везници.

1. РАСТАВНЕ РЕЧЕНИЦЕ У СИСТЕМУ РЕЧЕНИЧНЕ КООРДИНАЦИЈЕ.

У типолошким синтаксичким студијама реченична координација се – према критеријуму укључености два догађаја у актуелни ситуациони оквир исказан сложеном реченицом – дели на коегзистентни и некоегзистентни однос (MAURI 2008: 47). Док се коегзистентни спој бинарно грана, према критеријуму конфликтности, на неконфликтну коегзистентност *саставног* или *копулативног* типа и конфликтну коегзистентност *супротног* или *адверзативног* типа, некоегзистентна веза се своди на *дисјунктивност* или *раставност* (ПАВЛОВИЋ 2014а: 9), што би се схематски могло илустрирати на следећи начин (уп. MAURI 2008: 81):

* Рад је настао у оквиру пројекта *Историја српског језика* (бр. 178001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Овај приказ сугерише да би се саставна и супротна реченична координација могле третирати као хоризонталне релације, док би раставни реченични односи градили вертикалну везу. Хоризонталне (саставне, односно супротне) релације коегзистирају на истој временској оси, док вертикалне (раставне) релације не коегзистирају временски већ као низ контекстуално спојивих, мање или више супротстављених могућности, од којих је једна остварива, али говорник не зна која. Т. Охори примећује да у основи опозиције временски коегзистентних саставних и временски некогзистентних раставних релација стоји когнитивна дистинкција *реално* ~ *иреално*,¹ или можда боље рећи *реално* ~ *потенцијално*.

Алтернативне могућности контекстуално су интегрисане експлицитаном или имплицитаном заједничком компонентом координираних клауза, коју Е. Ланг (1984: 71) термилошки одређује као *интегратор*. Тако би се, на пример, у раставној сложеној реченици *Заборавио је на састанак* или *се разболео* могао издвојити заједнички субјекат као реченични интегратор, али и пропозиција *‘одсутан је’* као прагматички и(ди) контекстуални интегратор. Заједничка реченична компонента као интегратор координираних реченичних структура често је елидирана у једној или другој клаузи, што је израз принципа *синтагматске економичности* (НАИМАН 1985).

Типолошка разматрања реченичне дисјунктивности показују да је она – вероватно због временске некогзистентности – когнитивно сложенија, па у том смислу и мање природна у односу на временски когзистентне копулативне и адверзативне релације, што се на језичком плану манифестује кроз маркираност језичког израза раставних реченичних односа. Језички обележене категорије, како примећује Џ. Хејман (1980: 528) маркиране су и семантички, а када су у питању везнички индикатори дисјунктивности, то се може и образложити применом Гивонових критеријума маркираности (GIVÓN 1995). Наиме, према *критеријуму учесталости*, маркиране структуре знатно су ниже фреквенције од немаркираних, што

¹ По његовом мишљењу: „the realis-irrealis distinction of mode is a crucial factor in forming the concepts of AND and OR. As we have seen, a list of entities can be interpreted conjunctively (=AND) in some languages when the predication is in the realis MODE. On the other hand, when the predication is in the irrealis MODE, this means the acknowledgement of alternative possibilities (more generally the construction of mental spaces). The disjunctive (=OR) interpretation is a result of this process” (OHORI 2008: 64).

Т. Охори (2004: 61–62) недвосмислено и показује на примеру енглеског и немачког језика, у којима су везнички показатељи копулативности вишеструко учесталији од показатеља дисјунктивности.² Према *критеријуму структурне сложености*, маркиране форме су формално сложеније од немаркираних, па су стога везнички показатељи дисјунктивности обично дужи од везничких показатеља копулативности (уп. НАСПЕЛМАТН 2004: 27), а у неким доменима и адверзативности.³

Формално-семантичка обележеност раставних везника упућивала би на њихов познији развој, што се у начелу може аргументовати чињеницом да се у словенским језицима саставни везници обично поклапају, док се раставни по правилу не поклапају.⁴ Индикативан је у том смислу и податак да постоје језици у којима нема формалних показатеља дисјунктивности, те да се они међу координативним везницима најчешће посуђују.⁵

2. ТИПОЛОГИЈА РЕЧЕНИЧНЕ ДИСЈУНКТИВНОСТИ. Типолози раставну реченичну координацију обично деле – према прагматичком циљу, односно намери говорника – на *просту* и *изборну* дисјунктивност

² У енглеском је фреквенцијски однос и и или релација 6,2 : 1, а у немачком чак 17,1 : 1, разуме се у корист везничког показатеља копулативности. У старосрпском споменицима од краја XII до средине XV века тај однос износи приближно 8,4 : 1, уколико се по страни оставе примери тзв. делимитативног и, који нема функцију саставног везника.

³ Илустративан би у том смислу био однос раставног *или*, с једне стране, и саставно *и*, односно супротно *а*, с друге стране. Ту се, наравно не ради, о језичкој универзалији, али би се поменути однос могао подвести под језичке фреквенталије, како то показује М. Хаспелмат, а што се може видети и из табеларног приказа координативних конектора, који даје К. Маури (2008: 315–321). По формалној комплексности раставне везнике могу надмашити везнички показатељи специфичних типова супротности, као што су корективна или контраочекивана адверзативност (уп. ПАВЛОВИЋ 2014б: 116–118), па тако наспрам српског раставног *или* стоји формално комплексније корективно адверзативно *него*.

⁴ За саставно *и* знају мање-више сви словенски језици (бар на нивоу дијалекта или у својој дијахроној перспективи), док је раставно *или* својствено словенском југу и североистоку (КОРЕЋНÝ – ŠAUR – POŁÁK 1980: 212–218, 220–222).

⁵ А. Кибрик (2004: 547) уочава да у горњокускоквимском језику (*Upper Kuskokwim Athabaskan*) на Аљасци нема аутентичног средства за исказивање дисјунктивности, већ се понекад употребљава енглеско *or*. На сличан начин даргински језици на Кавказу усвајају персијско *ya... ya...* (VAN DEN BERG 2004: 203), својствено и турском језику (LEWIS 2001: 210). Можда није случајно да се и у српским говорима јавља управо раставно *ја*, мање-више јасног порекла (уп. ПЕТРОВИЋ 1973: 176; ДЕШИЋ 1976: 275; ИВИЋ 1994: 320; ДАЛМАЦИЈА 1997: 142 и сл.).

(уп. DIK 1968: 276; MAURI 2008: 157–158). Простом дисјунктивношћу обелодањује се постојање алтернативних опција, док се изборном дисјунктивношћу настоји идентификовати остварива алтернатива, па Х. Беличова и Ј. Седлачек (1990: 20–21) за савремене словенске језике типолошки сучељавају *некатегоричку* и *категоричку* дисјунктивност.⁶ Категоричком дисјунктивношћу реченички се презентују инкомпатибилне, па у том смислу и супротстављене алтернативе (1–2), док се некатегоричком дисјунктивношћу реченички уобличавају компатибилне алтернативе, које стоје у односу међусобне индиферентности будући да избор једне од њих није нужан (3):

- (1) *Да ли ћеш га казнити ИЛИ ћеш га ослободити?*
- (2) *Судије су дужне да казне ИЛИ да ослободе оптуженог;*
- (3) *Тамо се може молити ИЛИ медитирати ИЛИ читати ИЛИ се на неки други начин духовно уздизати.*

Како категоричка дисјунктивност представља спој међусобно супротстављених алтернатива, јасно је да критеријум конфликтности – на основу кога се коегзистентне релације деле на саставне [– КОНФЛИКТ] и супротне [+ КОНФЛИКТ] – релевантан и у домену некоегзистентне раставности, и то утолико што категоричка дисјунктивност има обележје конфликтности [+ КОНФЛИКТ], док је некатегоричка дисјунктивност конфликтно немаркирана [$\pm$ КОНФЛИКТ]. Уравно се стога некатегоричка дисјунктивност може трансформисати у сукцесивну напоредност (3а), што је категоричкој дисјунктивности недоступно (1а–2а):

- (1а) *; Да ли ћеш га казнити И ослободити?*
- (2а) *; Судије су дужне да казне И ослободе оптуженог;*
- (3а) *Тамо се може молити И медитирати И читати И духовно се уздизати на неки други начин.*

Семантичка разлика између некатегоричке и категоричке дисјунктивности у савременом српском језику најчешће се разазнаје из контекста, док се у низу језика она исказује употребом различитих раставних везника. Тако је, на пример, према налазима К. Маури (MAURI 2008:

⁶ Полазећи од чињенице да се изборна дисјунктивност најјасније испољава у упитним реченичним исказима, М. Хаспелмат (2007: 25) изборну дисјунктивност назива *упитном*, а просту *стандардном*.

187–188), ова значењска опозиција везнички оверена у пољском, украјинском и белоруском језику, док је везнички неоверена у руском, бугарском и српском језику. Х. Беличова и Ј. Седлачек (1990: 20–21) нису толико изразити у својим формулацијама, али примећују да се некатегоричка дисјунктивност осим основним дисјунктивним везницима – као што су руско, бугарско, македонско и српско *или*, словеначко *ali*, украјинско и белоруско *abo*, пољско *albo*, словачко *alebo* и чешко *(a)nebo* – може исказати специјализованим конекцијама какве су пољско *czy*, словачко *či*, украјинско *чи*, белоруско *ці*, српско, македонско и бугарско *било... било*, руско *будь то ... будь то*, чешко *bud'... bud'* и сл.⁷ Типолошки значај опозиције *категоричка ~ некатегоричка дисјунктивност* и њено испољавање на словенском језичком простору, намеће питање да ли је ова разлика имала било какав формални показатељ у старосрпској писмености. Покушај да се одговори на ово питање представља наставак анализе старосрпске партаксе (уп. ПАВЛОВИЋ 2014а, 2014б) у споменицима настајалим од XII до XV столећа. Овом приликом као контролни корпус размотрено је и неколико функционално-стилски разнородних споменика XVI столећа, јер се показало да категоричка дисјунктивност долази до изражаја првенствено у текстовима с развијеним дијалозима, који се у старосрпској писаној заоставштини интензивније јављају тек након XV столећа.

3. НЕКАТЕГОРИЧКА ДИСЈУНКТИВНОСТ својствена је реченичним структурама у којима говорник није фокусиран на реалну вредност исказаних алтернатива будући да му је намера само да их предочи као еквивалентне могућности, које се могу остварити сукцесивно или од којих је само једна остварива, али у датом моменту није битно која (VĚLIČOVÁ – SEDLÁČEK 1990: 21; MAURI 2008: 159–160). У координираним реченичним структурама по правилу алтернира по један реченични чинилац, док се једна или више реченичних компоненти подударају. Подударне реченичне компоненте, као *реченични интегратори* (LANG 1984: 71), елидирају се у складу с принципом *синтагматске економичности* (НАИМАН 1985), па се дубинска реченична дисјунктивност на површинском плану врло често испољава као синтагматска дисјунктивност. У односу некате-

⁷ У старочешком језику раставни везник *(a)nebo* био је немаркиран, док су везници *leč* и *lib(o)* били својствени некатегоричким раставним релацијама, а везник *čili* упитно исказаним категоричким раставним везима (BAUER 1960: 91–101).

горичке дисјунктивности могу се наћи предикати координираних структура, односно њихови субјекти, објекти, те различите врсте прилошких одредби, при чему се у својству координативног конектора јављају везници *нлн* (54,16%) (4), *лн* (18,77%) (5), *а* *нлн* (7,86%) (6), *вола* (14,41%) (7), *лн* (2,18%) (8), *любо* (2,18%) (9) и *годѣ* (0,44%) (10):⁸

- (4а) [дисјунктивност предиката] ако *ѡрошь ... бн хотеь хавити нлн бн нсѡхавнъ намъ а твоє стѡ цѣрство да нн помага* (Дубр. 1253, А 23.20), ако *лн га самъ . . нлн мон людн бнсмѡ неѡо пакостнлн ... да мѡ вьсе вракѡ . нлн да мѡ чннѡ вьсе вратити* (жупан Радослав 1254, А 26.14), *кто ѡборн на концѣ да се оубнѣ нлн ѡбесн* (Нем. око 1395, А 121.10'), да *нѣсть никто болнѡ цѡ ѡзѣти нлн забавн|т|* (Балш. 1385, А 192.12), где *га ѡбн|ѣ| гѡса . нлн ако га пок[рад]ѡ ѡ се|л| да нмъ п|л|актѡ · ѡ|к|олн|н|а* (Лаз. 1387, А 195.24), ако *нмашъ цѡ рекн соупротѣвъ жнвкоу нлн показатъ за тѣн дльгъ ето тн дасмо рокъ ·н· днѣ* (Дубр. 1417, А 491.5);
- (4б) [дисјунктивност субјеката] *по жнвотѣ же моемъ наконъ мене · нлн остане дѣте мое нлн оуноуѣ нлн праоуноуѣ нлн ннѣ кто любо прнснн мон · н хѡке снѣ потворити бѣ да моу соудн* (Нем. 1234, А 5.28), ако *ѡрошь нлн братъ его владнславъ нлн кѣто ѡ|д| рода того нлн властелннѣ бн хотеь хавити ... твоє стѡ цѣрство да нн помага* (Дубр. 1253, А 23.20), ако *лн га самъ . . нлн мон людн бнсмѡ неѡо пакостнлн ... да мѡ чннѡ вьсе вратити* (жупан Радослав 1254, А 26.14), ако *лн га боудѣ*

⁸ Раставно *лн* развило се од упитне партикуле из двочланих питања, што је потврђено у старословенским, староруским, старочешким и старопољским споменицима (уп. КОРЕЏЊЎ и др. 1980: 410–411). Раставно *нлн* и *лн* спојеви су примарно упитне партикуле *лн* и прасловенских везника *н*, односно *а*. Везивање доминантно саставног *н*, као споне међу изразима блиских, исторангираних ситуација (уп. Грковић-Мејџор 2013: 46), и доминатно супротног *а*, као индикатора нечег новог и неочекиваног (уп. Грковић-Мејџор 2007: 181), за сферу дисјунктивности (макар и у форми сложеног *нлн*, односно *лн*) показује фазичну природу (уп. Радовановић 2009) једног мисаоног концепта смештеног између копулативности и адверзативности. Раставним *вола*, *любо* и *годѣ* истиче се волунтативност и(ли) дезидеративност некатегоричке дисјунктивности. Партикула *годѣ* развија дисјунктивност на бази значења ‘оно што се жели’ (Скоп 1971: I/584), чиме се и везује за заменице и прилоге опште неодређености (цѡ *годѣ*, колнко *годѣ* и сл.). Управо тако ваља посматрати и прилошко *любо*, које старословенским упитним заменицама даје статус опште неодређености (уп. КОРЕЏЊЎ и др. 1980: 415–417). Раставно *вола* настало је конверзијом одговарајуће именице, чиме се на најексплицитнији начин подвлачи волунтативан однос координираних ситуација. На сличан концепт упуђује и мађарско дисјунктивно *akár ... akár* (уп. КОРЕЏЊЎ и др. 1980: 726).

- ω|д|'слаал царь нли соудне на работѣ тогази прнстава . да нѣсть крнвь (Нем. око 1395, А 121.7), И кто любн нти нзъ моє зем|л|є ѣ дѣбровнн|к|ь нли срѣбннъ . нли влахъ . нли чн го|д|ь члв|к|ь на кѣплю всакъ да грє|д| словоднѡ (Лаз. 1387, А 195.28), ако вн се по кѡ|м|ь врьменѣ када згоднло терь се нашлн на морѣ го|д|нъ воє|д|а нванншъ кнезь петрь нли кнезь ннкола комь годє ѣзърокѡ|м|ь да н|х|ь нлм|о| ѣзєтн ѣ нашє|х|ь дрѣвє|х|ь (Дубр. 1442, А 632.69);
- (4в) [дисјунктивност објеката] н намь богъ да помокъ прнєтн вѣсе граде нли костєлн (Дубр. 1253, А 23.16), н ако нмє хтѣтн краљ послатн конскѣ на дѣбровнннъ : нли гѣсѣ ... да є ω|д| мене вѣдѣнне ѣ градѣ (Нем. 1267–1268, А 31.3), да не сѣтворнмо ннкое лѣкавство нли безаконне ω|г|с|нѣ вакѣ н г|с|пгн мар|ѣ| (Дубр. 1390, А 216.9), комѣ лн вн ωпорѣчнл н свє|м| лнс|т|ω|м| ѣпнсалл нли свє нли кон дно тє|х| пнєнезн (Дубр. 1419, А 512.87);
- (4г) [дисјунктивност одредбн] что стє посаднлн лознець зем|л|є краљєвства мн . нли є много нли мало . прашаю вы (Нем. 1234, А 5.15), да єсть вољнъ в'сакн меропѣхъ прѣтн се свонць господарємь нли сѣ царьствомъ мн . нли сѣ госпождомъ царнцомъ . нли сѣ црьквомъ . нли сѣ властєлн царьства мн (Нем. око 1395, А 121.11'), да рєчєнн го|д|нъ краљ твь|рт|ко своє|м| прѣ|шастє|м| ѣ дѣбровнннъ нли досланє|м| своє|х| добрє|х| людн ... да бѣдє вољанъ ѣзєтн (Дубр. 1442, А 635.7);
- (5а) [дисјунктивност предиката] тко лн вн снє потвор|ѣ|ль алн порєкаль да сѣ вѣсє клєтвн на немь палє (Котр. 1392, А 221.28), да н|м|ь бѣдємω по|м|кннцн ... протнвѣ свакѡ|мѣ| нном|ѣ| кон вн нн|х| напѣхалн алн сѣпротнвѣ нн|м| бнлн неправдєно (Дубр. 1452, А 660.33);
- (5б) [дисјунктивност субјеката] ако лн ѣрошь алн некто ω|д| прѣ пнсаннхъ рода єго бѣдєть врагъ нешємѣ градѣ дѣбровнннѣ бѣдєть врагъ сѣомѣ тн црьствѣ (Дубр. 1253, А 23.10), млю вн ω гбѣ ωт|цн н братн . кога бгѣ нзволн . н по сьмрѣты . кра|л|в мн . тако гѣствоєюща . нли снѣ кра|л|в|с|лн . алн кто ω соуднннъ кра|л|в|с| мн . снємоу записанномоу мною стєфаномъ кра|л|мъ четвєртнмъ . непотворєн'ноу бытн (Нем. 1332–1334, А 77.38), ако не догє радосавь алн братыа мѣ алн тко ннхъ братцва на рєчєнн зарочнн рокъ да вєкє не нма цю нскатн (Дубр. 1447, А 649.14), тко се годѣ ѣговорн дѣбровчанннъ алн трьговаць дѣбровачкн за понєсенє карвана ... да га ннє вољанъ сврѣнн . дрѣгн (Кос. 1454, А 665.34);
- (5в) [дисјунктивност објеката] тко любо бѣ хотѣль ... ωтѣтнтѣ гра|д| дѣбровнѣка . воля прѣдыградѣє алн людн (Котр. 1387, А 198.12), н да

- тѣмъ не море сви покладѣ погнѣсти ни на данѣ прѣти · и ꙗко бѣ се згоудило рече|ч|номъ воєво|д|н сандалю ... кою рать али кою неприязень имать (Дубр. 1413, А 461.55);
- (5г) [дисјунктивност одредби] а ꙗко бѣ кон нашъ чловѣкъ вола ѿ|д|ь наше земьле ѿ|д|ашалъ тере пошалъ вола прѣселнѣ се статъ ꙗко навалъскъ жѣпѣ али ꙗко виталинъ да ꙗко коланъ понти (Санк. 1391, А 217.29), и ꙗко ни хъ знати кашеле али сада али за вриде кое нма донти беза всакога ѿпо-речениѣ (Котр. 1451, А 657.24);
- (6а) [дисјунктивност предиката] а тко ꙗко пореѣнъ а нли прѣтворити да ꙗко проклетъ (Котр. око 1353, А 118.17), ако кто нзнесе мнлостню книгоу а нли рече мнлостника нмамы оу тонзи книзе и оу томъзи мнлостникоу ница да нѣсть (Нем. око 1395, А 121.5'), када намъ рече а нли порѣчи г|д|нъ кнезь (Иваниш Влатковић. 1452, А 659.16);
- (6б) [дисјунктивност објеката] и гдѣ годѣ си нмаю дѣбровчане покладѣ а нли дльгове ꙗко земли цр|с|ва ... да си|х| ѣзидиаю (Нем. 1362, А 147.9);
- (7а) [дисјунктивност предиката] ако бѣ се тко ... потворилъ вола порекаль ... да ꙗко анатема (Санк. 1391, А 217.41), кто оу же же нзъвьнь села гоум'но ... да плати ѿколна вола да даде (Нем. око 1395, А 121.8), ако сви люднѣ хоте доки на грани|ц| вола ѿстат додомъ како ти годѣ (Дубр. 1396, А 244.4), тько да си стоѣ вола гредѣ · вседе свобо|д|но свон|м| тръгом|м| (Лаз. 1405, А 370.37);
- (7б) [дисјунктивност субјеката] да нма сплатѣ ѿколна села вола гра|д| (Нем. 1326, А 63.8);
- (7в) [дисјунктивност објеката] тко любо бѣ хотѣль ... ѿтетитѣ гра|д| дѣ-бровнѣка · вола прѣдъградѣе али людн вола блага дѣбровѣчкога . (Котр. 1378, А 198.13);
- (7г) [дисјунктивност одредби] да нѣ за ꙗко ннога чловѣка прѣязнь не промѣне · нѣ ѿ|д|ьлѣче · снѣ прѣязнь · г|д|на Стефана краѣ ... нѣ за кою любо воязнь вола ѿбѣте · вола даре не ѿ|д|ьпѣсти градъ дѣбровнѣкъ прѣязнь вѣшнь рече|ч|нхъ (Котр. 1378, А 198.30);
- (8а) [дисјунктивност субјеката] и прѣнд неволнѿм|ь ѿпече|т| прѣ|дѣ ꙗко дѣ-бровнн|к| како ꙗко речено ꙗко ли ѿба ли з госпогалн ... да нма данемо спензѣ (Дубр. 1405, А 361.53);
- (8б) [дисјунктивност одредби] да мѣ ꙗко ѿставнѿ г|д|нъ херцегъ стѣпанъ не прѣшаче ли сви три ꙗко дѣбровннѣкъ по себѣ ли по свон|х| ли доврѣхъ люде|х| да се не може ѿтворити по нѣданъ начинъ (Кос. 1466, А 680.14);

- (9) [дисјунктивност субјеката] аще се кто покоушнть и разорнтъ бесовьскыи нмъ наваж|д|енїем|ь| сїе нїше прншошенїе и дарь стїнмъ цр҃кѡамъ, любо [нѣкто] ѡ|т| сьродникъ мѡнхъ, любо ннъ кто , такокаго да разорнтъ г҃ь б҃гь (Нем, 1358, А 138.40);
- (10) [дисјунктивност предиката] дѡбровчане : кнре ходе : по мѡемѡ владанню : трьгѡюке : годѣ си кто : хоке : крѣвати : годѣ си кто мнне : правовь вѣровь : и правымъ брѣдѡцемъ : дръжати є (бан Кулин 1189, А 1.7).

Семантички профил некатегоричке дисјунктивности најпотпуније илустрјују примери у којима се алтернативни низ затвара заменицама опште неодрѣености кон годѣ, ннъ кто, що любо, ннъ и сл. (11):

- (11) **нлн** ю|с| дѡбровчанннъ **нлн** внетькъ **нлн** ннъ **кто** всакн да гре|д| с трьгомъ ѡ землю цр|с|ва мн (Нем. 1356, А 132.1), згора ре|ч|ни покладь неке · погннѡсти ... нн за кѡпню нн за нѣдно дѣло · **алн** ен нашега племннтога г|д|на стѣ крѡне ѡгрьске · **алн** г|д|на тѡрскога · **алн** заморскога · **алн** босанскога · **алн** коюга **годѣ** г|д|на сеган свѣта (Дубр. 1429, А 594.20), а ц|о| ен коє покѡке било **нлн** кннге **нлн** ц|о| **любо** **ннѡ** да се пр|ѣ|ложн ѡ ѡбе црѣкве (Кос. 1442, А 630.82), даемо на видннне свакомѡ ѡ чловѣкѡ велнкѡ|м|ѡ и малѡѡ|м|ѡ пр|ѣ|дъ кога се нзнесе снен наше записанне ѡтворено **алн** пр|ѣ|дъ свѣтлагѡ г|с|подннѡ|м|ь кралемъ ѡгарсцнмъ **алн** пр|ѣ|дъ тѡрскнмъ · г|с|подаре|м|ь **а** **нлн** пр|ѣ|дъ краля босанскога **а** **нлн** ннога бошнаннна **а** **нлн** пр|ѣ|дъ г|д|на срѣбскога **а** **нлн** латннскога **а** **нлн** нне врь|с|те чловѣка (Павл. 1454, А 666.3).

Овим се заменицама – без обзира на то да ли су оне показатељи опште рашчлањене квантификације (кон годѣ, ннъ кто, що любо), или пак егзистенцијални квантификатори нефокусиране референцијалности (ннъ) – истиче протегнутост алтернативног низа на све јединке датог скупа као потенцијалне чиниоце описане ситуације. Компоненте потенцијално оствариве ситуације (на пример, дѡбровчанннъ, внетькъ и ннъ кто) нису у супротности већ у парадигматској напоредности, што се понекад и испољава кроз смењивост саставних и раставних везника (12):

- (12) да **нѣ** за једнѡ ннога чловѣка приазнъ не промѣне · **нѣ** ѡ|д|ьлѡче · снє приазнѣ · г|д|на Стефана краа · н да **нѣ** за мѡльбѡ · **нѣ** за злато · **нѣ** за нманнє сеган свѣта · **нѣ** за кою любо боазнъ **вола** ѡвѣте · **вола** даре не ѡ|д|ьпѡсти градъ дѡбровнѣкъ приазнъ вѣшнъ ре|ч|нѡ

(Котр. 1378, А 198.30), да *ѡчи|н|мо нѣкоє лѣкавство н неправдѣ нли* безаконне *ѡ* главе *г|с|на* вѣка (Дубр. 1390, А 216.18), ако вн више речени петко *н* бранко *нли* тко нни *ни|х|* порекао потвор|ѣ|ѡ *нли* поновно да плати *комѣнѣ дѣброватком|ѣ|* .т. дѣкати (Дубр. 1442, А 631.15).

Парадигматска напоредност у сфери потенцијалног лишена било какве конфликтности послужила је као основ за ширење дисјунктивних везника с нивоа означеног на ниво ознаке, па се уместо корелације између два денотата успоставља корелација између две ознаке истог денотата (13–16):

- (13) да нидь нѣ никто колнь забавити *нли* задрѣжати да си продаю кѣплю свою (Нем. 1357, А 134.10), тко що изгѣбн *ѣ* моен землн *нли* *ѣ* моель владанню та гюрь ако не ѡзмогнѣ нидати кривница да га дамь *вла|с|тел|м| дѣбровѣки|м|* (Балш. 1373, А 167.7), да мѣ се не може ѡдрѣжати *нли* не дати (Дубр. 1419, А 514.12);
- (14) н за веке вероване ва свакоє врѣме сан *лн|с|т|ь* **ЛЮБО** повелю повелесм|ѡ| *печати|т|* (Дубр. 1399, А 280.32), да що годє є нашѣмь людемь ѡзель кнезь павль н воєвода сан'даль *нли* нни кон годє бошнанинѣ **ЛЮБО** [човѣкъ] *кралѣвѣства* босаньскога ... да є томѣн ѡзетню сѣднѣ кнезь *влѣць* *храни|к|* (Дубр. 1405, А 372.5);
- (15) аѣ б кон нашѣ човѣкъ вола [човѣкъ] *ѡ|д|ь* наше земље *ѡ|д|ашалъ* (Санк. 1391, А 217.29), молню *ѡ|д|нишн* намь вола *лн|с|т|ь* пошлн како згора *рекосмо* (Дубр. 1396, А 245.14);
- (16) кѣде є пошлємо с нашѣмн юнаци н безь нашѣхъ юнаковъ *ѣ* дне *ѣ* ноци *лн* *вѣз|д|а* *комь* нхъ пошлємо да нидю понти (Дубр. 1403, А 333.8).

Две ознаке истог означеног представљене дисјунктивним спојевима увек су исторангиране (*сан лн|с|т|ь ЛЮБО повелю* ⇒ *овај лист то јест повелу [заповест]*), те се у том смислу може говорити о *експланативном* (тј. *објаснидбеном*) синтаксичком односу (уп. Ковачевић 1998: 58–79), који се у старосрпској писмености исказује и типично копулативним везником *н* (ретко везником *а*) (уп. Павловић 2014а: 19–21). И експланативна раставност сведочи, у том смислу, о неконфликтности (или бар конфликтној немаркираности) некатегоричке дисјунктивности.

Везници регистровани у сфери некатегоричке дисјунктивности у начелу су конкурентни, што се се може илустровати примером у којем се

три фреквентнија раставна везника смењују у истом типу координиране релације (11):

(17) да коє дѣка|т|є нли дннарє али срѣро волга кою годє колорѣ хо|т|єла по-
ставн|т| ѣ нашѣ коѣнѣ да нхѣ нмамо прѣмн|т| (Дубр. 1442, А 633.37).

Та је конкурентност, изгледа, ипак била просторно и(ли) временски ограничена. Раставно годѣ и лн регистровани су у споменицима насталим на западу српског језичког простора, при чему је годѣ потврђено крајем XII столећа, а лн од XV века. Раставно али и волга вишеструко је учесталије на српском западу него на истоку, док је а нли на истоку готово три пута учесталије него на западу. Дисјунктивно нли доминира и на истоку и на западу с тим што је на истоку овим везником уведено више од три четвртине некатегоричких раставних релација, а на западу свега две петине.⁹ Највиши фреквенцијски распон између споменика с истока и запада српског језичког простора показује раставно али, које се на западу бележи од првих писаних споменика у 28,57% случајева, док је на истоку његова употреба сасвим симболична. Ипак, флукуација облика на истом језичком простору и(ли) преформулација сложеног везника а нли у али одржаће овај везник у сфери некатегоричке дисјунктивности на српском истоку и након продора Турка, што потврђује његова употреба у *Хиландарском медицинском кодексу* из XVI столећа (18):

(18) н такон говорѣ, кто ꙗ|ст| ср|д|це ѡ|т| вѣка · али кто пиє пра|х| чиниє|н|
ѡ|т| неѣа · ѡздравѣти киє (XVI, МК 129'24), острѣжи ногѣ ѡ|т| рѣкѣ,
али ѡт(ъ) ногѣ, и поставн ѣ еднѣ чашницѣ (XVI, МК 130'4), добро ꙗ|с|
за онѣхѣ кон нмаю вѣжкннѣ ѣ ѡтїю али слѣзливѣ ѡтїн (XVI, МК 130'24).

С друге стране, учесталост раставног нли у домену некатегоричке дисјунктивности на западу расте, па се фреквенцијски однос раставног нли и али подиже с размере 1,4 : 1, регистроване у повећама и писмима до

⁹ У споменицима насталим у српским канцеларијама средњовековне Босне и Дубровника релативни однос међу раставним везницима био би следећи: нли (40,82%), али (28,57%), а нли (4,76%), волга (19,73%), лн (3,4%), любо (2,04%) и годѣ (0,68%). У споменицима из средњовековне Србије тај би однос био следећи: нли (78,05%), али (1,22%), а нли (13,41%), волга (4,88%) и любо (2,44%).

XVI stoleћа, на размеру 4,5 : 1 у драмским делима Марина Држића забележеним у XVI веку, разуме се у корист раставног нлн.¹⁰

4. КАТЕГОРИЧКА ДИСЈУНКТИВНОСТ јавља се у реченичним спојевима у којима је говорник фокусиран на реалну вредност исказаних алтернатива будући да му је намера издвајање једне, оствариве могућности (VĚLIČOVÁ – SEDLÁČEK 1990: 20; MAURI 2008: 160–161). И овде се – као и код некатегоричке дисјунктивности – реченични интегратори, тј. подударне реченичне компоненте по правилу елидирају, па се дубинска реченична дисјунктивност површински испољава као синтагматска дисјунктивност. Прагматичка потреба за категоричком дисјунктивношћу изразито је ниска у старосрпским повељама и писмима, што отежава утврђивање њених формално-синтаксичке особености. Ретке потврде пре XVI stoleћа показују да се и овај тип дисјунктивности уводио најфреквентнијим везником нлн (19), што потврђује и стање у *Хиландарском медицинском кодексу* из XVI века, у коме се категоричко дисјунктивно нлн може комбиновати с раставним (односно упитним) лн (20):

(19) да нѣсоу вол'нн ннкога оу'мнртн . развѣ да шправе . **НЛН** пакы да шкриве (Нем. око 1395, А 121.13), есте лн |х| к намѣ донесли на станѣ **НЛН** несте (сребренички пургари 1457, А 672.53);

¹⁰ На основу стања у старосрпским повељама и писмима стиче се утисак да је током средњег века српски језички простор пресецала изоглоса простирања раставног нлн и нлн, при чему се раставно *или* протезало до црноморског приморја (остајући актуелно у бугарском и македонском језику), а раставно *али* до југоисточних Алпа (остајући својство словеначкога језика) (уп. VĚLIČOVÁ – SEDLÁČEK 1990: 20–21). Није, међутим, јасно колико би ова изоглоса могла бити стара будући да се у *Брижинским споменицима*, на пример, не јавља раставно *али* већ *или*: *ese iezem uuede ztuoril ili ne uuede, nudmi ili lubmi, zpe ili bdě* (III.30). Х. Беличова и Ј. Седлачек (1990: 20), с друге стране, напомињу да за раставно *али* знају и неки руски дијалекти. Раставно (*ј*)*али* живо је и у српским дијалектима – потврђено је, на пример, у говору Шумадије (РЕМЕТИЋ 1985: 390; БОШЊАКОВИЋ 2012: 319), северне Метохије (БУКУМИРИЋ 2003: 303), Црмнице (МИЛЕТИЋ 1940: 566), старе Црне Горе (ПЕШИКАН 1965: 211), јужне Босне и високе Херцеговине (ЂУРОВИЋ 1992: 324), Змијања (ПЕТРОВИЋ 1973: 176) и сл. То, ипак, не мора бити искључиво траг средњовековне ситуације, будући да се српско дијалекатско (*ј*)*али* могло развити као амалгам турског *ја* (уп. СКОК 1971: I/742; LEWIS 2001: 210) и српског *или*, односно *али*, при чему није искључено да је понегде старо раставно *али* опстало управо уз ослонац на турско *ја*. Ваља имати на уму да је и раставно *ја* (< *ја*) такође регистровано у српским говорима (уп. ПЕТРОВИЋ 1973: 176; ДЕШИЋ 1976: 275; ИВИЋ 1994: 320; ДАЛМАЦИЈА 1997: 142 и сл.).

- (20) трѣѣ да га праша ... ѡстѣ ли много **или** нѣ · и ниет ли много **или** нѣ · и спит ли много **или** нѣ · и трѣднт ли се нѣколикѡ ѡ работѣ **или** нѣ · и дрѣжит ли зидѣ топлотѣ а лѣтѣ хладѣ **или** нѣ · и прѣбыва ли често съ женѡ|м| **или** нѣ (XVI, МК 90:23), нанпрѣво трѣѣ да се глѣдашѣ много ли ꙗко|с| вѡдѣ, **или** малѡ (XVI, МК 139:26).

На бази категоричке дисјунктивности развијају се условно-последичне раставне релације у којима се другим алтернативом исказује последица неиспуњавања прве алтернативне ситуације. Овај тип категоричке дисјунктивности прати раставно или (21) уз спорадично али (22):

- (21) вѣсе да плати господарь коукин . **или** да дасть кто ꙗко зло оучинилъ [⇒ ако не плати господар куће, нека преда оног ко је начинио зло] (Нем. око 1395, А 121.4), да нимаѣ вратити рѣченнѣ кнезѣ и властелѡм и всон ѡпѣнни гра|д|а дѣбровника на всакѣ ниѣ волю **или** да ниѣ нимаѣ ѡдѣвити ѡ|д|ѣ мога дѣла ѡ|д| онѣхн два на десете тисѣћѣ дѣкати (Кос. 1450, А 654.6), да |н|ѣ дѣкати платитѣ **или** на|м| крѣвца данте (сребренички пургари 1457, А 672.22), такон заповѣ|д|ахѣ · **или** |ї|манѣ да плати|т|ѣ **или** да пошълете лю|д|н на прѣт|ѣ| царѣствѣ|ѣ| ми да за ѡкон ѡ|д|ѣгово|р|ѣ (Бајазит II 1486, Б 898.15);
- (22) тѣн новѣцинѣ хоѣѣ да разврѣжешѣ **али** да ми га дашѣ (херцег Влатко 1466, Б 755.24).

Од XVI столећа у српској писмености насталој у Дубровнику раставно али сасвим је уобичајено у сфери категоричке дисјунктивности (23–24) уз знатно ређе или (25):

- (23) мѣщре тко сагрѣешн · ѡвн · **али** · родителн · неговн · да се · слнепѣ · породи (XVI, ЛЛ 76.14), ниткорѣ не морѣ двнѣа гѡспѡдинѡм · слѣжити **али** ꙗко неднога ненавнѣити а дрѣгога ꙗко любнѣити ∴ **али** ꙗко неднога послѣшатн ∴ а дрѣгога ꙗко ∴ погарднѣити (XVI, ЛЛ 198.3), *tvardo se pamet ma samrsi mislechi, ali si junce sgar s nebeske visine umarla ali stvar s vremenom, ka gine* (XVI, ДР 4.10), *a bog sna tko ie razumny bogly i suety ali my ali oni* (XVI, МД 8:9), *ie li istina ouo ali mj occj laxiu snim li iaa ovo ali sam jauj nascao tesoro* (XVI, МД 23.28);
- (24) *mogliu te rad boga o mochna gliubavi, ali me tuxnoga xivota ijbavi: ali me onoga zvita ti dobavi* (XVI, ДР 40.8), *cini chiamo da ga s tobom uHITE ter ali da te sa xenu usme ali da ti parchiu daa* (XVI, ДР 11.3);
- (25) *ili doli k nam sydi illi da mi gori usidemo* (XVI, МД 36.23).

Фреквенцијски однос везника *али* и *или* у сфери категоричке дисјунктивности у Држићевим драмским делима износи приближно 20 : 1 у корист везника *али*. Када се има у виду да је тај однос у сфери некатегоричке дисјунктивног сводљив на размеру 4,5 : 1 у корист везника *или*, постаје сасвим јасно да је код Држића везник *али* доминантан пратилац категоричке дисјунктивности, а везник *или* некатегоричке. Како се категоричка дисјунктивност најјасније реализује у питањима,¹¹ Држићев доминантан избор раставног *али* у овом типу дисјунктивности корелира с његовом упитном функцијом (26):¹²

(26) *али* шнџте · тада · хнже · израелске · **али** пџџть · мон · нне · џправань · а пџти ваши · ннеџ ли · веџе · крвни (XVI, ЛЛ 37'6), *ali* e niesi gori uidiela (XVI, МД 15'34).¹³

Пошто је категоричка дисјунктивност изразито ретка у старосрпским повељама и писмима, остаје нејасно да ли је везник *али* у сфери категоричке дисјунктивности редак пре XVI века напросто стога што се овај тип раставности ретко јавља или пак зато што се *али* за категоричку дисјунктивност интензивније везује од XVI столећа.

5. КА СИНТЕЗИ. Анализа старосрпских споменика настајалих у периоду од XII до XVI столећа у начелу потврђује релевантност рецентних типолошких описа дисјунктивне координације (уп. ДИК 1968: 276; VEĽIČOVÁ – SEDLÁČEK 1990: 20–21; HASPELMATH 2007: 25; MAURI 2008: 157–158). Рашчлањеност ове значењске категорије на *некатегоричку* и *категоричку дисјунктивност* испољава одговарајуће назнаке и на формалном плану. На основу своје волунтативне, односно дезидеративне семантике лексеме *вола*, *любо* и *годѣ* иступају као маркирани показатељи не-

¹¹ Управо је стога М. Хаспелмат (2007: 25) и назива упитном.

¹² Типолошки је значајно да управо преко питања настаје и дијалекатско раставно *јели* (уп. Поповић 1968: 213–214) регистровано у низу српских говора (уп. Ивић и др. 1997: 423–425, посебно напомену 771).

¹³ Кретање упитног *али* према раставној функцији у сфери категоричности можда најбоље илуструје пример: *рџци привџсти село свою хкерџ · али е|с| по|д|бно да оумрџшь ти н твон братџ менелаоушь џрџ, срамотномџ сџмрџтно н недостонномџ* (XV, СРТ 236'3). Наиме, на условно-последичну дисјунктивност категоричког типа у претходном примеру упућује следећа реченица дата као објашњење: *то ако не приве|д|шь сџмо твое хкер|џ| · то да знашь ерџ си нашъль сџџџ сџмрџ|т|* (XV, СРТ 236'9).

категоричке дисјунктивности. Везници нли и али до XVI столећа на западу српског језичког простора функционишу као немаркирани индикатори раставности, да би се – судећи по драмским делима М. Држића – од XVI века, углавном на српском југозападу, али све интензивније профилисало као ознака категоричке, а нли као показатељ некатегоричке дисјунктивности.

Индикативна је чињеница да је раставно али у старосрпском језику потврђено већ у XIII веку, док се супротно али јавља тек од краја XIV столећа,¹⁴ и то као индикатор контраочекиване адверзативности (уп. Павловић 2014б: 126–128). Поступно ће се везник али повлачити из сфере дисјунктивности и везати за сферу адверзативности. Стање у Држићевим драмама показује да је али вероватно најдуже задржано у домену категоричке дисјунктивности коју је за адверзативност везало семантичко обележје конфликтности [+ КОНФЛИКТ] координираних ситуација. Како је некатегоричка дисјунктивност конфликтно немаркирана [± КОНФЛИКТ], њу је везник али најбрже и напуштао. Овај мање-више аутентично српски развој могао је бити донекле нарушен продором турског раставног везника *ул*, који у комбинацији са српским раставним *или* (понегде можда и затеченим *али*) даје амалгамско, дијалекатско раставно (*ј*)али.

ИЗВОРИ

- А Снимци повеља и писама обухваћених Хронолошким регистром извора у Павловић 2009: 341–388.
- Б Снимци повеља и писама обухваћених Хронолошким регистром аката у Стојановић 1934: 527–557.
- СРТ Снимци *Српског романа о Троји*, садржаног у рукописном зборнику који се чува у Народној библиотеци Кирил и Методиј у Софији под сигнатуром *A 771* (од 220 до 271 стране).
- ДР Dinko RAGNINA. *Pjesni raslike Dinka Ragnine, vlastelina dvbrovackoga*. In Fiorenza, appreffo i Figl. di Lorenzo Torrentino, MDLXIII.
- МД Marino DARSCICH. *Stracci di prose e di versi, tolti dalla Komedie di Marino Darsich* [снимци преписа]. Rešetarova knihovna M. III. 8. Národní knihovna

¹⁴ Уп. ВОЛЕАН |Б|СЛО ДА ЈЕ ВЕКЕ Г|Д|НЗ КОСТАДИНЗ Н ДА ТХДЕЗН ГРЕДЗ · АЛИ СЕ ЛНО|Г| ЗСНЛНО ВН|Д| ТРЬГО|В|ЦЕЛМЬ · ДА НДЬ СЕ ПОЛЕТАЮ ДОВРН ЗАКОНН (Дубр. 1395, А 234.15).

České republiky – Slovanská knihovna.

- ЛЛ Joseph SCHÜTZ. *Das handschriftliche Missale Illyricum Cyrillicum Lipsiense. Band 2: Phototechnische Reproduktion des Kodex*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1963.
- МК Вукосава БРГУЉАН (ур.). *Хиландарски медицински кодекс N. 517*. Београд: Народна библиотека Србије, 1980.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бошњаковић, Жарко. Морфолошке особине говора источне Шумадије. *Српски дијалектолошки зборник LIX* (2012): 1–381.
- Букумирић, Милета. Говори северне Метохије. *Српски дијалектолошки зборник L* (2003): 1–356.
- Грковић-Мејџор, Јасмина. *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2007.
- Грковић-Мејџор, Јасмина. *Историјска лингвистика. Когнитивно-типолошке студије*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2013.
- ДАЛМАЦИЈА, Стево. *Ијекавски говори Поткозарја*. Бањалука: Народна и универзитетска библиотека „Петар Кочић”, 1997.
- ДОГРАМАДЖИЕВА, Екатарина. *Структура на старобългарското сложно съчинено изречение*. Софија: Българската академия на науките, 1968.
- ДЕШИЋ, Милорад. Западнобосански ијекавски говори. *Српски дијалектолошки зборник XXI* (1976): 1–317.
- ЂУРОВИЋ, Радосав. Прелазни говори јужне Босне и високе Херцеговине. *Српски дијалектолошки зборник XXXVIII* (1992): 9–378.
- ИВИЋ, Павле. *О говору Галипољских Срба*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 1994.
- ИВИЋ, Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови. *Српски дијалектолошки зборник XLIII* (1997): 1–586.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Синтакса сложене реченице у српском језику*. Београд: Рашка школа, 1998.
- МИЛЕТИЋ, Бранко. Црмнички говор. *Српски дијалектолошки зборник IX* (1940): 209–663.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2009.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. Саставне напоредносложене реченице у српском језику XII–XV века. *Зборник матице српске за филологију и лингвистику LVII/1* (2014a): 7–29.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. Супротне напоредносложене реченице у српском језику XII–XV века. *Јужнословенски филолог LXX* (2014b): 111–136.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб. *О говору Змијања* [Посебан отисак из *Зборника за филологију и лингвистику XIV/1–2 и XV/1–2*]. Нови Сад: Матица српска, 1973.
- ПЕШИКАН, Митар. Староцрногорски средњокатунски и љешански говори. *Српски дијалектолошки зборник XV* (1965): 1–294.

- ПОПОВИЋ, Иван. *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине*. Београд: САНУ, 1968.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. *Увод у фази лингвистику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. Говори централне Шумадије. *Српски дијалектолошки зборник XXXI* (1985): I–XIX, 1–555.
- СТОЈАНОВИЋ, Љубомир. *Старе српске повеље и писма. Књига 1. Други део*. Београд – Сремски Карловци: СКА, 1934.

*

- BAUER, Jaroslav. *Vývoj českého souvětí*. Praha: Československá akademie věd, 1960.
- BĚLIČOVÁ, Helena, Jan SEDLÁČEK. *Slovanské souvětí*. Praha: Academia, 1990.
- DIK, Simon. *Coordination. Its Implications for the Theory of General Linguistics*. Amsterdam: North-Holland, 1968.
- GIVÓN, Talmy. *Functionalism and Grammar*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995.
- HAIMAN, John. The Iconicity of Grammar: Isomorphism and Motivation. *Language* 56 (1980): 515–540.
- HASPELMATH, Martin. Coordinating Constructions: An Overview. Martin Haspelmath (ed.). *Coordinating Constructions* [Typological Studies in Language 58]. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2004, 3–39.
- HASPELMATH, Martin. Coordination. Timothy Shopen (ed.). *Language Typology and Syntactic Description. Second edition. Volume II: Complex Constructions*. New York: Cambridge University Press, 2007, 1–51.
- KIBRIK, Andrej. Coordination in Upper Kuskokwim Athabaskan. Martin Haspelmath (ed.). *Coordinating Constructions* [Typological Studies in Language 58]. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2004, 537–553.
- KOPEČNÝ, František, Vladimír ŠAUR, Václav POLÁK. *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Svazek 2. Spojky, částice, zájmena a zájmenná adverbia*. Praha: Československá akademie věd, 1980.
- LEWIS, Geoffrey L. *Turkish Grammar*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- MAURI, Caterina. *Coordination Relations in the Languages of Europe and Beyond*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2008.
- OHORI, Toshio. Coordination in Mentalese. Martin Haspelmath (ed.). *Coordinating Constructions* [Typological Studies in Language 58]. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2004, 41–66.
- SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I*. Zagreb: JAZU, 1971.
- VAN DEN BERG, Helma. Coordinating Constructions in Daghestanian Languages. Martin Haspelmath (ed.). *Coordinating Constructions* [Typological Studies in Language 58]. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2004, 197–226.

SLOBODAN PAVLOVIĆ

DISJUNCTIVE COORDINATION IN SERBIAN
FROM THE 12TH TO THE 16TH CENTURY

Summary

The aim of this paper is to examine the disjunctive coordination in the Old Serbian language during the first four centuries of its development. The disjunctive relation is defined as the non-cooccurrence relationship between equally ranked elements of a complex structure. The alternative elements can appear in the same context but at different times, which means that they stand in a paradigmatic relation. On the basis of the speaker's intention, disjunctive relation can be divided into *non-categorical* (i.e. *simple*) and *categorical* (i.e. *choice-aimed*) combination. If the speaker presents the set of possibilities without the need to choose only one option, the relation is called *non-categorical* disjunction. When the speaker insists on choosing one of the alternatives, then the disjunction is *categorical*. The Old Serbian *ili* is the most general disjunctive conjunction. The disjunctive coordinators *volja*, *ljubo* and *godě* are related to the non-categorical disjunction. On the other hand, in Držić's dramatic works, *ali* predominantly coordinated alternatives in which choice is obligatory.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
slobodanpavlovic@sbb.rs

Владимир Поломац

УПОТРЕБА ДВОСТРУКЕ ВАРИЈЕ (КЕНДЕМЕ) У СРПСКИМ ПОВЕЉАМА И ПИСМИМА ОД КРАЈА XIV И ТОКОМ XV ВЕКА*

У раду се разматра употреба двоструке варије (кендеме) у српским повељама и писмима од краја XIV и током XV века. Проведено истраживање упућује на следеће закључке: а) системска употреба двоструке варије среће се још у повељама и писмима из последње четвртине XIV века; б) у повељама и писмима од краја XIV и током XV века употреба овога знака начелно се шири, али не долази до стабилизације употребе, чак ни након треће деценије XV века; в) у највећем броју испитиваних повеља и писама двострука варија се употребљава у функцији наглашеног или ненаглашеног квантитета у следећим морфолошким категоријама: облици сложене придевске деklinације, облици ген. мн. именица и облици 3. л. јд. и мн. презента; г) употреба двоструке варије у једном броју повеља упућује на чување старог система наглашених и ненаглашених дужина у југоисточном српском дијалекту прве половине XV века: у питању је заправо слика савременог косовско-ресавског дијалекта са нескраћеним поста акценатским дужинама у низу морфолошких категорија.

Кључне речи: старосрпски језик, историјска акцентологија, српске повеље и писма, XIV век, XV век, двострука варија.

1. Уводне напомене. Двострука варија (кендема) представља наредни акценатски знак пореклом из грчке екфонетске нотације (уп. Недељковић 1967б: 105) који се, заједно са другим акценатским знаковима (обичном и двоструком оксијом, обичном варијом и периспомени), почиње систематскије употребљавати у српским средњовековним споменицима почев од средине XIV века у склопу „предресавске еволуције српског правописа” (уп. Недељковић 1971). Овај се знак у споменицима из наведеног периода најчешће употребљава у два основна функција-

---

* Рад је урађен у оквиру научног пројекта *Историја српског језика* (бр. 178001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Старија верзија рада изложена је у виду усменог саопштења на II међународној научној конференцији *Славјанские языки и культуры в современном мире* (Москва, Филолошког факултет МГУ им. М. В. Ломоносова, 21–24. III 2012).

ма: (а) означавање вокалског квантитета, наглашеног или ненаглашеног; и (б) означавање логичког акцента једносложних речи (уп. НЕДЕЉКОВИЧ 1967а; 1967б; ЗАГРЕБИН 1995; 1998).

Досадашња истраживања употребе двоструке варије (кендеме) у српским средњовековним споменицима најчешће су обухватала српскословенске рукописе¹. Истраживања употребе овога знака у средњовековним световним споменицима вршена су веома ретко, и то само у склопу шире заснованих истраживања правописа и језика (уп. ЈОВИЋ 1968/1969: 393–396; НЕДЕЉКОВИЋ 1971; ИВИЋ 1973: 341–342; 1989: 16–17; ПОЛОМАЦ 2011: 154–159; 2012а: 130–134; 2012б: 338–343). Основни циљ овога прилога представља покушај да се поменути недостатак превазиђе, тачније, да се пружи јаснија и прецизнија слика о употреби и функцијама овога знака у српској пословноправној писмености од краја XIV и током XV века. Посебни циљеви тицали су се: (а) испитивања степена доследности употребе овога знака у перспективи рађања и стабилизације ресавског типа правописа; (б) испитивања употребе овога знака у функцији обележавања наглашеног и(ли) ненаглашеног квантитета у различитим морфолошким категоријама; и у вези са тим, (в) испитивање стања вокалског квантитета у југоисточним српским говорима у овоме периоду².

Поред општих методолошких проблема употребе писаних споменика за дијахрона акцентолошка истраживања на које је указано у БУЛАТОВА 1976, потребно је – посебно у вези са последњим наведеним циљем – указати и на нека специфична методолошка ограничења нашег истраживања: (а) употреба акценатских знакова у функцији обележавања места акцента и квантитета – чак ни у повељама и писмима из прве половине XV века – није у довољној мери систематична, што нас често онемогућава да разграничимо правописне и прозодијске функције једнога знака, присиљавајући нас да често апстрахујемо немали број примера који се опирају сврставању

---

¹ Без претензија на библиографску исцрпност поменућемо овде само важније радове: ДАНИЋИЋ 1872; НОВАКОВИЋ 1877; 1879; МОШИН 1963; НЕДЕЉКОВИЧ 1967а; 1967б; НЕДЕЉКОВИЋ 1971; БУЛАТОВА 1975; 1976; 1977; 1989; 1990; 1995; ПЕШИКАН 1977; ЗАГРЕБИН 1983; 1995; 1998.

² Језик повеља и писама са територије средњовековне Деспотовине изграђен је на основици југоисточних (косовско-ресавских и призренско-јужноморавских) српских говора (уп. ПОЛОМАЦ 2011: 501–506; 2012а: 144–145; 2012б: 353).

у познате и могуће акценатске системе; (б) тешкоће у разграничавању правописних и прозодијских функција акценатских знакова могу бити узроковане и степеном очуваности аутографа, као и самом личношћу писара, његовом неуредношћу у писању, повођењем за правописним манирима или недовољном способношћу перципирања сложених прозодијских феномена; (в) поређења са савременим дијалектима имају ограничену вредност, будући да су велике миграције становништва (почев од XV века) у многоне промениле акценатске прилике у народним говорима на територији средњовековне Деспотовине.

Истраживање је проведено на репрезентативном корпусу који чини седамдесет повеља и писама насталих између 1375. и 1476. године у канцеларијама господина Вука Бранковића, кнеза Лазара, кнегиње Милице и кнеза и деспота Стефана Лазаревића, деспота Ђурђа Бранковића и његових наследника³.

2. АНАЛИЗА ГРАЂЕ. Испитивани корпус се у погледу употребе ове црте може поделити на неколико група: (а) документи у којима двострука варија није забележена; (б) документи у којима се двострука варија употребљава као једини акценатски знак; (в) документи у којима се двострука варија употребљава у очекиваним позицијама у релативно малом броју примера; и (г) документи у којима је употреба двоструке варије фреквентнија (у односу на документа из претходне групе).

2.1. Двострука варија није забележена у дванаест повеља и писама. У питању су најчешће документи из последње четвртине XIV века настали у канцеларијама кнеза Лазара, господина Вука Бранковића и кнегиње Милице и кнеза (касније деспота) Стефана: ЛЛ 1375–1376, ЛП2 1380–1381, ЛЛ 1381, ЛД 1387, ВХ 1376–1377, ВД 1387, ВД 1388, ВД 1390, МД 1392. Интересантно је да се у овој групи налази и неколико докумената из XV века: ЂП 1410, Г 1457 и СД 1476. Одсуство употребе акценатских знакова у овим документима различито је мотивисано. ЂП 1410 представља

---

³ Регистар испитиваних докумената наведен је у додатку рада. Испитивање је засновано на фотографским снимцима објављеним у различитим публикацијама (Синдик 1978; Младеновић 2003; 2007), затим на снимцима научног пројекта Историја српског језика Филозофског факултета у Новом Саду, необјављеним снимцима из Архива САНУ (збирке са следећим сигнатурама: 1400, 7903, 8876, 8867 и 8885), као и на снимцима Центра за историју и цивилизацију Византије из Париза.

неуредно исписан концепт или недовршен препис (уп. Синдик 1978: 194). Г 1457 представља кратак текст (свега четири реда) у коме употреба овога знака није ни могла доћи до изражаја. СД 1476 представља писмо које је деспот Стефан Бранковић упутио Дубровнику из изгнанства, у последњим данима свога живота (уп. СПРЕМИЋ 1996: 534–535). У овоме тексту нису забележени ни други акценатски знаци, а изостају и остале најважније одлике ресавског правописа (уп. ПОЛОМАЦ 2013), што је мотивисано друштвеноисторијским контекстом у коме је овај документ настао.

2.2. У двама документима из последње деценије XIV века двострука варија се употребљава као једини акценатски знак у различитим функцијама.

У ЈД 1394–1395 овај се знак налази у следећим позицијама: (а) изнад графеме ω у свим позицијама на месту очекиваног спирита⁴: тѣѡфанъ 9, всѣт(ь)стнагѡ 9, прѣподобнагѡ 9, ѡ(ть)ца 10, 14, накѡ 10, нашегѡ 14, ѡтъць 28; (б) изнад консонантских графема на месту на коме би се очекивао пајерак: цркѡвн 2, царскѡю 3, приннесѡа 8, петрѡшкн(ь) 11, $\text{срѡп\{с\}кѡ}$ 18, $\text{срѡпско\{н\}}$ 24; (в) изнад повратне заменице ѣ (аналогичном према хомоформним облицима показне заменице): поклонѣт ѣ 2, красѡют ѣ 3, вкрѣплиѣт ѣ 4, ѡбрѣтаѡтѣл 11; (г) на крају речи или првог дела сложенице уместо очекиване обичне варије: всѣ 12, вѣс(вѣ)таѡ 26. Недовољно је јасна употреба у следећим примерима: мнслѣ 1 (акуз. мн.), прѣзрешѣ 1 (3. л. мн. аориста), лаврѣ 8 (ген. јд.). Само у трима примерима употребљена је двострука варија у очекиваним позицијама у функцији означавања вокалног квантитета: мѣ 12 (ном. јд.), кѡкѡ 16 (ген. мн.), вѣлкѣнѣ 17 (ген. јд.).

Још је интересантнија употреба двоструке варије у СХ 1392–1402 (повеља представља концепт или недовршен препис). Овај се знак употребљава: (а) у функцији скраћивања изнад вокалног /р/ и /л/ (заједно са титлом): кѡ(ь)вню , цѡ(ь)кви , сѣблѣл(ь) , сѣблѣл(ь) , цѡ(ь)кѡл(ь) ,

⁴ Примери су навођени на следећи начин: (а) надредно слово спуштано је у ред што је и посебно означавамо вертикалним цртам ||, (б) скраћенице под титлом разрешаване су што је и посебно означавамо округлим заградама ( ), (в) скраћенице без титла разрешаване су што је и означавамо четвртастим заградама [ ], (г) у изломљеним заградама { } дате су реконструкције оштећених или тешко читљивих делова текста, (д) савремена правописна правила о писању великог слова нису преношена, (ђ) уз сваки пример наведена је скраћеница документа и број реда у коме се пример налази.

вљ(ь)ко|л|л(ь), вљ(ь)кв (уп. МЛАДЕНОВИЋ 2007: 158); (б) у функцији скраћивања (заједно са титлом) и у другим позицијама: бл(а)гѡвѣрнїи 5, стар(ь)ць 8, с(вє)тѡпѡчнїкѡсѡга 21, в(о)жнѡн 22, с(вє)тѡпѡчнїкѡсѡмѡ 26, бл(а)гѡстрѡлѡнѡкѡ 28; (в) уместо оксије у функцији означавања места акцента: сѡбѡтѡе 2, зрѣце 2, кнѣзь 6, 22, кљко 7, оупнслѡ 11. Недовољно је јасна употреба у следећим примерима: изнєвѣрнї сє 11 (3. л. јд. аориста), старѣць 13 (ген. мн.), втврѣднїл[ь] 23. У малобројним примерима употребљен је овај знак у очекиваним позицијама у функцији означавања вокалског квантитета: в(о)ж(ь)лѡтѡвнїи 1, ч(ь)лѡтнѣншїи 8 (ном. јд.), хїландарѡлѡнїи 8 (ном. мн.), рєбрѣ 4, сєлѣ 20 (ген. мн.).

Двострука варија представља једини акценатски знак и у X1 1454, а у X2 1454 се поред двоструке варије само у једном примеру среће и оксија: мнѡнїл 1. Одсуство других акценатских знакова у овим документима може се објаснити чињеницом да они имају изразито световни карактер, те да у њима нису доследније заступљене ни друге одлике ресавског правописа. У оба документа двострука варија се употребљава у очекиваним категоријама означавајући наглашени или ненаглашени квантитет: а) у облику ном. мн. личне заменице 1. лица: мн X1 1454: 1, 10, X2 1454: 1, б) у облику ген. мн. именица: мвжн X1 1454: 10, X2 1454: 12, и в) у облицима сложене придевске промене: арх(а)гг(є)лѡскнї X2 1454: 4, 5 (акуз. јд.), хнлалнлдарскнї X2 1454: 4/5 (ном. јд.), арх(а)гг(є)лѡскнїмѡ X2 1454: 6 (инстр. јд.), мєлдѡвєдѡчнїкнї X2 1454: 10 (акуз. јд.). У примеру знахѣ X1 1454: 10 вероватно је у питању писарска немарност, будући да двоструку варију очекујемо изнад контрахованог вокала у наставку имперфекта.

2.3. У највећем броју испитиваних повеља и писама (укупно двадесет девет) двострука варија се среће у малом броју примера: ЛП1 1380–1381, ВД 1387, ЛО 1388, ВХ 1389–1398, ЈЛ 1398, ЈП 1400, СЈ 1404–1405, СТ 1406, МХ 1406, СХ 1406–1407, СЛа 1407, СЛб 1407, СМ 1413, СЛ 1414–1415, ЂП 1419, ЂД 1424, СЛ 1427, ЂП 1427–1429, ЂР 1428–1429, ЂЕ 1429, ЂР 1430, РК 1430–1431, ЂВ 1432, РВ 1432, РК 1433, ЂЛ 1429–1439, ЂД2 1445, ЛР 1457. Овој групи докумената треба придружити и ЛД 1388, у којој су акценти и спирити употребљени, али је њихово писање често деформисано тако да се не може са сигурношћу разлучити када је који знак употребљен (уп. МЛАДЕНОВИЋ 1980: 62).

2.3.1. У наведеним документима двострука варија се најчешће јавља у облицима сложене придевске деклинације у функцији означавања квантитета добијеног сажимањем. Примери:

- ЛП1 1380–1381: бл(а)говѣрнѣ 8, хр(нст)олюбивѣ 8 (ном. јд.).
 ЛО 1388: велнкѣ 9 (ном. јд.), животворещѣго 30/31 (ген. јд.).
 ВХ 1389–1398: прѣклоннѣ 4 (ном. јд.).
 ЈЛ 1398: боудущѣ 1 (акуз. мн.), бл(а)говѣрнѣ 5 (ном. јд.).
 ЈП 1400: смѣреннѣ 15 (ном. јд.).
 СТ 1406: прѣд(р)ел(е)ннѣ 30 (акуз. мн.).
 МХ 1406: запоувѣднѣ 16, прѣч(н)стѣ 44 (ном. јд.).
 СХ 1406–1407: соущѣго 4 (ген. јд.), ѿ(ь)чьскѣмь 19 (инстр. јд.).
 ЂП 1419: б(о)гносногѣ 13 (ген. јд.), тврскѣ 25 (ген. јд.), волшнѣмн 30 (инстр. мн.), такоуѣго 32/33 (акуз. јд.).
 ЂД 1424: владущѣго 2 (ген. јд.).
 ЂР 1428–1429: дрвгѣ 31 (ном. јд.).
 ЂЕ 1429: ч(ь)стнѣго 8 (ген. јд.), всакѣ 16, всакѣ 17, монастирсѣкѣ 16 (акуз. јд.).
 РК 1430–1431: всакѣ 14 (акуз. јд.).
 ЂВ 1432: вѣчноуѣ 19 (акуз. јд.).

Међу наведеним примерима значајно преовлађују они у којима се двострука варија налази на отвореној ултими (облици ном./акуз. јд./мн. м./с. р. и ген. јд. ж. р.), док су примери других позиција знатно малобројнији: животворещѣго ЛО 1388: 30/31, соущѣго СХ 1406–1407: 4, б(о)гносногѣ ЂП 1419: 13, владущѣго ЂД 1424: 2, ч(ь)стнѣго ЂЕ 1429: 8 (ген. јд.); такоуѣго ЂП 1419: 32/33 (акуз. јд.); ѿ(ь)чьскѣмь СХ 1406–1407: 19; волшнѣмн ЂП 1419: 30 (инстр. мн.).

2.3.2. У великом броју примера употребљава се двострука варија у функцији обележавања наглашеног или ненаглашеног квантитета у наставцима именица и глагола. Примери:

(А) Ген. мн. именица са наставком *-ъ*:

- работѣ ЛП1 1380–1381: 15, ревьрьѣ ЛО 1388: 5, краљѣ ЛО 1388: 20, селѣ ВХ 1389–1398: 21, ЂР 1430: 13, 15, РК 1430–1431: 20, 22, ЂВ 1432: 18, РК 1433: 37, {се}лѣ СМ 1413: 23, старьцьѣ ЈЛ 1398: 13, землѣ ЈП 1400: 16, потрѣвьѣ СЛа 1407: 6, СЛб 1407: 7, господѣ СМ 1413: 11, 21, ЂР

1428–1429: 40, г(о)лсп(о)дѣ ЪП 1419: 28, хтѣторѣ СМ 1413: 12, сьродникѣ СМ 1413: 31, повирницѣ ЪП 1419: 24, сьролдиникѣ ЪП 1427–1429: 27, ц(а)рѣ ЪР 1428–1429: 40, ап(о)л(то)лѣ ЪЕ 1429: 25.

(Б) Ген. јд. именице цр(ь)ква: ЪВ 1456: цр(ь)квѣ 14.

(В) Дат. јд. именице братнѣ: братѣ ЪД 1424: 1.

(Г) 3. л. јд. през. глагола: прѣ ВД 1387: 7, оутврѣдѣ ЪР 1428–1429: 16, прилагѣ ЪР 1428–1429: 33, зовѣ ЪЕ 1429: 14, слатѣ РК 1433: 39.

(Д) 3. л. мн. през. глагола: погѣ СЛ 1427: 26, оузнмаѣ РК 1430–1431: 15, ѡкоупѣ РК 1433: 31.

У примерима наведеним под (А) двострука варија обележава наглашени или ненаглашени квантитет наставка у ген. мн. именица (уп. Младеновић 1992). У примеру под (Б) двострука варија може означавати вокалски квантитет према правилима старије акцентуације (уп. Поломац 2012б: 339). У примеру под (В) овим се знаком обележава ненаглашени квантитет добијен сажимањем. Малобројни примери наведени под (Г) и (Д) упућују на чување вокалског квантитета у облицима 3. л. јд. и мн. презента према правилима старије акцентуације.

2.3.3. Двострука варија се знатно ређе употребљава у основинском делу именица и глагола. Примери:

(А) Именице:

пољѣнь СЛ 1427: 13, 15, 31, наслѣднѣка ЪЕ 1429: 3, чѣлнѣкъ ЪР 1428–1429: 20, монастѣрѣ ЪЕ 1429: 11, бѣлѣкю ЪВ 1456: 5, пѣвнѣч(и)щѣ ЪВ 1456: 8.

(Б) Глаголи:

прѣдоутѣ ЈЛ 1398: 2, прѣде СЛ 1427: 8, нѣ РК 1433: 28, 32 (3. л. јд. през.), вѣли РК 1430–1431: 5, нѣсоу вѣле ЪД2 1445: 16 (3. л. мн. през.), є вѣло дѣло ЛР 1457: 7 (3. л. јд. плусквамперфекта).

У свим примерима из категорије именица двострука варија може означавати наглашену или ненаглашену дужину. У облицима глагола принти, као и у облику 3. л. јд. през. нѣ (нѣ<неје), овим се знаком обележава кван-

титет добијен сажимањем. Употреба двоструке варије у облицима глагола БИТИ и ДАТИ може указивати и на наглашени и на ненаглашени квантитет.

2.3.4. У великом броју примера употребљена је двострука варија у облицима заменица, заменичких прилога и бројева.

(А) Заменице и заменички прилози:

ѡ МХ 1406: 3, ѡѡ РК 1430–1431: 2, 12, РК 1433: 27, 33, ѡѡ СХ 1406–1407: 37, ѡѡ СМ 1413: 33, ЂР 1428–1429: 17, ЂЕ 1429: 11, ѡѡ ЂП 1419: 10, 26, ЂВ 1432: 20, РВ 1432: 5, 11 (ном. јд.), сѡ МХ 1406: 27 (акуз. јд.), сѡ МХ 1406: 38, СЛ 1427: 16 (акуз. јд.), сѡ СХ 1406–1407: 15, 16, 25 (ном./акуз. јд.), СЛа 1407: 9, 11, 14, СЛб 1407: 12 (ном./акуз. јд.), сѡ СЛб 1407: 16, СЛ 1414–1415: 7, 13, 19, 20 (акуз. мн.), сѡѡѡѡ ЂР 1428–1429: 21 (дат. јд.), тѡ СХ 1406–1407: 20, тѡ ЛО 1388: 29, ѡѡ ЂВ 1432: 22, кѡѡ СТ 1406: 24, ѡѡ ЛО 1388: 22.

(Б) Бројеви:

дѡѡ СМ 1413: 24, дѡѡ СТ 1406: 18, СМ 1413: 26, дѡѡ ЂР 1428–1429: 28, РК 1433: 13, дѡѡдесетн СЛ 1427: 19, 33, 35, дѡѡдесетн[тн] ЂЛ 1429–1439: 36, дѡѡдесетн[тн]те ЂП 1427–1429: 32, трѡѡ ЂР 1428–1429: 30, стѡѡ СХ 1406–1407: 27.

Наглашену дужину означава двострука варија у облику ном. јд. и мн. личне заменице 1. лица, о чему сведочи и удвајање графема у неким од примера: ѡѡ и ѡѡѡ. У облицима показне заменице сѡ, у примерима заменица тѡ, тѡѡ, ѡѡ и кѡѡ, као и у заменичком прилогу ѡѡ, двоструком варијом се може обележити наглашени квантитет, али и логички акценат једносложних речи. У примеру сѡѡѡѡ двоструком варијом се обележава квантитет добијен сажимањем. Наглашени квантитет означава се двоструком варијом у свим наведеним примерима из категорије бројева.

2.3.5. Међу малобројним осталим примерима најпре треба издвојити честу употребу овога знака изнад изговорног полугласника у везнику нѡѡ ЈП 1400: 8, СЈ 1404–1405: 14, 28, СЛа 1407: 15, СЛб 1407: 6, 16, СЛ 1414–1415: 1, РК 1430–1431: 6, ЂЛ 1429–1439: 5, а затим и употребу изнад заменичког прилога зѡѡ СЈ 1404–1405: 31, зѡѡ СМ 1413: 36, ЂП 1419: 33, вероватно у функцији означавања логичког акцента једносложних речи.

2.3.6. Малобројни примери у којима је двострука варија погрешно употребљена налазе се: (а) у ном. јд. именица *трьгѣ* МХ 1406: *сокѣ* СМ 1413: 28, *никанѣдрѣ* ЂД 1424: 3, вероватно аналогijом према хомоформним облицима ген. множине; (б) изнад финалне лигатуре *поздѣравленнѣ* ЂД 1424: 3, *вѣлвкѣ* ЂР 1428–1429: 31, *кѣ* РК 1430–1431: 16, вероватно уместо очекиваног спирита; (в) у страним речима: *кѣра* ЈЛ 1398: 6, 9, 24, 32, *монахѣ* ЈЛ 1398: 9; у првом примеру може бити у питању дужина, али и писање двоструке варије уместо очекиване две тачке изнад ижице, док у другој лексеми може бити дужина, али и погрешно писање изнад финалног вокала на месту спирита; (г) остаје нејасно да ли у примеру *госпѣдѣ* ЂР 1428–1429: 10 двострука варија означава квантитет претпоследњег слога или се и овде ради о погрешној употреби.

2.3.7. Презентирана грађа из наведених повеља и писама није увек била довољно репрезентативна за закључивање о стању вокалског квантитета у говорима са територије средњовековне Деспотовине. Нешто више поузданог материјала налази се у ЂЕ 1429, ЂР 1428–1429, РК 1430–1431, РК 1433, посебно у категорији сложене придевске промене и облика 3. л. јд. и мн. презента. Стога се закључак П. Ивића (1989: 16) о чувању старог система вокалског квантитета у језику писара ЂЕ 1429 може пренети и на остале три повеље из ове групе.

2.4. Редовнија употреба двоструке варије одликује двадесет четири документа: ЛХ 1379–1380, СХ 1379–1380, ДД 1382, СО 1388, ВХ 1392, ЈП 1395, Н 1396, ЛЦ 1400, ЈХ 1394–1402, ЈД 1397–1402, СД 1405, СХ 1411, СВ 1417, И 1402–1422, ГД 1405, ЂВ 1427–1428, ЂД 1428, ЂД1 1445, ЂЛ 1452, Л1 1457, С1 1457, Л2 1457, С2 1457 и ЛД 1457. Посебно истицање заслужује редовнија употреба овога знака у повељама из последње четвртине XIV века насталим у канцеларијама кнеза Лазара и господина Вука Бранковића.

2.4.1. Као и у документима из претходне групе (в. т. 2.3), и у овој групи повеља и писама највише примера употребе двоструке варије забележено је у облицима сложене придевске деклинације у функцији означавања квантитета добијеног сажимањем⁵. Наводи се целокупна грађа:

⁵ Вероватно аналогijом према овим примерима употребљава се двострука варија и у облицима неодређеног вида: *бл(а)горазвѣднѣ* ДД 1382: 18, *потрѣвнѣ* ДД 1382: 41, *владѣ[б]нѣ* СВ 1417: 14, *долѣтоннѣ* ЂЛ 1452: 17, као и у облицима партиципа претерита активног: *щѣдѣнѣ* ДД 1382: 17, *прнѣмѣшѣ* СО 1388: 9, *нѣловѣнѣ* ЈД 1397–1402: 25, *нсплѣнѣнѣ* СВ 1417: 21.

- ЛХ 1379–1380: чьстнѣншй 10 (ном. јд.).
- СХ 1379–1380: вншл(є)релч(є)нѣ 8, пр(ѣ)чл(н)стѣ 22 (ном. јд.), х(рн)лсл(т)олюбнѣго 10, вншерелч(є)ннѣго 12/13, сп(а)лслнѣго 24/25, нзвѣстнѣго 26 (ген. јд.), таковоѣго 21 (акуз. јд.).⁶
- ДД 1382: дльбокѣй 47, таковоѣй 52 (ном. јд.), ч(ь)лстнѣго 12, 18 (ген./акуз. јд.).⁷
- СО 1388: с(вє)тѣ 6, въведл[є]нѣ 20 (ном. јд.), бл(а)гоч(ь)лст(н)вѣго 11 (ген. јд.), бл(а)гѣмѣ 4 (дат. јд.).
- ВХ 1392: всет(ь)лстнѣй 6, хнланлдарскѣй 6/7 (ном. јд.), хнланлдарскѣ 10, 14, 19 (ном. јд.), сладкѣго 1 (ген. јд.), хнланлдарскѣ 8 (ген. јд.), таковоѣго 18 (акуз. јд.), вражнѣмѣ 18 (инстр. јд.).
- ЈП 1395: велнкѣй 5, калнѣй доль 22/23 (ном. јд.), с(вє)тѣй 57 (акуз. јд.), бл(а)говѣрнѣмѣ 59 (инстр. јд.), в(о)жнѣй 4 (ном. мн.).
- Н 1396: ѡмрѣнѣй 12/13 (ном. јд.).
- ЛЦ 1400: бл(а)говѣрнѣй 1, 35, хр(н)лстолюбнѣй 1, хнландарскѣй 2, крѣшевскѣй 7, прѣвос(вє)щеннѣй 20, пѣть нзворскѣй 49 (ном. јд.), синнѣй внрь 47, дрѣгѣй 3, 6, 10, 29 (ном./акуз. јд.), ц(а)лрлскѣй 25, свѣтлѣй 34, 37, квсѣй потоць 40, гльбокѣй потоць 40, велнкѣй дѣль 42, гравовѣй бродѣ 47 (акуз. јд.), ннѣй 49 (ном. мн.).
- ЈХ 1394–1402: всет(ь)лстнѣй 7, хьландарлскѣй 8 (ном. јд.), вѣтнѣй 19 (акуз. јд.), любостннлскѣй 32, в(о)ж(ь)лстѣв(ь)нѣй 1 (ном. мн.), ч(ь)лстнѣймѣ 8 (инстр. мн.).
- ЈД 1397–1402: красноующѣй 4, с(вє)топочнѣвшѣй 54 (ном. јд.), дѣчаньскѣй 35, краснѣ 37, толнкѣ 39 (акуз. јд.), прншѣдшѣй 35 (ном. мн.), оукрашеннѣй 18/19 (акуз. мн.).
- СД 1405: двєровьчлкѣ 37 (ном. јд.), прѣвлѣ 6, сръвскѣ 6 (ном. јд.), прѣвѣ 20, 31, прѣвѣ 26, с(вє)топочнѣвшѣ 20 (ген. јд.), поморскѣ 30 (акуз. мн.).
- СХ 1411: велнкѣй 8, в(о)ж(ь)лстѣвнѣй 8 (ном. јд.), гераснлмовскѣ 20 (ген. јд.), всакѣй 29 (акуз. јд.), снцєвѣмѣ 33 (инстр. јд.).
- СВ 1417: бл(а)говѣрнѣй 7, ч(ь)лстнѣншѣй 20x2, таковоѣй 29, 42 (ном. јд.), славнѣго 6, новобрьдлскѣго 36, далнѣ 35 (ген. јд.),

⁶ Овде треба додати и прилог непотворнѣ 17, будући да је придевског порекла.

⁷ Овде треба додати и прилог подобнѣ ДД 1382: 14, 34, будући да је придевског порекла.

- єдинѡ 2, єдинѡ 2, єдинѡ 2x2, всакѡ 23 (акуз. јд.), наставлѧемѡ
22 (ном. мн.), вншеписан'нѧ 36 (акуз. мн.).
- И 1402–1422: послєдїнїѧ 2, свѣдѣнї 3 (ном. јд.), ѡб'щє 17 (акуз. јд.).
- МД 1405: велнкѣн 5, с(вє)тѣн 5 (ном. јд.), прѣвѣ 18 (ген.
јд.), прѣвѣзлюблєннїѣ 2, тоугїѣ 17, доубров'ткѣѣ 30
(инстр. јд.), оу влѣѣѣ трѣноу 41 (лок. јд.),
вѣшерєчї(є)ннїѣхъ 6 (ген. мн.).
- ЂД 1428: х(рн)л(т)ѡлюбнѣѡ 5 (ген. јд.).
- ЂД1 1445: срѣв'скє 8 (ген. јд.), тоугїѣ 17 (инстр. јд.), помѡрскє 28
(акуз. мн.), двєровѣткѣѣн 29 (инстр. мн.)⁸.
- ЂЛ 1452: вѣт'хѧ 10/11, горнїѧ 78 (ном. јд.), новѡврьдскє 43 (ген.
јд.), вѣчнѣ 91 (акуз. јд.), пользнѧ 3, высокѣ 18 (ном.
мн.), вѣсакѣѣн 20, ц(а)рскѣѣн 22, вѣсакѣѣн 27/28,
правєднѣѣн 90 (инстр. мн.).
- Л1 1457: ѡтворєнї 1, поттєннї 9 (ном. јд.), глѧлѣскѡ 4, златї 4, срєбрьнї
4, внсѣкѡ 15 (акуз. јд.), свєтопочнѣшї 2, свєтопочнѣшїѣ 6
(ном. мн.).
- С1 1457: поттєннї 9, трєтї 14, вторї 17 (ном. јд.), срєбрьнѡѡ 11,
ннѡѡ 12 (ген. јд.), златї 4, срєбрьнї 4, трєтї 8x2, 9, ннѡ 14,
вєкїє 16, внсѣкѡ 17 (акуз. јд.), с(вє)топочнѣшї 6, двєровѣткѣѣ
10 (ном. мн.), двєровѣткѣѣхъ 3 (ген. мн.).
- Л2 1457: ѡтворєнї 2, трєтї 15 (ном. јд.), глѧлѣскѡ 4, срєбрьнї 5
(акуз. јд.), свєтопочнѣшї 2, свєтѡпочнѣшїѣ 7, пол'тєнї 9,
двєрѡвѣчкї 10 (ном. мн.).
- С2 1457: ѡтворєнї 1 (ном. јд.).
- ЛД 1457: вгрѣскї 17 (ном. јд.), х(рн)л(т)їѧлнскѡ 18 (акуз. јд.).

И овде је, као и у повељама и писмима из претходне групе (в. т. 2.3.1), највише примера са двоструком варијом забележено на отвореној ултими у облицима ном./акуз. јд./мн. м./с. рода и ген. јд. ж. рода. У односу на претходну групу докумената забележено је више примера у другим облицима: у ген./акуз. јд. м./с. рода, у инстр. јд. м./с. рода, у ген. и инстр. мн. свих родова. Новину у односу на претходну групу примера представља и употреба двоструке варије у основинском делу придева. Примери су

⁸ Овде треба додати и предлог прѣвѡ ЂД1 1445: 35, будући да је настао конверзијом редног броја (који има облике сложене придевске промене).

забележени најчешће у повељама и писмима наследника деспота Ђурђа: ѿ новѣга брьда СВ 1417: 23, крѣвь ЂД1 1445: 34x2, бѣло С1 1457: 4, С2 1457: 4, бѣло Л1 1457: 4, Л2 1457: 5, бѣлога С1 1457: 11, бѣлога Л1 1457: 11 (ген. јд.), златѣга С1 1457: 11, Л1 1457: 11, С2 1457: 19 (ген. јд.), тврѣда С1 1457: 15, Л1 1457: 14 (ном. јд.), жѣвн ЛД 1457: 9 (ном. мн.), ѿбрѣномѣ ЛД 1457: 1 (дат. јд.), дрѣвѣ ЛД 1457: 13 (акуз. јд.). У највећем броју ових примера (облици једносложних придева крѣвь, бѣо, златѣ, тврѣдѣ и жѣвнѣ) двострука варија се употребљава у функцији означавања наглашеног квантитета. Посебно истицање заслужује и пример ѿ новѣга брьда СВ 1417: 23, у коме је квантитет последица сажимања.

2.4.2. Примери употребе двоструке варије у функцији обележавања наглашеног или ненаглашеног квантитета у наставцима именица и глагола потврђени су великим бројем примера. Целокупна грађа:

(А) Ген. мн. именица са наставком *-ь/-а*:

ннокъ ЛХ 1379–1380: 13, ЈХ 1394–1402: 19, ЂЛ 1452: 49, ѿѣць ДД 1382: 12, вниѣ ДД 1382: 27, ктѣторѣ ДД 1382: 34, тоѣѣстьць ДД 1382: 37, кннгѣ ДД 1382: 40, ап(о)л(т)оѣ СО 1388: 1, г(о)л(п)оѣ СО 1388: 11, СД 1405: 43, кралѣ СО 1388: 11, с(н)новѣ ВХ 1392: 14, Н 1396: 34, сѣродникѣ ВХ 1392: 15, ѿ(ь)цѣ Н 1396: 14, коукѣ Н 1396: 83, селѣ Н 1396: 87, СХ 1411: 17, 18, дѣлѣ ЈД 1397–1402: 11, рѣврѣ ЈД 1397–1402: 24, езнкѣ ЈД 1397–1402: 41, вѣкѣ ЈД 1397–1402: 46, силѣ ЈД 1397–1402: 47, свѣдокѣ СД 1405: 12, работѣ СХ 1411: 34, коукѣ СХ 1411: 35, чюдѣ[е]сѣ СВ 1417: 13, антѣрѣ И 1402–1422: 13, срьбѣлѣ МД 1405: 8, доѣврокѣ МД 1405: 10, свѣдокѣ МД 1405: 10, сасѣ МД 1405: 11, ЂД 1428: 13, м(ѣ)л(е)цѣ МД 1405: 40, господѣ ЂВ 1427–1428: 9, 26, властелѣ ЂД 1428: 4, двѣрокѣ МД 1428: 12, сѣновѣ ЂД 1428: 48, ц(а)рѣ ЂД1 1445: 1, господѣлѣ ЂД1 1445: 2, господѣлѣ ЂД1 1445: 41, потрѣбѣ ЂЛ 1452: 8, властелѣ ЛД 1457: 2, 2споѣ, С1 1457: 5, прѣателѣ С1 1457: 3, прѣателѣ С2 1457: 3.

(Б) Наставак *-и* у ген. мн. именица:

аспрѣ С1 1457: 11, Л1 1457: 11, ѿнлгѣ ЛХ 1379–1380: 19, 32, внгѣ ВХ 1392: 9, внгѣ ВХ 1392: 17, сѣдѣ ЂД

1428: 11, 13, соудѣн МД 1405: 8, сьгрѣшенин ЛХ 1379–1380: 39.

(В) Наставак *-е* у ген. јд. именица:

цр(ь)квѣ ДД 1382: 39, ц(а)р(н)цѣ ДД 1382: 40, ктѣторнцѣ ДД 1382: 40, землѣ ЈД 1397–1402: 34, г(о)лцподѣ СД 1405: 20, 26, царинѣ СВ 1417: 23, конскѣ СВ 1417: 34/35, 35, в(о)гом(а)терѣ СВ 1417: 43, землѣ ЪД1 1445: 25, г(о)лцподѣ ЛД 1457: 10.

(Г) Наставак *-и* у дат./лок. јд. и акуз. дв. именица:

метохѣ ВХ 1392: 12, 16 (дат. јд.), братѣ СХ 1411: 30 (дат. јд.), бл(а)говѣрѣ ЈД 1397–1402: 52 (лок. јд.), оу македонѣ Н 1396: 77 (лок. јд.), келѣ Н 1396: 64 (акуз. дв.).

(Д) Наставци ном. и акуз. јд. именице пра: прѣ МД 1405: 8, проу СД 1405: 13, МД 1405: 11, прѣ ЪД1 1445: 12.

(Ђ) Наставци 3. л. јд. през. глагола:

дрьзѣнѣ СХ 1379–1380: 19, разорѣ СО 1388: 19, потврѣдѣ СД 1405: 6, сьтворѣ СД 1405: 9, поставѣ СД 1405: 10, ѿкльнѣ СД 1405: 16, воудѣ СД 1405: 17, запшѣ СД 1405: 21, ЪД1 1445: 19, плакѣ СД 1405: 22, сьмѣ СД 1405: 23, 24, ЪД 1428: 24, ЪД1 1445: 15, знгѣ СД 1405: 25, ЪД1 1445: 23, вѣдѣ СД 1405: 32, свѣдѣ СД 1405: 33, слѣтѣ СД 1405: 35, 40, нмѣ СД 1405: 36, нцѣ СД 1405: 38, ЪД1 1445: 34, потворѣ СД 1405: 43, дѣ МД 1405: 19, 35, испльнѣ СВ 1417: 24, 26, платѣ СВ 1417: 29, ЪД1 1445: 30, прилоуѣ И 1402–1422: 16/17, прѣ ЪД 1428: 11, 14, нѣ ЪД 1428: 19, ЪД1 1445: 17, прѣ ЪД 1428: 34, сьмѣ ЪД 1428: 24, вкрадѣ ЪД 1428: 24, рѣѣ ЪД1 1445: 20, оубѣѣ ЪД1 1445: 21, оузмѣ ЪД1 1445: 21, 22, хокѣ ЪД1 1445: 33, приповѣ ЪД1 1445: 35, давѣ ЪЛ 1452: 51, 75, нмѣ ЪЛ 1452: 59, прѣставлѣ ЪЛ 1452: 67, се вратѣ ЛД 1457: 19, нзнесѣ С2 1457: 1.

(Е) Наставци 3. л. мн. през. глагола:

соудѣ СД 1405: 13, прѣ СД 1405: 14, 32, МД 1405: 9, 10, 29, 30, ЪД 1428: 14, ЪД1 1445: 10, 11, 13, 29x2, мѣѣ СД 1405: 15, нѣ СД 1405: 22, стоѣ СД 1405: 33, проу МД 1405: 12, нѣ ЪД1 1445: 20, стоѣ ЪД1 1445: 30, сьзмлѣ

ЂЛ 1452: 43, мнѣ ЛД 1457: 13, изверѣ ЛД 1457: 18.

(Ж) Наставак 3. л. мн. имперф. глагола: съпривъношаѣхъ ЂЛ 1452: 10.

У вези са примерима наведеним под (А) довољно је упутити на коментар у т. 2.4.3. У примерима наведеним под (Б) и (Г) двоструком варијом се означава ненаглашени квантитет добијен сажимањем. Новину у односу на повеље и писма из претходне групе (в. т. 2.3.3) представља већи број примера са двоструком варијом изнад наставака *-e* у ген. јд. именица ж. р. рода (примери под (В)) у функцији означавања вокалског квантитета према правилима старије акцентуације. Двострука варија у облицима именице *пра* (примери под Д) употребљава се у функцији означавања наглашеног квантитета. Већи број примера употребе двоструке варије у овој групи повеља и писама забележен је и изнад наставака 3. л. јд. и мн. презента (примери под (Ђ) и (Е)). Посебно истицање заслужује велики број примера забележен у повељама упућеним Дубровнику (СД 1405, МД 1405, ЂД 1428, ЂД1 1445), што упућује на чување вокалског квантитета у језику писара ових докумената. У примеру под (Ж) употребљава се двострука варија у функцији ненаглашеног квантитета добијеног сажимањем, у позицији у којој је уобичајенија употреба удвојене вокалске графеме: уп. *възирлаѣхъ* СХ 1406–1407: 11, *вѣщаашѣ* ЈП 1395: 5, *г(аго)лаашѣ* ЈХ 1394–1402: 2, *съпривъношаѣху* СЛа 1407: 9, СЛб 1407: 11, итд.

У мањем броју примера може се претпоставити да је двострука варија изнад обличких наставака именица употребљена уместо очекиваног спирита: *жизнѣ* ЛХ 1379–1380: 7 (ген. јд.), *цр(ь)квѣ* СХ 1379–1380: 9 (дат. јд.), *воеводѣ* СО 1388: 10 (дат. јд.), *землѣ* ВХ 1392: 5 (акуз. јд.), *властѣ* ЈП 1395: 31 (инстр. мн.), *родитѣ* СД 1405: 20 (ген. јд.), *црѣповникѣ* СХ 1411: 52 (дат. јд.). Ову тезу поткрепљује и чињеница да је већина наведених примера забележена у документима насталим у последњој четвртини XIV века.

2.4.3. Велики број примера употребе двоструке варије забележен је у основинском делу именица и глагола. Целокупна грађа:

(А) Именице:

толановѣна СХ 1379–1380: 4, *правниѣмн* СХ 1379–1380: 6, *герасѣма* СХ 1379–1380: 13, *въ дѣмоу* СХ 1379–1380: 19, *сѣла* СО 1388: 19, *кѣдкѣ* ВХ 1392: 9/10, *лещѣне* СХ 1411: 51, *шакѣмѣ* СВ 1417: 20, *влѣстн* ЂВ 1427–1428:

1, мѡнастїроу ЂВ 1427–1428: 16, копривнїцѣ ЂВ 1427–1428: 23, сѣдѣ ЂД 1428: 14 (ном. јд.), стїанѣ ЂД 1428: 18, ЂД1 1445: 16 (лок. јд.), хѣса ЂД 1428: 23 (ном. јд.), сѣдѣ ЂД 1428: 36 (лок. јд.), хоѣса ЂД1 1445: 21, господѣ ЂД 1445: 2, господѣ ЂД1 1445: 41, старѣць ЂЛ 1452: 49 (ген. мн.), колїво ЂЛ 1452: 70, ннѡкъ ЂЛ 1452: 49, антѣрь ЂЛ 1452: 75 (ген. мн.), лїсть С1 1457: 1, 8 кнѣза С1 1457: 5, 9, 12/13 (ген. јд.), злѣто С1 1457: 3, злѣта С1 1457: 6х2, 11 (ген. јд.), ѡсти С1 1457: 7/8, кнѣзь С1 1457: 10 (ном. јд.), лазѣра С2 1457: 14 (ген. јд.), по стѣпанѣ захїнкю С2 1457: 18 (лок. јд.), лазѣра ЛД 1457: 1 (ген. јд.), дамїтанѣ жѣнїевнїкю ЛД 1457: 2/3 (лок. јд.).

(Б) Глаголи:

прославїше СО 1388: 2, запїшемо СО 1388: 8/9 (1. л. мн. през.), кїемо плакїати ВХ 1392: 6, прїдет' СХ 1411: 27, вкрїде ЂД 1428: 24 (3. л. јд. през.), сѣди ЂД 1428: 35 (3. л. јд. през.), пїтати ЂД 1428: 41, нзїдѣ ЂД 1428: 43 (3. л. мн.), нлгю ЂД 1428: 11, отїдѣте ЂЛ 1452: 90, сѣше С1 1457: 5 (3. л. мн. аориста), сѣхъ С1 1457: 9 (1. л. јд. аориста), що ми сте пїсали ЛД 1457: 2 (2. л. мн. перф.), що ми сте порѣчили ЛД 1457: 2 (2. л. мн. перф.), како ни сте впїсали ЛД 1457: 5 (2. л. мн. перф.), захвїлїлї(ь) ЛД 1457: 5/6 (1. л. јд. през.), вл(а)годїрилї(ь) ЛД 1457: 6 (1. л. јд. през.), вл(а)годїрїмо ЛД 1457: 8 (1. л. мн. през.), смо сфїли ЛД 1457: 11 (1. л. мн. перфекта), а що ми сте пїсали ЛД 1457: 11 (2. л. мн. перф.), смлїлї прїмили ЛД 1457: 12 (1. л. мн. перфекта), а що ми сте пїсали ЛД 1457: 15 (2. л. мн. перф.), впїши ЛД 1457: 15 (1. л. мн. през.), знїте ЛД 1457: 16, 19, 20 (2. л. мн. през.), впїсати ви кїемлї ЛД 1457: 20 (1. л. мн. футура), сьлї(ь) олдїпорѣчилї(ь) ЛД 1457: 20/21 (1. л. јд. перфекта), сфїли ЛД 1457: 21 (ном. мн.), прїмана Л2 1457: 11, сѣ С1 1457: 8 (3. л. јд. аориста), плакїамъ ВХ 1392: 9 (1. л. јд. през.), давїамъ С1 1457: 1 (1. л. јд. през.), нї СД 1405: 12, С1 1457: 10, 15, Л1 1457: 10, 14, Л2 1457: 17, 21 (3. л. јд. през.), нѣ СД 1405: 16, 18, 35, 37, 38, МД

1405: 35, 38, ЂД 1428: 12, 16, 18, 24, 41, 42, ЂД1 1445: 15, 16, 17, 22, 31, 32, 34, 36, 37, С2 1457: 18 (3. л. јд. през.), нѣсть вѣло записано ЂД 1428: 45, нѣ вѣло записано ЂД1 1445: 36 (3. л. јд. плусквамперфекта пасива), ꙗ вѣло записало ЂД1 1445: 5, 9 (3. л. јд. плусквамперфекта), що ꙗ вѣло ЛД 1457: 5 (3. л. јд. перфекта), ꙗ вѣло остало Л2 1457: 6 (3. л. јд. плусквамперфекта), вѣде дѣль ЂД1 1445: 15, вѣде дѣль ЂД1 1445: 19 (3. л. јд. футура II), ꙗ вѣль ЂД1 1445: 26 (3. л. јд. перфекта), сѣ вѣле ЂД1 1445: 28 (3. л. мн. перфекта), сѣ вѣли поставили С1 1457: 2 (3. л. мн. плусквамперфекта), сѣ вѣли одѣржали С1 1457: 6 (3. л. мн. плусквамперфекта).

У највећем броју примера наведених под (А) двоструком варијом несумњиво се обележава наглашени или ненаглашени квантитет. У облицима именица властѣ, сѣдѣ, станѣ, лнстѣ, кнезѣ, злато и чѣстѣ означен је наглашени квантитет. Посебно истицање заслужује писање двоструке варије у облицима личних имена лазаарѣ и степанѣ: лазаарѣ С2 1457: 14, ЛД 1457: 1 (ген. јд.), по стѣпанѣ С2 1457: 18 (лок. јд.), ЛД 1457: стѣпанѣ 13 (ген. јд.), највероватније у функцији обележавања наглашеног квантитета, о чему сведоче и примери са удвојеним графемама на истом слогу у ЂП 1410 (лазаарѣ 6, лазаарѣ 6) и СМ 1413 (стефанѣ 9) (уп. Поломац 2012б: 166), али и ситуација у неким савременим говорима косовско-ресавског дијалекта (уп. у трстеничком говору ном. јд.: Јовѣн, Вукашѣн, Вукомѣн, Веселин; ген./акуз. јд.: Јовѣна, Вукашѣна, Вукомѣна, Веселина) (примери према Јовић 1968: 91–93)). Могуће је да на исти начин треба тумачити и примере герасѣма СХ 1379–1380: 13 и ѡакѣмѣ СВ 1417: 20. Посебно је интересантна употреба двоструке варије у следећим примерима ген. мн. именица: старѣць ЂЛ 1452: 49, ннѣкѣ ЂЛ 1452: 49, лнтѣрь ЂЛ 1452: 75, госпѣдѣ ЂД 1445: 2, госпѣдѣ ЂД1 1445: 41. Није јасно да ли је у овим примерима двострука варија употребљена за означавање квантитета претпоследњег слога или је у питању погрешна употреба овога знака (уместо очекиване позиције изнад полугласничког знака).

У категорији глагола издвајају се најпре примери у којима се двоструком варијом означава квантитет добијен сажимањем: (а) одрични облик 3. л. јд. през. глагола ꙗсмѣ: нѣ СД 1405: 12, С1 1457: 10, 15, Л1 1457: 10, 14, Л2 1457: 17, 21, нѣ СД 1405: 16, 18, 35, 37, 38, МД 1405: 35, 38, ЂД 1428:

12, 16, 18, 24, 41, 42, ЂД1 1445: 15, 16, 17, 22, 31, 32, 34, 36, 37, С2 1457: 18 (3. л. јд. през.); (б) 2. л. мн. през. глагола знати: знате ЛД 1457: 16, 19, 20 (уп. и облике 3. л. јд. и 1. л. мн. през. у којима се наглашени квантитет означава удвајањем графеме знаа 6, 21, знааиој 9); (в) облици глагола принити, принмати, пријмати: пријде⁹ СХ 1411: 27, пријмана Л2 1457: 11, сииој пријмили Л2 1457: 12 (1. л. мн. перф.).

Посебан коментар заслужују облици презента глагола: запншемо СО 1388: 8/9 (1. л. мн. през.), плакѝмь ВХ 1392: 9 (1. л. јд. през.), вкрѝде ЂД 1428: 24, сѝди ЂД 1428: 35 (3. л. јд. през.), нѝгю ЂД 1428: 11, нѝндѝ ЂД 1428: 43 (3. л. мн.), давѝмь С1 1457: 1 (1. л. јд.) (уп. и даавааиој(ь) Л1 1457: 1, даавааиој(ь) Л2 1457: 1), вл(а)годѝрниој(ь) ЛД 1457: 6 (1. л. јд.), вл(а)годѝрнио ЛД 1457: 8 (1. л. мн.) (уп. наадааиој ЛД 1457: 9 и ниааамо ЛД 1457: 4), впѝшв 15 (1. л. јд.), захвѝлаиој(ь) ЛД 1457: 5/6 (1. л. јд.) – у којима се не може увек са сигурношћу утврдити када двострука варија (или удвојена графема а) означавају наглашени, а када ненаглашени квантитет. На исти проблем упућују и многобројни други облици глагола: кѝемо плакѝти ВХ 1392: 6, пѝтати ЂД 1428: 41, нѝсть вѝло записано ЂД 1428: 45, нѝ вѝло записано ЂД1 1445: 36 (3. л. јд. плусквамперф. пасива), ѝ вѝло записало ЂД1 1445: 5, 9 (3. л. јд. плусквамперф.), що ѝ вѝло ЛД 1457: 5 (3. л. јд. перф.), ѝ вѝло остало Л2 1457: 6 (3. л. јд. плусквамперф.), св вѝле ЂД1 1445: 28 (3. л. мн. перф.), св вѝли поставили С1 1457: 2 (3. л. мн. плусквамперф.), св вѝли одвѝрсаи С1 1457: 6 (3. л. мн. плусквамперф.), сте пѝсаи ЛД 1457: 2, 11, 15 (2. л. мн. перф.), сте впѝсаи ЛД 1457: 5 (2. л. мн. перф.), впѝсати ви кѝиој ЛД 1457: 20 (1. л. мн. футура), сте порѝчни ЛД 1457: 2 (2. л. мн. перф.), сѝиој(ь) оидпорѝчниој(ь) ЛД 1457: 20/21 (1. л. јд. перф.). С обзиром на то да остале језичке одлике ових докумената упућују на југоисточне српске говоре (косовско-ресавске и призренско-јужноморавске) (уп. Поломац 2012б: 353), може се претпоставити да се у наведеним примерима огледа старија акцентуација (са очуваним старим системом ненаглашених дужина и непренесеним акцентом).

У двама категоријама двострука варија може означавати чување старог ненаглашеног квантитета, што би посредно упућивало на то да се акценат налази на иницијалном слогу: (а) облици аориста глагола вѝети: вѝѝхь С1 1457: 9 (1. л. јд.), вѝѝ С1 1457: 8 (3. л. јд.), вѝѝше С1 1457: 5 (3. л. мн.);

⁹ Аналогјом према овим примерима употребљава се двострука варија и изнад хомоформне одричне речце: нѝѝиој(ь) ѝВ 1427–1428: 21/22.

(б) облици трпног придева глагола *ѡфати*: *ѡѡ ѡфѡни* ЛД 1457: 11 (1. л. мн. пасива перф.), *ѡѡѡтѡ[ѡ]* *ѡфѡни* ЛД 1457: 21 (2. л. мн. футура II).

2.4.4. Велики број примера употребе двоструке варије забележен је и у облицима заменица, заменичких прилога и бројева. Примери:

(А) Заменице и заменички прилози:

ѡи ЈХ 1394–1402: 20, ЂД 1428: 6, ЛД 1457: 4, С1 1457: 1, *ѡѡ* ЈХ 1394–1402: 22, МД 1405: 5, 6, 27, ЂД1 1445: 6, *ѡѡни* И 1402–1422: 13 (ном. мн.), *ниѡѡ* ВХ 1392: 4, 5 (инстр. јд.), *ни* МД 1405: 27, 34x3 (дат. мн.), *тѡѡ* ЂЛ 1452: 15 (ном. јд.), *тѡѡ* ДД 1382: 15, ЈП 1395: 4, Н 1396: 6, СХ 1411: 7, ЂЛ 1452: 34, *тѡѡни* МД 1405: 27 (ном. јд.), *тѡѡ* ЈП 1395: 29, 32, 36, *тѡѡ* ЈП 1395: 35 (ген. јд.), *тѡѡѡ* СХ 1379–1380: 12 (дат. јд.), *тѡѡѡѡѡ* СО 1388: 8 (дат./лок. јд.), *тѡѡ* СО 1388: 18, *тѡѡ* ЈХ 1394–1402: 11, ЂЛ 1452: 35, *тѡѡ* И 1402–1422: 8, 10, *тѡѡни* С1 1457: 4, С2 1457: 5, 8 (акуз. јд.), *тѡѡѡ* ДД 1382: 54 (акуз. јд.), *тѡѡни* МД 1405: 23, *ѡниѡ* ЛХ 1379–1380: 43 (ном. јд.), *ѡниѡ* ЂЛ 1452: 17, *ѡниѡни* С1 1457: 7, С2 1457: 7 (ном. јд.), *ѡниѡниѡни* МД 1405: 12 (инстр. мн.), *ѡниѡ* ЛХ 1379–1380: 32, СО 1388: 22, СХ 1411: 14 (ном. јд.), *ѡѡ* ЂЛ 1452: 10, 17 (ном. јд.), *ѡѡѡ* ДД 1382: 20, *ѡѡѡ* ЈД 1397–1402: 32, ЂВ 1427–1428: 10 (ген. јд.), *ѡѡ* ЂЛ 1452: 4 (акуз. јд.), *ѡѡ* ЈД 1397–1402: 25, ЛЦ 1400: 33 (акуз. јд.), *ѡниѡ* ДД 1382: 28, ВХ 1392: 12 (акуз. јд.), *ѡниѡ* ЂВ 1427–1428: 2 (акуз. јд.), *ѡниѡ* СХ 1411: 21 (ном. мн.), *ѡѡѡ* ДД 1382: 13, ВХ 1392: 15, ЂВ 1427–1428: 5 (дат. јд.), *ѡѡ* ДД 1382: 35 (дат. јд.), *ѡѡ* СО 1388: 5, ЈП 1395: 51, 57, ЛЦ 1400: 34, 37, СХ 1411: 49 (акуз. јд.), *ѡѡ* ЈД 1397–1402: 29, СХ 1411: 6 (ном. мн.), *ѡниѡ* ДД 1382: 33, *ѡниѡни* ВХ 1392: 11 (акуз. јд.), *ѡниѡѡ* ВХ 1392: 14 (инстр. јд.), *ѡѡѡ* ДД 1382: 20 (лок. јд.), *ѡниѡѡ* ДД 1382: 27 (ген. мн.), *ѡниѡ* СХ 1411: 33, 43 (акуз. мн.), *ѡниѡ* ЂД1 1445: 13, 24, *ѡниѡ* ЂД1 1445: 9 (ном. јд.), *ѡниѡ* СД 1405: 13, *ѡниѡ* ЂД1 1445: 12 (акуз. јд.), *ѡниѡѡѡ* ЂД1 1445: 24 (дат. јд.), *ѡѡѡ* ЂД 1428: 8 (ген. јд.), *тѡѡ* ЛХ 1379–1380: 45, ДД 1382: 22, 25, 26, 52, ЈХ 1394–1402: 24, СВ 1417: 9, 42, *тѡѡ* *љѡѡѡ* СХ 1379–1380: 20, *љѡѡѡ* *тѡѡ* ЂВ

1427–1428: 27, ннѣтѣже ДД 1382: 9, нѣтѣже ДД 1382: 10, ктѣ ДД 1382: 29, 34, 51, СО 1388: 16, ВХ 1392: 17, ЈХ 1394–1402: 24, 30, СД 1405: 36, СХ 1411: 41x2, СВ 1417: 15, 28, 42, ЂВ 1427–1428: 26, ЂЛ 1452: 87, ннѣтѣ ДД 1382: 31, 32, ннѣтѣже ДД 1382: 22, 25, ктѣ любѣ СВ 1417: 27, тѣо МД 1405: 23, 25, 27, 35, цѣо МД 1405: 15, 19, 24, 31, ЂД1 1445: 33, чѣмь ЂД 1428: 41, 42 (инстр. јд.), чѣ годѣ СД 1405: 28, ЂД 1428: 29, гдѣ МД 1405: 15, 21, гдѣ СД 1405: 18, нѣгдѣ МД 1405: 29, нндѣ ДД 1382: 26, нндѣ МД 1405: 29, ѣнако 39, тѣ ЛХ 1379–1380: 36, тѣу ДД 1382: 22, СХ 1411: 7, тѣже ДД 1382: 13, здѣ ЛХ 1379–1380: 33, здѣ ЛХ 1379–1380: 50; здѣ СО 1388: 20, здѣ И 1402–1422: 21.

(Б) Бројеви:

дѣѣ ДД 1382: 10, Н 1396: 46, 56, 64, 66, ЈХ 1394–1402: 23, И 1402–1422: 13, 17, ЂЛ 1452: 9, дѣѣ С1 1457: 13/14, дѣѣю СХ 1411: 25, дѣѣма И 1402–1422: 17, трѣ Н 1396: 29, 46, 56, ЂЛ 1452: 66, 72, Л1 1457: 7, С2 1457: 7, двѣдѣл(ѣ)тн ЂЛ 1452: 65, 70, 75, двѣдѣл(ѣ)тѣн ЂЛ 1452: 68, трѣдѣсетн СВ 1417: 25/26, стѣ ЛХ 1379–1380: 19, 32, Н 1396: 12, ЂЛ 1452: 75, дѣѣ стѣ С1 1457: 6, Л1 1457: 6, дѣѣ стѣ Л1 1457: 5/6, петѣ тн св{кѣ} н ѡсали(ѣ) сѣтъ н петѣ дѣл(ѣ)тѣ н двѣ двката С2 1457: 12/13.

У највећем броју примера заменица наведених под (А) двострука варија може означавати наглашени квантитет. Посебно су интересантни облици ѡнѣ ЛХ 1379–1380: 43 (ном. јд.), ѡнѣ ЂЛ 1452: 17, ѡнѣзн С1 1457: 7, С2 1457: 7 (ном. јд.), коѣ ЂД1 1445: 13, 24, коѣ ЂД1 1445: 9 (ном. јд.), коѣ СД 1405: 13, коѣ ЂД1 1445: 12 (акуз. јд.), коѣмь ЂД1 1445: 24 (дат. јд.), у којима се двоструком варијом обележава квантитет (наглашени или ненаглашени) према правилима старије акцентуације. Квантитет добијен сажимањем илуструју примери свѣга ЂД 1428: 8 (ген. јд.) и чѣ годѣ СД 1405: 28, ЂД 1428: 29. Двострука варија у заменицама тѣѣ, цѣѣ и ктѣѣ (и заменицама сложеним од њих), као и у облицима заменичких прилога може упућивати на квантитет, али и на логички акценат једносложних речи. У двама примерима из МД 1405: тѣзѣ 27 (ном. јд.) и ѡнѣмнзѣ 12 (инстр.

мн.), овај се знак вероватно употребљава уместо очекиваног спирита изнада вокалске графеме на крају речи.

Двострука варија у свим наведеним облицима бројева (примери под Б) означава наглашени квантитет.

2.4.5. Изван наведених категорија употребљава се двострука варија веома ретко и у другим позицијама: (а) изнад једносложних везника у функцији обележавања логичког акцента: *ѣѣ* СХ 1379–1380: 1, СО 1388: 1, *нѣѣ* ДД 1382: 10, 28, *ѣѣ* ДД 1382: 23; (б) изнад полугласничког знака у везнику *нѣ* Н 1396: 30, 68, 73, 76, 98, СХ 1411: 42, И 1402–1422: 34, ЂВ 1427–1428: 17, ЂЛ 1452: 17; (в) изнад финалне вокалске графеме уместо очекиваног спирита: *ѣстѣ* ДД 1382: 27, *пакѣѣ* ЈД 1397–1402: 56, *ѣѣ* И 1402–1422: 10, *повѣѣѣ* ГД 1405: 11, на *трѣѣѣ* С1 1457: 8, *векѣѣ* С1 1457: 16, итд.; (г) уместо очекиване оксије: *вѣѣѣ* СХ 1379–1380: 15, *зрѣѣѣ* ЈХ 1394–1402: 3, *вѣѣѣписан'номѣѣ* СХ 1411: 42.

2.4.6. Анализирана грађа из наведених повеља и писама знатно је репрезентативнија за разматрање судбине вокалског квантитета у народним говорима средњовековне Деспотовине. Закључак П. Ивића (1989: 17) о чувању непренесених акцената и старог система вокалских дужина у језику писара ЂЕ 1429, може се пренети и на језик писара СД 1405, ГД 1405, СВ 1417, ЂД1 1445, ЂЛ 1452, Л1 1457, С1 1457, Л2 1457, С2 1457 и ЛД 1457. Најважније категорије у којима се огледа чување старог система вокалских дужина у овим повељама и писмима су: (а) облици ген. мн. именица; (б) наставци сложене придевске промене; (в) наставци 3. л. јд. и мн. презента.

3. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ. На основу проведеног истраживања могу се извести следећи закључци: а) системска употреба двоструке варије (кендеме) среће се још у повељама и писмима из последње четвртине XIV века (ЛХ 1379–1380, СХ 1379–1380, ДД 1382, СО 1388, ВХ 1392); б) у повељама и писмима од краја XIV и током прве половине XV века употреба овога знака начелно се шири, међутим не долази до стабилизације употребе, чак ни у повељама и писмима насталим након треће деценије XV века (уп. Поломац 2012в: 295); в) у највећем броју испитиваних повеља и писама двострука варија се употребљава у функцији означавања наглашеног или ненаглашеног квантитета у одређеним морфолошким категоријама, пре свега у ва) облицима сложене придевске деklinације,

вб) облицима ген. мн. именица, и вв) у облицима 3. л. јд. и мн. презента; г) употреба двоструке варије у једном броју повеља (СД 1405, ГД 1405, СВ 1417, ЂЕ 1429, ЂР 1428–1429, РК 1430–1431, РК 1433, ЂД1 1445, ЂЛ 1452, Л1 1457, С1 1457, Л2 1457, С2 1457 и ЛД 1457) упућује на чување старог система наглашених и ненаглашених дужина у југоисточном српском дијалекту прве половине XV века: у питању је заправо слика савременог косовско-ресавског дијалекта са нескраћеним поста акценатским дужинама у низу показаних морфолошких категорија; д) будућа истраживања употребе оксије у наведеним документима могла би да осветле сложено питање хронолошког односа скраћивања дужина и повлачења акцента са улитме у југоисточном дијалекту XV века.

4. ДОДАТАК: РЕГИСТАР ИСПИТИВАНИХ ПОВЕЉА И ПИСАМА¹⁰

(1) **ЛЛ 1375–1376** – Повеља кнеза Лазара Великој Лаври Св. Атанасија на Светој Гори (1. IX 1375–31. VIII 1376); (2) **ВХ 1376–1377** – Повеља господина Вука Бранковић Хиландару (1376–1377); (3) **ЛХ 1379–1380** – Повеља кнеза Лазара Хиландару (1. IX 1379–31. VIII 1380); (4) **СХ 1379–1380** – Повеља патријарха Спиридона Хиландару (1. IX 1379–31. VIII 1380); (5) **ЛП1 1380–1381** – Повеља кнеза Лазара Св. Пантелејмону (1. IX 1380–31. VIII 1381); (6) **ЛП2 1380–1381** – Повеља кнеза Лазара Св. Пантелејмону (1. IX 1380–31. VIII 1381); (7) **ЛЛ 1381** – Повеља кнеза Лазара Великој Лаври Св. Атанасија (8. VIII 1381); (8) **ДМД 1382** – Повеља монаха Доротеја манастиру Дренчи (2. III 1382); (9) **ЛД 1387** – Повеља кнеза Лазара Дубровнику (9. I 1387); (10) **ВД 1387** – Повеља Вука Бранковића Дубровнику (Приштина, 20. јануар 1387); (11) **ЛО 1388** – Повеља кнеза Лазара властелину Обраду Драгосаљићу (јануар, 1388); (12) **СО 1388** – Повеља патријарха Спиридона властелину Обраду Драгосаљићу (19. I 1388); (13) **ЛД 1388** – Писмо кнеза Лазара Дубровнику (31. VIII 1388); (14) **ВД 1388** – Писмо Вука Бранковића Дубровнику (1388); (15) **ВХ 1389–1392** – Повеља Вука Бранковића Хиландару (1389–1392); (16) **ВД 1390** – Повеља Вука Бранковића Дубровнику (пре 1390); (17) **ВХ 1392** – Повеља Вука Бранковића Хиландару (Приштина, 21. XI 1392, писар Лукач); (18) **МД 1392** – Писмо кнегиње Милице и кнеза Степана (Стефана) Дубровчанима (пре 6. VIII 1392); (19) **ЈП 1395** – Повеља (А) монахиње Јевгеније и синова Св. Пантелејмону (Ново Брдо, 8. VI 1395); (20) **ЈЛ 1394–1395** – Повеља монахиње Јевгеније са синовима Великој Лаври Св. Атанасија (1. IX 1394–31. VIII 1395); (21) **Н 1396** – Акт игумана

¹⁰ У регистру се наводе следећи подаци: (а) редни број документа; (б) скраћеница документа – најчешће састављена од почетних слова адресанта (уколико их има више онда од почетног слова првог) и адресата и године издавања документа; (в) условни назив повеље којим се идентификују адресант и адресат; (г) подаци о месту настанка документа (уколико је познато), о времену настанка (на основу самог документа или посредно), као и о писару (уколико је наведен у документу).

Никодима о оснивању двадесет адрфата у манастиру Св. Пантелејмона (1396); (22) **ЈЛ 1398** – Повеља монахиње Јевгеније Великој Лаври Св. Атанасија (манастир Жупањевац југоисточно од Рековца, 1. VIII 1398, писар Радич Дрџић); (23) **ЈП 1400** – Други примерак (одломак) повеље монахиње Јевгеније и синова Св. Пантелејмону (Ново Брдо, 8. VI, 1400); (24) **СХ 1392–1402** – Повеља кнеза Стефана, мајке кнегиње Милице и брата Вука Хиландару (1392(?)–1402); (25) **ЈХ 1394–1402** – Повеља монахиње Јевђеније и синова Пиргу Св. Василија (1394–1402); (26) **ЈД 1397–1402** – Повеља монахиње Јевгеније Високим Дечанима (1397–1402); (27) **ЛЦ 1400** – Повеља кнеза Лазара о судском спору властелина Црепа (крај XIV века); (28) **СЈ 1404–1405** – Повеља деспота Стефана деспотици Јевпраксији (1. IX 1404–31. VIII 1405); (29) **СД 1405** – Повеља деспота Стефана Дубровнику (Борач у Грузи, 2. XII 1405); (30) **МД 1405** – Повеља госпође Маре Бранковић и синова Дубровнику (Вучји Трн, 29. XII 1405); (31) **СТ 1406** – Повеља деспота Стефана манастирима Тисмани и Водици у Румунији (1406); (32) **МХ 1406** – Повеља госпође Маре Бранковић и синова Хиландару (15. X 1406); (33) **СЛ 1407а** – Повеља (А) деспота Стефана Великој Лаври Св. Атанасија (5. I 1407); (34) **СЛ 1407б** – Повеља (Б) деспота Стефана Великој Лаври Св. Атанасија (5. I 1407); (35) **СХ 1406–1407** – Повеља деспота Стефана Хиландару (1406–1407); (36) **ГП 1403–1408** – Повеља Гргура Бранковића са мајком Маром и браћом Ђурђем и Лазаром манастиру Св. Павла (1403–1408); (37) **ЂП 1410** – Повеља деспота Ђурђа са мајком Маром и братом Лазаром манастиру Св. Павла (Пећ, 15. XI 1410. године, писар Новак дијак); (38) **СХ 1411** – Повеља деспота Стефана Хиландару (Јагодна, 8. VI 1411. год.); (39) **СМ 1413** – Повеља деспота Стефана Милешеви (1413. год. или нешто касније); (40) **СЛ 1414–1415** – Повеља деспота Стефана Великој Лаври Св. Атанасија (1. IX 1414–31. VIII 1415); (41) **СВ 1417** – Повеља деспота Стефана Ватопеду (2. VII 1417); (42) **ЂП 1419** – Повеља деспота Ђурђа и госпође Јерине манастиру Св. Павла (Вучји Трн, 15. XI 1419. године, писар Богдан); (43) **И 1402–1422** – Акт игумана Илариона о оснивању два адрфата у манастиру Св. Пантелејмона (између 1402. и 1422. год.); (44) **ЂД 1424** – Писмо деспота Ђурђа Бранковића Дубровнику (април, 1424); (45) **СЛ 1427** – Повеља деспота Стефана Великој Лаври Св. Атанасија (20. I 1427); (46) **ЂВ 1427–1428** – Повеља деспота Ђурђа светогорском манастиру Ватопеду (1427–1428); (47) **ЂД 1428** – Повеља деспота Ђурђа Дубровнику (Некудим, 28. XII 1428. год.); (48) **ЂП 1427–1429** – Повеља деспота Ђурђа Св. Пантелејмону (1427–1429); (49) **ЂР 1428–1429** – Повеља деспота Ђурђа великом челнику Радичу (1. IX 1428–31. VIII 1429); (50) **ЂЕ 1429** – Повеља деспота Ђурђа Есфигмену (Жича, 11. IX 1429. год.); (51) **ЂР 1430** – Повеља деспота Ђурђа челнику Радичу (око 1430. год.); (52) **РК 1430–1431** – Повеља великог челника Радича Кастамониту (1. IX 1430–31. VIII 1431); (53) **ЂВ 1432** – Повеља деспота Ђурђа светогорском манастиру Ватопеду (1432. године); (54) **РВ 1432** – Повеља великог челника Радича светогорском манастиру Ватопеду (Некудим, 28. III 1432); (55) **РК 1433** – Повеља великог челника Радича Кастамониту (22. V 1433); (56) **ЂЛ 1429–1439** – Повеља деспота Ђурђа Великој Лаври Св. Атанасија (1429–1439); (57) **ЂД1 1445** – Повеља деспота Ђурђа Дубровнику (Смедерево, 17. IX 1445); (58) **ЂД2 1445** – Повеља деспота Ђурђа Бранковића и сина му Лазара (Смедерево, 17. IX 1445); (59) **ЂЛ 1452** – Повеља деспота Ђурђа Великој Лаври Св. Атанасија (Смедерево, 16. II 1452); (60) **Х1 1454** – Акт о одређивању хиландарских међа са Хочом и Јанчиштем (12. I 1454); (61) **Х2 1454** – Акт о утврђивању међа

манастира Хиландара и Св. Арханђела (1454); (62) **ЂВ 1456** – Повеља деспота Ђурђа и деспота Лазара грачанском митрополиту Венедикту (Смедерево, 6. IX 1456. године, писар логотет Степан Ратковић); (63) **Л1 1457** – Признаница деспота Лазара Бранковића о пријему дела очеве оставе (12. VIII 1457); (64) **С1 1457** – Признаница деспота Стефана Бранковића о пријему дела очеве оставе (12. VIII 1457); (65) **Г 1457** – Потврда о подизању дела драгоцености деспота Ђурђа Бранковића депонованих до 18. новембра 1457. године (18. XI 1457); (66) **ЛР 1457** – Повеља деспота Лазара Бранковића ризничару Радославу (4. XII 1457. године, Смедерево, писар велики логотет Степан Ратковић); (67) **Л2 1457** – Признаница деспота Лазара Бранковића о пријему остатка очеве оставе (14. XII 1457, Смедерево); (68) **С2 1457** – Признаница деспота Стефана Бранковића о пријему остатка очеве оставе (14. XII 1457, Смедерево); (69) **ЛД 1457** – Писмо деспота Лазара Бранковића Дубровнику (22. XII 1457); (70) **СД 1476** – Писмо деспота Стефана Бранковића Дубровнику (1. X 1476).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БУЛАТОВА, В. Римма. *Старосербская глагольная акцентуация*. Москва: Наука, 1975.
- БУЛАТОВА, В. Римма. Проблеми српске историјске акцентологије на материјалу писаних споменика (XIV–XVI века). *Научни састанак слависта у Вукове дане VI/1* (1976): 27–33.
- БУЛАТОВА, В. Римма. К изучению систем надстрочных знаков в древнесербских рукописях. Д. Богдановић, Б. Јовановић-Стипчевић, Ђ. Трифуновић (ур.). *Зборник Владимира Мошина*. Београд: Просвета, 1977, 113–116.
- БУЛАТОВА, В. Римма. Акцентуация непроизводных существительных -ѡ- основ мужского рода в старосербском. Р. В. Булатова, В. А. Дибо (ред.). *Историческая акцентология и сравнительно-исторический метод*. Москва: Наука, 1989, 201–225.
- БУЛАТОВА, В. Римма. Фиксация старых акцентных систем в средневековых рукописях. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXIII* (1990): 47–54.
- БУЛАТОВА, В. Римма. К диалектной характеристике рукописи 1418 г. 'Книги царств' на основе акцентологического анализа. П. Ивић (ур.). *Проучавање средњовековних јужнословенских рукописа*. Београд: САНУ, 1995, 53–69.
- ЗАГРЕБИН, М. Вячеслав. Некоторые наблюдения над просодическими знаками в средневековых сербских рукописях. *Вестник Ленинградского государственного университета* № 2 (1983): 69–75.
- ЗАГРЕБИН, М. Вячеслав. Периодизация употребления надстрочных знаков в средневековых сербских рукописях и надстрочные знаки киевских глаголических листков. П. Ивић (ур.). *Проучавање средњовековних јужнословенских рукописа*. Београд: САНУ, 1995, 469–479.
- ЗАГРЕБИН, М. Вячеслав. Квантитет и редупликация (Способы обозначения долготы гласных звуков в средневековых сербских рукописях и редупликация гласных букв в нотированных богослужебных сербских текстах). В. М. Загребин (ур.). *Русь и южные Славяне (Сборник статей к 100-летию со дня рождения В. А. Мошина (1894–1987))*. Санкт-Петербург: Алетейя, 1998, 222–233.
- ИВИЋ, Павле. О језику писама султаније Маре. *Јужнословенски филолог XXX/1–2* (1973):

- 337–345.
- ИВИЋ, Павле. О језику и правопису у Повељи. П. Ивић, В. Ј. Ђурић, С. Ђирковић. *Ес-фигменска повеља деспота Ђурђа/Esfigmenoi Charter of Despot Djurdj*. Београд – Смедерево: Југословенска ревија – Завод за заштиту споменика културе Смедерево, 1989, 12–18.
- ЈЕРКОВИЋ, Вера. Средњовековне ортографске школе код Срба. *Југословенски семинар за стране слависте XXXI* (1980): 19–29.
- ЈОВИЋ, Душан. О језику Закона о рудницима деспота Стефана Лазаревића. *Јужнословенски филолог XXVII* (1968/1969): 365–455.
- ЈОВИЋ, Душан. Трстенички говор. *Српски дијалектолошки зборник XVII* (1968): 1–241.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. Језик у повељама кнеза Лазара упућеним Дубровнику. *Зборник за филологију и лингвистику XXIII/2* (1980): 47–82.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. *Повеље кнеза Лазара*. Београд: Чигоја штампа, 2003.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. *Повеље и писма деспота Стефана*. Београд: Чигоја штампа, 2007.
- МОШИН, Владимир. Револуције у историји српског правописа. *Библиотекар VI* (1963): 465–475.
- НЕДЕЉКОВИЧЪ, Ольга. Знаки ударений в сербских доресавских рукописях. *Slavia XXXVII* (1967): 24–32.
- НЕДЕЉКОВИЧЪ, Ольга. Знаки ударений в средневековых сербских рукописях (XII–XIV). С. Никитин, Е. Наумов (ред.). *Источники и историография славянского средневековья*. Москва: Институт славяноведения (Академия наук СССР), 1967, 101–134.
- НЕДЕЉКОВИЋ, Олга. Проблем рађања ресавског правописа и повеље из доба кнеза Лазара. И. Божић, В. Ј. Ђурић (ур.). *О кнезу Лазару*. Београд – Крушевац: Филозофски факултет – Народни музеј, 1971, 243–254.
- НОВАКОВИЋ, Стојан. Акценти штампаних српско-словенских књига црногорских и млетачких. *Гласник Српског научног друштва XLIV* (1877): 1–152.
- НОВАКОВИЋ, Стојан. Акценти Трговишког јеванђеља од 1512. године. *Гласник Српског научног друштва XLVII* (1879), 1–77.
- ПЕШИКАН, Митар. Монографија о акценту једног српскословенског споменика. *Зборник за филологију и лингвистику XX/1–2* (1977): 209–217.
- ПОЛОМАЦ, Владимир. Језик у повељи великог челника Радича манастиру Кастамониту из 1430/1431. године. М. Ковачевић и др. (ур.). *Савремена проучавања језика и књижевности I/1*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2009, 307–325.
- ПОЛОМАЦ, Владимир. *Језик повеља и исправа деспота Стефана Лазаревића и Ђурђа Бранковића*. Докторска дисертација у рукопису. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2011.
- ПОЛОМАЦ, Владимир. О језику повеља и писама деспота Ђурђа Бранковића са аспекта историјске дијалектологије. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику LV/1* (2012): 121–147.
- ПОЛОМАЦ, Владимир. Језик повеља и писама деспота Лазара и Стефана Бранковића са аспекта историјске дијалектологије. *Српски језик XVII* (2012): 333–359.
- ПОЛОМАЦ, Владимир. Типови ортографских норми у српским повељама и писмима

од краја XIV и током XV века. *Научни састанак слависта у Вукове дане 41/1* (2012): 285–297.

ПОЛОМАЦ, Владимир. Ресавски правопис у повељама и писмима деспота Лазара и Стефана Бранковића. *Митолошки зборник* 28 (2013): 105–134.

СИНДИК, Душан. Српске повеље у светогорском манастиру Светог Павла. *Мешовита грађа* VI (1978): 183–205.

*

ДАНИЋИЋ Ђ. Prilog za istoriju akcentuacije hrvatske ili srpske. *Rad JAZU XX* (1872): 150–223.

VLADIMIR POLOMAC

THE USE OF DOUBLE VARIA (KENDEMA) IN SERBIAN CHARTERS AND LETTERS FROM LATE 14th AND 15th CENTURIES

Summary

This paper deals with the use of double varia (kendema) in Serbian charters and letters dating from the late 14th and 15th centuries. The main goals of the research are the following: a) to examine the degree of consistency in the usage of this symbol in light of the emergence and stabilization of the Resavian orthography; b) to examine the use of this symbol in marking stressed or unstressed quantity in various morphological categories, and, in relation to this, c) to examine the state of vocalic quantity in the South-Eastern Serbian vernaculars during this period. The research points to the following conclusions: a) the systemic use of double varia is found as early as in the charters and letters from the last quarter of the 14th century; b) in the charters and letters from the late 14th and during the 15th centuries the use of this symbol generally spreads, but its usage is not stabilized, even after the third decade of the 15th century; c) in the majority of the charters researched double varia is used both as function of stressed and unstressed quantity in the following morphological categories: forms of complex adjectival declension, genitive plural forms of nouns and 3rd person singular and plural of the Present Tense; g) the use of double varia in a number of charters points to the old system of stressed and unstressed lengths in the South-Eastern Serbian dialect of the first half of the 15th century: this is essentially the picture of the contemporary Kosovian-Resavian dialect with unreduced post-accentual length in a number of morphological categories.

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет

Одсек за филологију, Катедра за српски језик

vladimir.polomac@gmail.com

НАТАША ДРАГИН

ЛЕКСИЧКИ СЛОЈЕВИ ЗЕМЉОРАДНИЧКОГ ЗАКОНА (ХИЛ 466)*

Осветљавање лексичких слојева текста у српском преводу византијског Земљорадничког закона из XV века (Хил 466) обухватило је укупно 104 речи, у оквиру пет тематских група: а) номинације лица; б) врсте земљишта и биљни свет; в) животиње; г) оруђа за рад и други сродни појмови; д) земљорадничке активности. Испитивање је показало да списом доминира прасловенска лексика, док је удео позајмљеница, неологизама и сложеница као карактеристичних обележја књижевног језика прилично сужен. Осим тога што представља вредан извор лексике народног говора, овај световни закон, дакле, уједно пружа и драгоцен пример функционално-стилске симбиозе вернакулара и књишког лексичког наслеђа, која је у овом случају била условљена како садржајем тако и друштвеном наменом дела.

Кључне речи: Земљораднички закон, Хил 466, српскословенски језик, српски језик, лексика.

1. Увод. Лексиколошка проучавања редакцијских писмености у културном и духовном ареалу *Slavia orthodoxa*, које су се вековима развијале и богатиле на темељима старословенске традиције, праћена су низом отежавајућих околности, од којих је ограничен број извора свакако једна од највећих препрека. Обрада невеликог канонског корпуса од 18 сачуваних рукописа с краја X и почетка XI века, као што је познато, обухватила је око 10 000 речи (СС: 11), што је наравно само део лексичког фонда првог словенског књижевног језика (Цейтлин 1986: 26–34). Преласком у редакцијско раздобље број извора нагло расте, али се и позиција лексикографа усложњава, док истраживачи бивају приморани да шири увид у материјал, поред мањег броја студија посвећених одређеној лексичкој групи или категорији (ЗЕТТ 1970; ЕФИМОВА 2011; САВИЋ 2013; НИКИТОВИЋ 2014), заснивају пре свега на постојећим историјским речницима

---

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Историја српског језика* (бр. 178001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

(Срезневский 1893; 1902; 1912; Даничић 1975; Дьяченко 1993; СРЯ; СС; Miklosich 1862–1865; RJAZU; SJS). Када се при том има на уму селективан приступ изворима, који се у њима неминовно морао спровести, као и чињеница да су неки од њих, с обзиром на пионирски карактер који су имали у времену када су настајали, више тежили регистрацији речи него њиховој што прецизнијој семантичкој дескрипцији, јасно је да историјску лексикологију и лексикографију чека још много крупних задатака и изазова. У условима хомогене диглосије, када чврсту поделу извора на оне писане народним и књижевним језиком није могуће извршити, будући да су се ова два идиома преплитала и допуњавала не само унутар истог жанра већ и појединачних текстова, само целовит опис што већег броја споменика може пружити праву слику о функционалним сферама лексичког фонда одређене средњовековне заједнице и ширих друштвених група унутар ње (уп. Бирковић 1997; Вендина 2002: 28–29; Ефимова 2011: 126–182), његовој жанровској раслојености и вези са дијалекатском базом у зависности од порекла, садржаја и намене конкретного дела.

Израда малих речника, тачније регистара речи, која прати приређена издања или преводе појединих споменика такође је добар и поуздан начин да се постојећи лексикографски извори прошире и допуне. Њихова вредност међутим не исцрпљује се тиме што понекад доносе „нове”, у речницима незабележене речи, већ што омогућују и да се регистроване и познате лексеме сагледају у новим контекстима и на тај начин стекне шира представа о њиховом семантичком потенцијалу. Један од таквих споменика, који је уз постојећи превод добио речник (српско–српскословенско–грчки) јесте и средњовековни рукопис Земљорадничког закона (Трифуновић 2004: 234–239; уп. Благојевић 2007: 327–331). У питању је српски превод византијског аграрног закона, сачуван у хиландарском зборнику бр. 466 из XV века, који уз два приређена издања (Радојичић 1955: 20–26; Благојевић 2007: 23–71) има и пратећу студију, која на темељан начин објашњава друштвено-историјски амбијент његове примене (Благојевић 2007: 73–304). Управо тај специфичан социолошки контекст и чини овај споменик посебно занимљивим са лексиколошког становишта, будући да у њему, како је раније истакнуто, „тече струја српског говорног језика, која се спаја са живим народним говорима” (Трифуновић 2004: 26). Снажан уплив народне лексике у случају овог документа међутим, а у томе се налази још једна његова особеност, остварује се у оквирима висо-

ког стила српскословенског језика, где се наноси из дијалекатске базе на фонолошком, морфолошком и синтаксичком плану своде само на спорадичне случајеве (ДРАГИН 2011: 85–86), сведочећи тако о добром владању српскословенском нормом било писара било самог преводиоца, уколико се не ради о истом лицу.

Узимајући у обзир наведене жанровске и језичко-стилске карактеристике Земљорадничког закона (у даљем тексту ЗЗ), овај рад има за циљ да у склопу различитих тематских група осветли лексичке слојеве у тексту (в. ГРКОВИЋ-МЕЈДОР 2007: 377–386) и на тај начин утврди у којој мери је његов лексички фонд подударан с приликама у савременом српском језику.¹

2. ТЕМАТСКИ ЛЕКСИЧКИ СКУПОВИ. У овом делу особеног карактера и намене као најбројније издвајају се следеће скупине тематски сродне лексике:

2.1. Номинације лица. Ова велика и значајна група у лексикону црквенословенског језика (ЕФИМОВА 2011) заступљена је у ЗЗ кроз три врсте номинација: 1) именована општег типа; 2) именована која одражавају социјални статус лица; 3) именована која одражавају духовно-моралне карактеристике лица.

У оквиру прве групе посведочена су само два придева у својству супстантива: *ближнии* (1) и *искрњнии* (1) ‘ближњи’ (РСЈ: 94; уп. ПЕТЛЕВА 1971: 119). Још од канонског периода ова два придева се налазе у синонимијском односу (СС: 92, 265), док њихова реализација у првом члану овог закона упућује на још једну могућност у њиховој семантичкој интерпретацији – ‘ближњи’ > ‘сусед’ (уп. RЈAZU I: 448; RЈAZU III: 902): *и не прѣворавати бразды искрњнаго аще ли же кто прѣвореть и искривит(ь) мегу ближнаго своего*.

Када је реч о лексемама друге групе, тематика текста ограничила их је искључиво на категорије „господара” и „работника”, док именована из групе „духовника” и „војника” према очекивању изостају. Категорија „господара” заступљена је лексемом *господниъ* ‘господар’ (уп. РСЈ: 215), која

¹ Анализа је рађена на основу фотографија рукописа, приложених у књизи: БЛАГОЈЕВИЋ 2007: 24–42. Примери ће се наводити уређеним рашким правописом с бројем члана ЗЗ у ком се срећу.

у 33 везује за себе велики број појмова материјалне културе: а) земљиште (нива 2, 10, 14, 15, село 15, ледина 18, винограде 15, 48, врте 48); б) биљке (дрво 29, пшеница 65); в) животиње (животнос 50, скотс 70, гарьмникс 43, воле 21, 22, 26, 34, 36, 43, 46, овьнь 43, свинниа – овьца – пьсь 47); г) робови (рабс 45, 68, 69); д) клопка за животиње (стоупница 49); е) храна (брашьно 69). Опсег појма ‘господар’, како се види из наведеног прегледа, био је прилично широк (уп. РСЈ: 124), а у њему се оцртавају и извесне особености средњовековног погледа на друштвене односе. Највећи број потврда у тексту припада групи „работника”, тј. делатника у различитим сферама средњовековног живота. Поред именице општег значења рабс ‘роб’ (43, 45, 68, 69), именованима се углавном упућује на лица која су свако на свој особен начин била укључена у аграрне активности: ниводавць ‘ниводавац’ (8), дѣлатель ‘земљорадник’ (1–5, 8–11, 15–17, 19, 21, 23–25), дѣлатель испольникс ‘земљорадник наполичар’ (8), пастыр ‘пастир (волова)’ (РСЈ: 917) (21–26), овощнострѣжць ‘чувар воћњака’ (31). Малобројнију групу у тексту чине номинације лица која у различитим својствима учествују у правном регулисању аграрних односа: соудниа ‘судија’ (РСЈ: 1285) (35, 64), свѣдѣтель ‘сведок’ (4), старинникс ‘стариник, тј. староседелац’ (6).

У трећој групи срећу се само две номинације, које због универзалног значења од самог почетка у вредносном погледу иступају као негативно маркиране, независно од контекста у коме се јављају (уп. ЕФИМОВА 2011: 183): татс ‘тат, лопов’ (РСЈ: 1304) (8, 28), оубница ‘убица’ (РСЈ: 1361) (44, 52).

2.2. *Врсте земљишта и биљни свет.* Забележени називи различитих врста земљишта показују да су се површине именовале на два начина: 1) према начину настанка и намени: нива ‘њива’ (РСЈ: 842) (1–4, 6, 8–10, 14, 15, 23, 29, 36), село ‘посед’ (12, 15–17, 53, 64), врте ‘врт’ (РСЈ: 174) (29, 48), гоудно ‘гумно’ (РСЈ: 236) (61), трѣбежс лазнын ‘лаз’ (РСЈ: 624) (53), ледина ‘ледина, честар’ (РСЈ: 633) (18, 20, 42, 43, 53); б) према врсти растиња, односно, култури која се на њему узгаја: винограде ‘виноград’ (РСЈ: 149) (11, 15, 19, 23, 36, 48, 55, 58), смоковница ‘смоквик’ (РСЈ: 1246) (58), дубрава ‘дубрава’ (РСЈ: 330) (37). Називи појединачних биљака у 33 иначе јављају се ретко: грозди ‘грожђе’ (РСЈ: 227) (49), лозни ‘винова лоза’ (РСЈ: 651) (56), трьстни ‘трсје’ (РСЈ: 1345) (33), пшеница ‘пшеница’ (РСЈ: 1099) (65, 67), сочинво ‘сочиво’ (РСЈ: 1253) (57). Избор лексичких средстава када је у

питању семантичка спецификација појмовног низа *грожђе – винова лоза – виноград*, као што се види, у основи осликава савремено стање, будући да се именица *виноградъ*, која је могла покривати и друга два појма (ЦЕЈТЛИН 1986: 229), ограничава искључиво на значење земљишта под засадом винове лозе.

Већина посведочених лексема односи се на опште појмове, а најшире творбено-семантичко гнездо развија реч *плодъ* ‘плод’ (РСЈ: 935) (36, 49, 56). Од ње се изводи глагол *плодѣти* ‘производити плодове’ (РСЈ: 935) (64) и збирна именица *плодѣнѣ* ‘плодови’ (1, 2), чијом префиксацијом се уводе и семантички еквиваленти *прѣплодѣнѣ* (11, 18) (уп. РСЈ: 1046) и *надъплодѣнѣ* (5, 8, 10). И док су деривати с префиксом *прѣ-* регистровани као развијена лексичка група у писаном наслеђу (уп. МІКЛОСИЧ 1862–1865: 676), сличних образовања с *над-* нема. Могуће је зато да се у овом случају ради о неологизму насталом за потребе превођења грчке речи *ἐλικαρπία*. Именица *плодъ* у свом примарном значењу заједно с именицом *сѣмѣ* ‘семе’ (РСЈ: 1212) (1, 2, 3, 9, 10) јавља се и као средство временске идентификације различитих фаза у расту и развоју биљака: *аще ли же и въ сѣмѣни се прѣворанѣ сѣтворѣнѣ* (1) (уп. „а ако у [време] сетве ово преораване уради” – ТРИФУНОВИЋ 2004: 227), *аще кто поставитъ столпѣнѣ или самострѣлъ или прѣгло въ врѣмѣ плода или гроздѣа* (49) (уп. „Ако неко постави ступицу или самострел или замку у време [брања] плодова или грозђа” – ТРИФУНОВИЋ 2004: 232).

У већини потврда лексема *дрво* реализује се у лику *дрѣво* (29, 30, 37, 38, 54) и тада означава дрвенасту биљку „чије је стабло у доњем и средњем делу голо, а у горњем делу се грана и ствара крошњу” (РСЈ: 320). У једном примеру међутим, када ова реч сужава своје значење на „исечени, исцепани комад стабла или гране дрвета” (РСЈ: 320), њен фонетски лик се мења у *дрѣво* (27) (уп. СС: 197). У јединој потврди примарно значење именице *‘грана’* (уп. ПЕТЛЕВА 1971: 136) уводи се непроменљивом страном речју *вѣна* (29) (< τὰ βῆνα), забележеном још у старословенским јеванђељима (СС: 108), где се односи пре свега на палмове гране. Словенски еквиваленти међутим такође су регистровани већ у канонском периоду: *вѣтѣ*, *вѣтѣнѣ* (уп. СС: 166).

Готово потпуну комплементарност са савременим стањем испољава лексичко-семантичка група која покрива појмове у вези са пшеницом: *класъ* ‘клас’ (РСЈ: 537) (57), *снопъ* ‘сноп’ (РСЈ: 1250) (8, 57), *роукоѣтѣнѣ* ‘ру-

ковет' (РСЈ: 1177) (8), плѣва 'плева' (РСЈ: 934) (62), слама 'слама' (РСЈ: 1237) (33). Одступа само именица обитѣль (61), која је иначе имала широк спектар значења (СРЕЗНЕВСКИЙ 1902: 511), а у датом контексту најближа је савременој речи 'камара', у смислу 'стог жита' (РСЈ: 518), што је значење које постојећи извори не бележе. У случају лексеме сѣно 'сено' (РСЈ: 1214) (62) такође је присутан континуитет форме и значења до данашњих дана.

2.3. *Животиње*. За разлику од скупине ботаничких термина, у оквиру ове групе изражена је тежња ка хијерархијској спецификацији појмова. Тако се поред хиперонима животное, као општег назива за животињу (28, 37, 44, 50), у тексту срећу и његови непосредни хипоними: скотъ 'домаћа животиња' (РСЈ: 1232; уп. ТРУБАЧЕВ 2008: 373) (34, 37, 38, 45, 68, 70, 71), звѣрь 'звер' (РСЈ: 428) (40, 44, 52), тварьмьникъ 'запрежна или теглећа животиња' (43). И док је у категорији звери посведочен само један назив општесловенског карактера – влъкъ 'вук' (РСЈ: 177) (21, 41) (ЧЕРНЫХ 1956: 38), списак термина за домаће животиње знатно је дужи, а поред семантичког одликује га и гранање на творбеном плану: а) вољъ 'во' (РСЈ: 159) (21–28, 34–37, 39–43, 46, 48); б) овънь 'ован' (РСЈ: 850; уп. ТРУБАЧЕВ 2008: 346–347) (43) и овъца (28, 47) / овъце (36) 'овца' (РСЈ: 851); в) осьль (34, 36, 37) / осьле (41) 'магарац'; г) свинниа 'свиња' (РСЈ: 1204; уп. ТРУБАЧЕВ 2008: 339–345) (47, 49, 51); д) пьсь 'пас' (РСЈ: 915; уп. ЧЕРНЫХ 1956: 42) (47, 49, 51, 52). Од општих назива скрећемо још пажњу на лексеме стадо 'стадо' (РСЈ: 1264) (45, 52) и чрѣда 'чопор' (21, 40, 41), којима се именују скупови истоврсних животиња (в. ТРУБАЧЕВ 2008: 376). Контекстуална реализација у наведеним члановима показује да се прва реч користи када се има на уму стадо као општи појам (независно од врсте животиња које га чине), а друга се доследно реализује при именовању групе волова. Због значаја који је имала за земљорадњу ова врста животиња иначе помиње се чешће од осталих, као што смо видели у великом броју чланова, те стога није случајно што се и различити делови животиња посведочени у тексту углавном односе на њу: троупъ 'труп' (РСЈ: 1347) (21), месо 'месо' (РСЈ: 701) (42), оухо 'ухо' (РСЈ: 1425) (46), опашъ 'реп' (46, 47).

2.4. *Оруђа за рад и други сродни појмови*. Међу појмовима материјалне културе најбројнији су они који означавају оруђа и справе за обраду земљишта, одржавање и заштиту пољопривредних производа. У члану 59, поред именице брана 'брана' (РСЈ: 106), забележени су и називи средства за орање – орало 'рало' (РСЈ: 1127; уп. ЧЕРНЫХ 1956: 57) и његових

најважнијих делова: ралњникъ ‘раоник’ (РСЈ: 1128), тарьмь ‘јарам’ (РСЈ: 500).² Од осталих оруђа за рад у пољу, винограду или шуми 33 бележи: сѣтинко ‘сечиво’ (РСЈ: 1217) (27), сѣкыра ‘секира’ (РСЈ: 1211) (20, 38), косирь ‘косир’ (РСЈ: 573) (20), срьпъ ‘срп’ (РСЈ: 1263) (20), трьнорѣзь ‘трнорез’ (20).³ Најзад, у овом документу (члан 49) помињу се и називи различитих клопки за животиње: стоупница ‘ступица’ (РСЈ: 1282), самострѣль ‘самострел’, проугло ‘пругло’ (РСЈ: 1088).

2.5. *Земљорадничке активности.* Као што је именица дѣлатель у посведоченим контекстима сузила значење на ‘земљорадник’, и остале речи изведене из истог корена – именице дѣло ‘рад’ (РСЈ: 262) (34, 35, 39), дѣланик ‘рад, посао, делање’ (РСАНУ 4: 171) (1, 35) и глагол дѣлати (нивоу) ‘обрађивати (њиву)’ (РСЈ: 261) (1) својом семантиком ограничавају се искључиво на наведену врсту активности. Поред ових лексема општег значења, већина глагола и глаголских именица из ове тематске групе именују радње везане за различите фазе у узгоју биљака (вспитѣти ‘одгајити’ (уп. РСЈ : 131) (30)). Када се ради о почетној фази, која подразумева крчење и обраду земљишта, орање, сетву и садњу забележен је највећи број речи: сѣшти ‘сећи (ледину)’ (РСЈ: 1216) (18), сѣченик ‘сечење’ (РМС V: 749) (20), прѣоравати ‘преоравати’ (РСЈ: 1019) (1), прѣораник ‘преораване’ (1), обновити ‘обновити (преораванем)’ (уп. РСЈ: 848) (2, 3, 9, 10), обновленік ‘обнављање (преораванем)’ (РСАНУ 16: 363) (2), насадити ‘посадити’ (РСЈ: 790) (19), сѣяти ‘сејати’ (РСЈ: 1210) (18), посѣяти ‘посејати’ (РСЈ: 978) (2, 3, 10), сѣтва ‘сетва’ (РСЈ: 1216) (3), огрънути ‘огрнути, пригрнути (земљу)’ (РСЈ: 853) (11), оугарь сьтворити ‘угар створити’ (уп. РСЈ: 1367) (1). У групи која се односи на одржавање и заштиту култура срећу се следећи изрази: заградити ‘заградити’ (РСЈ: 388) (63), обрѣзати ‘обрезати, орезати’ (РСЈ: 849) (11), рѣзаник ‘резање’ (РМС V: 491) (20), харакосати ‘поставити притке (у винограду)’ (11), копанік ‘копање’ (РСАНУ 10: 204) (11). Најзад, у вези с убирањем плодова јавља се најмањи број потврда: обрати ‘обрати, сакупити плодове’ (РСЈ: 849) (16, 17), жетва ‘жетва’ (РСЈ: 370) (20, 57), жети ‘жети’ (РСЈ: 370) (57), пожетни ‘пожети’ (РСЈ: 956) (5). Када су у питању појмови везани за животиње, који на директан или индиректан начин утичу на аграрну делатност, број посведочених термина

² Ши́ра објашњења везана за ове термине в. у: БЛАГОЈЕВИЋ 2004: 32–51; 2007: 151.

³ Детаљније о њиховом изгледу и употреби в. у: БЛАГОЈЕВИЋ 2004: 25–31.

се такође креће у прилично суженом семантичком кругу: попаша ‘потра’ (уп. РСМ IV: 704) (23, 36, 50), попасти се ‘бити оштећен услед потре’ (уп. РСЈ: 973) (50), попасовати ? (< вола попасујуца) ‘чинити потру’ (46),⁴ мѣсти ‘мусти’ (РСЈ: 744) (32).

3. ОПШТА РАЗМАТРАЊА. Текстом 33, како је показала анализа одабраних тематских група, доминира лексика конкретног значења, прасловенског порекла и општесловенског карактера. Процент позајмљеница, сложеница и неологизама, дакле, категорија које представљају упадљива обележја пре свега књижевног језика занемарљиво је мали, а њима се такође у највећој мери означавају појмови материјалне културе. Позајмљене речи су из грчког језика (уп. Ивић 1977: 262), а поред већ поменутог глагола *χαρακωσати* (< *χάραξ*, -акос ‘претка’) и именице општег фонда *вана*, ту су још само два термина из економске сфере: *динар* ‘динар’ (< *δηνάριον*) (59), *аравона* ‘капара, залог’ (< *ἀρραβών*) (15). Када су у питању сложенице и сложенички деривати, у тексту је посведочено свега једанаест лексема: а) именице *нводавѣць* (< *χωροδοτής*), *овоцнострѣжць* (< *ὄπωροφύλαξ*), (номинације лица), *виноградъ* (Цейтлин 1986: 229), *роукоѣтнѣ* (Цейтлин 1986: 260) (биљни свет), *трънорѣзь* (ЗЕТТ 1970: 104), *самострѣль* (ЗЕТТ 1970: 104) (оруђа) и *отъцпрѣданиѣ* (67) ‘завештање отаца’; б) придеви *вогпрокѣтъ* (8) (< *θεοκατάρατος*), *достоинновѣрнь* (26) (< *ἀξιόπιστος*); в) прилог *самовластьно* (63) (< *αὐτεξούσιος*); г) глагол *мнолосрѣдовати* (70) (Цейтлин 1986: 250). Ако се изузме именица *отъцпрѣданиѣ*, која је остала без потврда у писаним изворима,⁵ само половини посведочених сложеница односно сложеничких деривата, како се види, могуће је приписати књишки карактер и пронаћи одговарајући еквивалент у грчком, док су остале речи с различитом историјом настанка, преузете из словенске дијалекатске базе. Као део писаног наслеђа, ту су још изведенице из групе лица *сѣвѣдѣтель*, *испольникъ*, *старинникъ*, а у складу с нормом књижевног језика доследно се реализују и глаголске именице на -нѣ. Попут форме *надъплоднѣ*, и глагол *χαρακωσати* преводилац је начинио за потребе превода од грчке основе и словенског форманта за извођење инфинитива.

⁴ У постојећим лексикографским изворима нисмо нашли потврду ове форме.

⁵ Од ове сложене основе потврђени су само придев *отцпрѣданный* ‘завештан од отаца Цркве’ и прилог *отцпрѣданиѣ* ‘како је завештано од отаца Цркве’ (СРЈ 14: 61).

Већина од укупно 104 овде издвојене и описане лексеме унутар пет тематских група забележена је у постојећим лексикографским изворима, испољавајући уједно и висок степен подударности с приликама у савременом српском језику.⁶ Чак 66% речи може се пратити још од канонских рукописа, док без потврда у речницима и наведеним студијама остају надъплодни, *харакосати*, *попасовати*, а ван тематских група *дравона*⁷ и *отъцѣпрѣданнѣ*. На другој страни, регистрована су и „нова”, до сада незабележена значења код већ евидентираних именица: *ѡбнтѣль* у значењу ‘камара, стог жита’; *ѡдѡковънница* у значењу ‘смоквик’, *испольннкъ* у значењу ‘наполичар’⁸.

У целини посматрано, можемо констатовати да, осим тога што представља вредан извор лексике народног језика, ЗЗ пружа и занимљив пример функционално-стилске симбиозе вернакулара и књишког лексичког наслеђа, која је у овом случају била условљена како тематиком (аграрни односи) тако и карактером закона (преводни спис световноправне проблематике). Када се стави у контекст осталих категорија, које – како смо раније истакли – осликавају пре свега високи стил српскословенског, описано стање показује да се лексикон у структури редакцијског језика може сматрати једним од најфлексибилнијих нивоа када је у питању настојање средњовековних књижевних делатника да језички израз својих текстова (било преводних, било оригиналних) максимално саобразе садржају, намени и широј друштвеној функцији.

⁶ Део ових лексема може се наћи реконструисан у прасловенској форми у радовима: ПЕТЛЕВА 1971; 1973, у којима ауторка настоји успоставити што већи број лексичких паралелизама на релацији прасловенски – савремени српски језик.

⁷ Уп. RЈAZU I: 101, који наводи само фонетску варијанту истог значења *агаина* ‘капара’.

⁸ Ово значење иначе речници приписују само форми *испольннкъ* (СРЕЗНЕВСКИЙ 1893: 1131; ДЬЯЧЕНКО 1993: 229).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БЛАГОЈЕВИЋ, Милош. *Земљорадња у средњовековној Србији*. Београд: ЈП Службени лист СЦГ, 2004.
- БЛАГОЈЕВИЋ, Милош. *Земљораднички закон: средњовековни рукопис*. Београд: Српска академија наука и уметности, 2007.
- ВЕНДИНА, Т. И. *Средневековый человек в зеркале старославянского языка*. Москва: Индрик, 2002.
- ГРКОВИЋ-МЕЈДОР, Јасмина. *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2007.
- ДАНИЧИЋ, Ђура. *Рјечник из књижевних старина српских 1–3*. Београд: Вук Караџић, 1975 (репринт).
- ДРАГИН, Наташа. Земљораднички закон у хиландарском рукопису из XV века. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LIV/2 (2011): 71–90.
- ДЬЯЧЕНКО, Григорій. *Полный церковно-славянский словарь*. Москва: Издательский отдел московского патриархата, 1993 (репринт).
- ЕФИМОВА, В. С. *Наименования лиц в старославянском языке: способы номинации и приоритеты выбора*. Москва: Российская академия наук, 2011.
- ИВИЋ, Павле. Домаћи и страни елементи у терминологији друштвеног, економског и правног живота у средњовековној Србији. *Научни састанак слависта у Вукове дане 6/1 (1977)*: 253–264.
- НИКИТОВИЋ, Зорица. *Сложенице у оригиналним српскословенским дјелима сакралног карактера*. Бања Лука: Филолошки факултет, 2014.
- ПЕТЛЕВА, И. П. Праславјански слој лексики сербохрватског језика I. *Этимология 1968 (1971)*: 114–156.
- ПЕТЛЕВА, И. П. Праславјански слој лексики сербохрватског језика II. *Этимология 1971 (1973)*: 20–57.
- РАДОЈИЧИЋ, Ђорђе Сп. Српски рукопис Земљорадничког закона. *Зборник радова САН, XLIV. Византолошки институт*, књ. 3 (1955): 15–28.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–III. Нови Сад: Матица српска – Загреб: Матица хрватска, 1967–1969; *Речник српскохрватског књижевног језика*, IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (ур. Александар Белић), 1–. Београд: Српска академија наука (и уметности), 1959–.
- РСЈ: *Речник српског језика* (ур. Мирослав Николић), Нови Сад: Матица српска, 2007.
- САВИЋ, Виктор. Богослужбена лексика у српским типичима од XII до XIV века. Докторска дисертација. Нови Сад: Филозофски факултет, 2013.
- СРЕЗНЕВСКИЙ, И. И., *Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам. Том первый А–К*. Санкт-Петербург: типография Императорской Академии наук, 1893.
- СРЕЗНЕВСКИЙ, И. И., *Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам. Том второй Л–П*. Санкт-Петербург: типография Императорской Академии наук, 1902.

- СРЕЗНЕВСКИЙ, И. И., *Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам. Том третий Р-Ѣ и дополнения*. Санкт-Петербург: типография Императорской Академии наук, 1912.
- СРЯ: *Словарь русского языка XI–XVII вв.* (ред. С. Г. Бархударов), *Выпуск 1 (А–Б)*–. Москва: Наука, 1975–.
- СС: *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*. Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой, Москва: Русский язык, 1994.
- ТРИФУНОВИЋ, Ђорђе. *Са светогорских извора*. Београд: Службени лист СЦГ, 2004.
- ТРУБАЧЕВ, О. Н. Происхождение названий домашних животных в славянских языках. *Труды по этимологии. Слово. История. Культура. Том 3*. Москва: Рукописные памятники Древней Руси, 2008, 289–387.
- БИРКОВИЋ, Сима М. *Работници, војници, духовници: друштва средњовековног Балкана*. Београд: Equilibrium, 1997.
- ЦЕЙТЛИН, Р. М. *Лексика древнеболгарских рукописей X–XI вв.* София: Болгарская академия наук, 1986.
- ЧЕРНЫХ, П. Я. *Очерк русской исторической лексикологии. Древнерусский период*. Москва: Издательство Московского университета, 1956.
- *
- MIKLOSICH, Franz. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. Emendatum auctum*. Vindobonae: Guilelmus Braumueller, 1862–1865.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXIII*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
- SJS: *Slovník jazyka staroslověnskébo* (red. Josef Kurz). 1–52. Praha: AVČR – Slovanský Ústav, 1958–1997.
- ZETT, Robert (1970): *Beiträge zur Geschichte der Nominalkomposita im Serbokroatischen. Die altserbische Periode*. Köln – Wien: Böhlau.

NATAŠA DRAGIN

LEXICAL LAYERS OF THE AGRICULTURAL LAW (HIL 466)

Summary

A Serbian translation of the Byzantine Agricultural Law has been preserved in the Chilandar manuscript no. 466, dating from the 15th century. Despite having been written in the high style of the Serbian Church Slavonic, it exhibits a strong influence of the vernacular lexis; therefore, the aim of this paper is to shed light on the lexical layers of the text within several theme units: a) nomination of individuals; b) types of land and flora; c) animals; d) tools and other notions pertaining to material culture; e) agricultural activities. Domination of the Common Slavic lexis, with a low percentage of loanwords, neologisms and compounds, testifies to the fact that the text was close to the dialectal base, at the same time offering a precious example of a symbiosis between the vernacular and literary lexical heritage, which in the case of this legal document was contingent primarily on its content and social function.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
natasa_dragin@yahoo.com

МАРИНА КУРЕШЕВИЋ

ПРОУЧАВАЊЕ ХИПОТАКТИЧКИХ СТРУКТУРА И ЊИХОВА УЛОГА У РАСВЕТЉАВАЊУ ФУНКЦИОНАЛНОСТИЛСКЕ РАСЛОЈЕНОСТИ СРПСКОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА*

Један од циљева овога рада је да се на основу досадашњих проучавања хипотаксе жанровски различитих дела наративног карактера српскословенске писмености представи регистар могућих синтаксичких средстава за исказивање хипотактичких реченичних односа српскословенског језика, а други – да се кроз контрастивну анализу резултата истраживања појединачних текстова правилно представи функционалностилска вредност њиховог језика.

Кључне речи: старословенски, српскословенски, хипотакса, функционални стилови, Житије светога Тирила, Варухово открочење, Српска Александрида.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ. У оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, у последњем истраживачком циклусу (2011–2014), на неколико текстова српскословенске писмености¹ истраживала сам употребу хипотактичких структура. Основни циљ мојих истраживања био је да утврдим да ли се и у којој мери српскословенски језик у овом језичком домену разликовао од језика забележеног у старословенским споменицима, те да на основну процентуално исказаног односа књишких и општесловенских средстава за исказивање хипотактичких односа, узимајући у обзир и степен наноса из вернакулара, одредим функционалностилски статус језика различитих жанрова. Оваква истраживања, с једне стране, шире досадашња знања о српскословенском језику, а са друге, омогућују бољи увид у његову унутрашњу динамику и функционалне стилове, пре свега виши и нижи функционални стил (Грковић-Мејџор 2007а: 443–459; 2012). Овај рад представља синтезу мојих досадашњих истраживања хипотактичких структура.

---

* Рад је настао у оквиру пројекта *Историја српског језика* (бр. 178001) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Уп. КУРЕШЕВИЋ 2012; 2014а; 2014б.

2. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА. Проучавање хипотактичких структура српскословенског језика један је од језичких домена који омогућава успешно истраживање његове функционалности раслојености јер у многим случајевима нефинитне, партиципске и инфинитивне, конструкције (*номинална средства*) конкуришу финитним реченицама (*вербалним средствима*) изражавајући исто значење. Ако знамо да се поменута номинална средства чешће употребљавају у књижевним текстовима, а њихова функционално конкурентна вербална средства у вернакуларним текстовима, њихов однос, процентувано исказан, могао би бити један од показатеља функционалног стила.² Стога је један од мојих истраживачких задатака био да утврдим дистрибуцију различитих хипотактичких стратегија у текстовима нелитургијског карактера различитих жанрова и да објасним разлике које у том погледу постоје међу њима.

Како је конкуренција номиналних и вербалних средстава за исказивање истог садржаја могла бити условљена не само стилски, већ и семантички и хронолошки, у оваквим истраживањима требало је водити рачуна и о налазима до којих се дошло проучавањима историјске синтаксе словенских, па и индоевропских језика.

3. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР – УКРАТКО. Настанак сложене реченице представља дуг процес који је у историјском развоју многих индоевропских, па и словенских, језика прошао кроз различите фазе реченичне организације – од аутономије реченичних елемената и њихове јукстапозиције до структура са субординираним реченицама.³ У историји језика потврђена су два начина настанка сложене реченице: 1) путем сједињавања координираних простих (релативно самосталних) реченица или 2) путем проширења постојећих реченичних структура (КНАВЕ 1955; НОРРЕР – ТРАУГОТ 2003;

---

² Према М. Радовановићу (1996: 10), функционални стил се боље дефинише „у статистичким вредностима типа ‘више/мање’ него у оним квалитативним типа ‘или/или’”.

³ Како је у историји језика понекад веома тешко направити разлику између хипотактичких и паратактичких међуреченичних односа (ХАБУРГАЕВ 1974: 399–401), напомињем да ћу у овом раду употребљавати термин ‘реченица’ у оба смисла, и да ћу под тим термином подразумевати оно што и Р. Вечерка (ВЕЋЕРКА 2010: 181–194) предлаже – ‘релативно аутономан ентитет’ који се семантички интерпретира као ‘релативна’, ‘временска’ и сл. на основу формалних маркера (везника или речи у везничкој функцији) помоћу којих се он интегрише у сложени реченични комплекс.

HEINE 2009). Оба начина се могу сматрати последицом језичког кретања од активног ка номинативном језичком типу, са развојем синтаксичке транзитивности као главној манифестацији ове језичке промене. Наиме, са развојем синтаксичке транзитивности финитни предикат у реченици постепено је добијао све значајнију улогу у интегрисању реченичне структуре. То је повећало унутарреченичну кохезију, као и кохезију међу суседним реченичним предикатима, што је у резултату доводило до формирања сложених реченица. Први пут настанка сложене реченице подразумевао је граматикализацију некадашњих реченичних конектива и аутосемантичких речи у везнике, а други постепено нестајање номиналних средстава за исказивање семантичке субординације и њихово замењивање одговарајућим финитним структурама како би се јасно формализовали односи међу конституентима у реченици (GRKOVIĆ-MAJOR 2010).

4. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА. Док је старословенска хипотакса у великој мери стилизована под утицајем грчког књижевног језика (BAUER 1972: 74–75; VEŠERKA 1997: 373), рани словенски вернакуларни језици чувају у великој мери паратактичке реченичне структуре.⁴ Тако су реченичне структуре у српскословенским литургијским текстовима, будући наслеђене из старословенског, биле сасвим другачије од старосрпских. Међутим, због хомогене диглосије у средњовековној српској писмености у текстовима писаним нижим стилем српскословенског језика долази до прожимања црта наслеђених из старословенског језика и оних пореклом из вернакулара, за шта је главни подстицај био прагматичке природе: функционалностилско прилагођавање адресату (Грковић-Мејџор 2007б: 255–256). Стога се приликом језичког проучавања таквих текстова стално мора имати на уму њихова двострука повезаност: са српскословенским језиком високог стила, са једне, и са вернакуларом, са друге стране.

⁴ Ово се закључује на основу проучавања хипотаксе најстаријих словенских вернакуларних споменика у којима још увек није завршен процес формализације свих типова зависносложене реченице (уп. нпр. следеће студије BAUER 1960; Игрја 1979; Павловић 2009). Подаци из старосрпских текстова, на пример, сведоче о томе да је граматикализација партикуле да у хипотактички везник трајала вековима (уп. Грковић-Мејџор 2004; Павловић 2006).

5. **КОРПУС.** Корпус за наведено истраживање представљали су ми следећи текстови: Живот светог Ђирила (ЖСЂ) (препис из 15. века), Варухово откровење (ВО) (препис из 15. века) и Српска Александрида (СА) (препис из 16. и века).⁵ Сви ови текстови, писани српскословенским језиком, различитог су жанра, порекла и времена када су први пут настали. Први текст припада хагиографској, други апокрифној литератури, а трећи средњовековној наративној прози. У Толстојевој (2004: 153) пирамиди жанрова они заузимају различито место: хагиографије су смештене у трећој, апокрифи у седмој, а романи у деветој рубрици. Кад је у питању њихово порекло, само први међу њима представља оригинални састав. Друга два текста су у основи преводи са грчког, али због њиховог неканонског карактера, они се могу сматрати прилагођеним верзијама превода, тј. 'полуоригиналима'. Сви текстови представљају касније преписе својих оригинала. За ЖСЂ се сматра да је настало у 9. веку (уп. Трифуновић 1976: 30; ВРАТУЛИЋ 1985: 16, 17), те да су први српскословенски преводи ВО и СА настали крајем 13. века (уп. Јовановић 2005: 487; Маринковић 2007: 309). Иако су познати из каснијих преписа, верује се да неки од њих (нарочито ЖСЂ и СА) могу да чувају граматичку структуру језика из времена свог настанка (уп. Горшков 1969: 112). У случају ЖСЂ у томе се одражава ауторитет текстуалног образаца сакралне литературе, а у случају СА језичка традиција жанра витешког романа, који су у одсуству језичке кодификације имали велики значај у очувању језичке норме у раним фазама словенске писмености код Јужних и Источних Словена (Живов 1988: 56–57, 66). Тако, резултати мојих истраживања заправо осликавају језичку ситуацију у феудалном периоду српске средњовековне писмености која је трајала до краја 15. века.

6. АНАЛИЗА РЕЗУЛТАТА

6.1. ХИПОТАКТИЧКЕ СТРУКТУРЕ У СРПСКОСЛОВЕНСКОМ: ОПШТИ РЕГИСТАР. Пре самих резултата представићу регистар свих расположивих хипотактичких стратегија (реченичних структура, везника и номиналних средстава) у српскословенском језику са назнаком о њиховом статусу у

---

⁵ Подаци о коришћеним издањима налазе се на крају овог рада у оквиру одељка *Извори*.

оквиру тог језика, у смислу да ли је у питању књишка,⁶ општесловенска⁷ или вернакуларна црта⁸. Овом приликом ћу представити само хипотактичке структуре за изражавање атрибутивности, темпоралности, финалности те експликативности, јер су то функционално-семантичка поља у којима је конкуренција номиналних и вербалних средстава најистакнутија.

У оквиру функционално-семантичког поља атрибутивности српскословенски језик је располагао следећим средствима сентенцијалног типа која је наследио из старословенског језика: реченицом уведеном релативизаторима *j- основа, као и партиципима (уп. VEŠERKA 2002: 174–215). Фреквенцијски однос њихове употребе је стилски условљен.⁹ Употреба релативне заменице иже испред супстантивизираниог партиципа, која нема подршку у систему словенских језика, сматра се формално-синтаксичким калком према грчком обрасцу (уп. KURZ 1972). Релативне реченице са инкорпорираним и екстрапонираним антецедентом, које представљају трагове еволуцијски старијег стања језика (уп. VEŠERKA 2002: 203, 204–205), могу се сматрати нестилизованим реченичним структурама продрлим у језик српскословенских текстова из вернакула-

⁶ Књишким цртама у српскословенском језику на синтаксичком плану сматрају се категорије и структуре наслеђене из старословенског, а које нису особина старосрпског вернакулара. Међу њима се могу разликовати *синтаксички неологизми*, тј. црте са унутарјезичком мотивацијом које су још у старословенском стилизоване према грчким моделима или чија је фреквенција повећана под утицајем грчког језика и *синтаксички калкови*, тј. црте које представљају формалну имитацију грчке конструкције и притом нису унутарјезички мотивисане.

⁷ Општесловенским цртама сматрају се оне језичке карактеристике које су у време настанка словенске писмености биле заједничке одлике књижевног и вернакуларног језика, међу којима се такође може направити разлика између *продуктивних категорија* и *архаизама*, тј. црта које су током историјског периода српског језика губиле системску мотивисаност у говорном језику, те су бивале постепено замењиване новијом формом или структуром, док су у појединим жанровима могле бити очуване као њихово функционалностилско обележје.

⁸ Вернакуларним цртама називају се оне језичке категорије које су искључиво особина старосрпског вернакулара, те чији продор у књижевни језик представља нарушавање његове норме.

⁹ Иако партиципи у овим функцијама представљају прасловенско наслеђе, њихова употреба се у старословенским споменицима сматра књишком цртом чија је употреба повећана (детерминативни партицип) или ревитализирана (супстантивизирани партицип) под утицајем грчких оригинала (VEŠERKA 1961: 35).

ра. Утицај говорног језика, чиме се нарушава чистота књижевнојезичког израза, могуће је видети у употреби релативизатора изведених од **k*-основа,¹⁰ релативно честој употреби неконгруентне форме заменице *нж* у функцији апсолутног релативизатора,¹¹ као и у употреби детерминативног или супстантивизираниог партиципа у неконгруентној или вернакуларној форми.¹²

У оквиру функционално-семантичког поља темпоралности српскословенски је наследио реченице уведене везницима изведеним од **j*-основе и партиципе унутар таутосубјекатских и хетеросубјекатских структура (тј. у функцији герунда и апсолутног датива) (уп. VEŠERKA 2002: 232–264). Типичну књишку црту у овом сегменту језичког система представља употреба апсолутног датива.¹³ Употреба апсолутне инфинитивне конструкције (датив + инфинитив) уведене временским везником представља књишку црту из групе синтаксичких калкова (уп. VEŠERKA 2002: 264). Нестилизовану реченичну структуру, у којој се огледа раније општесловенско еволуцијско стање, представља употреба везника *и* између партиципа/ партиципске конструкције и финитног предиката (уп. ПОТЕБНЯ 1958: 188–191; ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР 2003: 31). Утицај говорне базе манифестује се у употреби везника изведених од **k*-основе,¹⁴ потом у употреби герунда или апсолутног датива са партиципом у неконгруентном

¹⁰ Сматра се да се процес преласка релативних заменица у својству релативизатора из **j*-типа у **k*-тип у старосрпском догодио још пре појаве првих писаних споменика (уп. ГРИЦКАТ 2004: 70; ПАВЛОВИЋ 2009: 101–141).

¹¹ Употреба апсолутног релативизатора јесте индоевропска појава која представља виши степен граматикизованости речи у својству релативних везника. Оваква употреба неконгруентне релативне заменице особина је првенствено говорног језика (GALLIS 1959: 7, 12).

¹² У овој појави се огледа процес адвербијализације активних партиципа који су у историји српског језика почев од 14. века губили конгруенцију са именицом и постали формално замењиви са глаголским прилозима (BROZOVIĆ – IVIĆ 1988: 34)

¹³ Употреба партиципа у функцији герунда имала је општесловенски карактер (VEŠERKA 1961: 126), док је апсолутни датив, иако наслеђен из прасловенског, са порастом синтаксичке транзитивности у српскословенској писменостима све више губио системску мотивацију и постао обележје високог стила изражавања (уп. ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР 2008: 78; КУРЕШЕВИЋ 2013: 409).

¹⁴ Временски везници изведени од **k*-основе потврђени су у овој функцији од почетка старосрпске писмености (уп. ПАВЛОВИЋ 2009: 154–208).

облику или вернакуларном фонетском лику,¹⁵ као и неким особеностима реченичне структуре са временском реченицом (нпр. употреба везника и међу семантички временским реченицима или употреба корелатива као помоћних интегративних маркера међу семантички зависним временским реченицама).

Нормативну одлику српскословенског језика у функционално-семантичком пољу финалности представљају употреба реченице уведена везником/партикулом *да* и инфинитив у таутосубјекатским и хетеросубјекатским реченичним структурама (уп. ВЕЋЕРКА 2002: 314–344). Овакве структуре потврђене су и у старосрпском (уп. ПАВЛОВИЋ 2009: 280–300). Књишку црту представља једино употреба везника изведених од *j- основе којима су се могле уводити како реченице са финитним предикатом, тако и оне са инфинитивом или апсолутном инфинитивном конструкцијом (датив + инфинитив) у функцији зависне предикације, при чему последње немају подршку у словенском систему језика (ГРАМАТИКА 1993: 506; ВЕЋЕРКА 2002: 287). Архаичном цртом сматра се употреба супина, чији је процес замене иновативнијом формом, инфинитивом, започет још у епоси старословенског у српскословенском периоду приведен крају (ЈЕРКОВИЋ 1984: 62). Продор везника изведених од *k- основе представља нанос говорне базе који нарушава чистоту књижевног језика.¹⁶

Норму српскословенског језика у функцији изражавања допунског реченичног садржаја представљала су следећа средства наслеђена из старословенског: реченица уведена везницима изведеним од *j- основа (за изражавање асертивности), везником *да* (за изражавање волунтативности) и упитним прилозима, заменицама или партикулама *ли*, *аштѐ* или *ѐда* (за изражавање дубитативности), као и различита номинална средства (инфинитив, апсолутне инфинитивне конструкције, двоструки акузатив, укључујући ту и конструкцију акузатива са партиципом) (ВЕЋЕРКА 2002: 389–449). Међу њима књишки начин изражавања представљају асертивне реченице уведене везником изведеним од *j- основе, дубитативне реченице уведене везником *аштѐ*,¹⁷ инфинитив у функцији императива (у терминологији Р. Вечерке (ВЕЋЕРКА 1996: 84–85) инфинитив *pro imperativo*)

¹⁵ В. фусноту бр. 12.

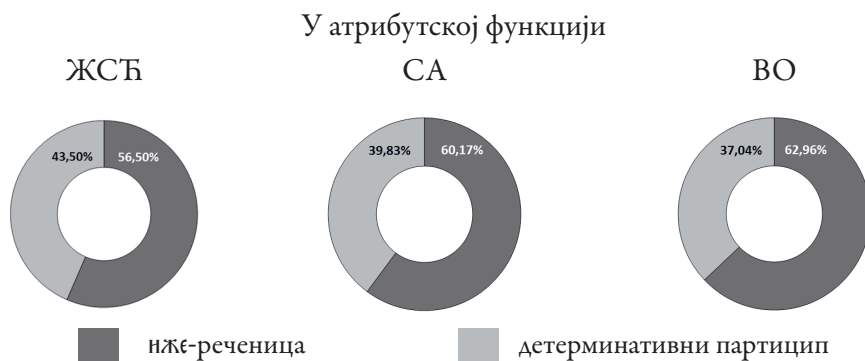
¹⁶ О употреби ових везника у старосрпском в. у ПАВЛОВИЋ 2009: 288–290.

¹⁷ Према налазима Ј. Бауера (BAUER 1972: 400–420), употреба партикуле *аштѐ* у функцији увођења оштих питања представља стилизацију према грчким обрасцима.

и апсолутне инфинитивне конструкције (датов/акузатив + инфинитив глагола БЫТИ), док остале употребе инфинитива, као и употреба конструкција са двоструким акузативом има општесловенски карактер. Употреба предлога испред инфинитива или инфинитивне конструкције којом се исказује допунски реченични садржај представља књишку црту из групе синтаксичких калкова (уп. ВЕЋЕРКА 2002: 446). Нанос вернакуларне базе се у овом домену језичког система огледа у употреби везника да, потом оних изведених од *k- основа за увођење асертивних реченица,¹⁸ као и у великом проценту директног и полудиректног говора јукстапонираног управним глаголима.¹⁹

6.2. ХИПОТАКТИЧКЕ СТРУКТУРЕ У СРПСКОСЛОВЕНСКИМ ТЕКСТОВИМА: УПОРЕДНА АНАЛИЗА. Покушаћу да кроз упоредну анализу резултата истраживања хипотактичких структура у жанровски различитим текстовима српскословенске писмености представим дистрибуцију номиналних и вербалних хипотактичких стратегија у њима, те да на основу њихове процентуалне заступљености, степена поштовања књижевне норме и степена прожимања књишких и вернакуларних црта укажем на функционалностилске разлике које постоје међу њима. У презентацији резултата руководила сам се хронологијом настанка прве верзије текста.

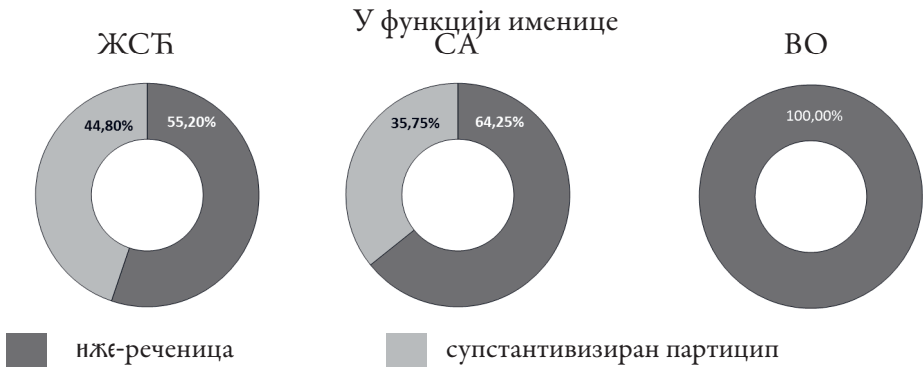
6.2.1. ХИПОТАКТИЧКЕ СТРУКТУРЕ ЗА ИЗРАЖАВАЊЕ АТРИБУТИВНОСТИ.

¹⁸ Уп. налазе до којих је дошао и С. Павловић (2009: 84–85) анализирајући језик старосрпских пословноправних исправа од 12. до 15. века.

¹⁹ Према речима И. Грицкат (2004: 139), уклопљеност директног говору у нарацију не представља толико архаизам писаног језика, већ верност говорном.

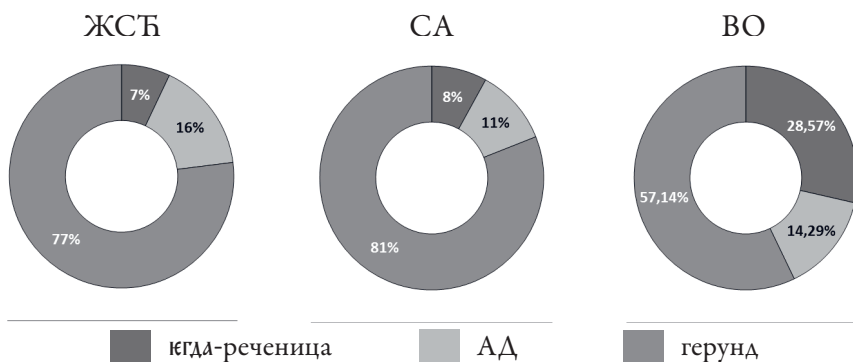

Из графички представљеног процентуалног односа заступљености конкурентних средстава се види да реченица уведена везницима *j- основе у сва три текста и у обе функције доминира у односу на своја функционално и стилски конкурента номинална средства, детерминативни или супстантивизирани партицип. Може се уочити да се употреба партиципа процентуално смањује идући од најраније насталог текста ка најпознијем, у чему се, поред стилских разлика међу њима, огледа и еволутивни процес замене номиналних средстава вербалним, те таква употреба партиципа временом постаје све више обележје високог стила изражавања.

ЖСЂ	СА	ВО
Калкови: 7,1% <i>иже</i> + птц. у функцији именице.	Калкови: 1,2% <i>иже</i> + птц. у функцији именице.	Нема калкова.
Нема варирања књижевне норме.	27,52% дет. птц. у неконгруентној форми.	40% дет. птц. у вернакуларној форми (на *-ке, -ki).
Везници су из књишког регистра.	5,2% везника из вернакуларног регистра.	Везници су из књишког регистра.
4,5% <i>иже</i> _реченица са <i>relativum generale</i> .	24,1% <i>иже</i> _реченица са <i>relativum generale</i> .	40% <i>иже</i> _реченица са <i>relativum generale</i> .
26,8% екстрапонираних <i>иже</i> _реченица.	34,3% екстрапонираних <i>иже</i> _реченица.	5,8% екстрапонираних <i>иже</i> _реченица.
4,5% <i>иже</i> _реченица са инкорпорираним антецедентом.	2,36 <i>иже</i> _реченица са инкорпорираним антецедентом.	5,8% <i>иже</i> _реченица са инкорпорираним антецедентом.
	31,4% <i>иже</i> _реченица у функцији именице са корелативима.	

На основу процентуалне употребе калкираних структура, која се смањује, за разлику од степена варирања књижевне норме када су у питању књишке форме и степена прожимања књишких и вернакуларних црта на нивоу реченичне организације, који су у порасту идући од првог ка последњем тексту, можемо да закључимо да је први текст написан најчистијим књижевним језиком.

6.2.2. ХИПОТАКТИЧКЕ СТРУКТУРЕ ЗА ИЗРАЖАВАЊЕ ТЕМПОРАЛНОСТИ.

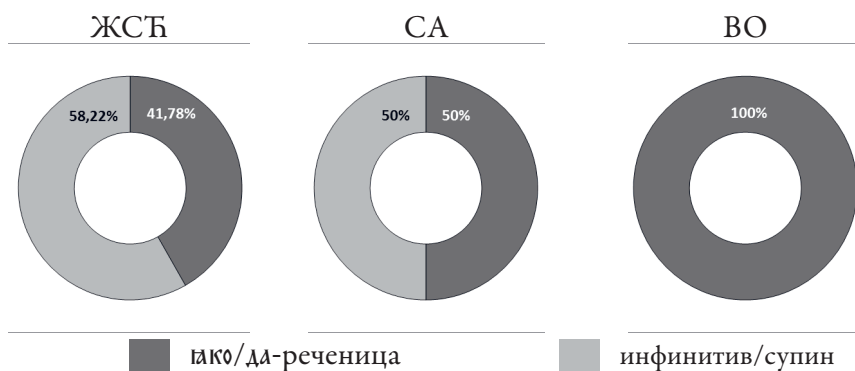

ЖСЂ	СА	ВО
Нема калкова	Нема калкова.	Нема калкова.
12% кореферентног АД.	4,14% АД са птц. у ном. 17,93% кореферентног АД.	100% АД са птц. у ном. 66,66% птц. у вернакуларној форми (на *-ке, -ки)
Везници су из књишког регистра	Везници су из књишког регистра.	Везници су из књишког регистра.
Нема вернакуларних реченичних модела (са корелативима или са везником/конективом и).	Корелативи су чешћи уз семантички неспецификоване везнике (у 64% случајева) него уз семантички спецификоване (у 19% случајева).	77,77% временских реченица је са конективима или корелативима.
		100% АД + и + финитни гл.

На основу графички представљених резултата употребе конкурентних номиналних и вербалних средстава, може се закључити да је у сва три

текста доминантан начин изражавања релативних временских односа био помоћу партиципа у функцији герунда, који је имао ослонац и у вернакулару, а чија је висока учесталост била условљена наративним карактером текста. Треба уочити да употреба временске реченице процентуално временом расте. Својеврсно снижавање стила огледа се у степену варирања књижевнојезичке норме приликом употребе номиналних средстава из књишког регистра, као и у употреби вернакуларних реченичних модела (са корелативима и сл.) чија фреквенција расте идући од првог ка последњем тексту.

6.2.3. ХИПОТАКТИЧКЕ СТРУКТУРЕ ЗА ИЗРАЖАВАЊЕ ФИНАЛНОСТИ.

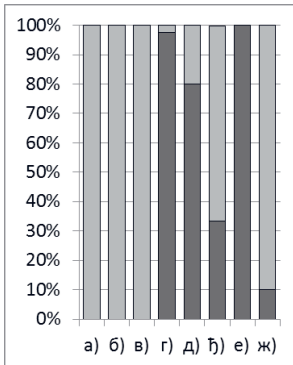
ЖСЂ	СА	ВО
Нема калкова	Нема калкова.	Нема калкова.
У употреби су и инфинитив и супин.	Нема супина.	
Уз интранзитивне гл. кретања: 0% : 100% (вербално : номинално средство)	Уз интранзитивне гл. кретања: 15,79% : 84,21% (вербално : номинално средство)	Уз интранзитивне гл. кретања: 100% : 0% (вербално : номинално средство)
Уз транзитивне гл. кретања: 0% : 100% (вербално : номинално средство)	Уз транзитивне гл. кретања: 12,50% : 87,50% (вербално : номинално средство)	Уз транзитивне гл. кретања: 100% : 0% (вербално : номинално средство)

Уз друге глаголе: 65,63% : 34,37% (вербално : номинално средство)	Уз друге глаголе: 73,59% : 26,41% (вербално : номинално средство)	Уз друге глаголе: 100% : 0% (вербално : номинално средство)
Везници су општесловенског карактера (забележен је по један пример везника из књишког и вернакуларног регистра).	Везници су у 18% случајева општесловенског карактера, а у 82% из књишког регистра.	Везници су општесловенског карактера (само једанпут из књишког регистра).

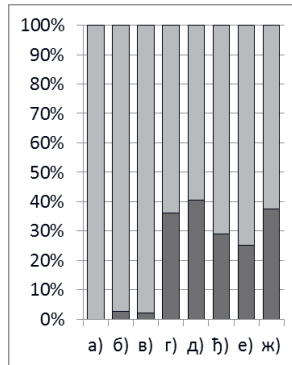
У овом функционално-семантичком пољу, за разлику од претходних, однос номиналних и вербалних средстава није био условљен стилским факторима, већ хронолошким. Како се из графичког и процентуалног приказа резултата види, највећи проценат номиналних средстава забележен је у првом, најраније насталом, тексту. У њему употреба инфинитива и супина доминира у конструкцијама са интранзитивним и транзитивним глаголима кретања, док уз друге глаголе, који могу да искажу намеру, вербална средства преовлађују. Идући ка последњем тексту, може се уочити постепено опадање употребе номиналних средстава, да би у последњем она била потпуно замењена вербалним структурама. Смена инфинитива (и супина) вербалним структурама одраз је језичког кретања ка номинативном типу језика, током којег се најпре губе номинална средства која су градила лабаве синтаксичке односе са управним предикацијама (у конкретном случају у функцији исказивања намере као адвербијалне одредбе управних глагола), а дуже чувају она која ступају у синтаксичке везе са њима преко заједничких денотата градећи таутосубјекатске или хетеросубјекатске реченичне структуре (у функцији допуне глагола кретања) (Грковић-Мејџор 2008: 79). Наноси говорне базе који нарушавају норму књижевног језика видљиви су у употреби везника из вернакуларног регистра, а такви су забележени појединачним примерима.

6.2.4. ХИПОТАКТИЧКЕ СТРУКТУРЕ ЗА ИЗРАЖАВАЊЕ ЕКСПЛИКАТИВНОСТИ.

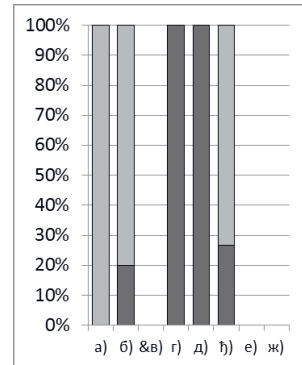
ЖСЂ

СА

ВО

а) фазни&модални гл.

б) каузативни гл.

в) јусивни гл.

г) комуникативни гл.

д) ментални гл.

ђ) перцептивни гл.

е) им. и прид.

ж) имперс. констр.

номинално средство

вербално средство

Дистрибуција и фреквенција конкретног номиналног или вербалног средства у функционално-семантичком пољу експликативности била је условљена стилски, хронолошки, али и семантички.²⁰ Тако, уз фазне, модалне, волунтативне, каузативне и јусивне глаголе, као и уз именице, придеве и безличне изразе конкуришу инфинитив и реченица уведена везником да, односно *јак* да. Уз когнитивне и перцептивне глаголе као конкурентна средства се појављују реченице уведене везником *јак* и конструкције двоструког акузатива, акузатив + инфинитив глагола *БИТИ*, односно акузатив + партицип. Уз комуникативне глаголе референцијалног карактера се поред средстава која се срећу уз когнитивне глаголе среће и инфинитив *pro imperativo*, као и јукстапонирани директни или полудиректни говор. Из графички представљених резултата анализе може се уочити да су номинална средства у сва три текста сачувана у великом проценту, будући да су са управном речи градила јаке синтаксичке односе.

²⁰ О семантичким разликама између употребе номиналног, односно вербалног средства уз глаголе перцепције, као и уз комуникативне и когнитивне глаголе в. у Грковић-Мејџор 2010; Курешевић 2010.

Њихов проценат употребе се благо снижава идући од првог ка последњем тексту, што се може објаснити еволутивним процесима у језику који су у вези са растом синтаксичке транзитивности. Та тенденција је забележена уз каузативне, јусивне, комуникативне и когнитивне глаголе. Међу номиналним средствима преовлађују она која имају општесловенски карактер, док је највећи проценат књишких црта из категорије синтаксичких неологизама (инфинитива *pro imperativo*, као и конструкције акузатив + инфинитив) забележен у другом тексту, што се може објаснити утицајем предлошка. Приближавање вернакуларном стилу изражавања уочљиво је у употреби директног и полудиректног говора уз комуникативне глаголе, која је у највећем проценту забележена у последњем тексту.

7. ФУНКЦИОНАЛНОСТИЛСКА ВРЕДНОСТ ЈЕЗИКА ИСПИТИВАНИХ СРПСКОСЛОВЕНСКИХ ТЕКСТОВА. На основу упоредне анализе резултата истраживања хипотактичких структура у жанровски различитим текстовима српскословенске писмености, насталим у различитим временским одсецима, могу се извести следећи закључци о функционалностилској вредности њиховог језика.

Житије светог Ђирила. Изнети резултати упућују на закључак да је ЖСЂ писано негованим књижевним језиком, без грешака на формалном плану приликом употребе књишког регистра синтаксичких средстава. Језик овог текста је због одсуства компликованих и неразумљивих конструкција, вероватно, био у великој мери разумљив читаоцу тога времена. Стога можемо да претпоставимо да је текст у време када је настао писан књижевним језиком нижег стила. Таква употреба језика се може објаснити садржајем и друштвеном наменом текста – Константин (свети Ђирил) је у њему описан као велики просветитељ (дакле, као световна личност), а његово житије је написано са намером да се његов допринос на успостављању равноправности словенског језика, писма и богослужења с латинским и грчким језиком, писмом и богослужењем сачува од заборава (BRATULIĆ 1985: 16).

Српска Александрида. На основу процентуалног односа номиналних и вербалних средстава, који је у овом тексту, у поређењу са претходним, померен у корист вербалних, одступања од књижевне норме приликом употребе књишког регистра номиналних средстава у већој мери него у ЖСЂ, као и на основу организације реченичне структуре, у којој се огледа

већи ослонац на вернакуларне реченичне обрасце, можемо да закључимо да је језик у овом тексту са филолошког аспекта нижег стила него претходни. Таква употреба језика је у великој мери била условљена садржином и наменом дела. Текст СА жанровски припада наративној прози, конкретно витешким романима чију садржинску окосницу представља неки историјски догађај испреплетен легендама и анегдотама. Дакле, његова садржина је упућивала на уплив одређених конструкција из усмене књижевности, у којој се поред вернакуларних реченичних модела крију и многе језичке црте које су изашле из употребе из књижевног језика или свакодневног говора. Такви текстови су били првенствено намењени српској властели, која није морала бити упућена у високи стил изражавања својствен литургијским текстовима.

Варухово откровење. Упоредном анализом резултата установљено је да је у овом тексту у свим осим у функционално-семантичком пољу експликативности доминантан вербални начин изражавања, да су одступања од књижевне норме приликом употребе књишког регистра номиналних средстава у њему забележена у већој мери него у претходна два текста, док је на плану организације реченичне структуре забележен највећи проценат вернакуларних реченичних образаца. Ове чињенице указују да је у анализираном препису ВО, у поређењу са друга два текста, у употреби српскословенски језик најнижег стила. То се може објаснити карактеристикама жанра, афинитетима писара, наменом текста, али и временом његовог настанка. Апокрифи су, као „израз радозналости да се што више сазна о ономе о чему ћуте званични, канонски извори,” представљали врсту додатне литературе монаха и свештеника намењене за читање у монашким ћелијама (БОГДАНОВИЋ 1971: 16–17). Сачувани су веома често у више редакција које се међусобом текстолошки разликују. Слободнији однос према оригиналном тексту условио је и флексибилнији однос писара према језичкој норми,²¹ што је подразумевало и отвореност ка синтаксичким иновацијама пореклом из вернакулара. Стога можемо да кажемо да се у овом тексту у највећој мери рефлектује ситуација вернакулара из времена настанка његовог преписа, а у нашем случају то значи најмлађи језички слој.

²¹ Леп пример текстолошких варијација у основи истог текста, које се међусобом разликују и на језичкостилском плану, дао је Т. Јовановић поредећи две верзије Варуховог откровења сачуване у два манастирским збиркама, савинској и никољачкој (уп. ЈОВАНОВИЋ 1996).

8. **ЗАКЉУЧАК.** Одсуство формалних калкова, уз избор синтаксичких стратегија које имају упориште у систему старосрпског језика, као и релативно једноставни и транспарентни семантички односи унутар сложене реченице показују да су ови текстови, иако се уопштено придржавају српскословенске норме, били синтаксички приближни старосрпском вернакулару, тј. да су писани нижим стилем српскословенског језика. Иако сви испитивани текстови располажу сличним синтаксичким стратегијама, они се међу собом разликују у њиховој дистрибуцији и у начину њихове употребе, што је довело до даљег функционалног раслојавања језика. Примећује се да што је у тексту потврђен мањи проценат номиналних средстава из књишког регистра, њихову употребу прати одступање од норме у већој мери. Такође, што је текст каснијег датума настанка, у њему је забележен већи проценат вербалних хипотактичких структура.

Резултати испитивања потврђују да је реализација језика у средњем веку, поред жанра, садржаја и афинитета аутора, у великој мери била одређена и њиховом друштвеном сврхом.

ИЗВОРИ

- ЖСБ: Pavel Josef Šafařík (прир.). „Život sv Konstantina řečeného Cyrilla: z rukopisu XV. století.” 2. izdanje. *Památky dřevního písemnictví jihoslovánův*. Praha: Nákladem V. Temského, 1873, 1–25.
- СА: Радмила Маринковић, Вера Јерковић (прир.). *Српска Александрида. (Свеска друга)*. Београд: Српска академија наука (Одељење језика и књижевности, Критичка издања српских писаца, II), 1985.
- ВО: Томислав Јовановић. Варухово откровење у преписима манастира Савине и Никољца. *Српски језик* I/1–2 (1996): 557–574.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БОГДАНОВИЋ, Димитрије. *Стара српска библиотека*. Сепарат из *Летописа Матице српске*, 408/5, 408/6 (1971): 405–432, 588–620.
- ГРАМАТИКА: Иван Дуриданов (ред.). *Граматика на старобългарския език. Фонетика. Морфологија. Синтаксис*. Софија: Издаелство на Българската академия на науките, 1993.
- ГРИЦКАТ, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Институт за уџбенике и наставна средства, 2004.

- Грковић-Мејџор, Јасмина. Предикативни герунд у старосрпском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVI/1 (2003): 23–34.
- Грковић-Мејџор, Јасмина. Развој хипотактичког да у старосрпском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVII/1/2 (2004): 185–203.
- Грковић-Мејџор, Јасмина. *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007а.
- Грковић-Мејџор, Јасмина. Језик српске средњовековне писмености: достигнућа и задаци. *Шестдесет година Института за српски језик САНУ*. Зборник радова I. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2007б: 249–266.
- Грковић-Мејџор, Јасмина. Ка реконструкцији прасловенске синтаксе. *Зборник Матице српске за славистику* 73 (2008): 71–83.
- Горшков, А. И. *История русского литературного языка*. Москва: Издательство „Высшая школа”, 1969.
- Живов, В. М. Роль церковнославянского в истории славянских литературных языков. К. В. Горшкова, Г.А. Хабургаева (ред.). *Актуальные проблемы славянского языкознания*. Москва: Издательство Московского университета, 1988: 49-99.
- ИГРЯ: В. И. Борковский (ред.). *Историческая грамматика русского языка. Синтаксис. Сложное предложение*. Москва: Издательство „Наука”, 1979.
- Јерковић, Вера. Српскословенска норма у гласовном и морфолошком систему. *Југословенски семинар за стране слависте* 33–34 (1984): 55–66.
- КНАВЕ, Г.С. Еще раз о двух путях развития сложного предложения. *Вопросы языкознания* 1 (1955): 108–116.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Хипотактичке структуре у *Варуховом откровењу* (у препису из рукописног зборника манастира Никольца број 52). *Зборник радова са међународног научног скупа: Српско језичко наслеђе на простору данашње Црне Горе и српски језик данас*. Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори – Матица српска у Новом Саду, 2012 [2013], 181–195.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Прилог познавању сакралног стила српскословенског језика: апсолутни датив. Јасмина Грковић-Мејџор, Ксенија Кончаревић (ур.). *Теолингвистичка проучавања словенских језика*. Београд: САНУ, 2013, 401–417.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Функционалностилске одлике језика Житија Константина Филозофа из Рилског зборника: хипотактичке структуре. Јованка Радић, Виктор Савић (ур.). *Свети Ђурило и Методије и словенско писано наслеђе : 863-2013*. Београд : Институт за српски језик САНУ, 2014а: 213–234.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. *Хипотактичке структуре у Српској Александриди: функционалностилски аспекти*. Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2014б.
- МАРИНКОВИЋ, Радмила. *Светородна господа српска: истраживања српске књижевности средњег века*. Београд: Књижевност и језик, 2007.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Старосрпска зависна реченица*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- ПОТЕВНЯ, А. А. *Из записок по русской грамматике*. Том I–II, Москва: Академия наук СССР, 1958.
- ТОЛСТОЈ, Никита И. Однос старог српског књишког (писаног) језика према старом сло-

- венском језику. *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*. Нови Сад – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска, 2004: 148–156.
- ТРИФУНОВИЋ, Ђорђе. *Кратак преглед југословенских књижевности средњег века: записи са предавања Ђорђа Трифуновића*. Београд: Филолошки факултет, 1976.
- *
- BAUER, Jaroslav. *Vývoj českého souvětí*. Praha: Nakladatelství Čehoslovenské akademie věd, 1960.
- BRATULIĆ, Josip. Predgovor. *Žitija Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela*. Preveo i protumačio Josip Bratulić, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1985: 5–26.
- PAVLOVIĆ, Slobodan. Sistemski podsticaj za konektivnu unifikaciju asertivnosti i voluntativnosti u starosrpskom jeziku. *Zora* 44 (2006): 181–190.
- BROZOVIĆ, Dalibor, Pavle Ivić. *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. [izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije]. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 1988.
- GALLIS, Arne. *The Syntax of Relative Clauses in Serbo-Croatian: Viewed on a Historical Basis*. Oslo: I Kommissjon hos H. Aschehoug & co. (W. Nygaard), 1956.
- GRKOVIĆ-MAJOR, Jasmina. The Role of Syntactic Transitivity in the Development of Slavic Syntactic Structures. Björn Hansen, Jasmina Grković-Major (eds.). *Diachronic Slavonic Syntax. Gradual Changes in Focus*. Wiener Slawistischer Almanach (Sonderband 74). München – Berlin – Wien, 2010: 63–74.
- KURZ, Josef. *Kapitoly ze syntaxe a morfologie staroslověnského jazyka*. Praha: Universita Karlova, 1972.
- HEINE, Bernd. From nominale to clausal morphosyntax: Complexity via expansion. Talmy Givón, Masayoshi Shibatani (eds.). *Syntactic Complexity. Diachrony, Acquisition, Neuro-cognition, Evolution*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2009: 23–51.
- HOPPER, Paul J., Elizabeth Closs Traugott. *Grammaticalization*. Cambridge University Press, 2003.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax III: Die Satztypen: Der einfache Satz*. Freiburg: Weiher Verlag, 1996.
- VEČERKA, Radoslav. The Influence of Greek on Old Church Slavonic. *Byzantinoslavica* 58/2 (1997): 363–386.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax IV: Die Satztypen: Der zusammengesetzte Satz*. Freiburg: Weiher Verlag, 2002.

MARINA KUREŠEVIĆ

THE RESEARCH OF HYPOTACTIC STRUCTURES AND THEIR ROLE
IN THE FUNCTIONAL STRATIFICATION OF SERBIAN CHURCH SLAVONIC

Summary

This paper deals with syntactic structures expressing semantic subordination and their role in the language stratification and the formation of different functional styles within Church Slavonic. This language domain enables successful research of its functional stratification, because in many cases non-finite (participial and infinitive) constructions compete with clauses, expressing the same meaning. If we know that the aforementioned nominal means are associated with the literary texts and that clauses are more common in the vernacular ones then their ratio could be one of the indicators of a functional style. The paper presents only the results of the research for the domains of expressing the meaning of relative, temporal, final and complement clauses, because in these domains, competition of nominal and verbal strategies is the most prominent.

The primary aim of the research is: 1) to determine the distribution of different hypotactic strategies in non-liturgical texts of different genres and 2) to define differences between the language of these genres in this respect. The research is conducted on the following texts, which differ in genre, origin and time when they occurred: the Baruch's Revelation (an apocrypha, a 15th century transcript), the Serbian Alexander Romance (a novel, a 16th century transcript), and the Life of Saint Cyril (a hagiography, a 15th century transcript). Research results are presented comparatively, to make it easier to notice the differences between the texts.

The absence of formal calques, along with the selection of syntactic strategies that have a foothold in the Old Serbian system, as well as relatively simple and transparent semantic relations within a complex sentence are features which syntactically brought closer the language of these texts to the vernacular. It is shown that although all the texts investigated have similar sets of syntactic strategies, they differ among themselves in their distribution and even in their usage, which led to the further functional stratification of the language. It is observed that, if the lower percentage of literary nominal registry in a text is confirmed, their usage is followed by the deviation from the norm to a higher percentage. Besides, if a text is of a later date, the higher percentage of verbal strategies is used.

Based on the research results we can conclude that the highest style of Serbian Church Slavonic is used in the Life of Saint Cyril, then in the Serbian Alexander Romance, and the lowest style is found in the Baruch's Revelation.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
marina.kuresevic@gmail.com

НАДЕЖДА ЈОВИЋ

ГРАФИЈСКЕ И ЈЕЗИЧКЕ РАЗЛИКЕ ТРИЈУ ПОНОВЉЕНИХ
ПРЕПИСА ТЕКСТА О БУХАЧУ (*TANACETUM PIRETHRUM*)
У ХИЛАНДАРСКОМ МЕДИЦИНСКОМ КОДЕКСУ*

У *Хиландарском медицинском кодексу* (препис, XVI век) постоји три пута исписан краћи текст о бухачу (*Tanacetum pyrethrum*), а још осам описа лековитих супстанци преписано је два пута другом руком. У раду се разматрају разлике између тих поновљених преписа, како графијске (високо и тронога *t*, широко *e* и лигатура *je*, јат и *e*, јери и *и*, омега и омикрон, писање надредних знакова), тако и језичке (колебање акузатива и локатива, неодређени и одређени придевски вид, ред речи) и лексичке, као и интервенције у виду прецртаног текста.

Кључне речи: Хиландарски медицински кодекс, поновљени преписи, графија, језик.

0. Увод

0.1. *Хиландарски медицински кодекс* (*Хмк*), препис из XVI века,¹ најпотпунији српски медицински спис,² има вишеструки значај, како за историју медицине код Срба, пошто представља сведочанство да су Срби у средњем веку били упознати са тековинама оновремене медицине, тако и за историју српског језика и историјску дијалектологију, будући да је писан српском редакцијом са много елемената народног језика, који одгова-

---

* Овај рад рађен је у оквиру пројекта *Историја српског језика* (бр. 178001), који се реализује у сарадњи Филозофског факултета у Новом Саду, Филозофског факултета у Нишу и Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу, под покровитељством Министарства просвете и науке Републике Србије. Рад је пријављен за скуп у Крагујевцу 2011. године, али није изложен.

¹ Према датирању на основу водених знакова на хартији Станковић 2010: 94–95.

² Откривен је 1952. године у библиотеци манастира Хиландара (Радојичић 1952). Споменик је фототипски 1980. објавио Р. Катић (Катић 1980), а 1989. издат је рашчитан и преведен текст (Катић 1989). Установљено је да представља сукцесивни превод (од XIII до XV века) списка, највероватније латинских, салернско-монпељеске школе, у оригиналу штампаних у периоду од XIII до XIV века (Катић 1989: XXXVI). О досадашњим проучавањима *Хмк* в. Јовић 2011: 11–15.

рају цртама данашњег косовско-ресавског дијалекта и призренско-јужно-моравског говорног типа.³

0.2. Осим несумњивог језичког и лексичког богатства⁴ овог споменика, у њему се крије још интересантних питања, а једно од њих је и питање поновљених преписа неких текстова (уп. КАТИЋ 1980: XXVII–XXVIII;⁵ ЈОВИЋ 2011: 18–19⁶).

0.3. Ради се о странама 150б/6–17, 154а/1–14 и 202а/1–14, где се јављају три преписа о *бухачу*, *Tanacetum pyrethrum* (народни и латински назив дати према КАТИЋ 1987: таркољ),⁷ а по два пута су у *Хмк* поновљени преписи о *мурви* 148б/10–24 – 149а/1–2 и 152а/1–23, о *горушици* 149а/3–15 и 152б/1–15, о *саланитри* 149а/16–24 – 149б/1–10 и 152б/16–24 – 153а/1–10, о *локвању* 149б/11–17 и 153а/10–18, о *орашчићу* 149б/18–21 – 150а/1–6 и 153а/18–28, о *великом индијском ораху* 150а/7–18 и 153б/1–14, о *грахору* 150а/18–24 – 150б/1–5⁸ и 153б/14–27, о *биберу* 150б/18–23 и 154а/14–28⁹ и о *девесиљу* 202а/15–27¹⁰ и 154б/17–28.

³ Прве процене о језику дате су у ГРМЕК 1961: 43, где се истиче да се језик у самом *Хмк* назива „српским” и наглашава да је ближи народном него српскословенском. КАТИЋ 1989: XXXVIII елементе народног језика у споменику везује за „призренски говор и јужно наречје”. ИВИЋ 1991: 317 помиње *Хиландарски медицински кодекс бр. 517* као пример продора народног језика у учене списе. ИВИЋ 1998: 88–89 за *Хмк* каже да је писан „на језику мешовитом, с променљивим уделом српскословенских и српских елемената и са местимичним дијалекатским особинама које упућују на пределе око Призрена, Новог Брда или Јужне Мораве”. Најпотпунији језички опис овог споменика дат је у ЈОВИЋ 2011.

⁴ О досадашњем проучавању лексике овог споменика в. у ЈОВИЋ 2013, где је дата шира литература.

⁵ Који појаву поновљених преписа сматра последицом вишеструког преписивања рукописа (КАТИЋ 1980: XXVIII).

⁶ Где су наведене неке граfiјске, језичке и лексичке разлике између поновљених преписа.

⁷ У СИМОНОВИЋ 1959: *Tanacetum L.* наведени су и други народни називи различитих врста овога рода. Нпр.: *калопер*, *вратич*, *кризантема*, *повратич*, *попадија*.

⁸ Овде долази први препис о *бухачу*, иза кога следи текст о *биберу* (*Piper nigrum*). После њега, ван словног реда на 151а, 151б иде опис *суфорбије* (*Euphorbia officinarum*), *млечике*. Латински и домаћи називи према КАТИЋ 1980: XXX–XXXI.

⁹ Испред овог текста је други препис о *бухачу*, за којим, по каквом-таквом словном реду, следе текстови о *биберу* (*Piper nigrum*), *маку* (*Papaver dubium*) и *пенцеданијуму* (*Peucedanum cervaria*), *девесиљу*. Латински и домаћи називи према КАТИЋ 1980: XXX–XXXI.

¹⁰ Трећи препис о *бухачу* је испред текста о *девесиљу*, што значи да, у поређењу са

0.4. Водени знаци на странама 148–158. (крушка са контрамарком FAE и дупла котва у кругу са звездом и контрамарком EB, све из периода између 1550–60. године), као и на страни 202. (дупла котва у кругу са звездом и контрамарком AB, из истог периода), према СТАНКОВИЋ 2010: 94–95, не помажу да се одреди разлика у времену писања поновљених преписа.

0.5. Први и трећи препис о *бухачу* (гледано по броју стране на којој се појављују), писала је иста рука, која је у ЈОВИЋ 2011: 18–19 означена као трећа: рукопис је ситнији, редови збијенији, маргине су шире, размак између целина већи, те је мањи број редова на страни (у просеку 23). Та рука исписала је и друге текстове којима се овде бавимо од 1486 до 1516 и текст о *девесиљу* на 202а/15–27. Други препис о *бухачу* писала је рука која је исписала скоро читав *Хмк* и која се у ЈОВИЋ 2011: 18 третира као прва. Рукопис је крупнији и развученији, маргине су уже, а број редова на страни је већи (у просеку 26). Та рука исписала је преписе текстова на странама 152а–154б.¹¹

0.6. Циљ поређења ових поновљених преписа биће: утврдити разлике које одликују писаре на различитим нивоима језичке структуре,¹² као и могуће разлоге поновљеног преписивања текстова. Већ је примећено да се преписи разликују на графијском, правописном, фонетском, морфолошком, синтаксичком и лексичком плану (в. ЈОВИЋ 2011: 18–19).¹³

другим преписом, између ових текстова недостају два текста (*о бибери* и *о маку*).

¹¹ У *Хмк* се појављује још једна рука која је исписала стране 183а–192б, што је установљено језичким проучавањима читавог споменика (ЈОВИЋ 2011: 18). Анализа поновљених преписа могла би представљати проверу претходних резултата.

¹² Уп. САВИЋ 2006, где је поређено писање надредних знакова код двојице преписивача истог споменика.

¹³ У даљем тексту разлике у трима преписима о *бухачу* биће представљене у трима колонама, редом по броју страна преписа. Примере из прве и треће колоне писала је трећа рука, а примере из друге колоне прва рука. Ради лакшег уочавања сличности међу текстовима, у сваком реду, пример који се не поклапа са остала два, биће обележен звездицом. Разлике у преписима о *бухачу* биће поређене са разликама у поновљеним преписима других текстова, датим у двама колонама, пошто постоје по два преписа. У њима се примери истог типа, писани истом руком групишу у истом пољу, тако да је на први поглед јасно које графијске и језичке особине одликују појединог писара. Примери које је исписала трећа рука, наводе се у првој колони, а примери које је писао главни писар, наводе се у другој колони.

1. ГРАФИЈСКЕ И ПРАВОПИСНЕ РАЗЛИКЕ. *Хмк* припада послересавском периоду српске писмености (Јовић 2011: 85) и писан је брзописном ћирилицом за коју су карактеристичне варијанте неких слова (Ђорђевић 1990: 128–129), што се огледа и у поменутих преписима.

1.1. Једнопотезно и двопотезно *e* су варијанте графије *e* које се користе у *Хмк*. У брзопису XVI века (према Ђорђевић 1990: 127) готово сасвим преовладава писање грчког једнопотезног *e* (ϵ) у односу на двопотезно (ϵ).

кореніє 1506/7	корє ніє 154a/2–3	*кореніє 202a/2
ωТекло 1506/9	ωтекло 154a/5	*ωтекло 202a/5
теръ 1506/9	*теръ 154a/5	теръ 202a/5
месω 1506/10	*месω 154a/5	месω 202a/5
ωще 1506/12	*ω/щ/ε 154a/8	ωще 202a/8
доклє 1506/14	*доклє 154a/10	доклє 202a/11
гдє 1506/17	*гдє 154a/13	гдє 202a/14

И главни писар и онај чију смо руку означили као трећу, колебају се у писању ових графија. Од укупно осам ситуација у којима је уочено колебање ових графија, главни писар пише једнопотезно *e* (ϵ) у шест ситуација, а од тога се у четири случаја разликује од оба преписа трећег писара, који, у уоченим примерима, предност даје писању двопотезног *e*.

1.2. Широко или велико *e* представља још један облик слова *e*, а има гласовну вредност *je* (Ђорђевић 1990: 129).

є 1506/9	є 154a/5	*є 202a/5
гдє є гѡта 1506/12	*гдє є гѡта 154a/8	гдє є гѡта 202a/8

Главна рука даје предност писању лигатуре *є*, што је старија графијска особина, док трећа рука пише широко *e*, или једнопотезно *e*.¹⁴

1.3. Јат и *e* се често замењују у писању услед екавске вредности јата (Јовић 2011: 36–40).

нѣка 1506/13	нѣ ка 154a/9–10	*нека 202a/10
дѡврѡ є/ѣ/т) 1506/17	дѡврѣ є/ѣ/т) 154a/14	*дѡврє є/ѣ/т) 202a/14

Судећи по пронађеним примерима колебања у писању графије јат и *e*, главни писар је сигурнији у етимолошки правилном писању графије јат.¹⁵

1.4. Јери и *и*, будући да имају исту гласовну вредност, често се колебају у писању, што важи за споменик у целини (Јовић 2011: 50–55).

¹⁴ Исту ситуацију показују и други поновљени преписи.

єзъикъ 149a/6, заєдно 149a/22	єзъикъ 1526/5, заєдно 1526/22
свє є болє 150a/14	свє є болє 1536/9

¹⁵ То у већој мери потврђују примери у осталим поновљеним преписима.

процѣды 1506/15	*процѣдн 154а/11	процѣды 202а/12
-----------------	------------------	-----------------

У пронађеном примеру прва рука пише *и*, док трећа рука даје предност јерију.¹⁶

1.5. Омикрон и омега се у *Хмк* пишу у свим позицијама (Јовић 2011: 58–64).

*често 1506/8	често 154а/4	често 202а/4
около 1506/10	*около 154а/6	около 202а/5
мош'но 1506/13	*мош'но 154а/9	мош'но 202а/9
оѣанѣ 1506/14	*оѣанѣ 154а/11	оѣанѣ 202а/11
оноган вина 1506/14	*оноган вина 154а/11	оноган вина 202а/11

У уоченим примерима различитог писања графема омикрон и омега у поновљеним преписима, главни писар омегу пише на почетку речи у два случаја, док у другим позицијама предност даје омикрону. Трећа рука пише омегу и на крају речи.¹⁷

1.6. Високо *Т* и троного *т* су два облика слова *т* карактеристична за брзопис XV века (Ђорђевић 1990: 129), с тим што се високо *Т*, како је примећено и у Јерковић 1999: 111, најчешће јавља у лигатурама.¹⁸ Оба писара имају и троного и високо *т*, које је код обојице у виду седмице.

зѣлена 149а/6, зелѣнѣ 149а/8, н ѿ онѣн горѣшницѣ 149а/9, мокрѣ 149а/15, растѣ 150а/8, глнстѣ 150а/23	зелена 1526/4, зеленѣн 1526/7, н ѿ онѣн горѣшнице 1526/8, мокре 1526/15, расте 1536/2, глнсте 1536/19
--	---

Такође, у читавом тексту *Хмк* пронађено је доста примера са етимолошки исправно написаним јатом (Јовић 2011: 40–46).

¹⁶ Што се види и из примера у осталим поновљеним преписима.

ѣ прѣ острѣ огнѣшѣн 149а/6–7, чрѣнѣ бѣлѣзѣн 1496/3	ѣ прѣоѣ р он огнн це 1526/5–6, чрѣнн бѣлѣзѣн 153а/3
пѣгвкѣн 1496/2, огнн цѣ 1496/15–16	пѣгвкѣ 153а/2, огнн цѣ 153а/15–16

¹⁷ А таква ситуација је и у осталим поновљеним преписима.

дрѣвѣно масла н оцѣт/т/ н вино тѣкцо 1486/18, мало 149а/20, заедно 149а/22, обра/з/ 1496/2, во/д/(о)цѣ 1496/17, мошно 150а/3, онѣ/ц/ 150а/11, потво/ц/ 150а/15, за онѣн дѣцѣ 150а/23, оцѣѣ 1506/3	дрѣвѣно масла н оцѣтѣ н вино тѣкцо 152а /11–12, мало 1526/21, заедно 1526/22, обра/з/ 153а/2, во/д/(о)цѣ 153а/17, мошно 153а/25, онѣцѣ 1536/5, потоцѣ 1536/10, за онѣн дѣцѣ 1536/18–19, оцѣѣ 1506/3
ѣ прѣ острѣ огнѣшѣн 149а/6–7	ѣ прѣоѣ р он огнн це 1526/5–6

¹⁸ О писању лигатура са високим *т* у споменицима временски и жанровски блиским *Хмк* в. Јовић 2011: 83.

*таркосъ 1506/6 ¹⁹	Таркосъ 154а/1 ²⁰	Таркоса 202а/1 ²¹
*пиретръ/м/ 1506/6	пирѣтръ/м/ 154а/1	пирѣтръ/м/ 202а/1
степє/н̄/ 1506/7	степє/н̄/ 154а/2	*стєпє/н̄/ 202а/2
оцѣω/м/ 1506/8	*оцтω/м/ 154а/3	оцѣω/м/ 202а/3
*ωтєкло 1506/9	ωтєкло 154а/5	ωтєкло 202а/5
*поставн 1506/11	посѣавн 154а/7	посѣавн 202а/7
*поставн 8 вннѣ 1506/13	посѣавн 8 вннѣ 154а/9	посѣавн 8 вннѣ 202а/10
*поставн 1506/16	посѣавн 154а/12	посѣавн 202а/13
нм̄блaстѣ 1506/12	нм̄блaстѣ 154а/8	*нм̄блaстѣ 202а/7
*дрѣтѣйка 1506/12	дрѣтѣйка 154а/8	дрѣтѣйка 202а/8
стон 1506/13	стон 154а/10	*стон 202а/10
потω/м/ 1506/14	*пѣтω/м/ 154а/10	потω/м/ 202а/10
оѣланѣ 1506/14	*оѣланѣ 154а/11	оѣланѣ 202а/11

Главна писарска рука, која је, да подсетим, исписала други по реду препис текста о *бухачу* (примери наведени у другој колони), чешће пише високо *т*, спајајући га са суседним словима, а трећа рука, која је исписала примере из прве и треће колоне, колеба се у писању ове две графије.²²

1.7. Писање јора је граfiјска особина која варира у трима поновљеним преписима.

к нѣмѣ 1506/15	*кѣ нѣм/ѣ/ 154а/11 (крај реда)	к нѣмѣ 202а/12
*воскѣ 1506/16	восѣкѣ 154а/13	кω сѣ/к̄/ 202а/13–14

¹⁹ Троного *т* се обележава графемом т из техничких разлога.

²⁰ Из техничких разлога писање лигатура биће обележавано подвлачењем везано написаних слова.

²¹ Вероватно грешком, будући да долази у синтагми *от пиретрум, сиреч таркоса*, која код друга два преписа гласи: *от пиретрум, сиреч таркос*.

²² У осталим поновљеним преписима стиче се утисак да је трећа рука настојала да буде другачија од прве, при чему и једна и друга користе обе графије.

стє пєнѣ/н̄/ 1486/11, стєпє/н̄/ 149а/4, стєпє/н̄/ 1496/20, волєстѣ 149а/10, пѣтω/м/ 149а/18, 8 своон крѣ/пѣстн 149а/20	стє пєнѣ 152а/2–3, стєпєнѣ 1526/2, стєпє/н̄/ 153а/20, волєстѣ 1526/10, потом 1526/18, 8 своон крѣ/пѣстн 1526/20
нє памѣтѣю 149а/12, травѣ 149а/13, 8 прѣ острѣ огнѣщн 149а/6–7, пнтн 149а/8, жлѣтн 149а/19	нє памѣтѣю 1526/11, Т/р/авѣ 1526/12, 8 прѣ острѣ/р/он огнн цє 1526/5–6, пнтн 1526/7, жлѣтн 1526/19

Главни писар више пази на писање ове графије.²³

1.8. Писање надредних слова је у многоме ствар процене писара. Отуда се разлике у поновљеним преписима огледају и у писању надредних слова.

толнкогѣ/ρ/ 1506/15	толнконгѣ/ρ/ 154а/12	*толнкогѣρъ 202а/12
ωщѣ 1506/10	ѣщѣ 154а/6	*ω/щ/ 202а/6
ωщѣ 1506/12	*ω/щ̄/ѣ 154а/8	ωщѣ 202а/8
воскѣ 1506/16	воскѣъ 154а/13	*вω скѣ/к̄/ 202а/13–14
нлн 1506/17	*н/л̄/(н) 154а/13	нлн 202а/14

Слично је и у осталим поновљеним преписима.²⁴

1.9. Надредни знаци који се смењују у поновљеним преписима код обојице писара су тилда и покривало. Трећа рука чешће пише покривало над надредним словом, док прва рука предност даје тилди.²⁵

*ѣ/ѣ̄/(т) 1506/7	ѣ/ѣ̄/(т) 154а/2	ѣ/ѣ̄/(т) 202а/2
·ѣ̄ дн̄ 1506/13, крај реда	*·ѣ̄ дн̄н̄ 154а/10	·ѣ̄ дн̄н̄ 202а/10
добро ѣ/ѣ̄/(т) 1506/17	*добрѣ ѣ/ѣ̄/(т) 154а/14	добрѣ ѣ/ѣ̄/(т) 202а/14

1.10. Означавање наслова и краја текста је одлика писања обе руке. Испред наслова је изломљена, врхом ка левој маргини окренута линија са

²³ У осталим поновљеним преписима нису пронађене разлике у писању јора, али се срећу непоклапања у писању пајерка.

нашврѣцѣмъ 149а/4, вниѣца 149а/9, сѣдрѣаѣтнѣ 1496/14, орашѣцѣн̄ 1496/18, в̄ ѣндѣѣ 150а/8	нашврѣцѣмъ 1526/2, вниѣца 1526/8, сѣдрѣаѣтнѣ 153а/13, орашѣцѣн̄ 153а/18, в̄ ѣндѣѣ 1536/2
---	---

24

ѣѣѣ/н̄/ 1486/11, дан ѣ/с/ 149а/8, ѣѣѣ/н̄/ 149а/4, гюла/н̄/ 1496/15, лѣт/ 150а/10, онѣ/ѣ/ 150а/11, потω/ѣ/ 150а/15	стѣ пенѣ 152а/2–3, дан ѣв 1526/7, стѣпенѣ 1526/2, гюлапѣ 153а/15, лѣтѣ 1536/4, онѣѣ 1536/5, потωѣ 1536/10
нлн 1496/10, врѣщѣ 1496/20, сωкѣ ѣ̄ н̄нхѣ 150а/16	н/л̄/(н) 153а/10, врѣщ/ѣ/ 153а/20, сω/к̄/ нз н̄н/х/ 1536/12

²⁵ Уп. у осталим поновљеним преписима.

н чн̄/н̄/(н) да поврн ѣлωω 1486/18	н в̄чн̄/н̄/(н) да поврн ѣлωω 152а/12
ѣѣѣ/н̄/ 149а/17	стѣѣ/н̄/ 1526/17
стѣдѣ/н̄/ 1496/12, ѣ/ѣ̄/(т) 1496/20	стѣдѣ/н̄/ 153а/11, ѣ/ѣ̄/(т) 153а/20

извијеним доњим краком. Трећи писар упадљиво обележава наслове дужом хоризонталном цртом иза њих. И прва и трећа рука крај текста прежежно означавају двотачком са крстићем.

2. Језичке разлике. У поновљеним преписима јављају се и фонетске, морфолошке, синтаксичке и лексичке разлике.

2.1. Фонетске разлике у трима преписима своде се на следеће:

ωщє 150б/10	*єщє 154а/6	ω/щ/ 202а/6 ²⁶
-------------	-------------	---------------------------

2.2. Морфолошке разлике огледају се у употреби придевског вида и у творби речи.

2.2.1. Неодређени и одређени придевски вид варирају у преписима о *бухачу* у једној ситуацији:

*8 масл8 дрѣвѣнω/ω/ 150б/11	8 масл8 дрѣвѣн8 154а/7	8 масл8 дрѣвѣн8 202а/6
--------------------------------	---------------------------	---------------------------

Међутим, непоклапања у промени придева и заменица у осталим поновљеним преписима²⁷ указују да се први писар чешће опредељивао за од-

²⁶ У другим поновљеним преписима оба писара се колебају у фонетском лику ове речи.

н єщє 149б/1, єщє 202а/26	н ωщє 152б/24, ω/щ/ 154б/28
---------------------------	-----------------------------

Остале фонетске разлике у два пута написаним фармаколошким списима су:

8зѣн 149а/12, 149а/3, 149б/8	вѣзѣн 152б/12, 153а/3, 153а/8
вѣ дрѣвѣ степенѣ/нѣ/ 149б/12, вѣзѣн 150а/12	8 дрѣвѣн степенѣ 153а/11, 8зѣн 153б/6

Међутим, њихова дистрибуција не говори ништа одређено о опредељењу појединог писара за неки фонетски лик, било народни или српскословенски.

²⁷

8 прѣ острѣ огнѣцѣн 149а/6–7	8 прѣоѣ р/он огнѣцѣ 152б/5–6
за вѣшепнсннѣю болеѣѣ 149а/10, за вѣшепнсннѣю болеѣѣ 150а/4–5	за вѣшепнснн 8/ болеѣѣ 152б/9–10, за вѣшепнснн8 болеѣѣ 153а/26
8 велнкω/ω/ чрѣв8 149а/23	8 велнкѣ/ω/ чрѣв8 152б/24
8 дрѣвѣнѣѣѣ масл8 202а/20	8 дрѣвѣнω/ω/ масл8 154б/22
нєхω жлѣѣн 149б/14	нєхω жлѣѣг 153а/14
малω масл8 дрѣвенаг/ω/ 150б/4–5	малω масл8 дрѣвѣнога 153б/25–26
8 своєн ѣкоѣѣн 149а/1–2	8 своє ѣкоѣѣн 152а/23

У осталим поновљеним преписима има разлика у реду речи које се не могу третирати као грешке.³¹

2.4. Лексичке разлике нису примећене у трима поновљеним преписима о *бухачу*, али се јављају у дуплираним преписима.³²

3. ПИСАРСКЕ ГРЕШКЕ. Појава писарских грешака могла би да буде један од узрока поновљеног преписивања текста. У поменути три преписа о *бухачу* пронађене су две писарске грешке, укључујући и наведену грешку у реду речи.

*таркосъ 1506/6	Таркосъ 154а/1	Таркоса 202а/1
-----------------	----------------	----------------

Много више их је пронађено у осталим поновљеним преписима.³³

31

за онѣ/х/ коемъ се ꙗ/ѿ/т) спеклъ гнонъ в трѣвѣх/х/ (в) 1486/21–22	за онѣ/х/ кое/м/ се ꙗ/ѿ/т) гнонъ спеклъ в трѣвѣх/х/ (в) 152а/17
ннтрѣ/м/ вѣрѣ/ш/ ꙗ/ѿ/т) н св/х/ вѣ дрѣвѣ ꙗ/ѿ/т) 149а/17	ннтрѣ/м/ ꙗ/ѿ/т) св/х/ н вѣрѣ/ш/ вѣ дрѣвѣ степенѣ/н/ 1526/17
кон не мога прѣбывати женѣ/м/ 150а/11	кон прѣбывати не мога з' женѣ/м/ 1536/5–6

32

вѣ своен ѡкопѣн 1496/21, вѣ своен ѡкопѣн 150а/20	вѣ своен крѣпостн 153а/21–22, вѣ своен крѣпостн 1536/16
стѣпѣн нѣхъ терѣ нзѣвѣдн сокъ ѿ нѣнѣхъ 150а/16, смѣшан съ сокомъ 150а/21	нстѣпѣн нѣхъ терѣ нзѣвѣдн со/к/ нз нѣнѣхъ/ 1536/11–12, смѣшан сокомъ/м/ 1536/17
докле бѣде како каша 1506/4	докле бѣде како каша гѣсто 1536/24–25
н/л/ (н) лншан 1506/5	н лншан 1536/27

33

н неѣвѣ/м/ лнствѣе/м/ 1486/12 (sic.)	н неговѣ/м/ лнствѣе/м/ 152а/4
горшнцѣ зелѣнѣ 149а/8	горшнцѣ зелѣнѣ 1526/7
нашѣрѣвѣмъ вѣрѣ/ш/ ꙗ/ѿ/т) вѣ третѣн ꙗ/ѿ/т) 149а/4	нашѣрѣвѣмъ вѣрѣ/ш/ ꙗ/ѿ/т) н св/х/ вѣ третѣн степенѣ 1526/2
те/р/ се рѣде в ѣндѣ на кн/м/ дрѣвѣю н мо/ж/ (ѣ) дрѣжати вѣ своен ѡкопѣн 1496/20–21	те/р/ се рѣде в ѣндѣ на нѣкое/м/ дрѣвѣю н мо/ж/ (ѣ) се дрѣжати вѣ своен крѣпостн 153а/20–22
го/в/ (о)рѣ да е вѣрѣ/к/ н св/х/ н нѣцѣн го/в/ (о)рѣ да мокрнню нма н вѣркннѣ 150а/8–9	говѣрѣ да мокрнню нма н вѣркннѣ 1536/3
кон не мога прѣбывати женѣ/м/ 150а/11	кон прѣбывати не мога з' женѣ/м/ 1536/5–6
мало ма сла дрѣвенаг/о/ како маст 1506/4–5	мало масла дрѣвѣнога, н мѣшан докле бѣде како маст 1536/25–26

4. ИНТЕРВЕНЦИЈЕ У ТЕКСТУ. Интервенције у тексту знак су свести преписивача да је погрешно, уколико исправке није унео неко други.

		сварн њ вннѣ н ѡ маслѣ дрѣвѣнѡ/ѡ/ 202а/9
ГДЕ НЦА/Ш/ ГѢТѢ/Ѣ НЛН дрѣвѣнѣ 1506/17	*ГДЕ НЦА ГѢТѢ Н/Л/Н дрѣвѣнѣ 154а/13	ГДЕ НЦА/Ш/ ГѢТѢ НЛН дрѣвѣнѣ 202а/14

Трећа рука прецртала је текст исписан у трећој колони првог реда, који не постоји у другим преписима, и преко лигатуре ѡ у речи ГѢТѢ, наведеној у првом реду друге колоне, написала Ѣ.

5. ЗАКЉУЧАК

5.0. Питање разлога поновног преписивања неких текстова у *Хмк* није лако поуздано решити. Према воденим знацима на хартији сви преписи настали су између 1550. и 1560. године, што није довољно прецизно за одређивање првенства у писању неког од њих. Понављање преписа може бити последица вишеструког преписивања рукописа, а њихова разбацаност по читавом *Хмк* вероватно је настала приликом преповезивања списа у XIX веку, како је закључио Р. В. Катић (1980: XXVII–XXVIII), који га је најбрижљивије текстолошки проучавао.

5.1. Језичка анализа триплираних и дуплираних текстова у *Хмк* показала је да међу њима има пуно разлика. Неке од њих се могу издвојити као особине одређене руке. Такође постоји извештај број писарских грешака и интервенција у текстовима.

5.1.1. Графијске одлике по којима се издваја прва рука, односно главни писар, који је преписао други по реду препис о *бухачу*, јесу: писање једнопотезног *е*, лигатуре *ѣ*, већи број етимолошки исправно написаних примера са јатом и јеријем, писање омеге у духу традиције и високог *т*, претежно у лигатурама.

Писар који је преписао први и трећи препис о *бухачу* и чију смо руку означили као трећу, чешће пише широко *е* у вредности *је*, пише јат и јери тамо где им није по етимологији место, а омегу у свим позицијама у речи.

5.1.2. Правописне разлике постоје у писању надредних слова, надредних знакова, при чему прва рука предност даје тилди, а трећа покривалу; као и у означавању наслова које трећи писар упадљиво обележава дужом хоризонталном цртом иза њих.

5.2. Језичке разлике у поновљеним преписима присутне су:

5.2.1. на фонетском плану, при чему се оба писара колебају између народних и српскословенских ликова, што се види из других поновљених фармаколошких текстова;

5.2.2. на морфолошком плану у употреби неодређеног и одређеног придевског вида и у творби речи, при чему се први писар чешиће опредељује за одређени придевски вид у духу српског народног језика, а трећи за српскословенске облике;

5.2.3. на плану синтаксе у колебању између акузатива и локатива и у различитом реду речи.

5.3. У преписима о *бухачу* пронађене су две писарске грешке у препису треће руке (посебно је упадљива она у реду речи: по^ста^вн где є гѣта како нѣбла^стѣ н/л/(н) ар^лѣ^тика 1506/11–12), а и у осталим поновљеним преписима много их је више у тексту истог писара, који чак изоставља делове текста: малω ма|сла дрѣвѣнаг/ω/ како маст 1506/4–5 (уп. текст прве руке: малω | масла др/ѣ/вѣнога, н мѣшан докле бѣде како маст 1536/25–26).

5.4. У препису трећег писара постоје интервенције у виду преправљања графема (где нма/ш/ гѣтѣ/ѣ или ар^лѣ^тикѣ 1506/17) и прецртавања делова сувишног текста (сварн ѣ вѣнѣ н ѣ маслв дрѣвѣно/м/ 202а/9). Трећи писар у препису на страни 202а између текста о *бухачу* и о *двесилу* није преписао текстове о *биберу* и *маку*, као главни писар. Судећи по овим пропустима, могуће је да је трећи писар поново преписивао текст о *бухачу*, иза ког долази текст о *биберу* и који се при корицењу нашао на страни 1506, иако су оба могла бити намењена неком другом препису овог медицинског зборника.

5.5. Стиче се утисак да је писар кога смо означили као трећег, мање искусан у односу на писара чија је рука означена као прва. Такође, рекло би се да је први писар у већој мери ослоњен на традицију, што се види на плану графије у писању лигатуре *је*, омеге, јора, јата, јерија, а на језичком плану у опредељивању за народне облике. Трећи писар у већој мери негује графијске и језичке особине ресавске школе: писање широког *е*, јата, јерија, омеге, а у језику има више српскословенских црта.

5.6. Дакле, три преписа о *бухачу*, који су се нашли у сачуваном примерку *Хмк*, настали су у приближно исто време (између 1550–1560). Писар кога називамо трећим, више је грешио приликом преписивања, па је поновио свој препис. Врло је могуће да је његов препис био намењен другом примерку зборника. То потврђује и чињеница да се обе руке не јављају на истом листу.

ИЗВОРИ И ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Ђорђевић, Петар. *Историја српске ћирилице*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1990.
- Грмек, Миливој Д. Садржај и подријетло Хиландарског медицинског рукописа бр. 517. *Споменик СХ*. Београд: САНУ, Одељење друштвених наука, 12 (1961): 31–45.
- Ивић, Павле. *Из историје српскохрватског језика*. Изабрани огледи II. Ниш: Просвета, 1991.
- Ивић, Павле. *Преглед историје српског језика*. Целокупна дела VIII. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998.

- ЈЕРКОВИЋ, Вера. „Полуустав” у српским повељама од краја XIV и током XV века. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLII (1999): 89–113.
- ЈОВИЋ, Надежда. О концепцији тематског речника Хиландарског медицинског кодекса. Јордана Марковић (ур.). *Путеви и домети дијалекатске лексикографије*. Ниш: Филозофски факултет, 2013, 149–159.
- ЈОВИЋ, Надежда. *Језик Хиландарског медицинског кодекса*. Ниш: Филозофски факултет, 2011.
- КАТИЋ, Реља. *Хиландарски медицински кодекс N^o517*, Фототипско издање. Београд: Народна библиотека Србије, 1980.
- КАТИЋ, Реља. *Терминологијски речник српске средњовековне медицине*. Посебна издања САНУ, књ. DLXXV, Одељење медицинских наука, књ. 36, Београд: САНУ, 1987, 1–160, речник, 19–147.
- КАТИЋ, Реља. *Хиландарски медицински кодекс N^o517*, Превод и рашчитан текст. Београд: Народна библиотека Србије, 1989.
- РАДОЈЧИЋ, Ђорђе, Сп. Старе српске повеље и рукописне књиге у Хиландару. Извештај о њиховом проучавању у новембру и децембру 1952 године. *Архивист*, година II – свезак 2, (1952): 47–82.
- САВИЋ, Виктор. Надредни знаци као средство за разликовање писара у српскословенским споменицима (на примеру Ковинскога типика). *Зборник Матице српске за славистику* 70 (2006) : 157–182.
- СИМОНОВИЋ, Драгутин. *Ботанички речник*. Посебна издања САНУ, књига CCCXVIII, Институт за српски језик, књига 3. Београд: САНУ, 1959.
- СТАНКОВИЋ, Радоман. *Водени знаци хиландарских српских рукописа XVI века*. Београд: Народна библиотека Србије, 2010.

NADEŽDA JOVIĆ

GRAPHIC AND LINGUISTIC DIFFERENCES BETWEEN
THREE REPEATED TEXTS ABOUT *BUHAČ* (*TANACETUM PIRETHRUM*)
IN THE HILANDAR MEDICAL CODEX

Summary

The *Hilandar Medical Codex* (transcription, XVI century) contains a short texts about *buhac* (*Tanacetum pyrethrum*) scribed three times, and eight more descriptions of medical substances, transcribed twice by another scribe. This work deals with differences between these transcriptions, which were written by two scribes. The differences are graphic (allographs of τ, κ and ε, ђ and ε, ы and н, ω and o, diacritical marks etc.), linguistic (there occurs interference between the forms of the accusative and locative, indefinite and definite adjectival form, word order) and lexical. In addition, some parts of texts were overwritten. The material points to two scribes. The main scribe, who is the author of most part of *Codex*, belongs to the older tradition. The other scribe is younger and his transcriptions were made less carefully.

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за српски језик
nada.jovic@filfak.ni.ac.rs

ИРЕНА ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ КВАНТИТЕТА У ДРАМИ „МЛАДЕН И ДОБРОЉУБ“ (1829) КОНСТАНТИНА ПЕЈИЧИЋА*

У раду се разматра ортографска особина удвајања вокала ради обележавања квантитета у драми „Младен и Доброљуб. Примери пријатељства“ (1829) Константина Пејичића. Бележење квантитета помоћу двоструког вокала није карактеристично за писце славеносрпске епохе, те се по овој особини анализирано дело издаваја и може се поредити једино са путописом Јоакима Вујића, објављеним у Београду 1845. године.

Кључне речи: „Младен и Доброљуб“, ортографија, удвајање вокала, квантитет, славеносрпска епоха.

1. УВОД. Константин Пејичић спада у ред помало заборављених писаца прве половине XIX века, бар када је реч о језичким проучавањима.¹ Рођен је у Борову, малом сремском месту на Дунаву 1802. године, где је завршио основну школу. Касније је наставио школовање у Сремским Карловцима, а потом је у Пожуну студирао право, да би 1830. године у Пешти стекао докторат медицинских наука. За разлику од свог савременика и колеге Јована Стејића, који је радио једно време као лични лекар Јеврема и Милоша Обреновића у Србији, Константин Пејичић је службовао у Сремској Митровици, Сомбору, Сремским Карловцима и Панчеву. Био је активан у политичком и јавном животу Срба у Војводини, а после пресељења у Пешту постаје управник Текелијанума, где и умире 1882. године.²

Књижевним радом Константин Пејичић је почео да се бави још за време школовања у Пожуну. Драму „Младен и Доброљуб. Примери прија-

---

*Рад је настао у оквиру пројекта *Историја српског језика* (бр. 178001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ У новије време на Филозофском факултету у Нишу одбрањен је мастер рад који представља мали допринос осветљавању места и улоге овога писца у развоју српског књижевног језика (ПЕШИЋ 2014).

² Опширније о животу и раду Константина Пејичића в. ТОМАНДЛ 1966.

тељства”, која је објављена 1829. године у Будиму,³ написао је, међутим, за време студија у Пешти. Ради се о делу поучног карактера, из кога избијају „романтичарство и идеализам младог Пеичића” (ТОМАНДЛ 1966: 31).

Будући да је језик драме подробно анализиран у ПЕШИЋ 2014, у овом раду биће речи о једној интересантној ортографској особини – удвајању вокала у функцији обележавања квантитета, с циљем да се укаже на овај познат, али редак ортографски поступак у штампаним радовима српских аутора у XVIII и почетком XIX века.

2. УДВАЈАЊЕ ВОКАЛА КАО ОЗНАКА КВАНТИТЕТА У СТАРИЈИМ СРПСКИМ БИРИЛСКИМ СПОМЕНИЦИМА. Најстарији траг забележене акцентуације у виду два једнака вокала налази се у српским споменицима XIII века (ДАНИЋИЋ 1872: 238). Број примера са удвојеним вокалима расте у XIV, а нарочито у XV веку, при чему се два иста вокала могу наћи на месту дугог, али и кратког слога (ДАНИЋИЋ 1872: 240). Од XIV века у српскословенским текстовима јавља се знак *-ъъ* у облицима генитива множине одговарајућих именица у функцији обележавања дугог ненаглашеног или наглашеног полугласничког наставка у овом падежу до XV века, а од овог столећа таквог истог наставка *-а/-а^е*, такође дугог ненаглашеног или наглашеног (МЛАДЕНОВИЋ 2008: 125). Удвајање вокала у случају када се жели обележити искључиво дуги вокал јавља се и у рукопису III *Дечанских хрисовуља* из друге четвртине XIV века, док се рукопис II издваја по честом бележењу *-ъъ* у генитиву множине (ИВИЋ–ЈЕРКОВИЋ 1982: 118–119). Касније, почетком XVIII века, у рукописима Гаврила Стефановића Венцловића, среће се често удвајање вокала ради означавања квантитета као битна особина Венцловићевог језика (ЈОВАНОВИЋ 1911: 138–143).

3. УДВАЈАЊЕ ВОКАЛА КАО ОЗНАКА КВАНТИТЕТА КОД ПИСАЦА СЛАВЕНОСРПСКЕ ЕПОХЕ. Александар Албијанић истиче да се после Гаврила Стефановића Венцловића у штампаним радовима српских писаца током XVIII и почетком XIX века бележење квантитета помоћу удвојеног вокала ретко јавља (АЛБИЈАНИЋ 2010: 86). Наиме, ова ортографска осо-

³ Ово дело није никада изведено на позорници, али је, изгледа, било радо читано јер је књига изашла у 1000 примерака, што није било довољно за велики број пренумераната (ШАФАРИК 2004: 283).

бина среће се у малом броју примера код Емануила Јанковића, Доситеја Обрадовића, Милована Видаковића и Јакова Игњатовића.⁴ Изузетак у том смислу представља књига *Путешествије по Унгарији, Валахији, Молдавији, Бесарабији, Херсону и Криму* Јоакима Вујића, штампана у Београду 1845. године, где је забележено 465 примера двоструког вокала у функцији обележавања дужине слога (Албијанић 2010: 86). Драма „Младен и Доброљуб” се по броју забележених потврда удвојеног вокала за означавање квантитета слога може мерити са наведеним путописом Јоакима Вујића, те, иако невелике књижевне вредности, представља значајно дело за проучавање поменуте ортографске особине у делима славеносрпске епохе.⁵

4. УДВОЈЕНИ ВОКАЛИ КАО ОЗНАКА ДУЖИНЕ СЛОГА У ДРАМИ „МЛАДЕН И ДОБРОЉУБ” КОНСТАНТИНА ПЕЈИЧИЋА. У драми Константина Пејичића удвајају се сви вокали, изузев вокала *и*.⁶ За разлику од материјала који нам пружа путопис Јоакима Вујића у нашој грађи удвојени вокали јављају се и у унутрашњости и на крају речи (код Вујића само у унутрашњости), те је оваква сложенија ситуација у погледу означавања

⁴ Тако Херити код Јанковића бележи свега четири примера од којих у два случаја удвојени вокали могу бити и последица испадања сугласника /x/ (ХЕРИТИ 1983: 59). Код Доситеја је запажено нешто више примера, као нпр. *пааса*, *гаакати*, *спаасти* и сл. (КУНА 1970: 50). Видаковић квантитет обележава удвајањем вокала такође у неколико случајева, међу којима је и именица *раана* како би се разликовала од именице *ра̀на* (КАШИЋ 1968: 33). Удвојено писање вокала констатовано је са малим бројем потврда и у језику Ј. Игњатовића, без посебних напомена о разлозима за такав поступак (ЈЕРКОВИЋ 1972: 41).

⁵ Албијанић напомиње да је *Путешествије по Унгарији, Валахији, Молдавији, Бесарабији, Херсону и Криму* Јоакима Вујића, практично, једино дело у коме он удваја вокале, а да то не чини у својим комадима (Албијанић 2010: 86, ф. 23). Интересантно је да Пејичић удваја вокале и у предговору, те помисао да је обележавањем квантитета слогова у самој драми желео да олакша глумцима извођење дела на позорници није оправдана.

⁶ Дуго *и* се у драми увек обележава диграфом <ий>: *ви́йс* 58 (*vís*); *жи́йвац* 27 (ак. јд.) (*жи́вац*); *ли́йце* 5 (*ли́це*); *Ми́йто* 111 (*Míто*); *ри́йт* 1 (*rít*) итд. Потврде са диграфом <ий> у функцији обележавања дугог *и* овде се наводе изузетно. У Венцловићевим делима примери удвојеног вокала *и* којима се обележава квантитет слогова нарочито су бројни. Венцловић изнад *и* често ставља и две цртице као ознаку дужине, без удвајања (ЈОВАНОВИЋ 1911: 138–140, 143).

квантитета слогова условила и нешто друкчији приступ у презентовању грађе него у Албијанић 2010: 87–89.⁷

4.1. Дуги узлазни акценти. Овде долазе примери са удвојеним вокалима на месту где данас у књижевном језику налазимо дуги узлазни акценат, као и примери са удвојеним вокалима наместо којих у данашњем књижевном језику налазимо дуги узлазни акценат и неакцентоване дужине.

4.1.1. Примери са удвојеним вокалима на чијем месту се данас у књижевном језику налазе дуги узлазни акценати:

гоордост 116 (*гóрдóст*);⁸ после године *даана* 30 (*дána*); *даанак* 19 (*дáнак*); какав *даарак* учинити 128 (*дáрак*); *Дааша* 179 (*Дáша*); *друуге* моје 56 (*дрúге*); *двiю дууша* 13 (*дúшā*); *зееитин* 27 (*зéитин*); на *меернице* 145 (на *мéрнице*);⁹ *моода* 112 (*мóда*); да ме не назову *отлаагалом* 177 (*одлáгалом*);¹⁰ на *пеете* 115 (на *пéте*); *пламеенак* 32 (*пламéнак*); има... *прааво* 196 (*прáво*); нема *пуута* 118 (*пúта*), граби *пуута* 192 (*пúта*), *Пуута* далџ нестане 194 (*Пúта*), предузима едан *пууте* 192 (*пúте*); *раану* преправља 21 (*хрáну*), на своју обзире *раану* 45 (*хрáну*), преслатку праве *раану* 88 (*хрáну*);¹¹ за добру *Руужу* 104 (за... *Рúжу*); уместо *сестаара* 85 (*сестáра*);¹² *саала*, у којој портрети Господе висе 148 (*сáла*), Великолџпна *саала* 177 (*сáла*), *У саали* 176 (*У сáли*); истинне добродџтели *свеетост* 87 (*свéтóст*);

⁷ Притом је задржан принцип да се грађа разврста по садашњој акцентуацији, што, уосталом, налазимо и код Даничића (1872: 242).

⁸ Бројеви представљају ознаку стране на којој се налази потврда наведена у оригиналној графици, истакнута курзивом. У заградама ће бити дати акцентовани и осавремењени облици речи које су истакнуте. Примери ће бити навођени по врстама речи и по азбучном реду, при чему је редослед падежа код именица имао предност над азбучним редом, као и редослед лица код глагола у презенту у случају да је потврђено више облика неке парадигме. На овом месту желим да изразим захвалност мр Александри Лончар Раичевић, асистенту на Департману за српски језик Филозофског факултета у Нишу на помоћи приликом акцентована одговарајућих примера.

⁹ Ову лексему не бележе прегледани речници. На основу ширег контекста може се закључити да је реч о ‘ваги за мерење’.

¹⁰ Реч је нераспрострањена и потврђена код Доситеја у значењу ‘онај који увек нешто одлаже, одгађа’ (РСАНУ: 78).

¹¹ Уп. са формом без удвојеног вокала: не пријма *рану* 23 (*хрáну*).

¹² Уп. са обликом без удвојеног вокала: у *сестара* твои содружеству 1.

кои овакова чада *свеету* показати има 80 (*свѣту*), по *свеету* 88 (по *свѣту*);¹³ ужасне класе црни *семеена* 4 (*семе́нā*);

Кои многу младу чине *лууду* 104 (*луду*);

раанити 112 (*хранити*);

Беле снежне памуке (3. л. мн. презента) 21 (*Бѣлѣ*); вештом руком... *довеезе* (3. л. јд. презента) 21 (*довѣзѣ*); на тебе *смееши* (3. л. јд. презента) 182 (*смѣшій*); *спаасе* 117 (*спасѣ*); *теежиши* 28 (*тѣжійши*), *тееже* (3. л. мн. презента) 192 (*тѣжѣ*);

я ню не *наслуути* 64 (*не наслѣтих*);¹⁴

вреебаюћи 2 (*врѣбајѹћи*); *теежећи* 193 (*тѣжѣћи*); *труудећи* се изданула 30 (*трудѣћи*);

полагаашко дигне штаку своју 112 (*полагашно*).

4.1.2. Примери са удвојеним вокалима на чијем месту данас у књижевном језику налазимо дуге узлазне акценате и неакцентоване дужине:

двадесет *враатаа* 169 (*врѣтѣ*); више добри *дуушаа* 158 (*душѣ*); *земаалја* прошла 112 (*земѣлѣ*); десет парій *момаакаа* 114 (*момѣкѣ*); десет *покриваачаа* 147 (*покривѣчѣ*); повтори јошт хиљаду *пуутаа* 97 (*путѣ*);

не штеедій 114 (*не штедѣ*);

при сваком *легеааню* 43 (*при... лѣгѣнѹ*), за *стійдеенѣ* 116 (*стидѣње*);

4.2. Дуги силазни акценти. Овде наводимо примере са удвојеним вокалима на чијем месту данас у књижевном језику налазимо дуги силазни акценат, као и примере са удвојеним вокалима на чијем месту данас налазимо дуги силазни акценат као и неакцентоване дужине.

4.2.1. Примери са удвојеним вокалима на чијем месту данас у књижевном језику налазимо дуги силазни акценат:

А ког ћете нам *бееса* ви старци 112 (*бѣса*); *веез* 79 (*вѣз*); да читав посо скинем *с' враата* 190 (*с' врѣта*); из величественни *гоора* 15 (из... *гѣрѣ*), из *гоора* зелени 57 (из *гѣрѣ*); *зрууди* 177 (*зрѣди*); *Даашо* (вок. јд.) 179 (*Дѣшо*); немоћ мою у подражанію *дѣела* твои осѣхам 140 (*дѣлѣ*); у моје *дооба* 59 (у... *дѣба*); *жееля* човечески лавруинѹ надійвим 25 (*жѣлѣ*), најблагородниі *жееля* наши, извори 92 (*жѣлѣ*); от воска *зуубе* имала 112 (*зѣбе*); *Еело* (вок. јд.) 125, 126 (*Јѣло*); *Коосто* (вок. јд.) 156, 184

¹³ Поред облика: на *свету* 139.

¹⁴ Уп. форму: *наслутио* 64.

4.3.1. Примери са удвојеним вокалима на местима где данас у књижевном језику долазе неакцентоване дужине а претходе им кратки узлазни акценти:

от сами *пољубацаа* 54 (од... *пoљубāцаā*); да пуштаја твоег и твои *потомаака* добра будем 139 (*пoтoмāкā*); от *родитеелъаа* 47 (од *рoдитeљā*), Войник е обрана *родитееля* (ген. множине) 156–157 (*рoдитeљā*); да се *удовийцаа* число умали 111 (*удoвiйцā*); слаби *улазаакаа* хранитель (*улазāкā*) 82;

у друго *остаало* скупля 188 (*oстāлo*);

красота сердечна из стидљивог ока *изглееда* 118 (*иzглeдā*), из сваке срећа *изглееда* 182 (*иzглeдā*); *нарууже* 142 (*нāрyжe*); *огреева* (3. л. јд. презента) 15 (*oгрeвā*); *окрееће* (3. л. јд. презента) 195 (*oкрeћe*); от младости *опрашића* 114¹⁷ (*oпрāштā*); да нам мало *поиграате* 115 (*пoигрāтe*); Живот ти мой у руке твоје *полаажем* 155 (*пoлāжeм*); *убаада* (3. л. јд. презента) 186 (*убāдā*); докле ми по крајцаре *удеели* (3. л. јд. презента) 169 (*удeлi*);

пролетоос 124 (*прoлетoс*),

4.3.2. Примери са удвојеним вокалима на местима где данас у књижевном језику долазе неакцентоване дужине а претходе им кратки силазни акценти:

задржати *водопааде* 118 (*вoдoпāдe*); осам *волооваа* 179 (*вoлoвā*); от неколико *годийнаа* 149 (*гoдiнā*), пре петнаест *годийнаа* 185 (*гoдiнā*); от *градъаанаа* 74 (од *грāђāнā*); неповольни *догадъаая* 187 (*дoгaђāјā*); хиляду *дукаата* 64 (*дyкātā*); рад нас *зелеен* бијрају 113 (*зeлeн*); преко сами *јрууга* 24 (преко... *јāрyгā*); едан пар везени *кошууля* 74 (*кoшyљā*), доста навезти *кошууля* (*кoшyљā*) 85, едан пар лепи *кошууля* 75 (*кoшyљā*); *младоост* 116 (*млāдoст*); из *недаара* 48 (из *нeдāрā*), из *недаараа* 134 (из *нeдāрā*); *Ублааке* 117 (*Удoблāкe*); *потреба* намирити моћи 24 (*пoтрeбā*); преко *развалийнаа* среће 118 (*рāзвалiнā*); от *сандуука* 3 (од *сāндyкā*); неколико *стараацаа* 111 (*стāрāцā*); преко нѣгови *усаана* 136 (*yсāнā*), горећи *усаана* ови пољубац 188 (*yсāнā*);

гинееш 195 (*гiнeиш*);

Есен пуну *домаами* (3. л. јд. аориста) 114 (*дoмāмi*); *красне* плоде *израани* (3. л. јд. аориста) 114 (*иzрāнi*); како се фришко *напуући* (3. л. јд. аориста) 52 (*нāпyћi*);

¹⁷ Уп. са сличним примерима са *-шћ-* у облицима итеративних глагола који су чести у западном Срему у Николић 1964: 358.

с' купусом заедно *гутаала* 112 (*гүтāла*).

4.3.3. Примери са удвојеним вокалима на местима где данас у књижевном језику долазе неакцентоване дужине а претходе им дуги узлазни акценти чији квантитет није обележен:

нема *великашаа* 48 (*великāшā*); ужасном *главаа* людски бурјом 94 (*глāvā*); по едну недељу *данаа* 7 (*дāнā*), коју сам ово *данаа* начинити дао 85 (*дāнā*), неколико *данаа* 178 (*дāнā*), пре две године *данаа* 179 (*дāнā*); између многи *дрваа* 86 (*дрvā*); против *закоона* школски 76 (*зākōnā*); от *миллионаа* людјй 184 (*од милионā*); шта цветутъе толики *народдаа* славни благополучје 94 (*нāрōдā*); у грозном *пороокаа* мору 47 (*пōрōкā*), у гадной *пороокаа* дружби 66 (*пōрōкā*); *сестараа* свои 157 (*сестārā*); и твои *устаа* достојна 88 (*устā*), из Ваши *устаа* 135, 153 (*устā*), *из устаа* 136 (*из устā*);¹⁸ премного *чистолизааца* 6 (*чистолīзāцā*);

Залууду ти небо суунце 116 (*Зālūdū*).

4.3.4. Примери са удвојеним вокалима на местима где данас у књижевном језику долазе неакцентоване дужине а претходе им дуги силазни акценти чији квантитет није обележен:

колико... *ангеелаа* 47 (*āнгēлā*), едан от твои *анђеела* небесни 62 (*āнђēлā*); преко... бердаа 127 (*брdā*); љубким *зракаа* сунчани негованѓм 129 (*зрākā*); између најизряднји *сердцаа* човечески 144 (*срīцā*); као да ми звезда живота мог за *тайнаа* пуни хоризон заидъе 17 (*тāјнā*).

4.3.5. Примери са удвојеним вокалима код којих у књижевном језику долази до преношења на проклитику:

Начааст 116 (*Нāчāст*);

недааш 117 (*нē дāш*); *не креенеш* 117 (*нē крēнēш*); *не служи* (3. л. јд. презента) 31 (*нē слўжй*);

не чеепай ти ножице 116 (*нē чēпāй*).¹⁹

4.4. НАПОМЕНЕ О ПОЈЕДИНИМ РЕЧИМА

4.4.1. Познато је да се у језику славеносрпских писаца финална сугласничка група *-нт* у страним речима, као и група *-ств-* у словенским

¹⁸ Уп. са примером: *из уста* 6.

¹⁹ Б. Николић истиче да се акценат са именица на проклитику не преноси доследно у свим српскохрватским штокавским говорима са четвороакценатским системом (у североисточној зони, тј. шумадијско-војвођанском дијалекту преношење није доследно). Преношење акцента са глагола на негацију *не*, пре свега у презенту, доследно је у свим штокавским говорима са четвороакценатским системом (1970: 52).

апстрактним именицама у генитиву множине јавља без непостојаног *a* (ХЕРИТИ 1983: 68–69). У драми „Младен и Доброљуб” Константина Пејичића забележени су следећи овакви примери:

каква променожелна *елемеентаа* буна 93 (*елѐменѣтѣ*); више... *компліментаа* 153 (*комплѣменѣтѣ*); толико *презеентаа* правили 55 (*прѣзенѣтѣ*);²⁰

от тако ограничени *чувстваа* нашій необходимо зависе 92 (*чувствѣвѣ* и *чуѣствѣвѣ*).²¹

4.4.2. У именице руског порекла које се у генитиву множине јављају без непостојаног *a* спада именица *пјатно*: колико би *пјатнаа* на нъози видиле 65 (*пјѣтнѣ*),²² док именица *шар* прозодијски и морфолошки одсликава дух српског језика: Хиљаде... *шарооваа* 63 (*шѣрѣвѣ*).²³

4.4.3. Одражавање тадашњих дијалекатских прилика налазимо у два случаја:²⁴

бааца (3. л. јд. презента) 147 (*бѣцѣ*);²⁵ *побаацаю* 117, (*побѣцајѹ*).²⁶

²⁰ Удвајање вокала *e* у првом и трећем примеру могло би се протумачити као ознака за дуги неакцентовани слог, настао као компензација за непостојано *a*. У примеру *елемеентаа* може се помишљати и на удвојено *e* на месту дугосилазног акцента: *елѐмѣнтѣ*. О појави силазних акцената у говорима Баната ван првих слогова у страним речима в. ИВИЋ и др. 1994: 67. О проблемима данашње српске прозодијске норме у вези са акцентом позајмљеница в. ПЕТРОВИЋ–ГУДУРИЋ 2010: 376–377.

²¹ Уп. са забележеним обликом *čústvo* у значењу ‘sensus’ у RJAZU: 120.

²² Сам аутор у напомени дату реч преводи са ‘флакѣ’. Уп. под одредницом *пјатно* у РСР: 699.

²³ Ради се о именици руског порекла забележеној у *Речнику српскога језика* у значењу: ‘земаљска кугла, земља’ (РСР: 1530).

²⁴ Уп. са сличним примерима у Вујићевом путопису (АЛБИЈАНИЋ 2010: 89).

²⁵ Разматрајући судбину дужина у слоговима иза акцената аутори монографије о банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта наводе овакве облике: *бѣцѣмо*, *бѣцѣте*, *бѣцѣду* (ИВИЋ и др. 1994: 96).

²⁶ Можда се код оба глагола може помишљати на аналогију према свршеном глаголу *бѣцити* - *бѣцим*.

Дијалекатски је и облик 3. л. презента глагола гледати: *глееди* 115, 167, 184 (*гледѝ*),²⁷ као и генитив личне заменице за 1 л. јд. са партикулом *-ка*: *до менеека* 115 (*до менѝка*).²⁸

4.4.4. Проучавана драма драгоценна је и у погледу пружања података о акценатским, тј. квантитативним појединостима у вези са речима, које данас не чине одлику стандардног српског језика, каква је, осим неких горенаведених и именица *несечак*:

него што сте *несечаакаа* воздуха прогутали (ген. мн.) 153 (*нѝсечѝка̄*).²⁹

5. ЗАКЉУЧАК. У драми „Младен и Доброљуб” Константина Пејчића из 1829. године пронађено је око две стотине лексема са удвојеним вокалима у функцији обележавања квантитета слогова, што је права реткост у штампаној продукцији славеносрпске епохе.³⁰

5.1. Забележено је удвајање вокала *а*, *е*, *о* и *у*, при чему није регистрован ниједан случај удвајања вокала *и*, будући да се дуго *и* бележи уз помоћ диграфа <иѝ>.³¹

5.2. Удвојени вокали у анализираној драми јављају се и у унутрашњости и на крају речи, те се на овај начин у једној форми региструје више дугих слогова. Ово чини битну разлику у односу на стање у путопису Јоакима Вујића, где се у једној речи бележи увек само један дути слог у унутрашњости (Албијанић 2010: 90).

5.3. Константин Пејчић је као и Јоаким Вујић (Албијанић 2010: 90) био недоследан у означавању квантитета слогова уз помоћ удвојених вокала, о чему сведочи постојање дублета, нпр. *сеeko*: *секо* (вок. јд.).

²⁷ Облик *гледѝ* се јавља на готово целом простору шумадијско-војвођанског дијалекта (ИВИЋ и др. 1997: 237. Уп. примере из Срема у НИКОЛИЋ 1964: 301, 358. Нема удвајања вокала у примерима *глееди* 192, *гледимо* 6.

²⁸ Уп. ИВИЋ и др. 1997: 294.

²⁹ На основу ауторове напомене у фусноти јасно је да се ради о *атомима*. Етимологија саставних делова ове речи указује да је *несечак* ‘оно што се не може сећи, недељиво’.

³⁰ Треба имати у виду да Пејчић у једном примеру бележи понекад и сва три дуга слога (*ждреебаацаа*), те се ови подаци од око двеста лексема у којима се региструју удвојени вокали не могу упоредити са укупно 465 случајева удвојених вокала у путопису Јоакима Вујића (Албијанић 2010: 86).

³¹ Албијанић у путопису Јоакима Вујића проналази само један пример удвојеног вокала *и* (Албијанић 2010: 87).

5.4. У највећем броју примера у драми „Младен и Доброљуб” Константина Пејичића на месту удвојених вокала данас у књижевном језику налазимо дугосилазни акценат (укупно 51), а потом следе примери са двоструким вокалима на местима на којима у стандардном српском језику имамо дугоузлазни акценат (укупно 43). Поред удвојених вокала који упућују на дуге акцензоване слокове (силазне или узлазне природе), код Пејичића у истим речима налазимо удвојене вокале на местима данашњих неакцентованих дужина (укупно 17 примера). Велики број потврда са удвојеним вокалима уочен је на местима данашњих неакцентованих дужина којима претходе кратки слокови (укупно 45 примера).

5.5. Забележена грађа у драми „Младен и Доброљуб” Константина Пејичића пружа интересантне податке у вези са статусом неакцентованих дужина у шумадијско-војвођанском дијалекту, тачније западном Срему, у трећој деценији XIX века.³² У том смислу могуће је изнети следећа запажања:

5.5.1. У генитиву множине именица на местима где данас у књижевном језику налазимо неакцентоване дужине у Пејичићевој драми налазимо удвојене вокале и у случају када су у истим речима удвојеним вокалима означена места данашњих дугих акцената (т. 4.1.2. и 4.2.2.).³³ Удвојени вокали у највећем броју случајева налазе се на месту данашњих неакцентованих дужина и после кратких слокова: от *родитеелъаа* (од *родитѣљѣа*); хиљаду *дукаата* (*дукѣта*); неколико *стараацаа* 111 (*стѣраѣа*) и сл.³⁴ О факултативности употребе дугог слога на отвореној ултими сведоче примери: из *недаара* и из *недаараа*.

5.5.2. У 3. л. јд. презента пронађен је само један пример у коме се бележи удвајањем вокала дуги слог на отвореној ултими: *не штеедѣи* (*не штѣдѣи*).³⁵

³² О скраћивању неких Даничићевих неакцентованих дужина у садашњем шумадијско-војвођанском дијалекту је, иначе, доста писано (Ивић и др. 1994: 93–95; Николић 1964: 227–229; Николић 1970: 101–122; Реметић 1984: 66–69).

³³ На целој територији Срема, међутим, нарочито је узело маха губљење дужина иза дугих силазних акцената у свим положајима у речи (Николић 1964: 228). Оваква ситуација на терену одражава тенденцију избегавања нагомилавања дужина (Ивић и др. 1994: 95).

³⁴ В. о бољем чувању дужина уопште на западу сремске територије него на истоку у Николић 1964: 227–229.

³⁵ Добро је познато да на чување дужина утичу одређени гласовни чиниоци и да се дужине често губе из отворених крајњих слокова (Ивић и др. 1994: 95). Према Дани

5.5.3. Дуги слогови чести су у презенту непосредно после данашњег краткоузлазног акцента, као у примерима у т. 4.3.1.³⁶

5.5.4. У три потврде глаголског прилога садашњег (т. 4.1.1.) налазимо удвојене вокале на местима очекиваног дугоузлазног акцента, али не и Даничићевих обавезних неакцентованих дужина (1925: 89–90).³⁷

5.6. Драма „Младен и Доброљуб” Константина Пејичића осим што пружа могућност да се сагледа судбина послеакценатских дужина у западносремској новоштокавщини, показује и како се прилагођавају позајмљенице, посебно русизми, прозодијском систему шумадијско-војвођанског дијалекта (Хиљаде... *шарооваа (шáрѡвá)*).

5.7. У сваком случају, ово дело засад представља праву реткост међу остварењима славеносрпске епохе у погледу недоследног, али честог бележења квантитета слогова, које као ортографски поступак има своје далеке узоре у српскословенској средњовековној писмености.

ИЗВОРИ

Пеичић, Константин. *Младен и Доброљуб. Примѣри пріятељства*. У Будиму, 1829.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АЛБИЈАНИЋ, Александар. *Прилози о српском предвуковском књижевном језику*. Студије о Србима, књ. 21. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска, 2010, 84–90.
- ДАНИЋИЋ, Ђуро. *Српски акценти*. Посебна издања, књ. LVIII. Филозофски и филолошки списи, књ. 16. Београд: Српска краљевска академија, 1925.
- ИВИЋ, Павле, Вера ЈЕРКОВИЋ. *Палеографски опис и правопис Дечанских хрисовуља*. Нови Сад: Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике, 1982.
- ИВИЋ, Павле, Гордана ДРАГИН, Жарко БОШЊАКОВИЋ. *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: увод и фонетизам*. СДЗБ XL (1994).
- ИВИЋ, Павле, Гордана ДРАГИН, Жарко БОШЊАКОВИЋ. *Банатски говори шума-*

чићу су неакцентоване дужине обавезне на завршном самогласнику презентске основе (1925: 88–200).

³⁶ Николић наводи да се дужине, у принципу, најбоље чувају после кратког узлазног акцента (1970: 102).

³⁷ У Срему Николић проналази следеће облике: *брáнѣћи се, зидáјјући, радѣћи, чувајјући, пѣвајјући*, при чему сви случајеви потичу из источног Срема (1964: 353).

дијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: Морфологија, синтакса, закључци, текстови. СДЗб XLIII (1997).

- ЈЕРКОВИЋ, Јован. *Језик Јакова Изњатовића*. Нови Сад: Матица српска, 1972.
- ЈОВАНОВИЋ, Владан. *Гаврило Стефановић Венцловић*. СДЗб II (1911).
- КАШИЋ, Јован. *Језик Милована Видаковића*. Нови Сад: Филозофски факултет, 1968.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. Прилог тумачењу постанка генитивног множинског наставка -а у једном делу српског језика. *Историја српског језика. Одабрани радови*. Београд: Чигоја штампа, 2008, 102–135.
- НИКОЛИЋ, Берислав. *Сремски говор*. СДЗб XIV (1964): 201–412.
- НИКОЛИЋ, Берислав. *Основи млађе новоштокавске акценације*. Библиотека Јужнословенског филолога. Нова серија, књ. 1. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1970.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб, Снежана Гудурић. *Фонологија српског језика*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2010.
- ПЕШИЋ, Јована. *Језик драме „Младен и Доброљуб“* Константина Пеичића. Необјављен мастер рад. Ниш: Филозофски факултет, 2014.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. *Говори централне Шумадије*. СДЗб XXXI (1985).
- РМС: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика, I–XVII*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1959–2010.
- РСР: *Руско-српски речник*. У редакцији Богољуба Станковића. Нови Сад: Матица српска, 1988.
- ТОМАНДЛ, Миховил. *Живот и рад Константина Пеичића: прилог културно-политичкој историји Војводине*. Нови Сад: Матица српска, 1966.
- ХЕРИТИ, Питер. *Књижевни језик Емануила Јанковића*. Нови Сад: Матица српска, 1983.
- ШАФАРИК, Павел Јозеф. *Историја српске књижевности*. Студије о Србима, св. 15. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска, 2004.
- *
- DANIČIĆ, GJURO. Prilog za istoriju akcentuacije hrvatske ili srpske. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 20 (1872): 150–233.
- KUNA, Herta. *Jezičke karakteristike književnih djela Dositeja Obradovića*. Djela knj. XXXVI. Odjeljenje društvenih nauka knj. 21. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1970.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I–XXIII*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.

ИРЕНА ЦВЕТКОВИЧ ТЕОФИЛОВИЧ

ОБОЗНАЧЕНИЕ ДОЛГОТЫ В ПЬЕСЕ
«МЛАДЕН И ДОБРОЉУБ» (1829) КОНСТАНТИНА ПЕЙИЧИЧА

Резюме

В настоящей работе рассматривается орфографическая характеристика дублирования гласных с целью обозначения долготы в пьесе «Младен и Добролюб. Примеры дружбы» (1829) Константина Пейичича. Обозначение долготы двойными гласными не является характерным для писателей эпохи славяно-сербского языка, и поэтому данная характеристика выделяет рассматриваемое произведение – его можно сравнить только с книгой Йоакима Вуйича *Путешествие по Венгрии, Валахии, Молдовы, Бессарабии, Херсону и Крыму*, опубликованной в Белграде в 1845 году. В отличие от материала в путешествии Йоакима Вуйича, в пьесе «Младен и Добролюб» Константина Пейичича дублированные гласные в функции обозначения долгих ударных или безударных слогов появляются и в середине, и в конце слова. Таким образом, в одной форме записываются несколько длинных слогов, в особенности многочисленные примеры двойных гласных находятся в местах, где в современном сербском языке эквивалентного произношения находим безударные длины. Однако, оба писателя продолжают пользоваться знаменитым манером эпохи сербскославянского языка, который присутствовал и у Г. Стефановича Венцловича.

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за српски језик
irena.cvetkovic.teofilovic@filfak.ni.ac.rs

ИСИДОРА БЈЕЛАКОВИЋ

КОЛОКАЦИЈЕ СА ТЕРМИНОМ *МЕСЕЦ* У СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ ПРЕДСТАНДАРДНЕ ЕПОХЕ*

У раду се анализира колокациони опсег лексема *Месец* у приручницима и уџбеницима предстандардне епохе развоја српског књижевног језика. Корпус за анализу представља су четири приручника из географије, објављена у 19. веку (1804, 1861. и 1867). Анализиране су придевско-именичке и именичко-глаголске структурне везе у којима је лексема *Месец* имала функцију примарног колоката. Забележено стање упоређено је са ситуацијом у савременим уџбеницима на српском језику. Поред тога, посебна пажња посвећена је утицају лексичке семантике примарног колоката на његов колокациони опсег.

Кључне речи: колокација, предстандардна епоха, српски књижевни језик, 19. век.

1. УВОД. Под колокацијом се подразумева (1) језичка појава успостављања чврсте синтагматске везе две или више лексичких јединица (колоката), као и (2) сам резултат овог процеса – конкретан спој две или више речи (в. НЕЈГЕВАУЕР 1982: 341; ЯРЦЕВА 1998: 469; МСКЕOWN – RADEV 2000: 1; ЛІРКА 2002: 181; МАРТУЊСКА 2004: 5).¹ Будући да удруживањем лексема настају лексички спојеви различитог степена компактности, по-

---

* Овај рад представља резултат истраживања у оквиру пројекта *Историја српског језика* (бр. 178001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ А. Нејгебауер разликује различите нивое лексичког удруживања који су обухваћени истим називом – колокација: лексички, синтагматски и реченични ниво. При том, разликује колокације у ширем смислу (сва три наведена нивоа) и у ужем смислу (колокације на синтагматском нивоу које показују јасну диференцијацију у односу и на слободне лексичке везе и на идиоме) (НЕЈГЕВАУЕР 1982: 341). У овом раду анализиране су искључиво колокације у ужем слислу, при чему не треба занемарити чињеницу да је, због природе грађе и услед непостојања електронског корпуса српског књижевног језика предстандардне епохе, на основу којег би се могао утврдити степен учесталости забележених спојева, веома тешко повући јасну границу између колокација и слободних лексичких веза.

стојаности и транспарентности значења, они се могу посматрати дуж континуума без јасних и оштрих граница, при чему се колокације налазе негде између његових крајњих тачака – између идиома и слободне лексичке везе, дакле, негде у средишњој позицији. За разлику од идиома, за колокације је специфична (1) већа транспарентност значења, (2) извесна, али не апсолутна морфосинтаксичка постојаност и (3) слабија, али могућа заменивост блискозначним лексемама, најчешће секундарних колоката (RIĐANOVIĆ 1985: 318; MANNING – SCHÜTZE 1999: 141; LIPKA 2002: 182–184; PRĆIĆ 2008: 148–154; ДРАЖИЋ 2014: 17, 80). С друге стране, у односу на слободне лексичке комбинације (за које је специфичан широк дијапазон могућих спојева, висок степен заменивости и ниска постојаност), колокације указују на везе међу лексемама које су настале као резултат конвенције, а не случајног одабира (MCKEOWN – RADEV 2000: 1; MANNING – SCHÜTZE 1999: 141–143; STERMAN 2005: 432; ДРАЖИЋ 2014: 80). Колокација је, дакле, „синтагматски лексички спој двеју или више аутосемантичких лексема, устројен према морфосинтаксичким правилима датог језика, с већим или мањим степеном постојаности и међусобне везаности елемената, условљеним језичким и ванјезичким, културно-историјским и културним датостима” (ДРАЖИЋ 2014: 73).

Ранија истраживања колокација термина у српском књижевном језику предстандардне епохе указују на то да је колокациони опсег² термина који у датој вези имају функцију примарног колоката био далеко развијенији у односу на стање регистровано у савременим текстовима научно-уџбеничког подстила писаним на српском језику (в. БЈЕЛАКОВИЋ – СУБОТИЋ 2011; БЈЕЛАКОВИЋ 2011). Ово одсуство строге селекције језичке грађе, тј. одсуство конвенционалности, те висока заступљеност синонимије и идиосинкразијских елемената у забележеним колокацијама давало је датим текстовима 19. века карактер изразите експресивности, због чега се они, поред осталог, могу окарактерисати више као научно-популарна штива, него као дела научно-уџбеничког карактера.

---

² Под колокационим опсегом неке лексеме подразумева се колоцирање дате лексеме с одређеним низом других, тј. њена способност да привуче већи или мањи број других лексема (PRĆIĆ 2008: 155; ДРАЖИЋ 2014: 73).

2. ПРЕДМЕТ И ЗАДАЦИ ИСТРАЖИВАЊА. Предмет овог рада јесте анализа колокационог опсега термина *Месец*, забележеног у четири приручника и уџбеника из 19. века: у *Кључићу* и *Новом грађанском земљеописанију* Павла Соларића (1804), у *Општем земљеопису за српске гимназије* Николе Крстића (1861) и у приручнику *Како је у Месецу?* Димитрија Јосића (1867). Регистроване су све придевско-именичке и именичко-глаголске везе у којима функцију примарног колоката³ има термин *Месец* јер је, као што је речено, из дијахроне перспективе веома тешко утврдити границу између слободне лексичке везе (па и идиосинкратизма) и колокације.

Забележено стање најпре је дато у виду речника⁴, при чему је грађа транскрибована савременом српском ћирилицом у складу са начелима правописа стандардног српског језика (ПЕШИКАН и др.).

У речнику су наведени следећи структурни типови:

а. Именица + глагол: примарни колокат је именица у функцији реченичног субјекта, нпр. *Месец восходи, заходи* и сл.⁵ Будући да ово није речник колокација савременог језика, у њему су навођени примери и рецзијске допуне глагола (нпр. Н_(Месец) + добијати/добивати + А_(светлост) + од + Г) како би се указало и на евентуалне разлике у односу на стање у стандардном српском језику.⁶

³ Под примарним колокатом подразумева се лексема која представља носиоца семантичке везе. Реч је о надређеном члану који има семантичко и граматичко тежиште у датом споју (ЈРЦЕВА 1998: 469; РЋИЋ 2008: 151; ДРАЖИЋ 2014: 73).

⁴ Речник је конципиран према предлозима датим у ШТРБАЦ (2008) и ДРАЖИЋ (2014: 214–215), уз извесне измене. Скраћенице и симболи: Н – номинатив (у овом случају увек лексема Месец), Г – генитив, А – акузатив, И – инструментал, Л – локатив, пл. – плурал, Адв. – прилог, Quant. – квантификатор, [=] – значење у савременом српском језику.

⁵ Анализи нису подвргнуте пасивне реченичне структуре у којима форма *Месец* функционише као граматички субјекат.

⁶ Иако се најчешће сматрају бинарним јединицама, у новијим истраживањима често се спомињу и трочлане, па чак и вишечлане колокације, при чему се појам саме колокације, када је реч о именичко-глаголским везама, доводи у веома блиску везу са појмом валенције глагола (в. ЈРЦЕВА 1998: 469; СИЕРМАНН 2005: 416). Зипман напомиње како би за речнике колокација идеално било наводити трочлане колокације, чак и тамо где их је могуће свести на двочлане, како би се читаоцу омогућио што бољи увид у функционирање једног језика (СИЕРМАНН 2005: 417).

б. Придев + именица: примарни колокат је именица, а секундарни колокати реферишу о одговарајућем својству ентитета означеног датом именицом.

Истраживање се спровело (1) у циљу поређења забележеног стања са ситуацијом у савременим уџбеницима на српском језику, али и (2) утврђивања степена утицаја лексичке семантике примарног колоката на природу споја у који колокати ступају.

3. АНАЛИЗА

3.1. Речник

Именица + глагол/глаголска перифраза:

Н + бацити + А (сену) + на + А (Земљу)

... и онда [Месец] мора нужно своју сену на Земљу бацити (ПС – 3 1804: 14);

Н + восходити

Месец [...] при оспособраштенију Земље восходи и заходи с Сунцем (ПС – 3 1804: 13);

Н (Месец) + добијати/добивати + А (светлост) + од + Г (Сунца)

Месец добија светлост од Сунца (НК 1861: 2); Из [...] марљивог сматрања изиђе то [...] да је Месец округло тане, да своју светлост добива од Сунца (ДЈ 1867:7);

Н + долазити на видило

... и [Месец] долази [...] касније на видило него Сунце (ПС – 3 1804: 14);

Н + доћи + на + А

Овако напредујући дође Месец на противоположену Сунцу, илити ноћну Земље страну (ПС – 3 1804: 14)

Н + доћи у положеније

Месец мора јоште два дана и четири часа свагда дуже тећи пре него с Сунцем и Земљом у пређашње положеније дође (ПС – 3 1804: 13);

Н + заклонити + А + од + Г

Ово се може опазити при такозваним звездозаслонима, где Месец стане пред непокретну звезду, па је заклони од нашег ока (ДЈ 1867: 25);

Н + замицати + око + Г (Земље)

...почем Месец за 24 часа и 50 минута око Земље замиче (ДЈ 1867: 52);

- Н + заходити   Кад је Месец на стази својој међу Земљом и Сунцем, онда при осообраштенију Земље восходи и заходи с Сунцем (ПС – 3 1804: 13);
- Н + излазити + над + А   Месец стоји спрема мрачне Земље стране и мора следователно с наступленијем ноћи над зреник излазити (ПС – 3 1804: 14);
- Н + изостајати (= бити изостављен, не примати) + из + Г У даљем свом теченију изостаје он [Месец] из луча солнечни (ПС – 3 1804: 14)
- Н + имати маха + око + Г (своје осе) ... да Месец нама свагда једну исту своју показује страну, да сопственог маха око своје осе не има (ПС – 3 1804: 15);
- Н+ имати снагу + (да + презент)   Даље приписују се Месецу разне причине, тако има он снагу да разагна облаке, да причињава неке промене код биља и животиња (ДЈ 1867: 17);
- Н+ имати утицај + на + А   Даље приписују се Месецу разне причине, тако има он снагу да разагна облаке, [...], он има утицај и на саму душу човечију (ДЈ 1867: 17);
- Н + исходити   Овако напредујући дође Месец на супротивној страну Сунцу, или то ноћну Земље страну, окрће, дакле, нама све то више од освештене своје стране и исходи све то касније (ПС – 3 1804: 14)
- Н + ићи   ... он [Месец] се обрће увек једнако око своје осовине, но својом стазом иде он час брже час лакше (ДЈ 1867: 42);
- Н + ишчезнути   Месец ближе к Сунцу ступа, док [...] нама сасвим не ишчезне (ПС – 3 1804: 14);
- Н + нестати   Месец нам се показује увек са једнаким обликом; [...] да на послетку за неко време сасвим и нестане испред наших очију (ДЈ 1867: 7)
- Н + обиграти + око + Г (Земље)   ...кад се он не би у исти мах обрнуо једанпут и око своје осовине, док обигра око Земље (ДЈ 1867: 15–16);

Н + обратити се + околo + Г

...слеђује да Месец нама свагда једну исту своју показује страну, да сопственог маха око своје осе не има, него да се само, опходећи око Земље [...] по једанпут и околo сопствене осе узред обрати (ПС – 3 1804: 15);

Н + обрнути се/обрати се + око + Г (своје осовине, Земље, себе)

кад се он не би у исти мах обрнуо једанпут и око своје осовине, док обигра око Земље (ДЈ 1867: 15–16); .. зато што се Месеца у исто доба обрне и око Земље кад се и око себе обрне (ДЈ 1867: 30); Из [...] марљивог сматрања изиђе то [...] да је Месеца округло тане, да своју светлост добива от Сунца и да се заиста обрће око Земље једном стазом (ДЈ 1867: 7);...да се Месеца не обрће око своје осовине (ДЈ 1867: 16); Поред тога обрће се још Месеца у великим изверуганим линијама око Земље час са већом, час са мањом брзином (ДЈ 1867: 15);

Н + одбијати се [= смањивати се]

Месеца нам се показује увек са једнаким обликом; од узацког српића расти он мало по мало до округле плоче, па се онда опет одбија те да га напослетку за неко време сасвим и нестане испред наших очију (ДЈ 1867: 7);

Н + одмицати се

Они нам ево доказују да Месеца није свагда једнако далеко од Земље, него да јој се кад примиче, а кад опет одмиче (ДЈ 1867: 12);

Н + одстојати + од + Г

Кад нам је најближе, онда је далеко од нас 48.000 миља, а кад је најдаље, онда одстоји од нас 55.000 миља (ДЈ 1867: 12);

Н + окретати + Д

Овако напредујући дође Месеца на супротну страну Сунцу, или то ноћну Земље страну, окреће, дакле, нама све то више од освештене своје стране (ПС – 3 1804: 14)

Н + окретати се + око/околo + Г (Земље)

А око саме Земље окреће се Месеца (НК 1861: 2); ...да се Месеца скоро округлом стазом, названом елипсом, окреће околo Земље и да се Земља налази у огњишту ове елиписе (ДЈ 1867: 14).

Н + опадати

...или то Месеца опада (ПС – 3 1804: 14); Треба да буде више кише кад Месеца расте, а мање кад опада (ДЈ 1867: 56);

- Н + опходити + око + Г (Земље) ...следује да Месец нама свагда једну исту своју показује страну, да сопственог маха око своје осе не има, него да се само, опходећи око Земље [...] по једанпут и околу сопствене осе узгред обрати (ПС – 3 1804: 15);
- Н+ осветљавати + А Али кад Месец једва тек половину наше Земље осветљава (ДЈ 1867: 17);
- Н + показивати + А Месец нама свагда једну исту своју показује страну (ПС – 3 1804: 15);
- Н + показивати се/показати се + (са + Инстр. / А_д)
И он [Месец] се покаже рогат или срповидан (ПС – 31 1804: 14); Месец нам се показује увек са једнаким обликом (ДЈ 1867:7);
- Н + помрачавати се Сунце и Месец тамни илити помрачава се (ПС – К 1804: 72)
- Н + помрчати Кад помрча Месец, онда видимо... (НК 1861: 3);
- Н + привлачити + А Месец море к себи привлачи (НК 1861: 9);
- Н+ прелазити / прећи + (А / преко + Г / Quant. (цифра) + мера)
Понеже Земља, и Месец заједно, [...] око Сунца простор прелазе (ПС – 3 1804: 13); ... Месец преко полуденика кога места пређе (ПС – 3 1804: 50); Земља, а с њоме и Месец пређу сваки дан око Сунца 355.000 миља (ДЈ 1867:15);
- Н + примати + А (светлост) + од + Г (Сунца)
Светлост што нам је Месец шиље очевидно је она што је он сам прима од Сунца (ДЈ 1867:17);
- Н + примицати се + Д
Они нам ево доказују да Месец није свагда једнако далеко од Земље, него да јој се кад примиче, а кад опет одмиче (ДЈ 1867:12);
- Н + приступати + к + Д Осад приступа мало по мало Месец опет ближе к Сунцу (ПС – 3 1804: 14)
- Н + причинити + покрете + у + Л
Почем Месец [...] може причинити извесне покрете у атмосфери (ДЈ 1867: 55);
- Н + пролазити (=прелазити) + преко + Г
...кад Месец пролази преко подневнице (меридијана) (ДЈ 1867: 52);

- Н + проћи + кроз + А ... сретне га [Месец] често та срећа да кроз сену Земље на путу свом проћи мора (ПС – 3 1804: 15)
- Н + развијати брзину + од + Quant. (цифра) + мера
Поред тога обрће се још Месец у великим изверуганим линијама око Земље час са већом, час са мањом брзином, тако да он при овом колотрку развија брзину од 12/100 географичких миља (ДЈ 1867:15);
- Н + расветљивати + А
По томе многи људи мисле да је Месец само зато створен да нам наше ноћи расветљује (ДЈ 1867:16);
- Н + расти
Месец расти (ПС – 3 1804: 14); Месец нам се показује увек са једнаким обликом; од узацког српића расти он мало по мало до округле плоче (ДЈ 1867:7);
- Н (Сунце и Месец) + садејствовати
...онда садејствују заједно Сунце и Месец (ДЈ 1867: 53);
- Н + совршава теченије
Он [Месец] совршава теченије своје око Земље сопствено у 27 дана, 8 часова (ПС – 3 1804: 13)
- Н + стајати + (спрама + Г / изнад + Г / најближе + Д) Месец стоји спрема мрачне Земље стране (ПС – 3 1804: 14); јер Месец пре стоји изнад источно лежећих предела (ДЈ 1867: 53); кад Месец стоји најближе Земљи (ДЈ 1867: 56);
- Н + стати + пред + А
Ово се може опазити при такозваним звездозаслонима, где Месец стане пред непокретну звезду, па је заклони од нашег ока (ДЈ 1867: 25);
- Н + ступати + (к + Д / на + А) ... то Месец ближе к Сунцу ступа (ПС – 3 1804: 14);
... Кад Месец ону част своје стазе прелази која је међу Сунцем и Земљом, ступи кадшто на правну черту између земље и Сунца (ПС – 3 1804: 14)
- Н + тамнети
Сунце и Месец тамни илити помрачава се (ПС – К 1804: 72)
- Н + тећи + (око + Г) Месец [...] око Сунца тече (ПС – 3 1804: 13); Месец мора јоште два дана и четири часа свагда дуже тећи (ПС – 3 1804: 13);
- Н + трпети + А (затменије)
...и онда трпи он [Месец] затменије Сунца (ПС – 3 1804: 15);

Н + утопити се + у + А ... то Месец ближе к Сунцу ступа док се у мору луча његовог не-
приступачног света не утопи и нама сасвим не ишчезне (ПС
– 3 1804: 14);

Н + шиљати + А (светлост) + Д

Светлост што нам је Месец шиље очевидно је она што је он
сам прима од Сунца (ДЈ 1867: 17);

Придев + именица:

- нов ~ На Месецу траје један дан од једног новог месеца до другог (ДЈ 1867:
30);
- пун ~ ...то је пун месец (ДЈ 1867:9);
- растећи ~ ...при растећем Месецу (ДЈ 1867: 60);
- рогат ~ ...и он [Месец] се покаже рогат или срповидан (ПС – 3 1804: 14)
- срповидан ~ ...и он [Месец] се покаже рогат или срповидан (ПС – 3 1804: 14)

3.2. Наведени примери јасно указују на веома изражену диспропорцију у погледу колокационог опсега примарног колоката за глаголску, с једне, и придевку лексему, с друге стране. За разлику, на пример, од лексеме *река*, *земљиште*, *земља* (у значењу ‘земљиште’) (в. БЈЕЛАКОВИЋ 2011; БЈЕЛАКОВИЋ – СУБОТИЋ 2011), где је уочен развијен колокациони опсег у оба типа, у анализираној грађи уочава се неразвијен дијапазон колокабилности у вези придев + именица. Ова би се појава могла објаснити немогућношћу детерминације састава, квалитета или статуса Месеца *јер је једини у врсти* па се не може поредити са другим ентитетима исте врсте. Управо због тога се Месец детерминише само у погледу изгледа: *нов* (=млад)⁷, *пун*, *растећи*, *срповидан* и *рогат*.

С друге стране, обележја [+ динамичност] и [+ самоактивност], карактеристична за лексему *Месец*, јесу релевантна за развијен колокациони опсег овог термина кад је реч о везама именица + глагол, у којима он колоцира са великим бројем глагола и глаголских перифраза које реферишу пре свега о кретању: Месец *восходи*, *дође/долази у положеније/положај*, *замиче око*

⁷ Колокација *млад месец* у уџбеничкој литератури с краја 18. и почетком 19. века појављује се први пут 1864. године. До тада су за ову појаву употребљавани следећи термини: *новаја Луна* (1783); *новолуније* (1783, 1844); *новомесјачије* (1804); *мена* (1824, 1850); *младина* (1824); *младина месечна* (1824); *нов месец* (1867); *новина* (*Месечева*) (1867).

Земље, заходи, излази, иде, он може да обигра око Земље, да се обрати, обрне, обрће, опходи, да се одмиче, примиче, окреће, да тече и приступи, да пролази преко нечега, прође/ прелази нешто или кроз нешто, да ступи к Сунцу, да стане пред нешто те да *причињава покрете, развија брзину*. Поред наведених, у анализираној грађи лексема *Месец* колоцира и са медијалним⁸, каузативно-медијалним⁹ и рецесивним¹⁰ глаголима и глаголским перифразама: *Месец расте, опада, помрачава се, тамни, трпи затмениије, нестаје, ишчезне, помрча, стоји, показује (страну), показује се (рогат), осветљава (Земљу), може да заклони (Земљу), осветљава ноћи, шиље светлост, просипа свет/луче, баца сену, привлачи (море), има снагу да учини нешто, има утицај на нешто, добија, прима (светлост), трпи затмениије* и сл.

3.3. Након поређења забележеног стања са ситуацијом у савременим уџбеницима из географије, намењеним ученицима основношколског и средњошколског узраста (Грчић и др. 2008; Димитријевић – Томић 2008; Гавриловић – Гавриловић 2009; Ситарница – Тадић 2010) уочено је следеће:

а. Кад је реч о вези придев + именица, у савременим уџбеницима забележен је, такође, узан колокациони опсег термина *Месец*. Тако су међу придевским колокатима регистроване само лексеме *млад, пун, сидерички* и *синодички*, које заједно са именицом *Месец* фунгирају као вишечлане терминолошке јединице. У анализираној грађи из 19. века од наведених веза забележен је само спој *пун Месец*.

б. У погледу колокабилног потенцијала термина *Месец* са глаголом уочава се да је број забележених веза овог типа у савременим уџбеницима далеко ужи у односу на стање у 19. веку. У њима је, наиме, лексема *Месец*

⁸ Медијални глаголи реферишу о стању или промени стања неког ентитета. Г. А. Золотова (1982: 162) издваја подгрупу глагола стања (статусальные глаголы) називајући је функционалним глаголима (функциональные глаголы). Ови глаголи не реферишу о неком деловању, већ о функционисању појединих предмета као делу њихове инхерентне способности (*ветар дува, Сунце сија* и сл.).

⁹ Под каузативно-медијалним глаголима подразумевају се они код којих се деловањем агенса (Месеца) стимулише промена стања ентитета обухваћеног глаголском радњом (осветљавати). Овај термин делимично је преузет из класификације глагола М. Алановића (2011).

¹⁰ Под рецесивним глаголима подразумевају се они глаголи код којих је глаголска радња усмерена на субјекатски појам као на семантички објекат (*добити*) (в. Алановић 2011: 158).

регистрована (1) уз глаголе кретања: Месец може да *излази/изађе, залази/зађе, креће се, обиђе/обилази (око Земље/Сунца), обрне се око своје осе, кружи, стиже/стигне у горњу кулминацију, прође кроз мене*, он може да *зађе у конус Земљине сенке, да уђе у Земљину сенку*; и (2) уз медијалне глаголе: Месец *стари, расте, истиче се сјајем, сија, одбија светлост, прегрејава се и расхлађује*.

Многи глаголи кретања, у којима се не налази основа *ићи*, забележени у 19. веку, нису се стабилизовали у стандардном српском језику уз термин *Месец*: *примицати се, одмицати се, замицати, приступати, тећи, обигравати, опходити* и сл.

Глаголи *помрчати, помрачавати се* потпуно су се изгубили из употребе у наведеним спојевима и у савременом језику колокације типа *Месец се помрачава / тамни, трпи затмениије* и сл. замењене су структурама са глаголским перифразама *долазити до помрачења Месеца, помрачење Месеца се дешава* и сл.

3.4. У текстовима 19. века уочава се и израженија синонимија, што је посебно уочљиво код глаголских лексема које денотирају процес кружног кретања Месеца: *обратити се, обрнути се/обртати се, обиграти, опходити*, при чему треба нагласити да глагол *кружити*, уобичајен у савременим уџбеницима, у анализираној грађи није регистрован. Поред тога, према глаголу *излазити*, који је забележен и у савременим уџбеницима, у грађи из 19. века регистровани су и глаголи *восходити* и *исходити*. С друге стране, уз лексему *Месец* у анализираном корпусу није забележена форма *залазити*, него искључиво *заходити*¹¹.

3.5. У грађи из 19. века (тачније, у оној из 1804) међу секундарним колокатима уочен је мали број славенизама: *восходити*, *долазити у положеније, совршавати теченије*.

3.6. Структурне разлике у односу на ситуацију у савременом српском језику односе се на инвентар појединих секундарних глаголских колоката који или не фунгирају у стандарду или постоје у другом значењу, форми или са различитом рекцијом. Ове разлике могу се поделити на неколико типова:

а. употреба глаголских форми које су или потпуно нетипичне за стандарднојезичку ситуацију или у српском стандарду имају статус дија-

¹¹ Употреба глаголских колоката изведених од глагола *ходити* вероватно је била подржана руским језиком (в. АНИСИМОВА и др. 1975).

лектизама или архаизама: *причинити покрете* (=покренути), *шиљати* (светлост), *садејствовати*, *Месец расти*;

б. различита рекцијска допуна: *излазити + над + А; стајати + спрема + Г*;

в. различита семантичка реализација појединих глаголских лексема: *одбијати се* у значењу 'смањивати се', *пролазити* – 'прелазити', *опходити* – 'кружити'.

4. **ЗАКЉУЧАК.** За разлику од резултата ранијих истраживања, који су указивали на далеко развијенији колокациони опсег именичких примарних колоката у српском књижевном језику 19. века, како у везама са придевима тако и са глаголима, регистрована грађа у овом раду указује на другачију ситуацију. Статус ентитета означеног именицом у позицији примарног колоката (*Месеца*) показује се, наиме, као релевантан предуслов и у 19. веку и данас за остваривање ограниченог броја веза са придевима.

С друге стране, бројније именичко-глаголске везе у језику 19. века у односу на оне забележене у савременим уџбеницима одговарају резултатима из ранијих истраживања, чиме се још једном потврђује чињеница да су за уџбеничку и приручничку литературу предстандардног 19. века биле типичне како висока заступљеност синонимије тако и изразита експресивност (*Месец баца сену на Земљу, обиграва око Земље, утопи се у мору луча* и сл.). Ове категорије представљају, уз наведене разлике структурног типа, најмаркатнију дистинкцију у односу на српски стандард.

На крају би требало напоменути да би се потпуним бележењем колокација српског књижевног језика предстандардне епохе у делима научног и уџбеничког профила добио драгоцен материјал за проучавања генезе овог (под)стила јер би се праћењем њиховог развоја у репрезентативнијем корпусу, хронолошки шире постављеном, веома прецизно могао реконструисати процес сужавања колокационог опсега и стабилизовања општеприхваћених веза, типичних за стање у стандарду.

ИЗВОРИ

- ГАВРИЛОВИЋ, Љиљана, Душан ГАВРИЛОВИЋ. *Географија за I разред гимназије*. Београд: Завод за уџбенике, 2009.
- ГРЧИЋ, Мирко и др. *Географија за III разред гимназије*. Београд: Завод за уџбенике, 2008.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Милан С., АЛЕКСАНДАР Томић. *Астрономија за 4. разред гимназије природно-математичког смера*. Београд: Завод за уџбенике, 2008.
- ДЈ: *Како је у Месецу?* За зрелију младеж српски написао Димитрије Јосић, учитељ 4. разреда у Главној мушкој школи. У Новоме Саду: Платонова штампарија, 1867.
- ПС – К: *Кључићѹ у мое землеописаніе чрезѹ неколика писма Моему Пріятелю Л.... *Н...**, Павломѹ Соларичемѹ, У Венецији, 1804.
- НК: КРСТИЋ, Никола. *Обитый земљописѹ за србске гимназіе*. У Београду, 1861.
- ПС – З: *Ново гражданско землеописаніе перво На Езику Србском*. Павломѹ Соларичемѹ. Часть 1. У Венецији, 1804.
- СИТАРИЦА, Рада, Милутин ТАДИЋ. *Географија за 5. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике, 2010.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АЛАНОВИЋ, Миливој. *Каузативност – манипулативност: од концепта ка форми*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2011.
- АНИСИМОВА, Т.И., З.Э. ИВАНОВА, Р.В. Уљянко. *Пособіе по лексической считаемо-сти слов русского языка*. Словарь-справочник. Под редакцией Т.П. Плешенко и Л.Ф. Саковец. Минск: Издательство „Вышэйшая школа”, 1975.
- БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора. Колокација у језику преддуковске епохе (лексеме *земља, земљиште*). *Научни састанак слависта у Вукове дане 40/1* (2011): 303–311.
- БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора, Љиљана СУБОТИЋ. Колокација са лексемом река у српском књижевном језику предстандардне епохе (дијахроно-синхрони план). *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XXXVI/1* (2011): 33–44.
- ДРАЖИЋ, Јасмина. *Лексичке и граматичке колокације у српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2014.
- ЗОЛотова, Г.А. *Коммуникативные аспекты русского синтаксиса*. Москва: Издательство Наука, 1982.
- ЈРЦЕВА, В.Н. *Большой энциклопедический словарь. Языковедение*. Москва: Научное издательство „Большая Российская энциклопедия”, 1998.
- ПЕШИКАН, Митар, Јован ЈЕРКОВИЋ, Мато ПИЖУРИЦА. *Правопис српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2010.
- ШТРВАЦ, Гордана. О принципима за израду речника колокација у српском језику. *Наш језик 39/4* (2008): 53–64.

*

- ЛІРКА, Leonhard. *English Lexicology*. Tübingen: Narr, 2002.
- MANNING, Christopher, Hinrich SCHÜTZE. *Foundation in Statistical Natural Language Processing*. Cambridge - Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology, 1999.

- MARTYŃSKA, Małgorzata. Do English language learners know collocations? *Investigationes Linguisticae* XI (December 2004): 1–12.
- MCKEOWN, Kathleen R., Dragomir R. RADEV. Collocations. R. Dale, H. Moisl, H. L. Somery (eds.). *Handbook of Natural Language Processing*, New York – Basel: Marcel Dekker, Inc., 2000.
- NEJGEBAUER, Aleksandar. Odlike kolokacija u engleskom jeziku. *Zbornik radova instituta za strane jezike i književnosti* 4 (1982): 339–347.
- PRĆIĆ, Tvrtko. *Semantika i pragmatika reči*. Drugo dopunjeno izdanje. Novi Sad: Zmaj, 2008.
- RIĐANOVIĆ, Midhat. *Jezik i njegova struktura. Savremeno lingvističko osvijetljenje*. Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1985.
- STPMANN, Dirk. Collocation, colligation and encoding dictionaries. Part I: Lexicological aspects. *International Journal of Lexicography* 18/4 (2005): 410–443.

ISIDORA BJELAKOVIĆ

COLLOCATIONS WITH THE TERM *MESEC* (*MOON*) IN THE SERBIAN
LITERARY LANGUAGE OF THE PRE-STANDARD PERIOD

Summary

This paper analyzes collocations with the lexeme *Mesec* (i.e. Moon). The data was taken from four textbooks from the 19th century (1804, 1861 and 1867). Structural relations between nouns and verbs, as well as adjectives and nouns with the lexeme *Mesec* as the primary collocate were analyzed. The recorded state is given in the form of a dictionary and compared with the situation in the modern Serbian language. It is concluded that the process of stabilization of collocations, when it comes to analyzing corresponding collocations in textbooks of the standard Serbian language, tended towards a narrowing of the collocation range of the base lexeme with verbs. On the other hand, the recorded number of structural relations between the lexeme *Mesec* and adjectives is almost the same. Such a limited range is probably caused by the status of the primary collocate (the only one of a kind).

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
isidora.bjelakovic@gmail.com

ЈЕЛЕНА АЈЦАНОВИЋ
ВЛАДИСЛАВА РУЖИЋ

ЦИЉНИ ИНФИНИТИВ У КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ КОД СРБА У 19. ВЕКУ И ДАНАС*

У овом научном прилогу разматра се и прати појава и дистрибуција инфинитива везаног превасходно за основне глаголе усмереног кретања у одређеним типовима текстова из старијег периода српског језика као и текстова који припадају корпусу савременог српског језика. Осветљене су основне употребне вредности овог неодређеног глаголског начина у функцији циљне допуне и истакнута његова улога стандардног синтаксичког средства које доприноси не само уопштавању, обезличавању, неовремењености и нединамичности исказа него и његовој специфичној семантичкој уобличености и кохерентности, показујући истовремено и његово место у систему сродних и еквивалентних конструкција. Инфинитив се у позицији интенционалне допуне, што је иначе примарна сфера његове употребе у прасловенском, данас ретко среће у стандардном српском језику. Ова глаголска форма, међутим, имала је знатно ширу употребу у односу на аналитичку конструкцију *да + презент* и у предвуковском периоду, а и касније, што потврђују и многобројни примери из научног, религијског и правног дискурса са почетка и краја 19. века.

Кључне речи: синтакса, семантика, српски језик, семантичка категорија циља, директивни глаголи, инфинитив, конструкција *да + презент*.

1. УВОД. У српској (сербокроатистичкој) лингвистици инфинитиву као основном глаголском облику посвећено је доста пажње пре свега у оквиру појединих студија, како показује и приложена литература, али је несумњиво М. Ивић у својој студији из 1972. прва дала систематични опис овог глаголског облика полазећи од различитих синтаксичких позиција у којима се може реализовати. Према резултатима дијахронијских истраживања И. Грицкат (1975: 87–89), која су обухватила шири корпус индоевропских језика, инфинитив се од најтешњег везивања за управну

---

* Рад је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања*, бр. 178004 (2011–2015), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

реч (нпр. помоћни глагол) почео осамостаљивати и употребљавати чак и као независни синтаксички члан. Чињеница је да је развој и губљење овог глаголског облика из неких јужнословенских језика и говора балканског језичког савеза био условљен његовом специфичном природом. Њиме је именована радња која постоји као таква у апстракцији, о чему говори сам грчки термин (ГрицКАТ 1975: 86), па је инфинитив доприносио заокруживању недовољно семантички уобличене управне речи на коју се наслањао. Може се рећи да је таква његова улога несамосталне глаголске речи углавном очувана у савременом српском језику, али и у тим позицијама све више га замењује аналитичка конструкција са презентом.

Да за исказивање намере или циља употребљавамо као алтернативно синтаксичко решење конструкцију *да + презент* (немобилног карактера), давно је утврђено у литератури, међутим, М. Ивић (1970) говори детаљније о условима под којима у нашем језику долази до могуће замене те конструкције инфинитивом. На то су утицали превасходно неки семантички односи, и то понајпре узрочно-циљни, настали у спреси управних речи и инфинитива (ГрицКАТ 1975: 89–90), те се уместо финалног инфинитива почиње употребљавати посебна аналитичка конструкција како би се њоме више диференцирало то значење. И. Грицкат мало даље истиче да се такво семантичко раздвајање управне речи од њене инфинитивне допуне одражава и „на ширење спектра управних речи на које се наслањају инфинитиви са значењем намере или циља” (1975: 92).

Иначе семантичке категорије као што су финалност, интенционалност, циљност (теличност) налазе се у семантичком пољу каузалности а са њима интерферирају и категорије аниматност, кондиционалност, агентивност, модалност, темпоралност (Пипер 2005: 804). Финално или циљно значење граматикализовано је данас у српском језику пре свега посебним падежним облицима и зависним реченичним структурама, а ретко кад се исказује инфинитивом.

1.1. Задатак овога истраживања јесте да са дијахроно-синхроног плана осветли управо инфинитив циљног типа, везан првенствено за глаголе кретања,¹ иначе некад веома фреквентно синтаксичко средство у српском

¹ У досадашњој србистичкој (сербокроатистичкој) литератури углавном се само начелно наводи да се циљни инфинитив појављује уз глаголе кретања (КАШИЋ 1968: 128; ГРКОВИЋ 1970: 75; ИВИЋ 1972: 50; ЈЕРКОВИЋ 1972: 274; МЕЛВИНГЕР 1985: 124; СУБОТИЋ 1986: 81; СУБОТИЋ 1989: 187; ПЕТРОВСКИ 1999-2001: 61; ЧЕНЕЈАЦ 1999-

језику чија је употреба данас спорадична, сведена на изузетно мали број примера. Уједно смо пратили паралелну појаву инфинитива и аналитичке конструкције *да + презент*, анализирајући примере из функционално-стилски диференцираних текстова из 19. века и оних текстова који припадају корпусу савременог српског језика.² Циљ нам је био да утврдимо у којим се позицијама данас чува инфинитив овога типа и какве семантичко-функционалне вредности доминирају у тим синтаксичким везама.

2. Циљни инфинитив као допуна. Као интенционална допуна инфинитив се по правилу појављује уз глаголе у чијем је семантичком садржају обавезно присутна циљна компонента – *намера агенса да реализацијом денотиране радње оствари планирани, жељени циљ*. Притом се семантика тих глагола, према разнолика, ипак може свести на бинарно диференцирање, што заправо значи да је ове глаголске лексеме могуће сврстати у две семантичке класе: (а) основни глаголи усмереног кретања и (б) једна малобројна група каузативних глагола (*дати, послати*), оних који упућују на акцију срачунату на постизање неког циља (ИВИЋ 1972: 50). На синтаксичком плану пак циљни се инфинитив, осим уз наведене групе глагола, везује, истина далеко ређе, за (в) прилошке предикатске изразе, односно глаголске предикате, при чему је тада обавезно блокиран предлогом (нпр. *За боље докучити (...) нужно је (...)*; *што може дати човек за искупити душу своју*). Предлошки циљни инфинитив (нпр. *за не опити се, крема за очистити лице*) појављује се и у саставу елиптичних експресивних израза, али је у тим случајевима увек пресупонирана предикација чија је реализација неопходна да би се остварио денотирани циљ.³

2001: 109; Војновић 2002: 81; Петровић–Војновић 2005: 81; Грковић–Мејџор 2005: 97; Ајцановић 2008: 81), при чему, по правилу, изостају напомене у вези са ограничењима у погледу остваривања конкретних глаголских јединица из поменуте класе (уп. нпр. дошли су разговарати али не и *шетају се разговарати). Стога је приликом анализе примера посебна пажња посвећена опису семантичког садржаја глагола који могу добити циљни инфинитив као допуна.

² Извори за ово истраживање дати су у прилогу. Њима је обухваћен већи број примера него што је у самом раду, али при томе су то или лексички истоветни глаголи или семантички блиске лексеме.

³ Ова се веза, упркос њеној приметној учесталости, те сложености њеног значења и тако проистеклим тешкоћама да се лако замени неким домаћим еквивалентним обликом или обрасцем, сматра супстандарном појавом стога што у српском језику важи правило које предвиђа неспојивост предлога и неког глаголског облика (Пипер–Клајн 2013:

Без обзира на то у каквим се синтаксичким спојевима и лексичком окружењу реализује инфинитив у функцији финалне допуне, ту је увек имплицирано обележје *експектативност* (ИВИЋ 1970: 48), а њихово доминантно обележје је адекватно дезидеративној лексичкој јединици ‘желети’ (WIERZWIŃSKA 1988: 29), што значи да се инфинитивном формом, у оваквим примерима, упућује на нереализовану радњу чије се остварење очекује у будућности.⁴

Дакле, обавезност семантичке компоненте *интенционалност* и *циљност*, као и неоствареност, тј. неовремењеност акције означене инфинитивом, с једне стране повезују све забележене примере, али, с друге стране, могуће је уочити међу њима и извесну семантичку диференцираност.⁵ Наиме, неке потенцијалне семантичке компоненте могу се испољавати као доминирајуће у датим везама, што показује упоредна анализа типичних примера инфинитива с општим циљним значењем (уп. нпр. *дошли смо разговарати* и *идемо спавати*; и даље *крема за заштитити лице* и сл.),⁶ које је пак могуће градити у датим конструкцијама, а ти степени остварености категорије интенционалности, условљени су како семантичким садржајем управне лексеме тако и глагола у инфинитиву. На такво семантизовање датих конструкција утиче и њихово удруживање с одређеним синтаксичким средствима (нпр. предлошко-падежним формама са спацијалним адлативним значењем: *дошли смо код вас разговарати*). Будући да је у савременом српском језику знатно сужено поље употребе инфинитива као допуне уопште, па и инфинитива циљног типа, показаћемо који

---

205). Конструкција за + инфинитив преузета је из немачког, где је предлог испред инфинитива уобичајен.

⁴ И. Грицкат даје драгоцене напомене о значењима која може имати инфинитив, истичући да се његова природа испуњава „подзначењима и импликацијама различито у различитим језицима. Развој се креће углавном у правцу идеје подстицаја, жеље, намере, у правцу представе о будућем остварењу, о постављеном циљу” (Грицкат 1975: 86).

⁵ Категорија финалности, односно теличности или циља (ПИПЕР 2005: 803–812) по правилу се разматра унутар сложеног узрочно-последичног семантичког поља (уп. МИЛОШЕВИЋ 1986: 33, 34; HARRIS 1988: 73; MRAZOVIĆ–VUKADINOVIĆ 1990: 534–535; VASIĆ 2000: 179; ВСЕБОЛОВА 2000: 150), што подразумева фокусирање сличности и разлика између значења унутар датог категоријалног комплекса: финалног, каузалног, концесивног, кондиционалног, консекутивног.

⁶ У том смислу значајна су за ово истраживање запажања о интерференцији циља са наменском (КОВАЧЕВИЋ 1989: 187; АРСЕНИЈЕВИЋ 2003: 239–256) и објекатском категоријом (АРСЕНИЈЕВИЋ 2003: 239–256).

то синтаксичко-семантички услови ипак, на одређени начин, омогућују његово чување.

2.1. Инфинитив уз глаголе кретања. Концепт кретања обимом, семантичком структуром, те јединицама за његову лексикализацију представља једну од значајнијих, сложенијих и разуђенијих целина у језику. У извесном смислу ова се семантичка категорија преплиће са категоријом спацијалности – разнородни типови просторних односа спецификују концепт кретања (SEN–JANOWICZ 2005). Управо на спреси ове две семантичке категорије заснована су правила удруживања, тј. рестрикције глаголских лексема са циљном инфинитивном допуном. У том смислу, обележје директивности, као једно од релевантних семантичких обележја за семантичку класу ‘глаголи кретања’ (ТАЛМУ 1985: 135), намеће се као дистинктивно – инфинитив је као циљна допуна формализован само уз глаголе с обележјем директивност /+/
(уп. нпр. *дошли су разговарати, идемо спавати, сели су јести* али не и **штају се разговарати, лутају јести* и сл.).⁷ При томе, употреба инфинитива у пољу интенционалности, што јесте једна од примарних сфера његове употребе у прасловенском језику (ГРИЦКАТ 1975: 86–106), карактеристична је и уобичајена за XIX век, док се данас, у савременом српском књижевном језику дате конструкције углавном не употребљавају или се пак срећу само по изузетку. Процес замене циљног инфинитива зависним намерним реченицама несумњиво је ишао постепено, а уобичавање зависне реченице са везником *да* дешавало се спорадично још у XIII веку (ГРКОВИЋ–МЕЈЦОР 2004) да би, на пример, већ у Вуковом језику ово синтаксичко решење било заступљеније у односу на инфинитив као конкурентно средство (ГРКОВИЋ–МЕЈЦОР–КУРЕШЕВИЋ 2005: 97).

У текстовима из старијег периода књижевног српског језика (мислимо на XIX век) инфинитив се у позицији интенционалне допуне најчешће налази уз глагол кретања *ићи*, као прототипом ове семантичке класе, а често и уз његове деривате *отићи, доћи, ући, изаћи, разићи се*, те, ређе, уз оне глаголе кретања којима се упућује на промену положаја тела у месту (нпр. *сести, поседати*, в. пр. 7 и 8). Осим уз наведене глаголске лексеме маркиране обележјима кретање /+/, директивност /+/, инфинитив као допуна

⁷ В. Ружић истиче компоненту циљности као релевантно обележје глагола кретања уз које се реализује зависна клауза као циљна допуна (Ружић 2010: 422).

циљног типа остварује се и уз оне лексеме чија семантички потенцијал укључује и компоненту интензитета /+/: *скочити*, *потрчати*, *похитати*, *пожурити*⁸, *попаштити се*⁹ (в. пр. 9,10,11 и 12). Упореди доле наведене примере:

1. **Идем** онда ја **спавати** (МСС 1861: 32);
2. (...) док **отидем** к вашем господару, **молити га** (Ч 1855: 85);
3. Послушај мене старца, који **је дошао** тебе **утешити** (ЈСП 1830: 100);
4. (...) устану им и стари и **иду** у салу **гледати** их (МВ 1823: 268);
5. Он једин ден по Рождеству Христову **изиде гледати** (МВ 1823: 319);
6. Они овако по довољној шали и игри **разиду се спавати** (МВ 1823: 104);
7. Они сад **седну** овде мало **отморити се** (МВ 1823: 115);
8. После крвнога овога дела **поседају ужинати** (СЗ 1857: 55);
9. На једну страну он, а на другу му син, **скочили** тек народ **узнемиривати** и **бунити** (МВ 1823: 390);
10. Косара сирота како **је** у другу собу по неко средство **помоћи** му **потерчала** (МВ 1823: 325);
11. Ја **сам поитио** амо **тешити** те (ЈСП 1830: 36-37);
12. Отец Генадиј сад **попашти** им **се** што за ужину **донети** (МВ 1823: 116).

Све горе наведене синтаксичке конструкције са инфинитивом и управним глаголом кретања, којима се репрезентује чин кретања усмереног ка достизању циља, одликује кореференцијалност агенса управне и зависне предикације док се пак диференцирају према степену испољавања циљног значења, тј. различитој семантизацији исказа у којима је уочљива семантичка интерференција. На то како ће се интерпретирати или гра-

⁸ Глагол *скочити*, у посматраној позицији, употребљен је у значењу `потрчати, полетети, појурити` (РМС), док глаголска лексема *пожурити* значи `журно учинити, настојати, потрудити се да се нешто што брже уради, заврши` (РМС). Сви ови глаголи указују на иницијални чин кретања који има свој даљи ток кретања као и код глагола *поћи* (Поповић 2007: 41).

⁹ Глагол *попаштити се* бележи и РМС у следећим значењима: 1. *похитати, пожурити се*; 2. *потрудити се, постарати се*; 3. *полакомити се*.

матикализовати посматране циљне конструкције утичу пре свега следећи параметри: а) *семантички садржај управног глагола*, б) *степен семантичко-функционалне повезаности* компонената остварених у датом чину¹⁰, затим в) *природа радње* денотиране инфинитивном формом¹¹ и, коначно, г) експлицираност *спацијалне адлативне допуне* уз управни глагол кретања.

2.1.1. Тако у примерима с управним глаголима маркираним обељејем интензитет /+/ (*скочити*, *потрчати*, *пожури*) доминира значење интензификовања самога кретања, што се може интерпретирати као 'спремност, одлучност агенса да приступи реализацији радње денотиране инфинитивом'. Такву семантизацију примера са наведеним глаголима потврђује и комутабилност инфинитивне допуне једино аналитичком формом *да + презент*, тј. немогућност његове замене реченицом са предикатом у потенцијалу: *скочили тек народ узнемиравати и бунити* → *скочили тек народ да узнемирују и буне* али не **скочили тек народ да би узнемиравали и бунили*; *попашти им се што за ужину донети* → *пожури им се што за ужину да им донесе* али не и **пожури им се да би им што за ужину донео* и сл. Наведени глаголи употребљени су тако што је потиснута њихова архисема, која упућује на сам иницијални, почетни чин кретања, а у први план избија семантичка компонента која се тиче момента одлуке да се брзо делује.¹² У питању је заправо интензификовање деонтичке модалности као прагматичке компоненте датих исказа.

2.1.2. Сам чин кретања и његов циљ могу бити конципирани као јединствене функционалносемантичке целине или се пак могу сегментирати, односно рашчланити на две одвојене активности: моциону и циљну. Уколико у споју са управним глаголом (*ићи*) инфинитив денотира радњу која не имплицира реализацију какве друге, накнадне радње већ сигни-

¹⁰ При том имамо у виду и специфичан тип акционалности, тј. начина (тзв. 'способы действия') на који се представља дата радња.

¹¹ На једној страни то су психофизиолошка стања или активности ради којих агенс као свесни актер предузима кретање како би их задовољио (*спавати*, *ручати*), а на другој то су интелектуално-комуникативне, перцептивне и друге акције које он поставља у фокус свог кретања као циљ (*разговарати*).

¹² На такве употребне вредности наведених глагола кретања, када се њима реферише само о одлуци да се приступи реализацији какве радње уз истицање интензитета почетка њеног вршења, упућује и низ примера из савременог језика: *Пожурили су да потпишу тај документ* (ЕК); *Скочили су да бране своје истомишљенике* (ЕК) и сл. Данас овде преовлађује аналитичка конструкција са презентом.

фикује какву психофизиолошку потребу, оне могу бити схваћене као јединствене целине, без обзира на подразумевани њихов сукцесивно темпорални след: *идем онда ја спавати* (МСС 1861: 32).¹³ Овде као да је у сам чин започињања кретања (*идем ≈ кренуо сам*) инкорпориран податак о исходу тога чина, који је притом лоциран на каквом месту предвиђеном за то (*идем спавати*, тј. *идем тамо спавати*).¹⁴ За ове структуре важи концепт циља који је интегрисан у кретање, уз обавезне компоненте агентивност, модалност, затим непосредна лоцираност, имплицирана семантичким садржајем глагола у форми инфинитива.

У другом случају, када се инфинитивом именују радње обично интерактивног типа, па из њих пак могу произаћи какве друге радње, обавезно у узрочно-последичном односу са њима, кретање је конципирано као посебан акт одвојен од радње коју агенс жели остварити: *идемо к њима разговарати* (МВ 1823: 52) → *идемо к њима /јер желимо/ да разговарамо* → *идемо к њима да бисмо разговарали*; *идем к теби тешити те* (ЈСП 1830: 47) → *идем к теби /јер желим/ да те тешим* → *идем к теби да бих те тешио*.¹⁵ Као управни глаголи у датим синтаксичким везама појављују се и они чије је примарно обележје аспектуалност /–/, што намеће исту семантизацију. Све такве примере могуће је трансформисати у намерне клаузе са потенцијалом: *отидем вашем господару молити га* → *одем вашем господару да бих га молио*; *који је дошао тебе слушати* → *који је дошао да би тебе слушао*.

2.1.1.3. Примери у којима се управни глагол веже за експлицирану спацијалну адлативну одредбу (*и уиду у салу гледати их*; *Попне се Он на гору сам, молити се Богу* (НЗ: 7)), показују такође могућност рашчлањивања

¹³ У датом примеру видска семантика глагола *ићи* је специфична, блиска је почетно-завршеном.

¹⁴ Оваква интерпретација присутна је и у примерима када се инфинитивна допуна појављује уз перфективни глагол: *Они сад седну овде мало отморити се* (МВ 1823: 115); *и ту седну вечерати* (МВ 1823: 268) и сл. У свим таквим случајевима инфинитивом се управо реферише о интенционалним радњама које се морају нужно остварити. Код радњи типа *спавати*, *вечерати* присутна је одређена компонента спацијалности чија је конкретизација условљена различитим нејезичким чиниоцима.

¹⁵ У овим примерима заменички предлошки изрази у дативу *к њима* и *к теби* анализирају пре свега нужно успостављање контакта у датом чину актера иницираног кретања и лица са којима ће бити реализована дата циљна радња социјативног типа (*разговарати с њима*) или пак актера и именованог адресата који је једнак објекту намераване радње (*тешити тебе*).

вања на две активности – моциону и циљну – ту је кретање посредно, преко експлициране спацијалне компоненте, везано за саму намеравану радњу (*попне се он на гору да се тамо моли // да би се тамо молио*).¹⁶

2.1.2. Циљни инфинитив уз глаголе кретања ретко кад налазимо у стандардном српском језику (Ивић 1972: 124). Спорадични примери сведоче о томе да се овај облик, иако ретко, чува у оним примерима у којима је примарна семантичка компонента инхоативности, те тамо где се инфинитив непосредно везује за управни глагол као његова допуна: *идемо ставати* (ЕК) *отишао је донети воде* (Б. Ђопић); *и тај је пошао мудрост просипати* (Б. Ђопић). У оваквим везама управни глагол и инфинитив чине по свему судећи, како је то својевремено уочила И. Грицкат, органски спој јер се заправо помоћу управне речи износи саставни (почетни) елемент радње исказане инфинитивом (Грицкат 1975: 89).¹⁷ Ту је инфинитив задржао своју примарну улогу употпуњавања семантичког садржаја основне речи.

2.2. Инфинитив уз каузативне глаголе. Инфинитив у позицији интенционалне допуне каузативних глагола налазимо само у текстовима из старијег периода српског језика. Ту је инфинитив формализован једино уз неимплицативнопринудни ситуитивни глагол¹⁸ *послати* (Алановић 2011: 78) и транслативни протопермисивни глагол¹⁹ *дати*,²⁰ а се-

¹⁶ То значи да се ова структура сегментира овако: усмерено кретање + одредиште као циљна тачка у простору + радња као намера, циљ кретања.

¹⁷ Значајна је следећа напомена И. Грицкат: „према томе, или инфинитив делимично тумачи управну реч, или обрнуто; или се инфинитивом открива део садржаја који по природи ствари већ припада управној речи, или се помоћу управне речи износи неки пропратни одн. саставни елемент радње исказане инфинитивом. – Из оваквог органског споја развија се и футурска употреба инфинитива” (Грицкат 1975: 89).

¹⁸ Неимплицативнопринудни ситуитивни глаголи означавају деловање супраагенса из којег произилази промена места субагенса, при чему се концепт принудног деловања субагенса не искључује али и не имплицира (Алановић 2011: 76-78).

¹⁹ Транслативни протопермисивни глаголи означавају „непосредно ангажовање супраагенса на обезбеђивању услова, захваљујући којима субагенс може да располаже каквим предметним објектом” (Алановић 2011: 108).

²⁰ Глаголи *послати* и *дати* могли би се начелно сврстати у семантичку класу глагола *давања, намењивања, упућивања* „у предметном, апстрактном, вербалном или гестуалном смислу” (Антонић 2005: 183). У вези с инфинитивом у семантичкој структури ових глагола, међутим, додатно се остварује каузативна семантичка компонента. Тако

мантичка структура реченице са оваквим везама могла би се дефинисати на следећи начин: *X чини нешто како би Y реализовао какву акцију чиме би био остварен постављени циљ*. Из оваквог интерпретативног трансформације следи да описане везе обавезно одликује двоагентивни карактер – супраагенс, вршилац радње означене управним глаголом, иницира радњу, означену инфинитивом, коју спроводи субагенс.²¹ У мањем броју примера објекат каузативног глагола (директни или индиректни, зависно од реакције управног глагола) ангажован је у последичној, каузираној радњи као њен реализатор (в. ВАТИСТИЋ 1978: 76; АЛАНОВИЋ 2011: 44), нпр.:

13. (...) и да **их пошље проповедати** (АС 1830: 861) → *и да их пошље да они проповедају*;
14. Господ Бог (...) **послао је анђела својега открити** служитељам својим то (НЗ: 627) → *Господ Бог (...) послао је анђела својег да он открије служитељима својим то*;
15. Јоан (...) **посла двојицу од ученика својих питати** га (АЛ 1830: 25) → *Јован (...) посла двојицу од ученика својих да га они питају*;
16. И тако **се** дакле дело **суду судити даје** (ТП-СНН 1846: 99) → *И тако се, дакле, дело суду даје да суд суди*.

У већем броју примера, међутим, није експлициран објекат каузативног глагола, што би упућивало на маргинализовање субагенса. На основу лексичке семантике глагола у инфинитиву, или пак на основу увида у шири контекст (тј. ванјезичку стварност) могао би се реконструисати податак о томе ко спроводи иницирану радњу. Нпр.:

17. Ирод **пошље побити** сву мужеску децу по Витлејему (АС 1830: 4);
18. (...) да **би** и сва имена претплатника **печатати дати могли** (ТП-СНН 1844: 77);
19. Између ови знатан је Птоломеј Филадельф који **је** (...) и Свето писмо од 70 толковатеља на гречески језик **превести дао** (ГМ: 61);
20. (...) ког **је** оца и брата краљ **убити дао** (ГМ: 93);
21. (...) **свезати** га да (ГМ: 97);

глагол *послати* у том случају означава „узроковање кретања какве особе с циљем да се реализује каква радња” (МЕЛВИНГЕР 1985: 127) док пак глагол *дати* развија значење `предати, послати коме у надлежност` (РМС).

²¹ Детаљније о улогама супраагенса и субагенса уз каузативне глаголе в. Алановић 2011.

22. (...) најубиточнији био је Атила, који је свога брата Буду **убити дао** (ГМ: 135);
23. (...) јер је он, као што се обично каже, свог сина Алексија наважденијем исте Јекатарине због непокорности **погубити дао** (ГМ: 261).

У свим наведеним примерима (од 13 до 23), без обзира на то да ли је експлицитан податак о субагенсу или не, јасан је однос ангажованих актаната (супраагенса и агенса), што проистиче из различитих улога актера у датом ситуационом контексту. Однос супраагенса и агенса може бити строго хијерархизован – овај први заузима виши положај на друштвеној лествици и стога се у његовој сфери налази одговорност за настанак, развој и окончање радње коју спроводи субагенс (уп. АЛАНОВИЋ 2011: 78): *који је свога брата Буду убити дао* (ГМ: 135). Осим наведеног, субагенс може бити специјализована особа за реализацију наложене радње, тада на супраагенсу лежи само одговорност за њен настанак: *и Свето писмо (...) на гречески језик превести дао*.²²

У корпусу савременог српског језика мали је број оваквих примера са инфинитивом уз каузативне глаголе, како је својевремено приметила и објаснила М. Ивић (1972: 124). Да се у таквим хетеросубјекатским ситуацијама инфинитив данас ретко налази, потврдила су каснија истраживања (ПЕТРОВИЋ–ВОЈНОВИЋ 2005: 86).

2.3. ЗА + ИНФИНИТИВ КАО ИНТЕНЦИОНАЛНА ДОПУНА. Предлошки инфинитив у функцији интенционалне допуне карактеристичан је за језик текстова прве половине 19. века²³ док се данас, у савременом српском књижевном језику, таква конструкција сматра супстандардном формом. Инфинитив испред којег се појављује предлог /за/ остварује се у

²² Због описане семантичке структуре искази са оваквим везама (каузативни глагол + инфинитив) као да се приближавају заправо структурама са перформативима типа *наредити, наложити* и сл., где инфинитив има допунску функцију.

²³ То је калкирана конструкција преузета из немачког језика, присутна у језику Доситеја Обрадовића (КУНА 1970: 211), Јована Рајића (МЛАДЕНОВИЋ 1964: 144), те у језику многих писаца прве половине 19. века (КАШИЋ 1968: 128; ЈЕРКОВИЋ 1972: 274; ЈЕРКОВИЋ 1976: 131; ХЕРИТИ 1983: 307; СУВОТИЋ 1996: 8; ВОЈНОВИЋ 2002: 52; АЈЦАНОВИЋ 2008: 84–85).

двема различитим реченичним структурама – везује се директно за глаголе у функцији глаголског предиката или се остварује уз прилошке предикате типа *потребно је, неопходно је, нужно је* којима се истиче значај, примат, целисходност каквог пропозитивног садржаја, денотираног поново обликом инфинитива. Уз то, ова конструкција се бележи у насловима где је присутна редукција предиката, представљајући финалну допуну свих глагола употребљених у тексту који следи.²⁴ Осим тога, само по изузетку (забележен је свега један пример), у насловима се инфинитивна конструкција везује и за именице. Нпр.:

24. Чисто **је метао** руку на срце **за показати** јој како он њу љуби (МСС 1861: 87);
25. Или што **може дати** човек **за искупити** душу своју (НЗ: 243);
26. Који **ће проповедати** развратне науке **за примамити** за собом ученике (НЗ: 339);
27. **За боље докучити** природу казнителног права, **нужно је** како правични основ казни **испитати**, тако и цел њену (ЈСП-ПП 1840: 118);
28. **За очернити** косу (К 1840-1846: 31);
29. **За истребити** ваши (К 1840-1846: 39);
30. **За утврдити** зубе (К 1840-1846: 4);
31. **За добити** косу на глави (К 1840-1846: 31);
32. **За не опити се** скоро (К 1840-1846: 29);
33. **Крема за очистити** лице (К 1840-1846: 32).

Семантичка структура оваквих реченица је таква да се првом предикацијом (означеном глаголом у функцији простог предиката, односно глаголом у функцији предиката субјекатске клаузе) реферише о каквим активностима агенса које треба да омогуће остварење оне планиране радње о којој информише друга предикација, репрезентована инфинитивом са предлогом /за/. Реч је, дакле, о рашчлањеним структурама (Ружић 2010: 429), а уз циљно значење присутна је и значењска компонента намене. Између те две предикације, повезане финалним семантичким односом, може се развити релативна клауза, уведена везником *чине* или везником *који с*

²⁴ Инфинитивна конструкција могла би се у оваквим примерима везати и за неисканз именски појам: *за добити косу на глави* → **препарат** *за добити косу на глави*; *за очернити косу* → **препарат** *за очернити косу* и сл.

лексемама типа *користити*, *служити* и сл.: *чисто је метао руку на срце за показати јој како он њу љуби* → *чисто је метао руку на срце **чине** би показао како он њу љуби*; *крема за очистити лице* → *крема коју користимо да очистимо лице*. Стога би се овакве везе могле сврстати у субпоље намерно-наменске интерференције (КОВАЧЕВИЋ 1989: 187); оне реферишу о активностима усмереним ка конкретном циљу, којима је човек, притом, приписао одређену сврху, службу. Семантичка компонента намене примарна је у случајевима када се инфинитивна конструкција везује за именички конституент (*крема за очистити лице*) или када се употребљава самостално будући да се тада она може везати за неексплицитни именски појам (*за очернити косу* → *препарат за очернити косу*) док је у везама са глаголом она ипак секундарна. Ово је очекивано јер циљ се првенствено везује за акцију бића док се намена насупрот томе тиче предмета (КОВАЧЕВИЋ 1989: 187).

2.3.1. У савременом српском језику, иако обележена као супстандардна, форма /за/ + инфинитив има доста високу фреквентност, али се по правилу не употребљава уз глаголе, односно онда када је у фокусу значење намере, већ се углавном везују за именице: **хороскоп** за понети (ЕК); **порше** за понети (ЕК); **страшно место** за бити (ЕК), **бука** за полудети (ЕК) и сл. Овакве се везе, заправо, најшире могу сврстати у категорију квалификативности јер ова семантичка категорија, која се „одликује богатством средстава изражавања, разноликошћу значења и разноврсношћу веза с другим категоријама” (ПИПЕР 2005: 830), обухвата, свакако, и наменско значење.²⁵ Међутим, степен остварености те значењске компоненте варира – у неким примерима значење намене је присутно, поред доминирајућег квалификативног значења (нпр. *кафа за понети* → *кафа која се носи / која је намењена да се носи*) док се у другим примерима (а таквих је више) оно уопште не остварује (нпр. *бука за полудети* → *бука од које се луди*).

3. Закључци. Наше истраживање којим смо обухватили употребу циљног инфинитива у различитим типовима текстова из старијег периода српског књижевног језика показало је какво је било позиционирање овог

²⁵ У литератури се одавно скреће пажња на интерференцију квалификативног и наменског значења, посебно када се анализирају падежне форме са детерминативном функцијом (МАРЕТИЋ 1899: 569; СТЕВАНОВИЋ 1986: 413; АНТОНИЋ 2005: 225; КОВАЧЕВИЋ 1983: 90; АРСЕНИЈЕВИЋ 2003/2: 111–133).

глаголског облика и које су се семантичке компоненте у датим везама испољавале, односно какве су се семантичке интерференције могле уочити, што је даље кореспондирало са његовом дистрибуцијом у текстовима који припадају корпусу савременог српског језика.

Појава инфинитива циљног типа у научно-популарном, религијском, књижевноуметничком и правном дискурсу с почетка прве половине 19. века у потпуности је у складу с употребом овог неодређеног глаголског начина у другим синтаксичким позицијама. Циљни инфинитив је првобитно био фреквентно синтаксичко средство, имао је превагу у односу на аналитичке конструкције *да* + презент, односно конструкције типа *да / како* + потенцијал, и као средство кондензације везивао се за далеко већи број речи (глагола или глаголско-прилошких израза), него што је то случај данас у стандардном српском језику.

3.1. Сагледавши позиције, дистрибуцију циљног инфинитива и његове употребне вредности у текстовима из старијег периода књижевног језика, закључили смо као прво да је он највише заступљен уз директивне глаголе кретања, а знатно ређе се појављује уз каузативне глаголе, и то уз врло мали број таквих лексема. То су неимплицитивнопринудни ситуативни глагол *послати* и транслативни протопермисивни глагол *дати*, а дате синтаксичке везе обавезно одликује двоагентивни карактер.

Конструкција са предлогом *за* и инфинитивом била је фреквентна, али се везивала такође за мањи број лексема у управном делу и њена појава је регистрована само у текстовима научно-популарног карактера. Семантичка структура те везе укључује, уз очекивано циљно значење, и додатну, значењску компоненту намене, што значи да је реч о рашчлањеним структурама.

Што се тиче семантичке класе глагола кретања, инфинитив циљног типа најчешће се удружује с основним глаголом кретања *ићи* и његовим дериватима *отићи*, *доћи*, *ући*, *изаћи*, *разићи се*, а ређе са глаголским лексемама, маркираним, поред обавезног обележја директивност */+/,* и обележјем интензитет */+/:* *скочити*, *потрчати*, *похитати*, *пожурити*. Утврдили смо како су дате синтаксичке везе диференциране према степену испољавања циљног значења. Оно је примарно, доминирајуће када се, с једне стране, допуњује управни глагол с обележјем аспектуалност */-/* (нпр. *отиде вашем господару молити га*) или када је инфинитивом денотирана радња чијом реализацијом треба да буде постигнута намеравана радња која није инкорпорирана у сам чин кретања, већ се конципира као

засебна појава (*идемо к њима разговарати*). А онда када је сам чин кретања конципиран тако да је иницирано кретање обједињено са тренутно насталом психофизиолошком потребом (*идемо спавати*), то се по правилу граматикализује инфинитивом, доминира семантичка компонента инхоативности.

3.2. Коначно, правећи паралелу са ситуацијом у савременом језику, установили смо да је данас сужено поље употребе циљног инфинитива и да је у нашем језику очигледна тенденција ка аналитичком изражавању будући да инфинитив у готово свим позицијама замењује конструкција са немобилним презентом, што се сматра балканизмом карактеристичним за савремени српски језик (нарочито за поједине његове дијалекте).

Ова два синтаксичка решења била су у српском језику једно време конкурентна, али је инфинитив постепено потиснула конструкција са презентом, поготово у синтаксичким везама са каузативним глаголима и хетеросубјекатским односом (*дао сам га поправити*) или када је чин умереног кретања агенса конципиран тако да се може рашчланити на две активности – моциону и циљну (уместо: *ишли су гледати филм*, данас кажемо: *ишли су да гледају филм*).

Инфинитив се, дакле, сасвим губи у позицији када је фокусирано финално значење у датим синтаксичким везама (*попели су се на брдо молити се Богу, *дали су га убити и сл.), док се чува, мада изузетно ретко, у ситуацији када је доминантна семантичка компонента инхоативности, тј. онда када управни глагол кретања са инфинитивом представља јединствену функционалносемантичку целину, при чему овај први упућује само на иницијалну фазу у реализацији радње означене другим глаголом (нпр. *отишао је спавати, сели су ручати*). Природа односа између управне речи и инфинитива јесте таква се између њих „стварају ‘токови’ узајамних детерминација, нека врста повратне спреге” (Грицкат 1975: 89), те из оваквог органског споја произилазе синтаксичко-семантичке услови за позиционирање инфинитива у савременом српском језику (и као допуне модалних и фазних глагола непотпуног значења, и као саставног дела сложеног глаголског облика – футура првог).

ИЗВОРИ

- МВ *Любомиръ у Елісіуму или Светозаръ и Драгиня*, морална повѣсть сочинена Милованомъ Видаковичемъ народнаго, греко-неун: Гум: Новосадскаго Профессоромъ, посвящена же Господару Георгию Варсану купцу житарскому, и жителю Панчевачкому, и любезной супруги его Госпожи Персиди рожд: Радановичъ. Часть третья. Въ Будимѣ. Писмены Кралевск: Всеучилища Пещанск: 1823. 1-100.
- МСС *У Фрушкой гори. 1854. Од М. С. Србкинѣ*. У Новом Саду. 1861.1-100.
- Ч *Читанка за другій разредъ србскихъ народнихъ училишта у Аустријском Царству*. Круто везана и съ леђа у платну за 21 кр.к.м. У Бечу 1855. Трошкомъ ц.к. Администраціе училиштнихъ књига. 1-246.
- ЈСП *Наодъ Симеонъ или несрећно супружество*, трагедія у петъ дѣйствія по Народной песни сочинѣна Иоанномъ С. Поповичемъ. У Будиму. Словыма Кр. Пештанскогъ Университета. 1830. 1-122.
- СЗ *Училиштна и домаиня Библиа. Старый завѣтъ*. У Бечу. 1857. 1-100.
- АС *Новый заветъ господа нашего Исуса христа по предводу Аѳанасіа Стойковича*. Лейпцигъ, въ Типографіи Карла Таухница. 1830. 1-100; 279-330.
- ТП-СНН Теодор Павловић - *Српски народне новине*; 1838, 1841, 1842, 1843, 1844, 1845, 1846.
- ЈСП-ПП Јован Стерија Поповић – *Природно право* (приређено издање рукописа). 1997. Нови Сад: Матица српска. 1840-1842. 23-82.
- К Лекаруша Георга Радака, писана у Великој Кикинди у периоду између 1840. и 1846. године; рукопис садржи укупно 168 страна, док текст лекаруше обухвата 51 страну; налази се у Рукописном одељењу Матице српске под сигнатуром М-5863.
- ГМ Георгије Магарашевић – *Кратка всемирна историја од Георгија Магарашевића, професора*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- *
- ЕК *Електронски корпус савременог српског језика на Математичком факултету у Београду*: <http://matf.bg/korpus>.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АЈЦАНОВИЋ, Јелена. *Кондензација адвербијалних значења у књижевном језику код Срба у 19. веку*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2008.
- АЛАНОВИЋ, Миливој. *Каузативност – манипулативност: од концепта ка форми*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2011.
- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. Акузативне синтагме с предлозима у савременом српском језику (I, II). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVI/1, 2003: 107–263, XLVII/2: 53-216.
- ВОЈНОВИЋ, Јелена. Синтаксичке допуне и одредбе у језику Јована Стерије Поповића. *Прилози проучавању језика*. 33 2002, 41-58.

- ВСЕВОЛОДОВА, М. В. *Теорија функционално-комуникативног синтаксиса. Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка*. Москва: Издательство Московского университета, 2000.
- ГРКОВИЋ, Милица. Употреба инфинитива у језику Милана Ђ. Милићевића. *Прилози проучавању језика*. 6 1970, 67-81. Нови Сад.
- ГРКОВИЋ-МЕЈДОР, Јасмина. Развој хипотактичког *да* у старосрпском језику. Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLV/1-2, 2004: 185-203.
- ГРКОВИЋ-МЕЈДОР, Јасмина, Марина КУРЕШЕВИЋ. Инфинитив у Вуковом преводу *Новог завета*. *Научни састанак слависта у Вукове дане. Реферати и саопштења*. МСЦ. 34/1 2005, 89-103.
- ГРИЦКАТ, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Народна библиотека Србије, 1975.
- ИВИЋ, Милка. О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици са везником *да*. *Зборник за филологију и лингвистику*. XIII/1, 1970: 43-53. Нови Сад: Матица српска.
- ИВИЋ, Милка. Проблематика српскохрватског инфинитива. *Зборник за филологију и лингвистику*. XV/2, 1972: 115-138. Нови Сад: Матица српска.
- ЈЕРКОВИЋ, Јован. *Језик Јакова Игњатовића*. Нови Сад: Матица српска, 1972.
- ЈЕРКОВИЋ, Јован. *Језик Богобоја Атанацковића*. Нови Сад: Матица српска, 1976.
- КАШИЋ, Јован. *Језик Милована Видаковића*. Нови Сад: Филозофски факултет, 1968.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. Интенционалне конструкције у Доситејеву језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XXXII/2, 1989: 177-191.
- МЕЛВИНГЕР, Јасна. Инфинитивна кондензација финалне зависне клаузе у савременом хрватском или српском. *Научни састанак слависта у Вукове дане. Реферати и саопштења*. МСЦ. 10 1985, 123-133.
- МИЛОШЕВИЋ, Ксенија. Синтаксички поступци за исказивање концесивних релација у сложеној реченици у српскохрватском језику и семантичка структура која се при том остварује. *Научни састанак слависта у Вукове дане. Реферати и саопштења*. МСЦ. 15/1 1986, 33-45.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. *О народном језику Јована Рајића*. Нови Сад: Матица српска, 1964.
- ПЕТРОВИЋ, Владислава, Јелена ВОЈНОВИЋ. Употреба инфинитива у текстовима са почетка 19. века. *Научни састанак слависта у Вукове дане. Реферати и саопштења*. МСЦ. 34/1 2005, 71-89.
- ПЕТРОВСКИ, Марина. Инфинитив и инфинитивне конструкције у Теодосијевом делу *Живот светог Саве*. *Прилози проучавању језика*. 30-32 1999-2001, 47-71.
- ПИПЕР, Предраг, Ивана АНТОНИЋ, Владислава РУЖИЋ, Сreto ТАНАСИЋ, Људмила ПОПОВИЋ, Бранко ТОШОВИЋ. *Синтакса савременог српског језика: проста реченица* (у редакцији М. Ивић). Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Матица српска, 2005.
- ПИПЕР, Предраг, Иван КЛАЈН. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.

- Речник српскохрватског књижевног језика*. I–VI. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967.
- РУЖИЋ, Владислава. Зависне реченице са значењем циља. *Јужнословенски филолог*. LXVI 2010, 415-429.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик*. II. Београд: Научна књига, 1974.
- СУБОТИЋ, Љиљана. *Језик Јована Хаџића*. Нови Сад: Матица српска, 1989.
- СУБОТИЋ, Љиљана. Језик Стеријиних правних списа (Инфинитив – нека значења и функције). *Научни састанак слависта у Вукове дане. Реферати и саопштења*. МСЦ. 25/2 1996, 79-84.
- ХЕРИТИ, Питер. *Књижевни језик Емануила Јанковића*. Нови Сад: Матица српска, 1983.
- ЧЕНЕЈАЦ, Исидора. Инфинитив у *Мемоарима* Проте Матије Ненадовића. *Прилози проучавању језика*. 30-32 1999-2001, 97-121.
- *
- BATISTIĆ, Tatjana. O nekim aspektima analize kauzativnih glagola. *Јужнословенски филолог* XXXIV 1978, 59-87.
- HARRIS, Martin. Concessive clauses in English and Romance, Haiman-Thompson (ed.). *Clause combining in grammar and discourse, Typological studies in language*. Vol. 18: 71-100, 1988.
- KUNA, Herta. *Језишке карактеристике књижевних djela Dositeja Obradovića*. Sarajevo: Akademija Bosne i Hercegovine, 1970.
- MARETIĆ, Tomo. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, 1963.
- MRAZOVIĆ, Pavica, Zora VUKADINOVIĆ. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest. Sremski Karlovci – Novi Sad, 1990.
- TALMY, Leonard. Lexicalization patterns: semantic structure in lexical forms. *Language typology and syntactic description: Grammatical category and the lexicon*. Vol. 3. Cambridge: Cambridge University Press, 1985, 57-150.
- SEN, S., JANOWICZ. Semantics of motions verb. <<http://ifgi.uni-muenster.de/~sumitsen/Sen%26Janovicz.pdf>>, 2005.
- VASIĆ, Vera. Kondicionalne klauze sa nekonsekutivnom apodozom. *Јужнословенски филолог*. LVI/1/2, 2000, 177-185.
- WIERZBIŃSKA, Anna. *The Semantics of Grammar*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1988.

JELENA AJDŽANOVIĆ
VLADISLAVA RUŽIĆ

L'INFINITIF DE BUT DANS LA LANGUE LITTÉRAIRE DES SERBES DU XIXe
SIÈCLE ET DANS LA LANGUE CONTEMPORAINE

Résumé

Cette étude analyse l'emploi et la distribution de l'infinitif exprimant le but, dans les textes datant du XIXe siècle, ainsi que dans les textes contemporains. On remarque que, dans la langue contemporaine, l'infinitif de but est le plus souvent utilisé dans les constructions avec les verbes de direction. On ne trouve pas les constructions infinitives avec les verbes causatifs et la construction - préposition „za” +infinitif est du non-standard.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
jelena.ajdzanovic@gmail.com
vlaslo@ptt.rs

ИВАНА АНТОНИЋ

ПРИЛОШКЕ ЛЕКСЕМЕ КАО ИНДИКАТОРИ ЗНАЧЕЊА ИЗНЕНАДНОГ ПОЈАВЉИВАЊА У ВРЕМЕНУ*

Предмет рада су прилошке лексеме као индикатори значења изненадног појављивања у времену: *изненада, одједном, одједанпут, наједанпут, наједном, одједаред, нагло, неочекивано, непредвиђено, напрасно*. Разматрају се синтаксичко-семантички услови који се остварују у једнопредикатским структурама са наведеним лексемама као детерминаторима реченичне предикације: граматички параметри глаголског вида / аспекта реченичне предикације – перфективност : имперфективност, глаголског времена с обзиром на обележје динамичност (+) : динамичност (-) и глаголске ситуације с обзиром на тип – активност : стање : остварење : достигнуће. На корпусу изворне језичке грађе (наративни дискурс Иве Андрића) показује се семантичка дифузност ових лексичких јединица и издвајају се појединачна семантичка обележја која представљају компоненте значења изненадног појављивања у времену са закључком да се ни један од релевантних граматичких параметара не може издвојити као искључиво одговоран за дато значење, али да се у појединим семантичким остварењима може говорити о параметрима који су претежно присутни. На крају се преиспитује семантички статус детерминатора експонираног у форми наведених прилошких лексема, тј. оправданост сврставања његовог значења у темпорално семантичко поље.

Кључне речи: темпоралност, изненадно појављивање у времену, прилози.

Досадашња истраживања семантичког поља темпоралности у сегменту синтаксичко-семантичке детерминације реченичне предикације сентенцијалном, номиналном и адвербијалном формалном јединицом, дакле првенствено у пољу релативне темпоралне детерминације, показала су изразиту разубуђеност и врло сређену системску устројеност овог семантичког поља. Темпорално значење свих наведених формалних јединица, било да се ради о високо синтактизираним структурама какве су временске клаузе (АНТОНИЋ 1996; 2001; АНТОНИЋ 2011; 2012а) и номиналне

---

* Ово истраживање је рађено на пројекту *Стандардни српски језик: Синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања*, бр. 178004, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Владе Републике Србије.

падежне структуре (АНТОНИЋ 2004; АНТОНИЋ 2005; 2006; 2006а; 2012) или, пак, о ниско синтактизираним, тј. о високо лексикализованим синтаксичко-семантичким елементарним јединицама какве су прилошке и заменичко-прилошке лексеме (АНТОНИЋ 2013; 2014; 2015), по правилу се остварује у виду кластера хијерархијски устројених семантичких обележја при чему се хијерархијски најниже, дакле најспецифичније семантичко обележје испољава у тзв. првом семантичком плану, а сва остала хијерархијски виша, дакле мање специфична, тј. општија семантичка обележја заузимају позадинске семантичке планове.

У систему сентенцијалних форми уочено је да поједини семантички кластери могу бити праћени и додатним семантичким обележјем које, иако није део кластера, с обзиром на то да није у непосредној корелацији с реченичном (матричном) предикацијом, већ са субординираном – предикацијом временске клаузе, дејствује у првом семантичком плану и тако потискује чак и најспецифичније обележје кластера у позадински семантички план. Ради се о семантичком обележју *изненадног појављивања у времену* које је у систему темпоралних клауза с везником КАДА и ДОК установљено најпре у семантичким кластерима: темпорална идентификација локационог типа симултаност делимична процесуалност (–),¹ темпорална идентификација локационо-оријентационог типа антериорност² и темпорална идентификација локационо-оријентационог типа антериорност непосредност³ (АНТОНИЋ 1996; 2001), а потом и у кластеру: темпорална идентификација локационо-оријентационог типа антериорност која прелази у симултаност⁴ (АНТОНИЋ 2011). Сентенцијалне формалне структуре, клаузе с везником КАДА (и ДОК – претежно у старијим изворима), у случају када се у њима остварује обележје изненадног појављивања у времену, маркиране су следећим граматичким параметрима: (1) одређена

¹ Уп. пр. Лежи он тако у свом кревету, *КАД уђе главна визита* (Д. Медаковић, Ефемерис I, 1991:207).

² Уп. пр. Жалећи је, помилова је по леђима, гуњјајући, *КАД она брзину још јаче у плач* (М. Црњански, Сеобе, 1965: 19); Узех му је све потанко причати ко сам [...] *ДОК он нешто постаде нервозан* [...] (Р. Домановић, Сатире: Страдија, 1960: 96).

³ Уп. пр. Таман је понешто и научио *КАД му дед и отац погину, у Кочиной крајини, у борби с Турцима* (С. Велмар Јанковић, Дорћол – имена улица, 1991: 93).

⁴ Уп. пр. [...] било је већ десет сати *КАД на једној малој пјаци* [...] *осјети мирис пржене рибе* [...] (И. Андрић, Дан у Риму, Gralis-Korpus).

аспекатска конфигурација две предикације – предикација клаузе обавезно перфективна уз реченичну предикацију оба аспекта; (2) обе предикације, по правилу се смештају у сферу прошлости (апсолутна антериорност у односу на моменат говора актуелног или наративног времена), притом је реченична најчешће у перфекту, потом имперфективном презенту, плусквамперфекту или крњем перфекту, перфективном презенту или, у наративном дискурсу старијих извора, у аористу, а предикација клаузе у претериталном глаголском времену с обележјем динамичност (+) – (перфективном) презенту или аористу. (3) Обележје динамичност (+) глаголског времена у зависној предикацији чини присуство прилога с лексичким значењем изненадности (нпр. *изненада, одједном*) у клаузи факултативним, и обрнуто обележје динамичност (–) глаголског времена у зависној предикацији чини присуство прилога с лексичким значењем изненадности у клаузи обавезним. Уз то, такав тип клаузе с везником КАДА (и ДОК), без обзира на тип темпоралног значења који остварује у односу на реченичну предикацију, (1) не може бити комбинован с кореферентним локализатором, (2) не може се наћи у препозицији, или интерпозицији, већ је обавезно у постпозицији у односу на матричну реченицу, и (3) није подложен кондензационом процесу, како вербидизацији тако ни номинализацији.

У систему номиналних (падежних) формалних јединица с темпоралним значењем, како досадашња истраживања показују (ANTONIĆ 2004; ANTONIĆ 2005; 2006; 2006а; 2012), иако се остварује висок степен кореспондентности са сентенијалним формалним јединицама када је у питању хијерархијска устројеност семантичких кластера, није уочено да одговарајући семантички кластери могу бити праћени и додатним семантичким обележјем изненадног појављивања у времену. Таква би могућност евентуално могла бити очекивана у систему предлошких падежних структура, и, у овом случају, у односу на реченичну предикацију, али међу предлошким јединицама, како примарним – лексичким, тако ни секундарним – сложеним лексичким или синтагматским / фразним предлошко-падежним, нема такве јединице, а по свој прилици ни могућности да нека од постојећих, уз одговарајућу прилошку лексичку модификацију, стекне такво семантичко обележје. А с обзиром на то да одговарајућа сентенијална форма с овим семантичким обележјем није подложна номинализацији, јасно је онда да се оваква могућност не остварује ни у случају номиналних падежних структура с девербативном именицом као кондензатором базичне зависне предикације.

С друге стране, у систему прилошких лексичких јединица издваја се малобројан, али стабилан микросистем лексема са значењем изненадног појављивања у времену који чине барем следеће прилошке лексеме: *изненада, одједном, одједанпут, наједанпут, наједном, одједаред, нагло, неочекивано, непредвиђено, напрасно*. Ради се о елементарним синтаксичко-семантичким јединицама с функцијом темпоралног детерминатора реченичне предикације с којом изграђују једнопредикатску реченицу структурирану по моделу: $S = \{V + Det_{Temp} [\leftarrow Adv]\}$.⁵

Најпре ваља приметити да се овде семантичко обележје изненадног појављивања у времену тиче реченичне предикације, али да се на синтаксичко-семантичком плану ради о истом типу односа какав се остварује у случају када се ово семантичко обележје тиче зависне предикације у дво-предикатској реченици с темпоралном клаузом. С друге стране, међутим, прилошке лексеме овог лексичког микросистема по свом лексичко-семантичком садржају нису темпорални локализатори па самостално не могу реченичну предикацију временски идентификовати из чега произилази да се у реченицама овога типа не остварује релативна темпорална детерминација већ само апсолутна темпорална детерминација реченичне предикације посредством, разуме се, глаголског времена, а из тога онда следи да се не може говорити о хијерархијски устројеним семантичким кластерима темпоралних обележја са додатним обележјем изненадног појављивања у времену, већ да се овде изненадно појављивање у времену испољава у рангу основног значења. Имајући наведене чињенице у виду, оправдано би се могло поставити питање семантичког статуса детерминатора исказаног у форми наведених прилога: дакле да ли се овде уопште ради о темпоралном детерминатору или, можда, о детерминатору неког другог типа? Иако се на први поглед може учинити да се ради о једноставној синтаксичко-семантичкој структури са елементарним лексичким јединицама, већ лети-мичан увид у корпус изворне језичке грађе указује управо на супротно.

Истраживање је обављено на корпусу језичке грађе ексцерпираних из наративног дискурса Иве Андрића. Прегледани извори обухватили су његов приповедачки опус из аустроугарског периода, међуратног периода

⁵ Символи: S – реченица; V – предикација реченична; V_{Perf} – предикација реченична перфективна; V_{ImPerf} – предикација реченична имперфективна; Adv – прилог; Det_{Temp} – детерминатор темпорални; { } – скуп нужних елемената који изграђују једну реченичну структуру; [$\leftarrow X$] – остварује се у форми.

и романескнy наpацију у романима *На Дрини ћуприја*, *Травничка хроника* и *Проклета авлија*. Грађа је претежно преузета из електронског корпуса Андрићевог језика: Gralis-Korpus⁶ и, мањим делом, из штампаног извора репрезентативног издања Андрићевих сабраних дела из 1967. године.

Према заступљености у корпусу, обима 298 појединачних примера, из наведене групе прилога са значењем изненадног појављивања у времену, најфреквентнији је прилог *одједном* ($207/298 = 69,5\%$), потом *нагло* ($46/298 = 15,4\%$), *неочекивано* ($30/298 = 10\%$) и *изненада* ($10/298 = 3,4\%$), док су сви остали (*одједанпут*, *наједанпут*, *наједном*, *одједаред*, *непредвиђено*, *напрасно*) у збиру регистровани са минималним бројем потврда. Аспекатска конфигурација реченице у свим случајевима је мање-више идентична. Иако су могућа оба аспекта, далеко је заступљенија перфективна реченична предикација: *одједном* – $V_{\text{Perf}} 178/207 = 85,9\%$ према $V_{\text{ImPerf}} 29/207 = 14\%$, *нагло* – $V_{\text{Perf}} 25/46 = 54,3\%$ према $V_{\text{ImPerf}} 21/46 = 45,7\%$, *неочекивано* – $V_{\text{Perf}} 11/30 = 36,6\%$ према $V_{\text{ImPerf}} 12/30 = 40\%$, *изненада* – $V_{\text{Perf}} 8/10 = 80\%$ према $V_{\text{ImPerf}} 2/10 = 20\%$. Апсолутна темпорална локализација реченичне предикације са прилошким детерминатором изненадног појављивања у времену по правилу упућује на сферу прошлости актуелног или, у анализираном корпусу чешће, наративног времена,⁷ што је сагласно са мојим ранијим налазима који су се односили на сентенцијални детерминатор, а у складу је с логичком претпоставком да, у начелу, само глаголска радња / реченична предикација о којој говорник / наратор саопштава ретроспективно може бити окарактерисана као изненадна или неочекивана.⁸ Када је у питању конфигурација глаголских времена, а с обзиром на висок проценат удела перфективних предикација, завидна је заступљеност претериталних глаголских времена с обележјем динамичност (+): аориста и

⁶ Gralis-Korpus је електронски корпус Андрићевог језика који је последњих година формиран и креиран за електронско претраживање у Институту за славистику Универзитета „Карл Франц“ у Грацу под руководством Бранка Тошовића. Захваљујем се колеги Тошовићу на сагласности да за ово истраживање користим грађу прикупљену из овога корпуса.

⁷ О актуелном и наративном времену у контексту анализе адвербијалне темпоралне детерминације – темпоралне локализације прилошким и заменичко-прилошким лексемама видети у Антонић 2013.

⁸ Тек по неки пример из наративног дискурс сведочи о томе да и радњу која се повремено или регуларно понавља говорник / наратор може одредити као изненадану или неочекивану.

перфективног презента, нпр. уз најфреквентнији детерминатор *одједном* од 178 перфективних предикација 82 = 46% јесу у аористу и (перфективном) презенту, а 87 = 48,9% је у перфекту са свега неколико примера у другом претериталном времену (плусквамперфекту или потенцијалу) с обележјем динамичност (-). Иако је у структурама овога типа, за разлику од сентенцијалних форми, овај граматички параметар факултативан, у наративном дискурсу он има улогу интензификатора значења изненадног појављивања у времену чији је носилац прилошки детерминатор па отуда не чуди његова релативно висока присутност.

Оно што је главна одлика ове групе прилошких лексема јесте семантичка дифузност, знатно мање приметна у њиховом изолованом лексичком значењу, а која се манифестује у непосредном синтаксичко-семантичком контексту. Но, иако је у питању изразито дифузна семантика, могуће је издвојити неколико семантичких компоненти које су укључене у ово значење и које, свака појединачно, у непосредном синтаксичко-семантичком контексту могу доспети у предњи семантички план. Притом није могуће, на основу расположивог корпуса, прецизирати било који граматичко-семантички или лексичко-семантички параметар за који би се могло тврдити да је апсолутно одговоран за реализацију одређене семантичке компоненте, али се у појединим случајевима могу издвојити параметри који преовлађују. Ово се пре свега тиче глаголског вида / аспекта реченичне предикације и глаголског времена с обзиром на обележје динамичност (+) / (-), али и типа глаголске ситуације⁹ – код перфективних глагола: остварење или достигнуће, а код имперфективних глагола: активност или стање.

1. У најужем смислу значење изненадног појављивања везано је за временску димензију која упућује на то да се реченична предикација појављује у једном тренутку на временској оси, али без компоненте временске локализације, и са импликацијом обележја трајање (-), чиме је искључена временска квантификација типа лонгитудиналност, али и временска квантификација типа брзина појављивања, на шта би евентуално могло да упути управо обележје трајање (-): 'изненада – одједном – у тренутку – у трену'. Могло би се рећи да у реченичној предикацији преов-

⁹ Појмовно-терминолошко одређење *тип глаголске ситуације*, као и у ранијим радовима, користим сагласно истраживањима: VENDLER 1957; 1967; BRINTON 1988; COMRIE 1976; NOVAKOV 2005; *THE LANGUAGE OF TIME – A READER* 2005. За осврт на старију литературу в. ANTONIĆ 1996; 2001: 170–180 (posebno napomena 45 na str. 173).

лађују перфективни глаголи у глаголском времену с обележјем динамичност (+): аорист, перфективни презент / аорист, перфективни презент, и глаголске ситуације типа достигнуће или пунктуални глаголи. Уп. пр. с прилозима *изненада, одједном, наједном, наједанпут, нагло*:

ИЗНЕНАДА: Четврте године свог везировања посрну велики везир Јусуф и као жртва једне опасне интриге *паде изненада* у немилост (Мост на Жепи, 181). Конзул је одједном осетио како му прође језа уз кичму и, слушајући само на пола, *изненада помислио* да има пред собом луда човека (Травничка хроника, Gralis-Korpus). Чим је за Сулејман-пашом и везир отишао на Дрину и сва власт и цео поредак остали на слабом и плашљивом кајмакаму, и опет се, по други пут, *изненада затворила* травничка чаршија (Травничка хроника, Gralis-Korpus).

ОДЈЕДНОМ: Гониоци, (...) *зауставише се одједном* кад видеше да је жена успела да се дохвати капије, (...) (Смрт у Синановој теклији, 198). Зимско послеподне које је увек краће (...) *одједном постаде* хладно (...) (Јелена, жена које нема, 1, 269). *Одједном задрхта* и трзну се (...) (Чудо у Олову, 165). Али се *одједном трже*, (На Дрини ћуприја, Gralis-Korpus)! И тада, *одједном, закукурика* петао негде на обали (На Дрини ћуприја, Gralis-Korpus). Бела плоча са турским натписом, на издигнутом зиду, *засја одједном* као неки слабо осветљени прозор у модром мраку (На Дрини ћуприја, Gralis-Korpus). – Ништа ја не знам, господине, – *прекиде га одједном* јетким гласом предстојник, – и ништа нећу да знам (На Дрини ћуприја, Gralis-Korpus). Тада *одједном жена прасну* у смех, неочекиван, лудачки, и без краја (Травничка хроника, Gralis-Korpus). Ана Марија се *одједном трже*, (Травничка хроника, Gralis-Korpus). Тада се *одједном окрену* пажљиво и полако Петру Фуфићу (Травничка хроника, Gralis-Korpus). Али управо због тога смеха Јеврејин *одједном застаде* и погледа мало боље конзулу у лице, (Травничка хроника, Gralis-Korpus). И њена се горња усна згрчи и подиже на десној страни у вис, а цело лице јој *дође одједном* много старије, искусно, дрско и ружно (На Дрини ћуприја, Gralis-Korpus). Али тај мали Хафиз *одједном*, али то *одједном*: као млијeko кад се повари, *претворио се* у четовођу (...) (Труп, 140). Сва његова речитост и цело достојанство ученог човека *напустили су* га јутрос *одједном* (На Дрини ћуприја, Gralis-Korpus).

НАЈЕДНОМ: Сумбо засвира и *наједном* сви *вриснуше* у један глас (Ђоркан и Швабица, 208). Настојао сам да отпужем с постеље, али *наједном приметих* како жена крај мене поче да се шири (Жена од слонове кости, 253).

НАЈЕДАНПУТ: *Наједанпут се окрену* лице у лице калуђеру [...] (Пут Алије Ђерзелеза, 16).

НАГЛО: [...] и песма *стаде нагло* и неочекивано. (Свадба, 164). Ту му се *нагло овлажише* очи и прекиде глас. (Травничка хроника, Gralis-Korpus). Он се *пробудио нагло*, осећајући своју рођену косу на темену као нечију хладну руку (Травничка хроника, Gralis-Korpus). [...], а садашња јава личила пре на неки сан у ком човек *бива нагло бачен* у чудну, далеку земљу и доведен у необичан положај (Травничка хроника, Gralis-Korpus).

2. Следило би значење изненадног појављивања такође недвосмислено везано за временску димензију са упућивањем на кратко трајање реченичне предикације, а што истовремено имплицира и њено неуобичајено или неочекивано брзо одвијање с обзиром на природу процеса на који реферише: 'за кратко време'. Преовлађују перфективни глаголи типа остварење, тј. непунктуални перфективни глаголи, али се појављују и имперфективни глаголи, у глаголском времену с обележјем динамичност (-): перфекат. Уп. пр. с прилозима *одједном, наједанпут, нагло*:

ОДЈЕДНОМ: У нездравим приликама и оваквим срединама, где владају слепи случај, самовоља и ниски нагони, дешава се да се око човека на кога случајно покажу прстом *одједном завитлају* догађаји, као вирови воде или сврдови прашине под ветром, (Травничка хроника, Gralis-Korpus). Уопште, то што је омркло као убога и неутледна зграда *порасло је одједном*, проширило се и изменило (На Дрини ћуприја, Gralis-Korpus). Сваки и најмањи касабалија осећао се као да *су се* његове способности *одједном умножиле* и снага увећала (На Дрини ћуприја, Gralis-Korpus). Сељачки син, који се за неколико последњих година смелим и безобзирним потезима нагло обогатио и *одједном претекао* многе газдинске куће, он није био навикао да губи ни умео да поднесе несрећу (На Дрини ћуприја, Gralis-Korpus). И та кућа, која је дотле стајала по страни и непримећена зијала празним прозорима у свет, *одједном је оживела*, (Травничка хроника, Gralis-Korpus). Међутим, кад му је било четрнаест година, дечак *је одједном окренуо* леђа Реду, изневерио све наде отаца језуита и неочекивано се приклонио војничком позиву (Травничка хроника, Gralis-Korpus). *Није то постао одједном* (Проклета авлија, Gralis-Korpus).

НАЈЕДАНПУТ: *Наједанпут је нестало* дивљих погледа, покрета који показују како се ћафиру глава сече, или сујеверног женског плауцања (Травничка хроника, Gralis-Korpus).

НАГЛО: Сељачки син, који се за неколико последњих година смелим и безобзирним потезима *нагло обогатио* и одједном претекао многе газдинске куће, он није био навикао да губи ни умео да поднесе несрећу (На Дрини ћуприја, Gralis-Korpus). *Нагло се раскрућуо* и неприродно угојио (Проклета авлија, Gralis-Korpus). Тај човек, [...], гледао их је строго онако бледе и измучене *нагло отрехњене*, и питао их оштро, откад је то чаршија узела на себе да суди и извршава пресуде (Травничка хроника, Gralis-Korpus), Судбине свих ових странаца, доплаћених и збијених у ову уску и влажну долину и осуђених да у њој живе неизвесно време, под необичним погодбама, *нагло су сазревале* (Травничка хроника, Gralis-Korpus). А та шеста Давилова јесен у Травнику дозревала је и *нагло*, као драма, *пела се* своме врхунцу (Травничка хроника, Gralis-Korpus). И Рота сам *се нагло мењао*, губио и опадао (Травничка хроника, Gralis-Korpus). Заслепљен потпуно својом нездравом мржњом, он није ни примећивао да *се нагло мења*, да пада и да у том паду брзо прелази уназад цео пут свога дугог и мучног успона (Травничка хроника, Gralis-Korpus). Онај талас живе косе над

челом слегао се, постао нижи и добио сиву боју какву има коса код плавих људи који почињу *нагло* да *седе* (Травничка хроника, Gralis-Korpus).

3. У случају прилога *нагло*, значење изненадног појављивања може имплицирати темпоралну квантификацију типа брзина одвијања у времену. Уколико се ради о перфективној реченичној предикацији у динамичном глаголском времену и пунктуалном глаголу упућује се на веома висок интензитет брзине са обележјем трајање (-): 'брзо – сместа'. Уп. пр.

НАГЛО: Ту се Дефосе, који је дотле мирно посматрао, *нагло окрену* и зађе у другу улицу (Травничка хроника, Gralis-Korpus). Ту *се нагло окрену* и одједном узе озбиљан и увређен израз (Травничка хроника, Gralis-Korpus). У једном тренутку неразумљиво гунђање *се нагло прекине*, тефтер – ћехаја скочи као да хвата птицу и са обе руке посегне у неки раф (Травничка хроника, Gralis-Korpus).

4. Ако се, уз то, ради и о транзитивном глаголу, којим се упућује на специфичан начин кретања, са објектом којим се претежно денотира део неке неживе целине или људског тела, изненадно појављивање упућује на висок интензитет брзине одвијања у времену с обележјем квалитативности: 'брзо – жустро'

НАГЛО: Одједном се, *нагло*, уз лупу мандала и трчање момака *расклопише оба крила* (Травничка хроника, Gralis-Korpus). Одједном се *нагло отворише врата* (Травничка хроника, Gralis-Korpus). Одједном фратар подиже главу, па онда *нагло цио горњи дио тијела* (Исповијед, 38). – Она *растави нагло прсте*, као да прекиде нешто танко и невидљиво, погледа низа се, одвоји руке малко од тела, и поче полако да игра на сред црвеног ћилима (Травничка хроника, Gralis-Korpus). Старац се заустави, *нагло забаци главу* и истури грудни кош и шапташе дахом који се прекида: – Да, ту стојим. Ту, ту (Травничка хроника, Gralis-Korpus). Жене су *спуштале нагло мушкетке* [...] (За логоровања, 15).

5. Уколико се ради о имперфективној реченичној предикацији и нединамичном глаголском времену, доминантно перфекту, упућује се на необележени интензитет брзине одвијања у времену и представом о извесном краћем или дужем трајању глаголске ситуације, претежно типа активност: 'брзо'. Уп. пр.:

Вода из казана *гасила је нагло* ватру (Код казана, 58). Бела искићена соба *нагло се пунила* живом светлошћу дана (Жеђ, 179). Мени је срце *тукло нагло* (Деца, 47). По студени која је *нагло расла* и по залеђеним путевима конзул је кренуо на пут у прагњи каваза и тројице сеиза (Травничка хроника, Gralis-Korpus).

Боја коже му *се нагло мењала*: била је жута, па зелена, па смеђа као земља, [...] (Травничка хроника, Gralis-Korpus). Султан се отимао, али са пола снаге, јер *је нагло губио* свест од бола у препонама [...]. [...], затим *се нагло* и хладно *отраштао* безначајним речима, и одлазио (Проклета авлија, Gralis-Korpus). И то му не *говори нагло*, изазивачки, него тихо, а неумољиво (Травничка хроника, Gralis-Korpus). Ватра у пећи је заборављена, његова дуга лула лежи на столу угашена; соба *се нагло хлади* (Травничка хроника, Gralis-Korpus). Разјахивали су коње као искусне бињедије, састајали се и опет растајали, као две лопте које се стално привлаче и *нагло одбијају* једна од друге (Травничка хроника, Gralis-Korpus).

6. Значење изненадног појављивања може бити повезано и с темпоралним обележјем симултаности, а да истовремено није присутно и обележје темпоралне локализације. Такав је случај најчешће у реченичним структурама с транзитивним глаголом и номиналним објектом у множини или у форми опште заменице *све* као универзалног квантификатора. Уколико се из контекста разуме да је детерминатор у непосредној корелацији с реченичном предикацијом остварује се значење изненадног појављивања у времену, а уколико детерминатор корелира с множинским објектом остварује се значење симултаности – реченична предикација обухвата више појединачних објеката истовремено. Једна, односно друга семантичка реализација могла би зависити од дистрибуције релевантних елемената у структури. Ако је детерминатор лоциран у непосредној близини реченичне предикације, пре свега у препозицији, и евентуално непосредној постпозицији, вероватније је да је у првом семантичком плану значење изненадног појављивања у времену, а ако је детерминатор лоциран ближе објекту, пре свега у постпозицији у односу на објекат, и евентуално у препозицији у односу на објекат, тј. интерпозицији – позиција између предикације и објекта, у први семантички план иступа значење симултаности. Уп. пр. с прилогом *одједном*:

ОДЈЕДНОМ: А кад постигне циљ, извуче признање и добије податке о саучесницима или о месту на ком је скривен украден новац, он само отаре длан о длан, као човек који је најпосле свршио прљав непријатан посао, *збаци све те маске одједном* као излишне (Проклета авлија, Gralis-Korpus). А Густав само прође, као случајно, кроз Extra Zimmer и погледавши Лотику, која седи за неким столом са бољим гостима, *склопи кратко оба ока одједном*, што значи да је нешто било, али да је ствар уређена (На Дрини ћуприја, Gralis-Korpus). Тада и Лотика, не прекидајући свој разговор и не скидајући свој осмејак, *трепне* такође стреловито брзо и неприметно *са оба ока одједном*: то значи: У реду,

хвала, и пазите до краја (На Дрини ћуприја, Gralis-Korpus)! Људи који су четрдесет година водили реч у чаршији нестали су преко ноћи, као да *су сви одједном помрли* заједно са навикама, схватањима и установама које су они оличавали (На Дрини ћуприја, Gralis-Korpus). Фресине, који је већ почео да врши постепену ликвидацију француске агенције у Сарајеву, јавља да су тамошњи Јевреји *одједном поднели све менице* и сва своја разна потраживања, тако да он није у стању да одговори свима обавезама (Травничка хроника, Gralis-Korpus). У току идућих неколико дана *пуштени су сви, све по двојица-тројица одједном* (Проклета авлија, Gralis-Korpus). *Пропадали су сви одједном*, као прошће за поплаве (Мила и Прелац, 30). Далеко и давно *изгледало је одједном све*, иако је прошло свега неколико дана од његовог последњег виђења (Проклета авлија, Gralis-Korpus). Сељак, који је дотле ширио очи и мицао уснама, трудећи се да запамти упутство, *заборавља одједном све* па и бол због којег је дошао и хвата се за место где му је пртена кеса с парама (Травничка хроника, Gralis-Korpus). Он само отра дуге бркове, захвали кратко, и са горчином коју у човеку остављају замор и осећање напуштености, прозбори неколико речи, *гледајући их све одједном* оним погледом који не види (На Дрини ћуприја, Gralis-Korpus).

7. Значење изненадног појављивања, поред темпоралне, укључује и модалну компоненту неочекиваног, за говорника / наратора, појављивања реченичне предикације. Може се, у начелу, радити о субјективно и објективно неочекиваном појављивању.

7.1 Субјективно неочекивано појављивање манифестује се као:

7.1.1. ненадано – неслућено појављивање, уп. пр. с прилозима *изненада, одједном, наједном, нагло, неочекивано*:

ИЗНЕНАДА: Једног дана везир *је изненада позвао* оба конзула у исто време, што иначе није био обичај (Травничка хроника, Gralis-Korpus). Ана Марија се одједном трже, очи јој се више раширише, као да *су изненада угледале* понор и ужас, [...] (Травничка хроника, Gralis-Korpus). Вести о доласку страних конзула, као све вести у нашим крајевима, *јављале су се изненада*, [...] (Травничка хроника, Gralis-Korpus). [...] па би онда *изненада*, у по дана или ноћи, *долазио* и вукао је даље. (За логоровања, 18).

ОДЈЕДНОМ: Тако се још за дуго времена дешавало да, у извршењу такве застареле наредбе, *одједном освану* у Травнику двојица или тројица француских официра, иако је њихов пут био сада потпуно без циља и смисла (Травничка хроника, Gralis-Korpus). И *одједном се укажу* савршене и снажне реченице које је требало казати или одговорити уместо бледих и немоћних речи и одговора које је стварно рекао (Травничка хроника, Gralis-Korpus). Али су половином лета, кад је вода најнижа, *одједном дошли* предузимачи и радници и почели у близини моста да подижу привремене бараке за оставу алата (На Дрини ћуприја, Gralis-Korpus). Вратоломна шетња овога безумника Пецикозе *подсети-*

ла га је одједном на најраније детињство, (На Дрини ћуприја, Gralis-Korpus). Отац девојчин, иначе ћифтица ситан растом и духом, понашао се као човек који је, у лудилу, *одједном добио* наступ неке величине, јунаштва и жеље за мучеништвом (Проклета авлија, Gralis-Korpus).

НАЈЕДНОМ: [...] кад је могла да живи као и досад, само лепше, Мајра је *наједном показала* [...] отпор (Свадба, 157).

НАГЛО: *Ту је нагло зауставио* захукталог коња [...] (Травничка хроника, Gralis-Korpus). А затим се девојка, исто тако *нагло* и неразумљиво за њега, *изгубила* низ стрмину, пут зграде Конзулата (Травничка хроника, Gralis-Korpus).

НЕОЧЕКИВАНО: (...) и песма *стаде* нагло и *неочекивано* (Свадба, 164). И кад се једног дана мало дуже загледао у тај погнути врат, девојка *неочекивано подиже* главу, [...] (Травничка хроника, Gralis-Korpus). Долазак француске војске у Далмацију *примакнуо је неочекивано* тога Бунапарту из причања Босни и Травнику (Травничка хроника, Gralis-Korpus). Не улазећи ни за тренутак у оцену тих мисли и схватања која сачињавају светлију половину конзуловог живота, младић је *неочекивано*, оран и насмејан, *стао да рецитије* Боалоа (Травничка хроника, Gralis-Korpus). Међутим, кад му је било четрнаест година, дечак је одједном окренуо леђа Реду, изневерио све наде оцаца језуита и *неочекивано се приклонио* војничком позиву (Травничка хроника, Gralis-Korpus). *Неочекивано је наводио* цитате из класика, и то редовно мање позната места, увек у некој смелој вези и новом осветљењу (Травничка хроника, Gralis-Korpus). Мислио је на старог и поремећеног лекара и на његову живу и неразговетну мисао, и настојао да се снађе и разабере у својим сопственим мислима које *су се неочекивано јављале* и међу собом укрштале (Травничка хроника, Gralis-Korpus).

7.1.2. непланирано појављивање, уп. пр. с прилозима *неочекивано, непредвиђено*:

НЕОЧЕКИВАНО: Био је збуњен, али горд што овако *неочекивано*, у овом чудном друштву, мора да узме на себе свој део дужности [...] (Травничка хроника, Gralis-Korpus). Почетак марта месеца, изузетно топао и сув, личио је на крај априла и *погодавао неочекивано* јахачима из конзулата (Травничка хроника, Gralis-Korpus). Ситуације су се стварале случајно, из једног поклича или из младићких шала, текле *непредвиђено* и *завршавале неочекивано* [...] (Травничка хроника, Gralis-Korpus). *Радио је* увек *неочекивано*, као по неком надахнућу (Проклета авлија, Gralis-Korpus).

НЕПРЕДВИЂЕНО: Ситуације су се стварале случајно, из једног поклича или из младићких шала, *текле непредвиђено* и завршавале *неочекивано* [...] (Травничка хроника, Gralis-Korpus).

У оба случаја могући су сви релевантни граматички параметри, како перфективна тако и имперфективна предикација, ретко аорист, чешће перфективни презент, уобичајено перфекат. У случају имперфективних

глагола најчешће се појављује глаголска ситуација типа активност, а у случају перфективних глагола глаголска ситуација остварење (непунктуални перфективни глагол), али и достигнуће (пунктуални перфективни глагол).

7.2. Изненадно појављивање испољено као објективно неочекивано појављивање: 'без најаве / наговештаја – напрасно' у већини случајева остварује се у синтаксичко-семантичком контексту с перфективним пунктуалним глаголом, дакле имплицира се трајање (–), а глаголском радњом се најчешће реферишу појаве из домена природних процеса или шире појаве на које човек нема утицаја. Уп. пр. с прилозима *изненада*, *нагло*, *неочекивано*:

ИЗНЕНАДА: Тих дана *изненада се разболело* дете конзула Давила (Травничка хроника, Gralis-Korpus). Још преклане, кад је породица Давил онако *изненада изгубила* дете, у свима кућама, без разлике, знале су се све појединости те несреће и све су породице узимале у њој живог учешћа (Травничка хроника, Gralis-Korpus). На неколико дана пред његов полазак у прогонство, *изненада је умро*, како се каже: од срчане капи, Тахир-бег, бивши везиров тефтедар (Травничка хроника, Gralis-Korpus).

НАГЛО: Прошао је много света, као војник и као валија, а кад је постављен за везира у Травнику, *умро је нагло* у најлепшим годинама и сахрањен овде (Травничка хроника, Gralis-Korpus). Тада је *нагло* и неочекивано *умро* стари Крцалија (Травничка хроника, Gralis-Korpus). Види правилан и чврст рукопис једног од својих најбољих другова Жана Вилнева (Villeneuve), који је лане *нагло умро*, на лађи, на домак Неапоља (Травничка хроника, Gralis-Korpus).

НЕОЧЕКИВАНО: Тада је нагло и *неочекивано умро* стари Крцалија (Травничка хроника, Gralis-Korpus). [...] и *јавља* ми се нередовно и *неочекивано*, [...] (Јелена, жена које нема, 1, 263).

О објективно неочекиваном појављивању радило би се и у примерима у којима говорник / наратор примећује упадљиву промену географског терена. Уп. пр. с прилозима *нагло*, *одједном*:

НАГЛО: Истркујући се тако свако за себе, младић и жена се у једном тренутку сусретоше *на крају равног пута*, на оном месту где он *нагло закреће* и постаје каменит и излокан (Травничка хроника, Gralis-Korpus).

ОДЈЕДНОМ: Али *ту се планине одједном размичу* у неправилан амфитеатар чији промер на најширем месту није већи од петнаестак километара ваздушне линије (На Дрини ћуприја, Gralis-Korpus).

На крају се могу вратити питању семантичког статуса детерминатора исказаног у форми наведених прилога: дакле, да ли се овде уопште ради о

темпоралном детерминатору или, можда, о детерминатору неког другог типа, тј. да ли ове структуре припадају темпоралном семантичком пољу? Иако је, чини ми се, сасвим јасно из предочене анализе да је овде у питању дифузна семантика, те да одређени граматичко-семантички параметри могу само делимично индицирати значење испољено у првом семантичком плану, и притом не у свим случајевима с једнаким степеном поузданости – а уз то ваља додати да у систему упитних речи за структурирање интерогативних парадигматских синтаксичко-семантичких облика нема одговарајуће лексичко-морфолошке јединице за значење овога типа – ипак сматрам да се може рећи да ове структуре у већини овде поменутих случајева (они под 1, 2, 3, 5, 6 и 7.2) недвосмислено припадају темпоралном семантичком пољу, тј. да се у њима остварује темпорални детерминатор. Притом би случајеви 2, 3, и 5 могли бити подведени под темпоралну квантификацију типа брзина одвијања у времену. Случајеви 1 и 7.2 упућују, у овом тренутку, на потребу отварања новог кластера у структури семантичког поља релативне темпоралне детерминације (будући да је оно до сада, сагласно стању у сентенцијалним структурама, сматрано додатним обележјем које само прати друге кластере), али је још увек у разматрању место тога кластера у до сада установљеном семантичком систему. Случајеви наведени под тачком 7.1, и то 7.1.1 и 7.1.2 могли би се, по свој прилици, разматрати у оквиру темпоралног, али и модалног семантичког поља, а случај под тачком 4 упућује можда пре на квалификативно семантичко поље него на темпорално.

ИЗВОРИ

- АНДРИЋ, Иво. Сабрана дела. Књиге I–X. Београд [III, заједничко издање: Просвета Београд, Младост Загреб, Свјетлост Сарајево, Државна zaloжба Словеније Љубљана. Приредили: Мухарем Первић и Петар Џацић], 1967.
- GRALIS-KORPUS. http://www.gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/korporarium/gralis_korpus.html.

ЛИТЕРАТУРА

- АНТОНИЋ, Ивана. *Синтакса и семантика надежа*. У: ПИПЕР, Предраг; АНТОНИЋ, Ивана; РУЖИЋ, Владислава; ПОПОВИЋ, Људмила; ТАНАСИЋ, Срето; ТОШОВИЋ, Бранко. *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*. У редакцији Милке Ивић. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005: 119–300.

- АНТОНИЋ, Ивана. Темпорална детерминација номиналном формом у акузативу у стандардном српском језику. Пипер, Предраг (Ур.). *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ [Одељење језика и књижевности, Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, Књига 1], 2006: 47–70.
- АНТОНИЋ, Ивана. Темпорална детерминација номиналном формом у инструменталу у стандардном српском језику. *Slavia Meridionalis, Studia Linguistica, Slavica et Balcanica* 6 (2006a): 91–105 [Warszawa: Instytut slawistyki Polskiej akademii nauk].
- АНТОНИЋ, Ивана. Релативна темпорална детерминација у Андрићевим приповеткама из Аустроугарског периода. Тошовић, Бранко (Hg./Ur.). *Die k. u. k. Periode in Leben und Schaffen von Ivo Andrić (1892–1922) / Austrougarski period u životu i djelu Iva Andrića (1892–1922)*. Andrić-Initiative 4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011: 455–472.
- АНТОНИЋ, Ивана. Номинална релативна темпорална детерминација у Андрићевим приповеткама из периода 1925–1941. Тошовић, Бранко (Hg./Ur.) *Ivo Andrić – Literat und Diplomat im Schatten zweier Weltkriege (1925–1941) / Ivo Andrić – književnik i diplomata u sjeni dvaju svjetskih ratova (1925–1941)*. Andrić-Initiative [Ivo Andrić im europäischen Kontext] 5 / Andrić – inicijative [Ivo Andrić u evropskom kontekstu]. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2012: 413–448.
- АНТОНИЋ, Ивана. Синтаксичко-семантичка формализација релативног времена у језику Меше Селимовића. Делић, Лидија (Ур.). *Аспекти времена у књижевности*. Зборник радова. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2012a: 81–115.
- АНТОНИЋ, Ивана. Адвербијална темпорална детерминација у Андрићевом роману На Дрини ћуприја. Тошовић, Бранко (Hg./Ur.). *Andrićeva ćuprija / Adrićs Brücke*. Andrić-Initiative 6. Грац – Београд – Бањалука: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige, 2013: 695–713.
- АНТОНИЋ, Ивана. Прилошка темпорална квантификација у Андрићевој Травничкој хроници. Бранко Тошовић (Hg./ur.). *Andrićeva Hronika / Adrićs Chronik*. Andrić-Initiative 7. Graz – Beograd – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige – nmlibris, 2014: 675–690.
- АНТОНИЋ, Ивана. Прилошка темпорална фреквенција у Андрићевој Проклетој авлији. Тошовић, Бранко (Hg./Ur.). *7. međunarodni simpozijum: Der verdammte Hof / Prokleta avlija / Проклета авлија*. Andrić-Initiative 8. Graz – Beograd – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige – nmlibris. 2015: у штампи.

- ANTONIĆ, Ivana. *Vremenska rečenica u standardnom srpskom jeziku*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, oktobar 1995: i-iii + 398 (odbranjena aprila 1996).
- ANTONIĆ, Ivana. *Vremenska rečenica*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001.
- ANTONIĆ, Ivana. Temporalna determinacija nominalnom formom u genitivu u standardnom srpskom jeziku. *Slavia Meridionalis, Studia Linguistica, Slavica et Balcanica* 4 (2004): 65–80 [Warszawa: Instytut slawistyki Polskiej akademii nauk].
- BRINTON, Laurel. *The Development of English Aspectual Systems*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- COMRIE, Bernard. *Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
- NOVAKOV, Predrag. *Glagolski vid i tip glagolske situacije u engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Futura publikacije, 2005.
- THE LANGUAGE OF TIME – A READER*. Ed. by Inderjeet Mani, James Pustejovsky, Robert Gaizauskas. Oxford University Press, 2005.
- VENDLER, Zeno. Verbs and Times. *The Philosophical Review*, LXVI (1957): 143–160.
- VENDLER, Zeno. *Linguistics in Philosophy*. Ithaca: Cornell University Press, 1967.

IVANA ANTONIĆ

THE ADVERBIAL LEXEMES AS THE INDICATORS OF THE MEANING OF SUDDEN APPEARANCE IN TIME

Summary

The topic of this paper is the adverbial lexemes as the indicators of the meaning of sudden appearance in time: *изненада* (*abruptly, suddenly*), *одједном* (*at once, suddenly*), *одједанпут, наједанпут* (*all at once*), *наједном* (*at once, suddenly*), *одједаред* (*all at once*), *нагло* (*abruptly, hastily*), *неочекивано* (*suddenly, unexpectedly, unanticipated*), *непредвиђено* (*unforeseen*), *напрасно* (*all of a sudden*). The author considers the syntactic-semantic conditions which exist in one-predicative structures with the above mentioned lexemes as the determiner of the sentence predication, i.e. the next grammatical parameters: verbal aspect / aspect of the sentence predication – perfectiveness : imperfectiveness, tense with regard to the feature dynamic (+) : dynamic (–), and verb situation with regard to the type – activity : state : accomplishment : achievement. The working corpus is formed on the bases of the narrative discourse of Ivo Andrić. The linguistic analysis shows the semantic diffuseness of these adverbial lexemes and

the author extracts a couple of separate semantic features as the components of the meaning of sudden appearance in time. The conclusion is that although none of the relevant grammatical parameters is responsible for the defined meaning, it is possible to speak of the grammatical parameters that are mainly present in the case of the meanings defined. At the end, the author revises the semantic status of the determiner exposed in the form of the focused adverbial lexemes, i.e. the adequacy of classification of its meaning in the temporal semantic field.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
iantonic@ff.uns.ac.rs

Миљивој Алановић

О КОМПЛЕМЕНТАРНОСТИ СИНТАГМАТСКИХ РЕЛАЦИЈА У РЕЧЕНИЦИ*

У раду се даје критички осврт на типологију синтагматских релација које се успостављају међу члановима просте реченице, с циљем да различите појавне типове валентности и рекције доведемо у функционалну везу, те у крајњем укажемо да се њима регулишу различити аспекти везе између регенса и депенденса. Желели смо да истакнемо да се кроз историју овог проблема – проблема рекције и валентности речи – може у различитим теоријским приступима уочити заједничка нит која у коначном води конституисању једне кохерентне теорије о валентности речи.

Кључне речи: теорија валентности, депенденцијална граматика, конституенција, депенденција, валентност, рекција.

1. НАЧЕЛА ТЕОРИЈЕ ВАЛЕНТНОСТИ

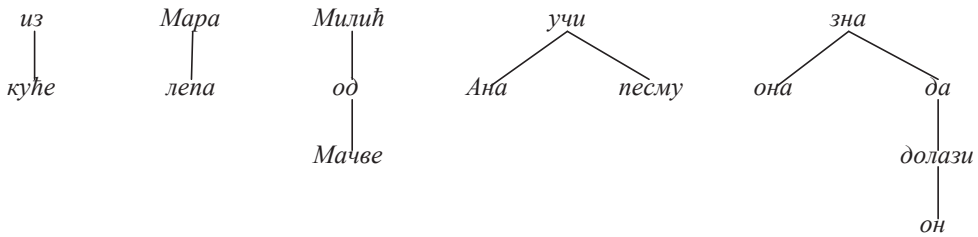
Теорија валентности је, упркос великом утицају генеративне граматике, до данас опстала као једна од доминантнијих лингвистичких теорија, што се може довести у везу са једноставношћу приступа, сведеним инвентаром симболичких јединица, те тежњом да се односи у реченици представе из синтагматске перспективе, а не путем трансформација и правила превођења дубинских структура у површинске итд. Једноставност се, међутим, не може узети као квалитет сам по себи ако се не одражава и на непосредну примену, пре свега у настави језика – матерњег, страног, другог итд., али и не само у њој. Уосталом, тежња ка поједностављивању правила описа језика и његове структуре представља, у неку руку, и историју развоја саме генеративне граматике, чија је последња фаза управо – минимализам.

---

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178004 под називом *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

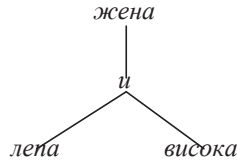
О(п)станак теорије валентности међу утицајнијим теоријама, мислим, може се довести у непосредну везу са идејом зависности, као идејом водиљом, која се показала као врло плодан и подесан модел описа најразличитијих типова језичких структура, али и са њеном прилагодљивошћу и способношћу укључивања начела и достигнућа других теорија – падежне граматике, теорије прототипа, концептуалне анализе итд., што је, у извесној мери, успоставило нове и проширило постојеће оквире теорије и појма валентности речи уопште. Зато се слободно може рећи да је способност 'занавања', или регенерације, основна одлика теорије валентности данас.

Теорија валентности је, добро је познато, настала или проистекла из депенденцијалне граматике, чији је оснивач Л. Тенијер (TESNIÈRE 1969), који је успео да утврди и формулше једно основно начело настанка конструкција, тј. синтагми, те простих и сложених реченица. Ово начело се заснива на следећем: свака конструкција има своју главу која је у функцији регенса, тј. носиоца валентности. Из овога следи да састав или структура саме конструкције зависе од – главе, тј. регенса, при чему су зависни чланови конструкције његови депенденси. На овај начин се кроз однос регенс – депенденс може представити структура како предлошко-падежних конструкција и синтагми, тако и просте и сложене реченице. Нпр.:

Међутим, иако се за основно начело функционисања конструкција може прихватити став да је присуство елемента Б (депенденса) условљено присуством елемента А (регенса), што и јесте основна схема депенденцијалног модела (ÄGEL 2000: 70), треба претпоставити да, на пример, однос између елемента Б и елемента Б', где су оба непосредни депенденси елемента А, није резултат непосредне зависности Б' од Б, што је случај са придевима у синтагми *лепа и висока жена*. Очито је да придеви *лепа* и *висока* јесу депенденси именице *жена*, која је синтагматски регенс, али и они сами чине синтагму чији су равноправни (напоредни) елементи. Еле-

менти Б и Б' су конституенти детерминативне синтагме, што се види и у следећем дијаграму.

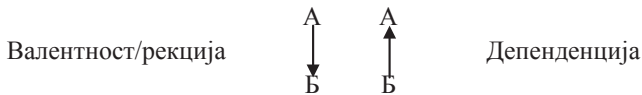
Све указује да депенденција, иако основни принцип унутрашњег устројства конструкција, није и једини синтагматски однос, већ је то и конституенција. Штавише, депенденција и конституенција су основни аспекти структурирања реченице, сматра К. Велке (WELKE 2011: 21). Иако је конституенција водећи принцип описа у генеративној и конструкционој граматици, ни теорија заснована на зависности једних речи од других не може је сасвим занемарити. Ипак, то не значи да конституенција представља алтернативни приступ у односу на депенденцију. Напротив, пре се може рећи да депенденција имплицитно укључује и конституенцију, док, гледано обротно, конституенција депенденцију – занемарује. Наиме, реченицу *Марко_А није_Б сок_В* можемо разумети као збир елемената А, Б и В, али и као конструкцију у којој елементи А и В зависе од елемента Б. Нпр.:

Депенденција (као вертикална или хијерархијска раван), видимо, даје увид у унутрашњу организацију, профил конструкција, док конституенција (као хоризонтална, синтагматска раван) пружа информацију о томе који елементи улазе у њихов састав. И ништа више. Ипак, и депенденција нам омогућује да одредимо границе међу конституентима и њихов састав, захваљујући томе што је реч о бинарној релацији (посматрано 'одоздо'), по којој А и В зависе од Б, док А не зависи од В нити В зависи од А. Једноставније речено, регенс може имати више депенденаса, али сваки депенденс има само један регенс. То значи да регенс заједно са својим депенденсом/депендесима одређује границе какве конструкције, при чему просте конструкције улазе у састав оних сложених. Тако се реченица као најсложенија конструкција, али и не само она, може пирамидално

представити (тј. у облику депенденцијалног стабла), при чему се на врху ове хијерархијски устројене структуре налази само једна реч – финитни глагол.

Како је депенденаса у некој простој конструкцији више а регенс је само један, кључно питање у теорији валентности постало је одређивање својстава и способности регенса да организује своје непосредно окружење. Будући да депенденција подразумева перспективу ‘одоздо – нагоре’, тј. од депенденса ка регенсу, за пројекционе способности регенса су се релативно рано усталила два термина – валентност и рекција, који се заснивају на перспективи ‘одозго – надоле’, тј. од регенса ка депенденсу, и у чијој основи лежи иста идеја, коју В. Агел дефинише као ‘А контролише Б’ (ÄGEL 2000: 74). Како за депенденцију важи правило ‘Б је контролисано од А’, за њу се оправдано каже да представља рекцијски конверзив, тј. *Rektionskonverse* (ÄGEL 2000: 73).

2. ВАЛЕНТНОСТ И РЕКЦИЈА

Појмови рекције и валентности у теорији валентности, већ према школи, различито се одређују. Тако У. Енгел и П. Мразовић рекцију дефинишу као општу способност неког елемента да за себе веже други елемент, док под валентношћу подразумевају супкласно специфичну рекцијску способност неке врсте речи (МРАЗОВИЋ 2009: 38; ENGEL 2009: 71). Сасвим супротно, Г. Хелбиг рекцију дефинише као способност речи да преодреди специфичан морфолошки облик своје допуне, док под валентношћу сматра способност неке речи да отвори одређени број празних места, која морају или могу бити попуњена (HELBIG – BUSCH 1996: 28, 249). Последњи став се сасвим уобичајио и у србистичкој традицији (РУЖИЋ 2005: 517, 537), те стога у раду полазимо од тога да је валентност општа способност управљања, док се рекција узима као специфичан израз те способности, о чему ћемо детаљније у наставку.

2.1. ВАЛЕНТНОСТ. Перспектива ‘одозго – надоле’, тј. од регенса ка депенденсу, кључна је за разумевање идеје о валентности речи. Валентност се, у најкраћем, може одредити као способност једне речи да за себе веже другу реч или друге речи, или тачније, као способност преодређивања

и селекције контекстуалних партнера. Будући да је теорија валентности у основи вербоцентрични модел описа реченичне структуре, бројна теоријска начела су заснована и проистекла управо из односа финитног глагола и других од њега зависних реченичних чланова. Л. Тенијер глагол пореди са атомом за који се морају или могу везати други елементи реченице (TESNIÈRE 1969: 12). Тако је глагол, у ствари, реченични регенс коме су подређени сви остали чланови реченице, које Тенијер разврстава у две класе – актанте и сирконстанте, којима одговара данас већ традиционална подела депенденаса на допуне и додатке. Међутим, постављање финитног глагола на позицију главе, или управног члана реченице, није произвољно, већ се у најкраћем може свести на следеће:

- (а) тек структура са финитним глаголом има статус реченице;
- (б) леву валентност глагол добија тек када је у финитном облику;
- (в) број, форма и значење зависних чланова реченице усклађени су са обележјима (обличким и значењским) финитног глагола;
- (г) финитни глагол предвиђа ограничен број и форму својих допуна;
- (д) финитни глагол не предвиђа број и форму својих додатака, али они са њим стоје у односу семантичке компатибилности.

Ако се осврнемо на ових неколико начела, не можемо а да не приметимо неке доминантне принципе на којима почивају, а то су форма и број глаголских complemenata (како се иначе обједињено називају допуне и додаци [WELKE 1988: 22]).

Критичари формалнограматичког приступа реченици депенденцијалистима обично замерају премало интереса за значење, али се уместо одговора може рећи и ово: форма је израз одређеног значења, или садржаја, а сваку форму чини одређени број конститутивних елемената. У каквој су онда вези број и форма глаголских complemenata и значење реченице? Још је Ч. Филмор у својој падежној граматичкој управи за глагол везао способност да скицира целу једну сцену (FILLMORE 1968: 30), тј. какво стање ствари или дешавање у коме постоји одређен број учесника који делују у одговарајућим околностима. Овакву улогу глагола не занемарују ни у генеративној, когнитивној, функционалној или конструкционој граматичкој, она је, међутим, само у теорији валентности постала кључно теоријско начело и принцип функционисања реченице.

Иако је глаголско значење у теорији валентности наизглед ‘у другом плану’, оно се никада не губи из вида јер се објашњава преко синтагмат-

ских веза глагола у реченици. Тако је, на пример, у прототипичном смислу довољно да глаголи стања за себе вежу само један комплемент – субјекат, који означава носиоца датог стања (нпр. *Мара расте*), копулативни глаголи се пак морају појавити у конструкцији са два комплемента – субјектом и предикативом, јер означавају везу, трајну или привремену, каквог својства и одређеног појма, тј. бића, ствари или појаве, као његовог носиоца (нпр. *Марко је висок*), глаголи давања и говорења уводе три комплемента са различитим ситуационим учешћем и улогама, а то су давалац предметног објекта или информације, предметни објекат или информација и прималац предметног објекта или информације (нпр. *Марко је Ани дао књигу*; *Марко је Ани испричао виц*). Овакви, у основи поједностављени, схематски прикази ситуација илуструју да се тек помоћу глагола ствара слика о каквом стању ствари у свету, те да би без њега њена реконструкција била тешка, чак немогућа. Поменути модели, међутим, не могу се узети као окамењени реченични обрасци у којима се одређене класе глагола морају увек појавити, већ само као прототипичне структурне шеме, са, у зависности од контекста, варијабилним бројем лексикализованих (или ‘површинских’) елемената.

Видимо, дакле, да се појам валентности непосредно може довести у везу са бројем, формом и значењем глаголских комплемената (не само допуна већ и додатака), при чему форма у великој мери одређује функционалну дистрибуцију језичких јединица, чије значење произилази из лексичке селекције и остварених денотативних улога у конкретном ситуационом контексту. Осим тога, под одређеним условима иначе обавезне јединице се могу изоставити, те бити лексички ‘невидљиве’. Ако се све поменуто има у виду, валентност речи се испољава на различитим језичким нивоима, али и на комуникативно-прагматичком плану, те је стога оправдано говорити о различитим видовима валентности, а то су:

- (а) квантитативна и квалитативна валентност;
- (б) обавезна и факултативна валентност;
- (в) синтаксичка, семантичка и прагматичка валентност;
- (г) лева и десна валентност;
- (д) микровалентност и макровалентност.

2.1.1. КВАНТИТАТИВНА И КВАЛИТАТИВНА ВАЛЕНТНОСТ. У почетним фазама развоја теорије валентности сам појам валентности речи се

ограничавао на број допуна укључених у реченицу, док додаци као факултативни елементи реченице нису сматрани резултатом валентности регенса (WELKE 1988: 19). До данас се овај став променио, а концепт валентности је проширен и на додатке. Ово је тим више оправдано што и начелно факултативни елементи стоје у односу семантичке компатибилности са регенсом. Тако је неприхватљива реченица **Она седи споро* или **Разболео се намерно* итд., јер додаци *споро* и *намерно* идентификују својства радње која јој нису инхерентна.

Квантитативна и квалитативна валентност регулишу два основна параметра на основу којих се могу утврдити валентни потенцијал регенса те статус депенденса. Наиме, квантитативна валентност се тиче укупног броја комплемената које неки регенс као носилац валентности може или мора да веже за себе. Тако, на пример, глагол *гледати* у реченици *Ана с радошћу сваки дан код куће гледа са Бебом филмове* има шест комплемената. Ипак, у датом се броју комплемената идвајају две класе или групе депенденаса, управо у зависности од тога да ли само могу или пак морају да се појаве у поменутој реченици. Тако се за оне комплементе који се морају појавити усталио термин допуна, а за оне који само могу додатак. Стога са аспекта предвидивости броја потребних допуна и могућих додатака, у начелу важи следеће правило: број допуна је унапред познат, док се то не односи на додатке који су факултативни и подложни мултипликацији.

Када је пак реч о сталности форме, неки од поменутих комплемената се лако могу супституисати значењски сродним прилозима, типа *свакодневно* (← сваки дан), *ту* (← код куће), *радосно* (← с радошћу) итд., што илуструје да су квалитативна, тј. обличка својства субјекта и објекта предетерминисана типом регенса (тј. његовом категоријалном или лексичкосемантичком припадношћу), док то не важи и за адвербијале. Осим тога, квалитативна својства депенденаса у значајној мери одређују њихов валентни статус, при чему је формална предоређеност својствена једино допунама. Додаци, с друге стране, имају, мање-више, слободну форму.

Треба на крају још истаћи и то да квантитативна и квалитативна валентност не почивају на апсолутној задатости која не уважава вербалну поливалентност и ограничену варијабилност комплемената. Тако, иако су глаголи давања у начелу тривалентни, то не искључује могућност да уведу још један додатни објекат: *дати некоме нешто за некога*, при чему је четворовалентни модел резултат ширења базичне валентности глагола (Ала-

новић 2011: 332). С друге стране, неки глаголи допуштају регуларну алтернацију више напоредних падежних облика на објекатским позицијама: *узети некоме/од некога, купити некоме/за некога* итд. Међутим, не сме се стварати утисак да је број и облик допуна неодређен и непредвидив, јер су и поменуте варијације строго контролисане и, што је најважније, врло ограниченог домета, како по броју могућих додатних објеката тако и у погледу њиховога облика.

Када је пак реч о додацима, иако за њих у начелу важи да су факултативни чланови реченице, у неким примерима је њихова предвидивост, семантичка али не и формалнограматичка, врло висока (нпр. просторни адвербијали: *Налазимо се поред реке/на мосту/у руднику/пред школом*), што их приближава допунама. Сличност поменутих додатака са допунама почива на њиховој синтаксичкој и семантичкој обавезности, што је многе ауторе нагнало да их сврстају међу допуне (СТАНОЈЧИЋ и др. 1988: 225; ENGEL 2009: 145–147; MRAZOVIĆ 2009: 532).

2.1.2. ОБАВЕЗНА И ФАКУЛАТИВНА ВАЛЕНТНОСТ. Када смо у претходном параграфу поменули разлику између броја комплемената који се могу или морају реализовати у реченици, или каквој другој конструкцији, тада смо имали на уму разлику коју регулише обавезна и факултативна валентност регенса.

Иако неки аутори овај појам, рекли бисмо – непрецизно, користе да би указали на разлику између испуствивих и неиспуствивих допуна (WELKE 1988: 22), под обавезном валентношћу у овом раду мислимо на оптималан број комплемената потребан да се све обавезне партиципантске улоге лексички укључе у реченицу. Факултативна валентност пак регулише разлику између оптималног и максималног броја комплемената укључених у реченицу. Тако, на пример, у реченицама типа *Марко једе* и *Ана једе чварке* не постоји никаква разлика у броју обавезних партиципантских улога, које се у оба примера свде на две, јер се радња ‘јести’ не може реализовати без појма који једе и без појма који се једе. То значи да изостанак објекта у првом примеру није резултат факултативне валентности већ прагматокумникативних околности у којима се одвија комуникација. Обавезну валентност регенса, видимо, углавном задовољавају допуне – субјекат и објекти. Ако, међутим, прву реченицу проширимо адвербијалима типа *радо, сваки дан* и *код баке*, добијамо реченицу *Марко радо једе сваки дан код баке* у којој није повећан број партиципантских улога, већ број факултативних

елемената околносног карактера, чије присуство регулише факултативна валентност регенса. Да, међутим, околносни додаци не морају бити факултативни већ обавезни елементи реченице, доказују примери типа *Књига стаје сто динара* итд. Као што видимо, обавезна валентност, у основи, предвиђа синтаксичку обавезност комплемената, док је она факултативна искључује. Треба, међутим, додати да обавезност и факултативност представљају само оријентационе вредности мерне скале на којој није увек лако пронаћи границу између допуна и додатака, те обавезних и факултативних допуна. Нпр.: *Излазим из куће/са састанка/на улицу; Дајем часове математике; Средњошколцима дајем часове математике* итд.

2.1.3. СИНТАКСИЧКА, СЕМАНТИЧКА И ПРАГМАТИЧКА ВАЛЕНТНОСТ. Концепт синтаксичке валентности претпоставља одређивање функционалних (синтаксичких и валентних) обележја обавезних комплемената, што се у крајњем своди на одређивање њиховог синтаксичког и нарочито валенцијског статуса (HELBIG 1992: 9). Стога, како бисмо формулисали основни или базични модел у ком се појављује неки носилац валентности, пре свега се руководимо његовом синтаксичком валентношћу. Синтаксичка валентност произилази из квантитативне и квалитативне валентности, с једне стране, те обавезне валентности, с друге, те, у најужем смислу, предвиђа утврђивање тачног броја обавезних комплемената – са унапред предвиђеном формом (нпр. субјеката и објеката као допуна) или са променљивом формом (нпр. адвербијала као обавезних додатака), који чине основни граматички модел у ком се појављује одређени носилац валентности. Синтаксичку валентност регенса, међутим, не одређујемо само помоћу параметара броја и облика, као и обавезности присуства његових депенденаса, већ и помоћу параметара синтаксичке функције и валентног статуса који имају. Једноставно говорећи, синтаксичка валентност регулише функционалну везу између регенса и депенденса, а њу одражавају синтаксичке категорије као што су субјекат, објекат, атрибут или адвербијал, или пак чисто валенцијске као што су допуна и додатак.

Сам концепт валентности је проширен у последњим деценијама двадесетог века, тако да се поред синтаксичке говори и о семантичкој и прагматичкој валентности (HELBIG 1992: 3). Наиме, Г. Хелбиг полази од става да су глаголски комплементи резултат лексикализације и граматикализације дубинских семантичких падежа и да представљају експоненте неког од аргумената логичког предиката (HELBIG 1992: 14). Очито је овај

приступ настао под утицајем падежне граматике, али је и израз става да потпун опис реченице не може искључити лексичкосемантичку компатибилност између регенса и депенденса. Управо избор одговарајућег контекстуалног партнера а искључивање неких других, по Хелбигу (HELBIG 1992: 8), представља семантичку валентност, која произилази из компатибилности или инкомпатибилности значењских обележја регенса и депенденса. Тако, сматра даље Хелбиг, није никакво чудо што највећи број глагола давања захтева три допуне и то са значењем агенса, пацијенса и адресата, при чему агенс и адресат имају обележје [аниматност +] а пацијенс [аниматност –]: *Марко је Ани дао књигу*.

У најновије време се, након интеграције семантичке валентности у синтаксичку валентност, развија валентни приступ који се подређује комуникативној или прагматичкој матрици саопштења (HELBIG 1992; ÄGEL 2000). Прагматичка валентност треба да се схвати као комуникативно ситуирање синтаксичко-семантичке валентности. У зависности од комуникативне ситуације могу се изоставити и обавезни аргументи, што се често среће у дијалогској форми приликом смене реплика (*Јеси ли купио све? – Купио сам.*). Ови и слични случајеви су регулисани прагматичким аспектом саопштења, при чему се у синтаксичку и семантичку валентност не задире. Управо је зато тест испуствости, некада кључан за одређивање валентног статуса комплемената, далеко плодотворнији у идентификацији комуникативне перспективе саопштења, јер би се у супротном његовом доследном применом, нпр. у словенским језицима, довео у питање и статус субјекта као допуне, будући да је лако испуствив, нпр. *Учи и спава*.

2.1.4. ЛЕВА И ДЕСНА ВАЛЕНТНОСТ. Појмови леве и десне валентности резултат су вербоцентричне теоријске перспективе у разматрању SVO језика, у којима се неки елементи реченице обавезно распоређују пре финитног глагола а неки иза њега. То је случај са језицима са фиксним редом речи, какав имају германски, романски и др. језици (нпр. *I love my mother; Ich liebe meine Mutter; J'aime ma mère*). Као што видимо, концептима леве и десне валентности настоји се утврдити формацијско место неког реченичног члана у односу на регенс, при чему се, с обзиром на линеарни поредак речи, примењују само две релације – 'испред регенса' и 'иза регенса'.

Чини се да о левој и десној валентности нема много смисла говорити када се разматра састав синтагми – именичких, придевских или прилошких, где је регенс углавном препонован у односу на депенденс (нпр. *комад*

хлеба, спреман на све, мало стрпљења), мада и за то постоје изузеци (нпр. *моја књига, та девојка, очев капут*), што доказује да се оба линеарна низа могу отворити и у именичким синтагмама (нпр. *моја рођака са села*).

Концепт леве и десне валентности сликовито илуструје да је финитини глагол и у погледу своје позиције средиште реченице, коме претходи субјекат, док се остали чланови реченице распоређују иза њега. На сличан начин и структура именичких синтагми са детерминативима указује да леву именичку валентност заузимају егзофорични елементи – показне и присвојне заменице и сл. Наравно, словенски језици нису типичан пример за доследно поштовање поретка реченичних чланова по SVO моделу, што је регулисано комуникативном перспективом реченице. То, међутим, не значи да, нпр. у српском језику, прототипично место субјекта није испред финитног глагола, он га само може (лако) уступити неком другом тематизованом елементу реченице (нпр. *Сутра сам ја на реду*), што у основи чини разлику између необележеног и обележеног реда речи (нпр. *Ја сам сутра на реду; Сутра сам ја на реду; На реду сам сутра ја*).

2.1.5. МАКРОВАЛЕНТНОСТ И МИКРОВАЛЕНТНОСТ. У досадашњим истраживањима на пољу теорије валентности испитивана су својства ‘целих’ речи, или основних лексемских облика, и њихово понашање у одговарајућем синтагматском окружењу. Баш због тога су нека валентна својства остала, не може се рећи непримећена, али неадекватно објашњена јер се нису непосредно тицала друге речи или другог значења речи, већ само другог облика исте речи (ENGEL 2012: 12). Зато је уведен појам микрoвалентности који се тиче валентног потенцијала морфема – деривационих и граматичких.

Ако, на пример, узмемо придеве, знамо да се поредбена конструкција *од* + генитив може појавити тек када је придев у компаративу или суперлативу (нпр. *Гриз је лепши од сутлијаша*). На сличан начин се може објаснити и место субјекта у реченици који се у њу може увести само када глагол добије лични наставак (нпр. **Ја радити* и *Ја радим*).

Последњи примери илуструју да специфични облик испољавања валентности реч не дугује само лексичкој основи, већ одређеном морфемском саставу. Макрoвалентност се, дакле, тиче лексемског а микрoвалентност сублексемског плана речи у управљању непосредним синтагматским окружењем, што значи да само неки од парадигматских облика речи показује специфична валентна својства (ÄGEL 2000: 220; WELKE 2011: 122).

Понекад, међутим, то могу бити и пратећи, партикулски елементи, као што је негација глагола у словенским језицима која захтева конверзију акузатива генитивом, нпр. рус. *Нет входа; Не вижу зла* итд.

Микровалентна својства могу условити потпуну реконфигурацију основног модела валентности, нпр. када је глагол у пасиву, што се превасходно испољава у виду уклањања директног објекта и могуће појаве агентивних допуна у реченици (нпр. *Они су напустили град* и *Град је напуштен од њих*).

2.2. РЕКЦИЈА. За рекцију се може слободно рећи да на најбољи начин илуструје идеју о валентности речи, или прецизније, о способности неке речи да управља својствима других речи у свом непосредном окружењу. Напред је речено да се у теорији валентности појмови рекције и валентности различито дефинишу, али је сваком од поменутих приступа заједничко да их постављају у хијерархијски однос. У овоме раду прихватамо начела Лајпцишке школе где се рекција одређује као способност регенса да предодреди, тј. предетерминише морфосинтаксички лик депенденса, те томе следствено и његову синтаксичку функцију (ÅGEL 2000: 48). На тај начин схваћена, рекција је само специфичан вид испољавања валентне способности речи. Када пак говоримо о валентним специфичностима, имамо на уму квалитативна својства регираних синтаксичких јединица. Међутим, због природе односа између регенса и депенденса, могуће је, али и оправдано, говорити о различитим видовима или облицима рекције, те се стога углавном говори о категоријалној и лексичкој, с једне стране, те о јакој и слабој рекцији, с друге. Док се појмовима категоријалне и лексичке рекције настоје истаћи рекцијске особености читавих класа речи, дотле се јака и слаба рекција тичу предвидивости и стабилности форме депенденса/депенденаса.

2.2.1. КАТЕГОРИЈАЛНА РЕКЦИЈА. Под појмом категоријалне рекције се мисли на рекцијски потенцијал заједнички за читаву једну класу или поткласу речи (EISENBERG 1986: 53). Типичан пример категоријалне рекције јесте форма и статус реченичног субјекта. Наиме, сваки лични глагол који отвара место номиналном субјекту може га везати за себе само ако је овај у номинативу (нпр. *Дува јак ветар* према *Дувало је јако целе ноћи*). Исто тако, начелно је правило да девербативне именице у српском језику као своју допуну регирају генитив, који се одређује или као субје-

катски или као објекатски (нпр. *образложење министра/закона*), што је такође пример категоријалне рекције.

2.2.2. ЛЕКСИЧКА РЕКЦИЈА. Лексичка рекција се, у најкраћем, може одредити као појединачна, лексички специфична рекцијска способност (EISENBERG 1986: 53), која омогућује да се једна реч или нека скупина речи дистанцира од других чланова дате класе или поткласе речи. Тако, на пример, глаголе говорења одликује то што начелно омогућују увођење две објекатске допуне, једне у слободном дативу и друге у слободном акузативу (*некоме нешто рећи/јавити/саопштити/поручити/говорити* итд.), што их одваја од глагола кретања или перцепције, на пример, али и од других глагола говорења који, уз предлошки локатив, захтевају и социјативну допуну (*дебатовати/разговарати/расправљати с неким о нечему*). С друге стране, неке глаголске именице као своју допуну уводе датив (*помоћ пријатељу*), акузатив (*помисао на путовање*), инструментал (*свађа с комисијом*) или локатив (*дебата о закону*), што их разликује од оних које уводе генитив као израз категоријалне рекције. Осим тога, резултатом лексичке рекције се сматрају и разлике у рекцијској способности глагола и његових деривата, нпр. *сећати се кога/чега* према *сећање на кога/шта* итд.

2.2.3. ЈАКА РЕКЦИЈА. Јака рекција (рус. *сильное управление*) представља најчистији облик испољавања рекцијске способности регенса, што се непосредно одражава на апсолутну предвидивост и сталност морфолошке форме депенденса (ПЕШКОВСКИЙ 1956: 285–288). Типични депенденси уведени као резултат јаке рекције су објекти (нпр. *рећи некоме нешто о нечему*). Сталност форме депенденса, примећујемо, један је од важних начина да се његова функционална и валентна својства предвиде. Међутим, и концепт јаке рекције може бити донекле неутрализован ако позиције субјекта или директног објекта заузму прилошке синтагме, нпр. *Много студената је било на часу* и *Много сира је појео*, када као нерегулисана остају обличка али не и функционална својства депенденса.

2.2.4. СЛАБА РЕКЦИЈА. Под слабом рекцијом (рус. *слабое управление*) сматра се ограничена способност регенса да предодреди морфолошки облик свога депенденса. Ова особина се, с једне стране, одражава на непредвидивост форме али, с друге, и на релативну сталност значења депенденса (ПЕШКОВСКИЙ 1956: 285–288). Резултатом слабе рекције јављају се обавезни (предлошко-)падежни адвербијални детерминатори просторног, временско-квантификативног, начинског и др. типа (нпр.

Налазим се у центру, испред банке; Ова борба траје годинама; Понаша се попут детета). Исти се тип рекције може очитовати и на нивоу синтагме, посебно у примерима насталим као резултат номинализације (нпр. *понашање попут детета*). У свим примерима, видимо, као нерегулисана остају обличка својства депенденса, али не и она функционално-семантичка.

3. ЗАКЉУЧАК

Иако глаголи нису једине речи које испољавају валентну и рекцијску способност, многе своје налазе смо утемељили управо на примерима глаголске валентности и рекције. Ово није случајно, а довољно је да се присетимо општепознате чињенице да је реченица основна (али не и најмања) синтаксичка јединица чији је финитни глагол централни или језгрени члан, те да се главна начела теорије валентности заснивају управо на глаголској валентности.

Задатак овога рада, међутим, није био да се истакне посебност глагола, већ да се општи концепти валентности и рекције доведу у функционалну везу, или јединство, те да се, колико је то било могуће, јасније укаже на значењски опсег, те сличности и разлике међу поменутиим синтагматским категоријама. У овом раду смо прихватили и заступали став да је валентност општа способност речи да за себе веже одређени број, обавезних или факултативних елемената, у унапред одређеном или неодређеном облику, функцији или денотативној улози, док је рекција најтипичнији израз управљачке способности регенса, усмерене, пре свега, на формалнограматичка обележја депенденса. Само на овај начин, барем нам се тако учинило, могуће је методолошки доследно и, што је још важније, теоријски засновано користити се напоредо појмовима валентности и рекције без опасности од термилошког уједначавања и преплитања.

У раду смо се, између осталог, руководили и жељом да укажемо на различите традиције бављења овим теоријским питањем, али да се без обзира на све њих лако да уочити еволуција ставова и начела, која воде вишем степену кохерентности унутар теорије валентности.

Ипак, оно што нарочито желимо да истакнемо јесте применљивост теоријских начела депенденцијалне граматике и теорије валентности уопште у настави српског језика, али и у лингвистичким истраживањима усмереним на проучавање синтаксичке структуре реченице, како просте тако и зависне. Наиме, приступ заснован на зависности једних језичких

јединица од других у домаћој лингвистичкој пракси, треба истаћи, има дугу традицију, те баш зато увођење најрецентнијих достигнућа теорије валентности не би представљало никакав раскид са нашим научним наслеђем већ само нужну еволуцију већ усвојених теоријских начела, што би узвратно и србистику активно увело у савремене лингвистичке токове.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АЛАНОВИЋ, Миљивој. Каузативност – манипулативност: од концепта ка форми. Библиотека ТЕЗЕ Д. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 2011.
- РУЖИЋ, Владислава. Проста реченица као синтаксичка целина. П. Пипер и др. Синтакса савременог српског језика. Проста реченица. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 477–571.
- ПЕШКОВСКИЙ, А. М. Русский синтаксис в научном освещении. Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1956.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин, Љубомир Поповић, Стеван Мицић. Савремени српскохрватски језик и култура изражавања. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника, 1988.
- *
- ÀGEL, Vilmos. *Valenztheorie*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2000.
- EISENBERG, Peter. *Grundriss der deutschen Grammatik*. Stuttgart: Metzler, 1986.
- ENGEL, Ulrich. *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*. Berlin: ESV, 2009.
- ENGEL, Ulrich. Das Wort aufbrechen. В. Ружић, М. Алановић и Г. Штасни (Ур.). Валентност речи и израза: морфосинтаксички, семантички и прагматички аспекти. Нови Сад: Филозофски факултет, 2012, 11–24.
- FILLMORE, Charles. The Case for Case. Е. Bach, R. T. Harms (Eds). *Universals in Linguistic Theory*, 1968, 1–88.
- HELBIG, Gerhard. *Probleme der Valenz- und Kasustheorie*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1992.
- HELBIG, Gerhard, Joachim Buscha. *Leitfaden der deutschen Grammatik*. Leipzig: Langenscheidt, 1996.
- MRAZOVIĆ, Pavica. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
- TESNIÈRE, Lucien. *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Éditions Klincksieck, 1969.
- WELKE, Klaus M. *Einführung in die Valenz- und Kasustheorie*. Leipzig: Bibliographisches Institut, 1988.
- WELKE, Klaus. *Valenzgrammatik des Deutschen. Eine Einführung*. Berlin – New York: De Gruyter, 2011.

MILIVOJ ALANOVIĆ

KOMPLEMENTÄRBEZIEHUNG ZWISCHEN DEN SYNTAGMATISCHEN
RELATIONEN IM SATZ

Zusammenfassung

In der vorliegenden Arbeit haben wir versucht die wichtigsten syntagmatischen Relationen im Rahmen des einfachen Satzes im Zusammenhang zu bringen, indem wir die Beziehungen zwischen Konstituenz und Dependenz, einerseits, und Valenz und Rektion, andererseits, erläutert haben.

Wir haben den Standpunkt befolgt daß man unter Valenz die Fähigkeit eines Wortes die Zahl, Form, Bedeutung und Funktion anderer Wörter bestimmen zu können verstehen soll, wobei Rektion nur ein Aspekt der Valenz darstellt, und zwar die Fähigkeit des Regens die Form und Funktion seines Dependens bestimmen zu können. Darum haben wir die Beziehungen zwischen der quantitativen und qualitativen, der obligatorischen und fakultativen, der syntaktischen, semantischen und pragmatischen, der linken und rechten, und der mikro- und makrovalenz untersucht. Abgesehen von der Rektion, haben wir uns näher mit der kategorialen und lexikalischen, und der starken und schwachen Rektion beschäftigt.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
milivoj.alanovic@sbb.rs

НАДА АРСЕНИЈЕВИЋ

ГЛАГОЛИ СТРАХОВАЊА И ЊИХОВЕ ДОПУНЕ*

У раду су анализирани глаголи страховања у српском језику: *страховати*, *бојати се*, *плашити (се)*, пре свега са лингвистичког становишта, али укључујући и резултате психолошких истраживања емоционалног стања које заступају. Пажња је посвећена и граматичким и функционалним обележјима њихових допуна с обзиром на то да су оне индикатори актуализованог значења ових полисемантичних глагола.

Кључне речи: српски језик, синтакса, семантика глагола страховања, допуњавање

Не постоји ни једна сфера човековог деловања да није повезана с емоцијама. Оне образују основни мотивациони систем утичући у већој или мањој мери на когнитивне, менталне и друге структуре. Због тога је интересовање за емоционална стања и односе присутно у различитим доменима проучавања људске врсте – антрополошком, филозофском, психолошком, социолошком, па и лингвистичком. Под емоцијом се подразумева „Један од основних психичких доживљаја који представља карактеристично узбуђено стање организма изазвано неким емоционалним стимулусом или ситуацијом [...]. Јачина емоција може да варира од сасвим слабог интензитета извесног расположења па до снажних афеката и необузданих страсти.” (Речник психолошких појмова, емоције). Теоријска подела емоција на пријатне и непријатне заснована је на оцени емоционалног односа према стварности, тј. на човековој оцени ситуације као „добре” или „лоше” за њега. Видљиве промене у понашању изазване емоцијама, нарочито примарним – страхом, гневом, радошћу, жалошћу, углавном су наслеђене, готово универзалне, и имају важну комуникативну функцију. Напорима лингвиста код нас и у свету представљене су језичке и уопште комуникативне манифестације изражавања емоција – проучавано је експресивно функцио-

---

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* бр. 178004, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

нисање језичких јединица, одређена лексичка и синтаксичко-семантичка обележја, интонација, гестикулација и сл. (МИРИЋ 2007: 500).

Примарне емоције се развијају већ на раном узрасту и свака од њих завређује посебну пажњу. Као емоционално биће човек се непрестано суочава са различитим осећањима која каналише укључујући свој *ratio*. Међутим, понекад код негативно конотираних осећања, као што је *страх*, преовлађује афективно над рационалним расуђивањем, чије су последице, између осталог, уочљиве и на лингвистичком плану, пре свега у синтагматским односима емоционалних¹ глагола који лексикализују страх (тзв. *verba affectiva*) (ВСЕВОЛДОВА 2000: 92).

Будући да на граматичко-функционална обележја зависних чланова синтагматских језичких структура утиче првенствено семантика управног члана, у овом случају глагола страховања у српском језику, форма њихових допуна и семантичка припадност одређеној категорији зависиће од човековог тумачења те емоције као примарне семантичке компоненте. Психолошки гледано ови глаголи обележавају снажно негативно узбуђење које настаје услед опажања или очекивања стварне или замишљене опасности, или озбиљне претње пред којом је човек немоћан. Ипак, треба поменути да је страх двосмислен, јер поред негативне конотације, има и позитивне ефекте². „Инхерентан нашој природи, он представља важну заштиту, неку врсту јемства против опасности, неопходни рефлекс који организму омогућује да привремено умакне смрти. Без страха не би ни једна врста преживела.” (ДЕЛИМО 2003: 30). Оваква концепција стања страха језички је денотирана не само обликом *страховати* мотивисаним изворном лексемом *страх* већ и појавом повратног облика глагола *бојати се*, као „нашег медијума” (БЕЛИЋ 1999: 476), којим су замењени некадашњи облици глагола без морфеме *се* (**bojati*), и глаголом *плашити (се)* изведеним од придева *плах* са значењем ‘страшљив, бојажљив’ (СКОК 1971: 673, *plah*).

¹ У лингвистичкој литератури ови глаголи су различито термилошки обележени, као психолошки, осећајни, доживљајни, афективни (ЏАРАВАЊА 2011; ШТРБАЦ 2006; МИЛИЧЕВИЋ 2009).

² Страх је „један од најстаријих афеката који припада инстинкту заштите од опасности као првобитна биолошка алармантна реакција” (ЈЕРОТИЋ–РОРОВЋ 1984: 215). Страх од измицања подлоге и страх од изненадних јаких звукова су једини урођени страхови, а сви остали су повезани са одређеним периодом развоја и на њих утичу различити фактори – генетика, средина, интелигенција итд. (РЕЧНИК ПСИХОЛОШКИХ ПОЈМОВА, страх).

Семантички спецификовани као глаголи стања разликују се од глагола емоционалних односа које успостављају аниматни појмови са својом околином, а дата диференцијација³ може послужити као класификациони критериј у њиховој анализи (ШТРБАЦ 2006).

Историјска језичка истраживања показују развојни пут семантизације посматраних глаголских лексема, што у крајњем има пресудан утицај и на падежне облике допуна с којима се оне комбинују. Илуструјући фазичну природу значења управо глаголом *бојати се* везаним за прасловенски облик **bojati (se)*, Ј. Грковић-Мејдор (2013: 14–15) износи претпоставку неких истраживача о његовој корелацији са праиноевропским обликом **bheu-* ‘бити, постојати’ за означавање резултативног стања удаљености од извора страха да би се, временом, развило и значење осећања које га прати. Данас ти глаголи означавају емоцију која доживљавача, захваљујући његовој властитој процени ситуације, стварне или антиципиране, доводи у одређено психолошко стање – непријатно осећање узнемирености, угрожености, и беспомоћности са последицама које су неуролошке природе, праћене физичким манифестацијама – убрзаним радом срца, повећаним притиском, убрзаним дисањем, увећаним тонусом мишића (ЈЕРОТИЋ–РОРОВИЋ 1984: 215). Страх обично мобилизира енергију, а само у ретким случајевима има парализирајући ефекат⁴. О метафоризацији значења конкретног физичког чина у значење осећања⁵ сведочи и употреба типичних глагола стања, *дрхтати*, *трести се*,⁶ као емоционалних глагола синони-

³ За разлику од глагола емоционалних односа којима се обележава преношење емоције са носиоца на какав спољашњи предмет, глаголима емоционалних стања реферише се о постојању емоције која не мора бити усмерена ван самог носиоца (ШТРБАЦ 2006: 80–82).

⁴ Потврде за језичко испољавање ове чињенице наводи и Делимо (DELIMO 2003: 30) помињући мексичко племе у чијем језику се и данас чува израз за болест која је последица страха. За њих „Имати *espanto*” значи „оставити душу негде другде”.

⁵ „Как правило, в тех случаях, когда прямое объяснение какого-либо явления по той или иной причине невозможно, говорящий использует окольные пути: либо говорящий указывает на известную адресату ситуацию, в которой обычно возникает данное явление, либо он сравнивает это явление с похожим на него другим явлением, знакомым адресату.” (АПРЕСЯН 1993: 27).

⁶ Говорећи о развоју емоционалног значења у историјском развоју руског језика Гамајунова (ГАМАЈУНОВА 2001: 46–48) помиње резултате метонимијског преноса при којем се као мотиватори појављују узрок, стање и вањска манифестација емоције.

мичних глаголу *бојати се*⁷ (Ђосић 2008: 66), што показују и следећи примери:

И без заклетве Плевљак би веровао Абидагиној претњи, јер *је* и у сну *дрхтао* од његова гласа и погледа (Андрић, 30); У инат господи и Обреновићима, држао је он говоре у Скупштини, да су и бечке новине писале, *дрхтала је* влада од његовог штапа (Ђосић, 83); *Стресла се*: да није зора? (Ђосић, 72); Престо Обреновића *тресао се* пред њим (Ђосић, 142).

Чињеница да су основне поставке језичких тумачења лексикализације и семантизације глагола страховања садржане у дефиницији којом психолози емоционални статус експеријенсера описују не само као ментално већ и физичко стање и одговарајуће емоционално понашање (ТРЕВЈЕШАНИН 2008: емоције), потврђује комплементарност језичких и психолошких истраживања.

Пут од потпуно несвесног афективног чина ка оном у којем је доживљавач свестан менталног процеса и њему последичног стања откривају језички обрасци у српском, али и у другим словенским језицима, на пример:

(1) *страх ме је* ~ (2) *(ја) осећам страх* ~ (3) *(ја) страхујем*

По речима Ј. Грковић-Мејдор (2013: 18–21), степен контроле потпуно изостаје у првој структури, која је уједно маркирана у номинативном типу језика какав је српски, преко неутралног испољавања осећања страха, до оног модела у којем се на основу свесности свог стања експеријенсеру приписује улога субјекта.

Резултати анкете спроведене за потребе овог рада⁸ потврђују чињеницу да је потпуна немоћ коју осећа човек обузет страхом препозната у првом типу структуре (*страх ме је*), за који се као примарни определило 66% испитаника. Процентуално ову структуру прате друге две поменуте и то управо онако како је то већ уочено – на другом месту бива изабрана неутрална структура (*осећам страх*), док је лични облик, *страхујем*,

⁷ Етимолошки гледано нетрето су лексеме емоционалног значења, као нпр. *страх*, базиране управо на називима физиолошких појава и индикативног понашања (укоченост, дрхтање, бег). Потврде за то Ј. Грковић-Мејдор (2013: 227) налази и у неким изумрлим језицима.

⁸ У анкети која је спроведена током 2014. године учествовали су професори српског језика и студенти мастерских студија на Одсеку за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду.

по мишљењу испитаника, најмање погодан за испољавање хабитуално схваћеног страха. Интересантно је да примарној структури, *страх ме је*, конкурише лични облик *бојим се* и нешто ређе *плашим се*. То је нарочито изражено у ситуацијама са познатим извором страха, где је чак 56% испитаника предност дало реченици *Већ сад се бојим лета авионом*, у односу на 38% оних који су као прву обележили реченицу *Већ сад ме је страх од лета авионом*. По већ поменутом принципу ову структуру пратио је неутрални облик, *Већ сад осећам страх од лета авионом*, који више од половине испитаника види као трећи могући избор, а већина мисли да би лични облик, *Већ сад страхујем од лета авионом*, био прихватаљив тек као четврта могућност.

Управо моменат функционалног статуса експеријенсера показао се кључним при класификацији емоционалних глагола који се у лингвистичкој литератури деле на: *psychological state predicates*, тј. психолошки предикат стања, тј. *Experiencer–Subject Psych Verbs*, када је доживљавач субјекат, или *psychological causatives*, тј. психолошки предикат узроковања, тј. *Experiencer–Object Psych Verbs*, када је доживљавач у синтаксичкој функцији објекта, (ŠARAVANJA 2011: 243 према Grimshaw 1990; према Cordoni 2001). То показује да је степеновање контроле коју има доживљавач само могућа најава за промену субјекатско-објекатске концептуализације емоционалног процеса ка оном који би се одвијао ван субјекта али на основу његове иницијативе и под његовом контролом,⁹ тако да се данас насупрот медијално представљеној ситуацији, са мање или више свести о доживљеном, што заступају структуре с именицом *страх* (*страх ме је*) или глагол *страховати* (као и *плашити се*, *бојати се*) у српском језику појављује и транзитиван глагол *страшити* (*плашити*) *кога*.¹⁰ Фигурирање оваквих сређених конверзивних парова – реактивног (*плашити се*, *бојати се*) и каузативно-афективног глагола (*плашити*), обезбеђено је, како примећује М. Алановић (2011: 159), захваљујући интеграцији медијалне и каузативне компоненте значења.

⁹ Захваљујући флуидној природи тематских улога (Dowty 1991: 548) субјекатски конституенти уз глаголе страховања могу бити различито семантизовани.

¹⁰ Ову чињеницу имала је у виду и Г. Штрабац (2006: 81) када је каузацију емоционалног стања приписала само транзитивним емоционалним глаголима, иако је, по ономе што се и у њеној анализи види, ово стање практично увек каузирано (2006: 87).

Без обзира на то да ли се експеријенсер појављује као десна или лева допуна глагола страховања, тј. да ли функционално припада субјекту или објекту, из поменутих дефиниција стања која ови глаголи денотирају, види се да је њихов семантички потенцијал заснован на узрочно-последичној емоционалној реакцији¹¹, чиме су они и термилолошки маркирани као *реактивни* глаголи (АЛАНОВИЋ 2011: 159). Практично то значи да је доживљавач увек у корелацији са реалним или фиктивним каузатором – догађајем који претходи, а његово емоционално стање резултат је спонтаног одговора. Само хабитуална употреба оставља ове глаголе без формалног (пропозиционог) аргумента (*бојим се, плашим се, страхујем*) (ПОПОВИЋ 2007: 486).

Психолози запажају (MILIVOJEVIĆ 1993: 453–454) да се уплашена особа не боји аниматног појма или неке ситуације већ активности коју би дати појам могао предузети или би се каква радња могла у тој ситуацији активирати и тиме особу угрозити. За ово постоје потврде и у језику – у основи свих исказа којима се саопштава о постојању страха појављује се допунска сентенцијална структура¹² – могућа радња заступљена је одговарајућом предикацијом, на пример: Он се плаши *да ће пасти*; Дете се плаши *да буде у мраку*; Ученик страхује *да ће га учитељ грдити*; Мајка се плаши *да се дете не изгуби*; Страхује *да му ко храну не покраде*. Међутим, то није једина могућност и у зависности од комуникативног динамизма (IVIĆ 1983: 136) улогу допуне може заузети именски појам као кондензатор датог реченичног садржаја (Он се плаши *пада*; Дете се плаши *мрака*), или именски појам у фокусу пажње, праћен обавезним ситуационим детерминатором који у одређеном, мање-више познатом контексту може бити и имплицитан (Ученик страхује *од учитеља*; Мајка се плаши *за дете*; Страхује *за храну*). Другим речима, променом топикализације¹³

¹¹ У Сапировом (SAPIR 1974: 200) интердисциплинарном тумачењу личности ре-активност је једна од кључних карактеристика: „Према филозофском појму, личност је непроменљива тачка искуства; по физиолошком и психичком схватању, она је бесконачно променљиви систем реаговања, при чему је веза унутар следа стања ствар континуитета, а не истоветности; по социолошком становишту, личност је ентитет који поступно нараста, а по психијатријском – она је у суштини непроменљиви систем реаговања.”

¹² Ову чињеницу потврђују и неки резултати анкете у којој се већи број испитаника определио за овај вид допуне посматраних глагола у примерима типа: Бојим се *да ћу пасти*, у односу на кондензовани облик допунске реченице.

¹³ О односу топикализације и пасивизације, као и карактеристикама *subject-*

долази до другачије хијерархије у распореду елемената субординиране реченичне структуре, па захваљујући прагматичком моменту истакнут је и подигнут на хијерархијски виши ниво фокусирани сегмент, тј. тематски семантизовани појам. На тај начин он постаје површински експонент субординиране предикације, преузимајући истовремено и функцију њеног другог аргумента (десене допуне) управног глагола. У појединим случајевима ово може представљати примарни начин језичког нотирања ситуације – претпоставка је да ће већина говорника, поготово ако се тренутно налази у стању страха, своју околину о извору страха обавештавати на најекономичнији начин, тј. изјавом Бојим се *пса*, а не Бојим се *да ме пас не нападне*. Само формално, у линеарно посматраној структури, овај појам представља *пролетички субјекат* (Страхујем *ЗА децу* ДА не остану сама [→ Страхујем ДА *ДЕЦА* не остану сама]) (АНТОНИЋ 2010: 114), или у неким примерима и *објекат*. Међутим, антиципацијом датог појма мења се и његов синтаксички статус – субјекатска улога се може довести у везу само са функционалним обележјем датог аргумента у субординираној структури, уз семантички различите предикате (Страхујем *да деца* не остану сама/ *да се деца* не разболе/ *да деца* не откључају врата), а не и са његовим обележјима у новоствореном синтаксичком односу са глаголом страховања као управним предикатом (Страхујем *за децу* да не остану сама).

Да глаголи страховања остварују двоаргументну структуру, при чему десну допуну осим сентенцијалне, коју најчешће уводи везних *да*, заступају и именске лексеме у генитиву без предлога или с предлогом *од*, као и у акузативу с предлогом *за*, потврђују неки од радова посвећени овој проблематици,¹⁴ као и рекцијски речник (ПЕТРОВИЋ–ДУДИЋ 1989: 14; 70; 108), а могу је илустровати и следећи примери,:

Њена дадиља се, иначе, плаши *летења* (Блиц, 3.02. 2014); Фокс се плаши *бактерија* (24сата, 26.01.2014); САД страхују *од могуће размене између Русије и Ирана* (Руска реч, 14.01.2014);

Синдикату не верују, а страхују *за радна места*. (RUBRIKE | DW.DE, 09.01.2014);

---

prominent језика, којима се по неким својим карактеристикама придружује и српски, погледати у KUČANDA 1999.

¹⁴ Говорећи о пропозиционом аргументу, Људмила Поповић (2007: 486) наводи 6 форми којима он може бити изражен.

Бојао сам се *да ми брата не убије* и у том страху га избо ножем (Дан, 31.01.2014)¹⁵; Али многи од нас се плаше и *да се заљубе и заволе неког* (Блиц, 27.01.2014); Заиста мрзим мрак, плашим се *када је мрачно* (В92, 14.01.2014); Бојали су се *шта би им се могло десити* (Ђоровић).

Неуједначеност ставова о статусу и значењу наведених именских конституената у домаћој лингвистичкој литератури додатно побуђује интересовање за ову врсту синтагматаских односа и инспирише спровођење нових анализа и синтезу досадашњих сазнања. Генитивна допуна глагола страховања углавном добија два различита тумачења. С једне стране, функционално је проглашавају неправим (даљим) објектом (МИНОВИЋ 1987: 126; ФЕЛЕШКО 1995: 61; СТАНОЈЧИЋ и др. 1989: 219), а семантички јој приписују једно од аблативних значења. Стевановићева констатација (1979: 220) да је у питању изазивач који по смислу подсећа на субјекат, као и семантичка субкласификација објекатских допуна В. Петровић (1992: 127), по којој је то предмет „проузроковач” дате радње, донекле се, према семантичкој квалификацији, приближавају оном другом тумачењу ове предлошке конструкције по којем је то адвербијал са узрочним значењем (ГОРТАН-ПРЕМК 1963–64: 441; ПИПЕР 2005: 790) и са подспецификацијом типа ефектора (КОВАЧЕВИЋ 1988: 102–104).¹⁶

Да бисмо се определили за неко од ових тумачења, треба истаћи следеће чињенице. Први критериј дисквалификације транзитивног значења реактивног типа глагола страховања јесте њихова природа „центрипетално конципираних менталних стања” (ГРКОВИЋ-МЕЈДОР 2013: 181) репрезентованих јединственом субјекатско-објекатском улогом, тј. медијалном семантиком. Осим тога, ако занемаримо и појаву морфеме *се*, као формалног сигнала интранзитивности ових глагола, преостају обележја самих допунских конституената. Њихове семантичко-синтаксичке и прагматичке карактеристике као одраз ванјезичке стварности денотирају природу

¹⁵ В. Ружић (2006: 135) запажа да се глаголи са значењем „страха, бриге за оно што предстоји и носи предзнак непожељног” допуњују негираним комплементним предикатом.

¹⁶ У руској лингвистичкој литератури (ЗОЛотова 1988: 84) ово значење се дефинише као *потенсив*, уз образложење да је у питању „нежелательное или угрожающее действие, явление, в сочетаниях ограниченной группой глаголов каузативно-отложительного значения (с общим смыслом предотвратить потенциальную угрозу)”, међу којима се наводи и глагол *застраховать* (ся).

односа аниматног појма у емоционалном стању страха са другим појмом као извором таквог стања. Применом дескриптивног метода у идентификацији настанка и развоја емоционалног стања може се доћи до поузданих података релевантних за језичку анализу посматраних допуна. Такође, дубље улажење у тумачење оваквих људских емоција показале се сврсисходним у даљој анализи у којој се открива саобразност језичких факата са научним чињеницама изнетим о страху у психолошкој литератури.

Сазнање да се страх не појављује само у реално опасној ситуацији већ и онда када се она перципира као таква, показује у којој мери је важна прва процена као реакција афективне меморије – матрице искуства и деловања. У конкретном случају то потврђује и изјава:

Ужасно сам се бојао морских паса и пре него што ме је напао (B92, 26.01.2014).

Очигледно је да *морски пас* активира негативно искуство и пре директног контакта, захваљујући меморисању информација о могућим, за човека погубним последицама у таквом контакту. Страх је, дакле, директна последица „латентне мисли” (Ковачевић 1988: 102), подстакнуте менталном или физичком перцепцијом, а не увек и тренутно опасне ситуације. Једноставније то би се могло приказати овако:

извор страха → когнитивна матрица (негативно искуство) → узбуђено стање

Психолошко дистанцирање наступа, тек као одговор, реакција на антиципирани догађај идентичан оном који је сачуван у искуству као лош. За илустрацију може послужити и следећи пример:

Мештани Беле Реке код Нове Вароши у страху су од медведа који је од прошле јесени у атару села заклао 15 најбољих оваца и јагњаци (Ало, 25.01.2014).

У овом примеру јасно се види да је страх од медведа последица изједначавања ситуације која се очекује – *да медвед закоље стоку*, са оном која је запамћена као изразито негативна – *медвед је заклао 15 најбољих оваца и јагњаци*. На немоћ субјекта у таквој ситуацији указује се и формом предиката – *бити у страху*, која је иконички – локативним обликом, повезана са нединамичношћу, неком врстом стања „паралисаности” а тиме и немогућности да се спречи једном већ остварени сценарио. При том, у оваквом структурном односу, где је као извор страха фокусиран аниматни појам, његов тренутни ангажман је ирелевантан – исти ефекат на особу са лошим искуством, на пример, оставља пас који лаје и скаче, као и онај који

се сасвим случајно нашао у видном пољу, јер у оба случаја емоционално стање ће бити представљено као *Плашим се пса*. Такође, изјаву *Плашим се тог Марка* даће особа која се само присетила дотичног Марка, или га је видела како стоји у даљини, као и она код које Марко својим тренутним поступцима намерно каузира дато стање.

Исто тако, необележена¹⁷ је и перцепција која лежи у основи сваке емоционалне реакције, па су ефекти физичког контакта – визуелног или аудитивног опажања, идентични менталној перцепцији извора негативних емоција – за активирање негативног искуства довољна је и помисао¹⁸ (*Плашим се од помисли на пса, Бојим се и помисли на тог Марка*). Присутством перцептивног „посредника” (АРУТЈУНОВА 1999: 438–439) емоционално обојен бива и сам процес опажања, јер су перцепција и емоционална реакција истовремене (*Плашим се || кад чујем ↔ пса*), међутим његова синтаксичка импликација омогућава непосредно повезивање емоције са објектом датог догађаја или процеса (*Плашим се ↔ пса*).

Језички гледано, природа допунског појма који сам по себи, често без циља и намере, спонтано учествује у каузацији емоционалног процеса, чија је крајња реакција даље ствар психолошке природе сваког појединца, ближа је улози адвербијала с узрочним значењем,¹⁹ него неправог објекта. Такође, осим свих основних карактеристика којима се подудара с узроком типа ефектора (КОВАЧЕВИЋ 1988: 54), допунски појам у генитиву обележјем *индиректности*, карактеристичним за узрочно-последичну везу између датог појма као извора страха и узбуђеног стања, које *се остварује посредством* већ постојеће когнитивне матрице, бива дисквалификован из објекатског значења, јер је беспредлошки објекатски генитив, по правилу, маркиран директним учешћем у датој активности (АРСЕНИЈЕВИЋ 2012: 16–19), што овде није случај.

¹⁷ Међутим, перцептивни моменат може имати битну улогу у селекцији опасних ситуација, јер ће међу искуствено „лоше” бити укључене оне везане првенствено за одређене визуелне или аудитивне ефекте. На пример: *Бојим се мрака; Плашим се грмљавине*.

¹⁸ Извор страха не мора уопште бити нешто ван самог субјекта. Психолози помињу да и поремећај рада срца може покренути негативну мисао (МІЛIVOЈЕVIЋ 1993: 460).

¹⁹ Међу допунама узрочног значења уз поједине глаголе Всеволодова (2000: 92) за илустрацију наводи и пример *Ребёнок испугался лая собаки*.

Поред већ поменутих лингвистичких извора, који десној допуни заступљеној именском формом приписују улогу допунског адвербијала, исти став имају и аутори дијахроно усмерених радова (ГОРТАН-ПРЕМК 1963–64: 441; ГРКОВИЋ-МЕЈДОР 1993: 137–139; ПАВЛОВИЋ 2006: 253–256). Аблативно обележје беспредлошке генитивне допуне по мишљењу Р. Вечерке (1963: 212) представља основни мотив њеног удруживања с глаголима негативних психолошких стања чији се ефекти избегавају управо удаљавањем од извора којима је такво стање каузирано. Међутим, напоредо са беспредлошким генитивом у неким конструкцијама са глаголима страховања реализује се исти овај падежни облик с предлогом *од*.

Појаву предлошког генитива у пољу каузалности С. Павловић (2006: 256) види као резултат тенденција забележених у просторним односима, где се уочава продирање и доминација ове конструкције, немаркиране у погледу односа унутра – споља, којом се уједно фокусира полазна тачка, тј. исходиште од које се радња одваја. По Стевановићевом мишљењу (1965: 239) ови генитивни облици допуна глагола *бојати се*, *плашити се*, и неких других, у савременом српском језику потпуно су равноправни, што донекле потврђују и следећи примери забележени овом приликом:

Не бојим се *терористичких претњи* (Ало, 10.01.2014); Тибо Куртоа изјавио је да се не плаши *Лионела Месија* (Б92, 11.01.2014); Видите јако и силно тело које се не боји *смрти*, и видите у том телу застрашену душу која се боји *искушења* (Секулић, 48); Боји се *природних ћуди*, боји се и *њена праведног закона равнотеже* (Секулић, 19);

Највише се страхује *од цене уласка и од губитка националног идентитета*. Држава страхује *од утемељујућег насиља* (Велимировић); Уплашио се народ *од народа*, и страхује народ *од народа*. Уплашио се човек *од човека*, и страхује човек *од човека* (Велимировић).

Поменута синонимија ипак изостаје уз лични облик глагола *страховати*, који се допуњује искључиво предлошким формом, Стахујем *од пса*. То је једина структура у којој улога експеријенсера није посебно спецификована, као што је то случај у имперсоналној структури (*Страх ме је пса*), или уз повратне глаголе чија је медијалност обележена морфемом *се* (*Плашим се пса* ~ *Плашим пса*). Да се предлог *од* као маркер извора страха шири и ван поменуте структуре с глаголом *страховати* потврђује анкета у којој се половина испитаника определила за исказ *Страх ме је муња*, а половина за *Страх ме је од муња*. То показује да је највероватније у току про-

цес обличког уједначавања ове допуне, а истовремено и истицања њене аблативне спецификације. Такође, појава предлога, према иконичком принципу, представља језичку дистанцу засновану на концепту дистанцирања експеријенсера у односу на извор страха (Грковић-Мејџор 2013: 104–105). Судаћи према забележеним примерима, оваква тенденција још увек се не уочава у конституисању допуна повратних глагола (бојим се, плашим се *пса* / ? *од пса*) осим у неким специфичним случајевима који су илустровани (уплашио се народ *од народа*).

Запажање психолога да забринутост због нечега што би могло да се деси у садашњости има квалитет страховања, а онога што се очекује у будућности стрепње (Милвојевић 1993: 492), потврђују и језички образци. У српском језику поменута семантичка дистинкција, за разлику од, на пример, талијанског језика у којем се појављују два типа глагола: *temere* (‘страховати’) и *preoccupare* (‘бринути’) (Милићевић 2009: 300 према Belletti, Rizzi 1988), остварује се на синтагматском плану, успостављањем различитих рекцијских односа. Значење страха, емоције која је, како каже Делимо „нешто одређено, чему се можемо супротставити”, индиковано је генитивном допуном, док „Предмет стрепње није ништа одређено и доживљава се као болно ишчекивање пред некаквом опасношћу, која је утолико страшнија што није јасно идентификована: она је опште стање несигурности” (Делимо 2003: 37–38). Посредно, стрепња је увек повезана са нечим из субјектове сфере интересовања, било да је то он сам, или су то догађаји, појаве, живи и неживи појмови према којима има афинитет, што је у српском језику испољено регистрањем облика с обележјем индиректне усмерености – акузативне конструкције с предлогом *за*, као у примерима:

Синдикату не верују, а страхују *за радна места* (RUBRIKE | DW.DE, 09.01.2014);
 Бојим се и *за себе и за своје синове* (B92, 26.01.2014); Ужичани су пред крај меча били у предности, али су до самог краја страховали *за победу* (MVP Кошаркашки Portal, 01.02.2014).

На семантику циљано усмерене емоције упућује и лични облик предиката – *страхујем*, којим се сигнализира да постоји повезаност стрепње с нечим што је ван самог доживљавача, каузирано семантичком комплементизацијом датог глагола, а често и експлицирано (*страхујем за ...*), за разлику од нпр. конструкције *осећам страх* код које је потреба допуњавања мање изражена. Синтаксичка улога и овог допунског појма, иденти-

фикованог најчешће предлошким акузативом²⁰, различито је третирана у нашој лингвистичкој литератури. Довољно је поменути да се углавном говори о предлошком неправом објекту (РУЖИЋ 2005: 508), затим о објекту интересовања и емоције агенса (АНТОНИЋ 2005: 203), или о адвербијалу каузативног значења, при чему је у питању пре свега спољашњи узрок (ПИПЕР 2005: 792–797).

Граматичку идентификацију оваквог аргумента посматраних глагола могу олакшати семантичка обележја појмова повезаних са стањем стрепње. Имајући у виду да се у базичној структури реализује сентенцијална допуна, јасно је да предлошки акузатив представља кондензат датог реченичног садржаја, и то одабран на основу своје тематске улоге (АРСЕНИЈЕВИЋ 2003: 141) коју остварује индиректно, као објекатски појам субординиране предикације (Они страхују *за радна места* [← Они страхују да не изгубе радна места]). Укрштање његових обележја – усмерености и индиректне укључености, са обликом њихове граматиализације – предлошким акузативом, може бити поуздан знак да се ради о неправом, а при том индиректном објекту (АРСЕНИЈЕВИЋ 2012).

Из свега реченог јасно је да су глаголи страховања у српском језику полисемантични. Њихова значења конкретизују се у оквиру синтагме, тј. индикована су обличким решењем комплемента. Појава генитивне допуне сигнализира активацију значења страха као негативног емоционалног стања иницираног ван субјектне контроле и подржаног и подстакнутог његовом „латентном мишљу”. С друге стране, допуне заступљене предлошким акузативом откривају, као примарну, семантичку компоненту стрепње од нечег неодређеног, надолазећег што доживљавача држи у неизвесности. У оба случаја постоји корелација између граматиких обележја допунских конституената и њиховог функционалног статуса. Тако се беспредлошким генитиву, као појму индиректног односа, не може приписати улога објекатске већ адвербијалне допуне узрочног значења, док је за предлошки акузатив индиректност у комбинацији с управљеношћу управо обележје које га квалификује за функцију неправог објекта.

²⁰ Пипер (2005: 797) помиње и инструментал с предлозима *за* и *над* (*Страхује за дететом, Страхује над дететом*), који нису забележени у корпусу прикупљеном за потребе овог рада.

ИЗВОРИ

- Андрић, Иво. *На Дрини ћуприја*. Сабрана дела Иве Андрића. Београд. 1981.
- Велимировић, Николај. *Изабрана дела у 10 књига*. <books.google.rs/books>
- Секулић, Исидора. *Писма из Норвешке*, Београд: Издавачко предузеће Рад, 1964.
- Боровић, Владимир. *Историја српског народа*. <books.google.rs/books>
- Босић, Добрица. *Корени*. Антологија српске књижевности. <www.ask.rs>
- Електронске новине: Ало, 10.01. 2014; 25.01.2014. <www.alo.rs>; Блиц, 27.01.2014. <www.blic.rs>; В92, 11.01;14.01; 26.01.2014. <www.b92.net>; Дан, 31.01.2014. <www.dan.co.me>; 24сата, 26.01.2014. <www.24sata.rs>; RUBRIKE | DW.DE, 09.01.2014. <www.dw.de/rubrike/srbija/s>; Руска реч,14.01.2014. <www.ruskarec.ru>; MVP Кошаркашки Portal, 01.02.2014. <www.mvp.rs>

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АЛАНОВИЋ, Миливој. *Каузативност – манипулативност: од концепта ка форми*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2011.
- АНТониЋ, Ивана. Синтакса и семантика падежа. У: Пипер, Антонић, Ружић, Танасић. Поповић, Тошовић. *Синтакса савременог српског језика, Проста реченица*, 2005, 119–300.
- АНТониЋ, Ивана. Један реченични модел с предлошким акузативом као пролептичким субјектом. *Јужнословенски филолог LXVI* (2010): 109–121.
- АПРЕСЈАН, В.Ю. Метафора в семантическом представлении эмоций. *Вопросы языкознания* №3 (1993): 27–35.
- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. Акузатив с предлогом у савременом српском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLVI/1 и XLVI/2* (2003):107–263 и 53–214.
- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. *Падежи правог објекта у стандардном српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2012.
- АРУТЈУНОВА, Н.Д. *Јзык и мир човека*. Москва: Языки русской культуры, 1999.
- БЕЛИЋ, Александар. *Историја српског језика*. Изабрана дела Александра Белића. Четврти том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, 476–482.
- ВЕЧЕРКА, Радослав. Синтаксис беспредложног родителног падежа в старославянском языке. *Исследования по синтаксису старославянского языка*. Зборник статей, Прага, 1963, 183–223.
- ВСЕВОЛОДОВА, М.В. *Теория функционально-коммуникативного синтаксиса*. Москва: Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова, 2000.
- БОСИЋ, Павле и др. *Речник синонима*. Београд: Корнет, 2008.
- ЗОЛотова, Галина Александровна. Синтаксический словарь: Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса. Москва: Наука, 1988.
- ГАМАЈУНОВА, Юлия Ивановна. Историко-этимологическое исследование названий эмоций в русском языке XI – XVII вв. Барнаул: Алтайский государственный университет, 2003. <www.dslib.net/russkij-jazyk/istoriko-jetimologicheskoe-

- issledovanie>
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. Падежне и предлошкопадежне узрочне коснструкције код Вука. *Јужнословенски филолог XXVI/2 (1963–64): 437–458.*
- ГРКОВИЋ-МЕЏОР, Јасмина. *Језик „Псалтира” из штампарије Црнојевића*. Подгорица: ЦАНУ, 1993.
- ГРКОВИЋ-МЕЏОР, Јасмина. *Историјска лингвистика*. Когнитивно-типолошке студије. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- МИРИЋ, Душанка. Предикати емоционалног односа жаљења у руском и српском језику. *Зборник Матице српске за славистику 71–72 (2007): 499–519.*
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености*. Нови Сад: Матица српска, 2006.
- ПИПЕР, Предраг. Семантичке категорије у простој реченици: Синтаксичка семантика. У: Пипер, Антонић, Ружић, Танасић, Поповић, Тошовић. *Синтакса савременог српског језика, Проста реченица*, 2005, 575–978.
- ПЕТРОВИЋ, Владислава, Коста Дудић. *Речник глагола са граматичким и лексичким допунама*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства; Нови Сад: Завод за издавање уџбеника, 1989.
- ПОПОВИЋ, Људмила. Аргументска структура глагола емотивног стања у словенским језицима. *Зборник Матице српске за славистику 71–72 (2007): 481–499.*
- РУЖИЋ, Владислава. Проста реченица као синтаксичка целина. У: Пипер, Антонић, Ружић, Танасић, Поповић, Тошовић. *Синтакса савременог српског језика, Проста реченица*, 2005, 477–571.
- РУЖИЋ, Владислава. Допунске реченице у савременом српском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLIX/1 (2006): 124–217 и XLIX/2: 103–266.*
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. Значење и функција генитивне синтагме с предлогом *од*. Наш језик XIV/4–5 (1965): 239–262.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II. (Грамаатички системи и књижевнојезичка норма)*. Београд: Научна књига, 1979.
- ФЕЛЕШКО, Казимјеж. *Значења и синтакса српскохрватског генитива*. Нови Сад: Матица српска; Београд: Орфелин – Вукова задужбина, 1995.
- ШТРБАЦ, Гордана. О валентности глагола емоционалног садржаја у српском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLIX/2 (2006): 73–102.*
- РЕЧНИК ПСИХОЛОШКИХ ПОЈМОВА. <www.psihoedukacija.rs/recnik>

*

- DELIMO, Žan. *Strah na Zapadu (od XIV do XVIII veka)*. Opsednuti grad. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2003.
- DOWTY, David. Thematic Proto-Roles and Argument Selection. *Language* 67 (1991): 547–619. <<http://linguistics.berkeley.edu/~syntax-circle/syntax-group/dowty91.>>
- IVIĆ, Milka. Iskazivanje direktnog objekta u (standardnom) srpskohrvatskom. *Lingvistički*

- ogledi*. Biblioteka XX vek. Beograd: Prosveta. 115–139.
- JEROVIĆ, Vladeta, POPOVIĆ, Milan. *Psibodinamika i psihoterapija neuroza*. Beograd: Nolit, 1984.
- KOVAČEVIĆ, Miloš. *Uzročno semantičko polje*. Sarajevo: Svjetlost, 1988.
- KUČANADA, Dubravko. Pasivizacija kao strategija subjektivizacije/topikalizacije. *Jezikoslovlje* II/2–3 (1999): 17–31.
- MILIVOJEVIĆ, Zoran. *Emocije. Psihoterapija i razumevanje emocija*. Novi Sad: Prometej, 1993.
- MILIČEVIĆ, Maja. Problemi klasifikacije povratnih oblika u italijanskom jeziku i njihove pedagoške implikacije. *Anali Filološkog fakulteta* 21 (2009): 49–72.
- MINOVIĆ, Milivoje. Sintaksa srpskohrvatskog-hrvatskosrpskog književnog jezika. Sarajevo: Svjetlost, 1987.
- SAPIR, Edvard. *Ogledi iz kulturne antropologije*. Biblioteka XX vek. Beograd: BIGZ, 1974.
- SKOK, Petar. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. I–IV. Zagreb: JAZU, 1971.
- ŠARAVANJA, Lidija. Argumentna struktura psiholoških glagola u hrvatskom jeziku. *Suvremena lingvistika* 72 (2011): 241–257.
- TREBJEŠANIN, Žarko. *Rečnik psihologije*. Beograd: Stubovi kulture, 2008.

NADA ARSENIJEVIĆ

VERBS OF FEAR AND THEIR COMPLEMENTS

Summary

The paper presents the results of linguistic analysis of Serbian verbs of fear, and the grammatical and functional characteristics of their complements. It has been found that polysemous verbal meaning is regulated within the phrase by the form of its complement. In this way, the genitive, as a source of fear, actualizes the meaning of this negative emotional state, while the accusative with the preposition *za* is the indicator of the meaning of anxiety directed towards the object.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
miknada@yahoo.com

ЖЕЉКО МАРКОВИЋ

ЕКСПРЕСИВНИ ГЛАГОЛИ ВИЗУЕЛНЕ ПЕРЦЕПЦИЈЕ У СРПСКОМ И СЛОВЕНАЧКОМ ЈЕЗИКУ

У раду су представљене семантичке и синтаксичке карактеристике експресивно обојених српских и словеначких глагола визуелне перцепције. Реч је о глаголима *зурити*, *пиљити*, *буљити*, *бленути*, *зијати*, *чкиљити* (*ишкиљити*), *зверати* и *нагледати се*, одн. *strmeti*, *bolščati*, *buljiti*, *zijati* и *nagledati se*. У оквиру семантичке анализе утврђени су типови ситуационе темпоралне структуре ових глагола и издвојена обележја релевантна за њихово одређење унутар глаголског семантичког поља визуелне перцепције, а у оквиру синтаксичке анализе приказани су начини формализације њихових десних аргумената. Овако конципиран аналитички модел обухватио је и израду мреже међујезичких лексичких еквивалената.

Кључне речи: семантика, синтакса, перцепција, експресивност.

1. Увод. У српском су језику од глагола визуелне перцепције експресивно обојени глаголи *зурити*, *пиљити*, *буљити*, *бленути*, *зијати*, *чкиљити* (*ишкиљити*), *зверати* и *нагледати се*, а у словеначком – глаголи *strmeti*, *bolščati*, *buljiti*, *zijati* и *nagledati se*. Готово сви ови глаголи слажу се с глаголом *гледати*, као прототипским агентивним глаголом визуелне перцепције, у погледу обележја ситуационе темпоралне структуре по којима се њима исказане ситуације сврставају у нетеличка догађања (= динамичке трајне ситуације које подразумевају физичку или менталну активност без израженог циља, врхунца, одн. испуњења, чијем престанку не следи било какав непосредан резултат или прелазак у неко стање – в. VENDLER 1967: 98-102; SMITH 1991: 44-49; OREŠNIK 1994: 51-54).¹

На другој страни, већина се наведених глагола у односу на глагол *гледати* одликује додатном семантичком компонентом којом се визуелна радња спецификује истицањем перципијентове фацијалне експресије и/или истицањем управљености његовог погледа.

¹ Термин *нетеличко догађање* употребљавам по узору на Орешника (1994). У англосаксонској лингвистици за овај ситуациони тип уобичајен је назив *activity*.

У предикатном оквиру ових глагола обично је садржан десни аргумент који се типично исказује акузативом с предлогом *у / в*, а уколико се појаве без десног аргумента, тада се овим глаголима више приказује субјектова фацијална експресија, но што се реферише о његовој перцептивној активности. При том су они обично модификовани каквим прилогом (уп.: *Шапутао им је, док је Баварац иза њега развлачио хармонику и пијано бленуо...* [Bulatović - Ljudi, 73-4] / *Bavarec za njima je raztegoval harmoniko in pijano bolščal...* [Bulatović - Ljudje, 76-7]; ... *његова мати је [...] незаинтересовано зурила, премећући своје успомене по мислима* [Петровић, 118]; *Pepi in stric sta samo neumno zijala, saj Ičota seveda sploh nista razumela* [Dolinar, 139]).

У погледу горе наведених својстава од осталих овде разматраних глагола изразитије одступа једино српски и словеначки глагол *нагледати се / nagledati se* и донекле српски глагол *зверати*, о чему ће бити више речи касније.

Глаголи из ове групе разликују се у односу на субјективну оцену перцептивног акта – она се протеже од неутралне или углавном неутралне (таква је оцена садржана нпр. у глаголима *зурити* и *strmeti*), па све до изузетно негативне (како је конотиран нпр. глагол *zijати / zijati*).

2. СЕМАНТИЧКО-СИΝТАКСИЧКА АНАЛИЗА. Глаголом *зурити* исказује се перцептивна радња при чијем је остварењу перципијентов поглед непомичан, фиксиран за једну тачку перцептивног поља. Уз то се употребом овог глагола обично асоцира на безизражајно лице перципијента и његову духовну одсутност.² Ове асоцијације могу бити блокиране употребом одговарајућих адвербијала, као у примеру: *Стилман је зурео у црног полицајца с отвореном одбојношћу* (Рекіћ, 371), у којем се социјативном формом номиналне фразе у адвербијалној функцији указује на перципијентову менталну ангажованост у току перцептивне радње, тј. на његов

² Неоправдано се у РМС и РСЈ значење глагола *зурити* објашњава између осталог и навођењем глагола *бленути* као његовог тобожњег синонима (уп.: „гледати несвесно у што, бленути; упорно, нетремице гледати у што” [РМС]; „нетремице гледати, упирати поглед у нешто; бесциљно гледати, бленути” [РСЈ]). У глаголу *бленути* садржана је изузетно негативна оцена реферованог перцептивног акта, какве нема код глагола *зурити*. Такође Јуранчич, у свом Српскохрватско-словеначком речнику, као еквивалент глагола *зурити* погрешно наводи глагол *zijati* који је у словеначком, као и у српском, изразито негативно конотиран.

(негативан) став према индивидууму на којег је перцептивна радња усмерена, и тај став огледа се у перципијентовој фазијалној експресији.

Из групе овде разматраних словеначких глагола најприближнији еквивалент српском *зурити* био би глагол *strmeti*. Овај глагол се у словеначким преводима најчешће среће као корелат глагола *зурити*, а такође у српским преводима глагол *зурити* најчешће стоји тамо где је у словеначком изворном тексту глагол *strmeti*, нпр.:

... *раскречен и без снаге да се помери (...)* зурео је у врелу пустош неба (Bulatović - Petao, 204) / ... *je razkoračen in brez moči strmel v razbeljeno puščo neba* (Bulatović - Petao, 188);

Ležal sem na postelji ter ure in ure strmel v strop... (Kosmač, 90) / *Лежао сам на кревету на саме и саме зурео у таваницу...* (Космач, 77).

Код глагола *strmeti* нису тако изражене асоцијације на перципијентов израз лица и ниво његове менталне укључености у перцептивну радњу. Посебно је истакнута једино укоченост његовог погледа. (У SSKJ је овај глагол једноставно дефинисан на следећи начин: „gledati, navadno перемично”.)

Поред акузатива с предлогом *у / в*, једине конструкције које се издвајају по учесталости појављивања уз глаголе *зурити* и *strmeti* јесу *испред* + N_{gen} и *пред(а)* + N_{acc} , одн. *пред* + N_{acc} , са личном повратном заменицом у позицији номиналне фразе. Уколико у српској акузативној конструкцији стоји енклитички облик ове заменице, предлог се употребљава у проширеном лику. У словеначком се заменичка енклитика *везује* за предлог *чи* нећи тако с њим једну реч (*predse*):

... *а она је итуро одговарала и зурила испред себе* (Marković, 14) / ... *а је odgovarjala skopo in strmela predse* (Marković, 17);

Precej časa je molče strmela predse... (Kosmač, 224) / *Доста дуго је ћутке зурила преда се...* (Космач, 204).

Глагол *пиљити* разликује се од глагола *зурити* по томе што се њиме обично истиче перципијентова ментална ангажованост – перципијентов је поглед фиксиран за неки ентитет зато што овај побуђује перципијентово интересовање и заокупља његову пажњу. Као еквиваленти глагола *пиљити*, у словеначким текстовима најчешће стоје глаголи *bolščati* и *strmeti*:

... *неки (...)* господичић, *крајње непристојно, чак простачки насртљиво пиљи у њену иштићеницу...* (Петровић, 213) / ... *neki (...)* *gospodek*

skrajno nevljudno, celo prostaško vsiljivo bolšči v njeno varovanko... (Petrović, 193);

... vsi so z odprtimi usti bolščali v ekran ultrazvoka... (Novak, 167) / *... oni su otvorenih usta piљили у екран апарата за ултразвук...* (Novak, 159);

Ни сам ђаво не би погодио у кога је то пиљио, а и за ким је плакао (Bulatović - Petao, 206) / *Niti sam vrag ne bi uganil, v koga je strmел, za kom je jokal* (Bulatović - Petao, 190);

Llewelyn-Jones је очаран strmел в њено слико (Novak, 33) / *Луелин-Џонс је, очаран, пиљио у њену фотографију* (Novak, 31).

У значењском склопу глагола *буљити* / *buljiti* постоји компонента којом се истиче већи степен отворености очних капака од уобичајеног:

Буљио је у петла (...) и *бес га је из темеља љуљао* (Bulatović - Petao, 140) / *Buljil је в петелина (...)* и *бес га је прежемао до dna душе* (Bulatović - Petao, 129);

Pales је vtaknila в уста (...) и *zbrano buljila в žensko...* (Novak, 11) / *Гурнула је палац у уста (...)* и *усредсређено буљила у жену...* (Novak, 9).

Овај глагол често се користи када адресант хоће да искаже негативан став према активности перципијента, уп.: *Kaj, kurac, buljiš, ti peder!* (Hudej, 76).

Глаголи *бленути* и *зијати* имају изразито пејоративну конотацију. Њиховом употребом се у свести адресата призива слика бесловесног и ту-пог израза перципијентовог лица.³ По јачини негативне конотације овим

³ Ова су два глагола перцептивно значење добила путем метафоризације. Основа глагола *бленути* је ономапеја *бле-* којом се подражава глас овце (SKOK 1988: I, 172). Отуда и његова метафоризација у перцептивном домену: „гледати (глупо) као овца кад блеји”. Исту метафоризацију имамо и код глагола *блејати* који је данас у перцептивном значењу ређе у употреби. Првобитно је значење глагола *зијати* / *zijati* „бити широко отворен” (SNOJ 2003, 854). Из овог значења, које се до данас одржало и у српском и у словеначком језику, развило се перцептивно значење: „гледати широко отворених очију” (SNOJ 2003, 854) – ја бих ту додао: „и уста”. Истог је првобитног значења и основа глагола *зевати* који је такође развио и перцептивно значење, али се, као и глагол *блејати*, у том значењу данас ретко употребљава. (У мом корпусу се *зевати*, као перцептивни глагол, појављује тек на понеком месту: *... зашто онако зева у нас; шта ли му је толико необично* [Bulatović - Petao, 40]; *Сусретао је [...] момчиће из бољих кућа, што [...] запањено зевају у доброно разодевене, изазовно напућене кокете по рекламним огласима за чарапе...* [Петровић, 136-7]. За *блејати* у мом корпусу нема потврда.)

је глаголима у словеначком најближи глагол *zijati*, премда у словеначким преводима које сам узео у свој корпус са *бленути* корелирају и остали глаголи из овде разматране групе:⁴

Отворених уста она блене у облачиће или сунце што се клони смирају (Bulatović - Petao, 29) / *Ona z odprtimi usti strmi v oblake ali sonce, ki se nagiba proti zahodu* (Bulatović - Petao, 26);

Па га је само гледао, па је само бленуо (Bulatović - Petao, 9) / *Pa ga je samo gledal, pa je samo buljil vanj* (Bulatović - Petao, 9);

Мараш, бленеш у мене као крава у мртво теле! (Bulatović - Ljudi, 38) / *Maraš, bolšičiš vame kakor krava v crknjeno tele!* (Bulatović - Ljudje, 37);

Онда не зијај више (...). Врат ћеш уштукнути (Bulatović - Petao, 202) / *Potem pa ne zijaj več (...). Vrat ti bo otrpnil* (Bulatović - Petao, 186).

У РМС наводе се два значења деноминала *зверати*. У првом од њих разликује се од осталих глагола из овде разматране групе по томе што се њиме исказује перцептивна радња при чијем остварењу поглед није фиксиран, него се, напротив, брзо усмерава на различите стране. С другим глаголима из ове групе повезује га истицање перципијентове фацијалне експресије – глаголом *зверати* обично се указује на перципијентов немиран, изгубљен или неусредсређен израз лица (нпр.: *А дечак је само ћутао и повремено [...] уплашено зверео око себе као да је страховао од нечијег изненадног мучког напада* [Марков, 320]). У овом првом значењу, у којем нема свог словеначког еквивалента, у позицији његовог десног аргумента обично се појављују изрази којима се указује на померање перципијентовог погледа у различитим правцима (најчешће је то конструкција *око себе* или прилог [*у*]около / *наоколо*). У овом значењу се *зверати*, сем у горе наведеном примеру, појављује још само на два места у мом корпусу. На оба места је словеначки преводацац као корелат употребио глагол *ozirati se* који има шири значењски опсег:⁵

⁴ У SSKJ, који је много прецизнији и доследнији у коришћењу лексикографских квалификатора од РМС и РСЈ, једино је глагол *zijati* означен као пејоратив. У Јуранчићевом Словеначко-српскохрватском речнику се за словеначко *zijati* као српски еквиваленти наводе глаголи *зијати* и *бленути*.

⁵ Словеначки глагол *ozirati se* у највећој мери одговара српским глаголима *осврстати се* и *обазирати се* (в. Марковић 2013: 321-323). На другој страни, објашњење „*plašno se ozirati*”, које за *зверати* у горе наведеном значењу даје Јуранчић у свом Српскохрватско-словеначком речнику, сувише је уско.

Људи видеше да је старац и да звера око себе (Bulatović - Petao, 75) / *Ljudje so videli, da je tujec in da se ozira naokrog* (Bulatović - Petao, 68); *Стојећи изнад (...) товара, гледао је како Срећко звера око себе...* (Bulatović - Petao, 176) / *Stal je nad (...) tovorom in gledal, kako se Srečko ozira naokrog* (Bulatović - Petao, 163).

У другом значењу је *зверати* еквивалентан глаголима *буљити*, *бленути*, *зијати* (РМС) и као и ови глаголи обично има допуну у + N_{acc}. У овом се значењу *зверати* појављује само на једном месту у мом корпусу:

Знала је да сви зверају у њу, али није реаговала (Marković, 133) / *Vedela je, da vsi buljito vanjo, pa ni reagirala* (Marković, 143).

Глагол *чкиљити* (*ишкиљити*) супротставља се глаголу *буљити* у погледу значењске компоненте која се односи на отвореност очних капака. Док се употребом глагола *буљити* имплицира већа отвореност очних капака од уобичајене, глаголом *чкиљити* (*ишкиљити*) означава се перцептивна радња током које су перципијентови капци полузатворени. Као ни глагол *зверати* у првом од своја два значења, тако ни глагол *чкиљити* (*ишкиљити*) нема еквивалента у словеначком језику.⁶ Примери:

Лево око још сам држао затворено, а кроз трепавице десног више сам ишкиљео него што сам гледао (К);

Адвокат је остао (...) да чкиљи и чита о извидницама... (Петровић, 115) / *Advokat (...) je narenjal oči in bral o izvidnicah...* (Petrović, 103).

Смањена отвореност очних капака некада се удружује са усредсређеним и помало непријатним гледањем:

⁶ Словеначки глагол *škiliti* одговара српском глаголу *вирити*, у првом реду када се односи на ситуацију у којој перципијент настоји да његова активност буде непримећена, али он сам није сакривен, уп.: *Sergej se je navadil, da je vse dni med poukom neprestano škilil proti drugi klopi* (KF); *Škilil je čez Melaniejina gola ramena navzdol za krpici, ki sta ji pokrivali dojki...* (KF). Овај словеначки глагол употребљава се и у значењу 'бити разрок, разроко гледати', уп.: *Lyell je bil izjemno kratkoviden, poleg tega je škilil* (KF); *Študija ameriških raziskovalcev (...) je pokazala, da je (...) Rembrandt najverjetneje škilil* (KF). Употреба српског глагола *чкиљити*, одн. *ишкиљити*, у том значењу данас је застарела (премда је наведена у оба Матичина речника). Иначе су и српски и словеначки глагол највероватније пореклом од старовисоконемачког *scilihen* (у савременом немачком *schielen*) (Скок 1988: III, 400; BEZLAJ 2005: IV, 54; SNOJ 2003, 728).

„... начинићу попис обавезне лектире коју морате проучити (...)” – чкиљила је мадам Дидије у иштићеницу тог летњег поднева (Петровић, 168) / „... *bot naredila seznam obveznega čtiva, ki ga morate predelati (...)*” – је tega poletnega popoldneva madame Didier mežikala v varovanko (Petrović, 153).

Употребом префикса *за-* / *за-* фокус ситуације означене неким од основних, непрефигираних, овде разматраних глагола помера се на њен почетак. Тиме се мења и ситуациони тип глагола – од трајног нетеличког у тренутни телички. Нови ситуациони тип је телички зато што је у њему садржана промена стања, као у реченици *Марко се забуљио у незнанца* која приказује прелазак из [Марко не буљити у незнанца] у [Марко буљити у незнанца]. (У вези с тим уп. SMITH 1991: 77; OREŠNIK 1994: 71.) Померањем ситуационог типа већина ових глагола постаје рефлексивна.

Од српских глагола из ове групе у живој су употреби глаголи:

запиљити се: ... *ја сам се запиљио у први у штосу различитих исечака* (Arsenijević, 94);

забуљити се: *Уместо поздрава забуљимо се један у другог* (Ђирић, 250);

забленути се: *Муштерија са значком се у девојку просто заблену...* (К);

зачкиљити (зашкиљити): *Лазар је само зашкиљио према мени проницљивим мачијим очима...* (Arsenijević, 20).

Необични су данас глаголи *зазверати се* и *зазјати* (наведени су у РМС), такође и *зазурити (се)* и *заблејати се* (наводе их оба Матичина речника). За њих нема потврда ни у мом ни у електронском корпусу.

Словеначки су префигирани глаголи из ове групе:

zastrmeti се: *Obmolknil je in se zastrmel nekam v prazno* (Hudej, 17);

zabolščati се: *Menda sem se zabolščal vanj kot psihiater v svojega pacienta...* (KF);

zabuljiti се: *Snel si je očala in se slepo zabuljil v ekran* (KF);⁷

⁷ Глаголи *zabolščati се* и *zabuljiti се* имају и своје нереклексивне варијанте, уп.: *Luči so ugasnile in gledalci so zabolščali na oder* (SSKJ); *Tudi zato sam kar zabuljila, ko sem opazila, da se je Kitajec (...) lotil celo juhe* (KF). Према наводима у Матичиним речницима, и српски глаголи *запиљити се* и *забленути се* такође могу бити без рефлексивне морфеме. То би, међутим, у савременом језику било необично.

zazijati se: *Prikazala se je velika bronasta krsta (...). Stopili smo bliže in se molče zazijali vanjo* (Kosmač, 198).

Код српских глагола *пиљити* и *буљити* померање ситуационог фокуса може се остварити и употребом префикса у-:

Клекнула је једном ногом на сто и упиљила се у натпис... (К);
Нови познаник се убуљио у дебелу, црну, правилну линију... (Ђирић, 219).

(Глагол *убуљити се* данас је прилично неуобичајен, више је одлика индивидуалног стила.)

По својствима своје ситуационе темпоралне структуре српски и словеначки глагол *нагледати се / nagledati se* сврстава се у глаголе теличког догађања. (Теличка догађања са нетеличким повезују динамичност и трајност, међутим за разлику од њих, она имају природан завршетак – резултат чијим се остварењем заокружују – в. VENDLER 1967: 98-102; SMITH 1991: 49-55; OREŠNIK 1994: 54-56.)⁸ Глагол *нагледати се / nagledati se* уједно је и пример маркиране употребе перфективног вида којом се посебно истиче заокруженост теличког догађања.⁹

У предикатном оквиру овог глагола обавезно је присутан десни аргумент у улози објекта перцепције исказан слободним генитивом. По оваквој се формализацији перцептивног објекта овај глагол издваја од свих осталих српских и словеначких глагола визуелне перцепције.

Глагол *нагледати се / nagledati se* има сативно значење – њиме се исказује перцептивна радња остварена у мери коју адресант оцењује као изузетно велику. Перципијент дуго времена проводи у посматрању нечега или некога, или је више пута у прилици да нешто или некога посматра. При томе перципијент може бити вођен неком својом унутрашњом потребом или задовољством:

Па је зато највише волео да се из гомиле издвоји, усами, и на миру нагледа неба, сунца, биља и земље (Bulatović - Petao, 33) / *Zato se je najraje*

⁸ У англосаксонској лингвистици за овај ситуациони тип уобичајен је назив *accomplishment*.

⁹ Будући да теличка догађања представљају трајне ситуације, у српском и словеначком је код њих перфективни вид могућ једино у маркираној употреби. (О немаркираној и маркираној употреби глаголског вида у словеначком језику – што се може применити и на српски – в. OREŠNIK 1994: 88-97.)

ločil od množice, se osamil in se v miru nagledal neba, sonca, rastja in zemlje (Bulatović - Petao, 29);

... имао сам времена да га се до миле воље нагледам (К);

Preživel je zelo prijetno popoldne, saj se je več kot nagledal petdesetih lepotic... (KF).

Да посматрање неког ентитета перцепијенту чини велико задовољство, често се истиче употребом глагола *nagledati se* / *nagledati se* у одричној конструкцији с глаголом *moћи*:

Nismo mogli da se naгледамо нашег Станка (К);

Bil je neznansko privlačen - nisem in nisem se mogla nagledati njegovih dolgih trepalnic in tistih sivih nagajivih očk... (KF).

Погрешно је, међутим, перцептивну радњу означену глаголом *nagledati se* / *nagledati se* повезивати искључиво с перцепијентовим позитивним односом према перцептивном објекту и задовољењем перцепијентове потребе или жеље, како то чини РМС дајући следећу дефиницију овог глагола: „задовољити се гледајући (кога, што)”, и SSKJ са сличном дефиницијом: „zadovoljiti svojo potrebo, željo po gledanju, ogledovanju”. Овај глагол се, наима, често односи и на ситуације у којима је перцепијент против своје воље изложен призорима који код њега побуђују негативне емоције и који некада могу бити веома непријатни:

На гробљу у Кладову сам се свега нагледао... (К);

Takšnih (...) Balkancev, brezdomcev sem se v teh letih nagledal po zahodnih metropolah (KF);

Tamo se сироти младић нагледао одсечених органа, крви и црева... (Bulatović - Ljudi, 273) / *Tam se je ubogi mladenič nagledal odsekanih človeških delov, krvi in črev...* (Bulatović - Ljudje, 271).

3. ЗАКЉУЧАК. Већину српских и словеначких експресивних глагола визуелне перцепције – глаголе *зурити*, *пиљити*, *буљити*, *бленути*, *зијати*, *чкиљити* (*ишкиљити*), *зверати*, *strmeti*, *bolščati*, *buljiti* и *zijati* – повезују иста својства ситуационе темпоралне структуре која их сврставају у глаголе нетеличког догађања, иста типична допуна у облику акузатива с предлогом *у* / *у*, те семантичка компонента којом се у односу на прототипски глагол *гледати* визуелна радња спецификује истицањем перцепијентове фацијалне експресије и/или истицањем управљености његовог погледа.

Од овога одступа једино глагол *зверати*, који у једном од значења има другачији тип допуне, и у много већој мери глагол *нагледати се / nagledati se* који је по свом ситуационом типу такође догађање, али теличког типа, у чијем је значењском склопу уместо истицања фацијалне експресије или управљености погледа изражена црта сативности, а допуна му је кодирана у слободном генитиву.

Субјективна оцена перцептивних радњи исказаних овим глаголима протеже се од неутралне до наглашено негативне.

Префиксацијом ови глаголи већином постају рефлексивни, а њихов ситуациони тип мења се од нетеличког догађања у телички догађај.

Српски експресивни глаголи визуелне перцепције бројнији су од словеначких. Највећа разлика међу њима огледа се у изостанку потпуних словеначких еквивалената за српске глаголе *зверати* и *чкиљити (шкиљити)*.

ИЗВОРИ

- К. Српски електронски корпус (<http://www.korpus.matf.bg.ac.yu>).
- КОСМАЧ, Цирил. *Пролећни дан* (превела Роксанда Његуш). Београд: Српска књижевна задруга, 1959.
- МАРКОВ, Младен. *Укоп оца*. Београд: Народна књига – Алфа, 2003.
- ПЕТРОВИЋ, Горан. *Ситничарница «Код срећне руке»*. Београд: Народна књига, 2005.
- БИРИЋ, Зоран. *Хобо*. Београд: Народна књига – Алфа, 2002.
- *
- ARSENJEVIĆ, Vladimir. *U potpalublju*. Beograd: Vreme knjige, 1995.
- BULATOVIĆ, Miodrag. *Ljudi sa četiri prsta*. Beograd: Verzal press, 1998.
- BULATOVIĆ, Miodrag. *Ljudje s štirimi prsti* (prevedel Ferdinand Miklavc). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1976.
- BULATOVIĆ, Miodrag. *Crveni petao leti prema nebu*. Novi Sad: Stylos, 2000.
- BULATOVIĆ, Miodrag. *Rdeči petelin leti v nebo* (prevedel Dušan Dolinar). Ljubljana: DZS, 1967.
- DOLINAR, Бране. *Detektivi v zeleni katri*. Ljubljana: Prešernova družba, 1989.
- HUDEJ, Моног. *Mumps v zrelih letih*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995.
- КФ. Словеначки електронски корпус *FidaPLUS* (<http://www.fidaplus.net>).
- КОСМАЧ, Цирил. *Pomladni dan*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1970.
- МАРКОВИЋ, Veselin. *Izranjanje*. Beograd: Stubovi kulture, 2001.
- МАРКОВИЋ, Veselin. *Izplavanje* (prevedel Damijan Šinigoj). Novo Mesto: GOGA, 2004.
- НОВАК, Мaja. *Маџа куга*. Ljubljana: Študentska založba, 2000.
- НОВАК, Мaja. *Маџа куга* (prevela Alenka Zdešar-Ćirilović). Beograd: Clio, 2002.
- РЕКИЋ, Borislav. *Besnilo*. Novi Sad: Solaris, 2002.
- РЕТРОВИЋ, Goran. *Trgovinica «Pri srečni roki»* (prevedla Tatjana Žener). Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- МАРКОВИЋ, Жељко. Итеративни глаголи визуелне перцепције у српском и словеначком језику. Миливој Алановић и др. (ур.). *Лексика – граматика – дискурс*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 2013, 315-325.
- РМС. *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I-VI. Нови Сад: Матица српска, 1982.
- РСЈ. *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- *
- BEZLAJ, France. *Etimološki slovar slovenskega jezika*, I-IV. Ljubljana: Mladinska knjiga / Založba ZRC, 1976-2005.
- JURANČIĆ, Janko. *Srbskohrvatsko-slovenski slovar*. Ljubljana: DZS, 1986.
- JURANČIĆ, Janko. *Slovensko-srbskohrvatski slovar*. Ljubljana – Zagreb: DZS / Školska knjiga, 1989.
- OREŠNIK, Janez. *Slovenski glagolski vid in univerzalna slovnica*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1994.
- SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-IV. Zagreb: JAZU, 1988.
- SMITH, Carlota. *The parameter of aspect*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1991.
- SNOJ, Marko. *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan, 2003.
- SSKJ. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: DZS, 1994.
- VENDLER, Zeno. *Linguistics in Philosophy*. Ithaca – London: Cornell University Press, 1967.

ŽELJKO MARKOVIĆ

EXPRESSIVE VERBS OF VISUAL PERCEPTION IN SERBIAN AND SLOVENIAN

Summary

The paper presents semantic and syntactic characteristics of expressively coloured Serbian and Slovenian verbs of visual perception. Based on the semantic analysis, the author determines the types of situational temporal structure of such verbs and singles out the properties relevant for their determination within the verbal field of visual perception. The syntactic analysis shows the patterns of formalization of their right arguments. This analytical method also involved the development of a network of inter-lingual lexical equivalents.

Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 Одсек за српски језик и лингвистику
 zemar@uns.ac.rs

ЈАСМИНА ДРАЖИЋ

СВОЈСТВА И ТИПОВИ ЛЕКСИЧКИХ СПОЈЕВА – ПРЕГЛЕД
ОСНОВНИХ УЧЕЊА*

У раду се предочавају основна учења о класификацији лексичких спојева и њиховим својствима. Циљ рада је да се дати критеријуми примене при диференцијацији синтагматских веза у српском језику, узимајући у обзир специфичности у вези с његовом типолошком структуром. Идентификују се различита терминолошка решења за денотацију вишелексемских спојева, с обзиром на разнородне теорије. Полазећи од тзв. ширег приступа при дефинисању фразеолошких скупова, пажња се поклања прелазним, граничним спојевима, маргинализованим у ужем дефинисању фразеологије. Сагледавањем дате проблематике издвајају се могућа даља истраживања синтагматских спојева у српском језику, како на теоријском плану тако и у оквиру лексикографије.

Кључне речи: лексички спој, колокација, идиом, фразеологизам, фразни скупови, типологија.

1. Увод. Потреба за типологијом и подтипологијом синтагматских спојева условљена је њиховом хетерогеном природом, а различити приступи, терминологија, метајезик и целокупна методолошка апаратура у корелацији је с аспектом њиховог сагледавања: (1) структурни аспект (нпр. глаголско-именички спојеви); (2) параметар обима (ниво фразе или реченични ниво); (3) степен семантичке композитности; (4) степен синтаксичке флексибилности; (5) дискурсна функција (GRANGER–PAQUOT 2008: 34). Континуитет проучавања датих спојева препознаје се у прихватању тзв. 'ширег' схватања *фразеологије*, који укључује прагматичку, социolingвистичку и психolingвистичку перспективу, за разлику од строго формално-структурне оријентације, подведене под 'уже' поимања овог феномена (BURGER et al. 2007: XII).¹

* Рад је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* бр. 178004, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ Само нека од поглавља у приручнику *Phraseologie / Phraseology* (BURGER et al. 2007) говоре о дисперзији, најшире говорећи, фразеолошких истраживања: семантика фразних скупова; прагматика, стилистика и реторика у фразеологији; семиотички аспект

Сагледавање основних праваца истраживања лексичких спојева у европском контексту (COWIE 1981; МЕЛ'ЋУК 1988; BURGER 1998) има за циљ да предочи што обухватнију класификацију, како би се утврдила основна својстава полилексемских јединица и расветлила поједина питања важна за теоријску лексикографију (и лексикологију), будући да је „и за лексикологију и за фразеологију важно разграничити фразеологизам од споја више лексема, јер, како с правом каже Д. Шипка (2006: 133), граница између вишечланих лексичких јединица и слободних комбинација речи уједно је и спољна граница лексикона” (ДРАГИЋЕВИЋ 2009: 36).

Значај се овога поља испитивања, препознат још од Бајијевих (1909), касније Виноградовљевих поставки (1947), најјасније истиче у Мел'чуковој следећој констатацији:

ЉУДИ ГОВОРЕ У ФРАЗАМА / ФРАЗНИМ ЦЕЛИНАМА – пре него у изолованим, одвојеним речима; стога круцијалан значај имају фразне целине. Истовремено, фразне целине, или фраземи, представљају једну од великих потешкоћа како у теоријској лингвистици тако и у изради речника. Према томе, и лингвистичка теорија и лексикографија треба заиста да се позабаве овим феноменом (много је заговорника ове идеје у протеклих 25 година: Becker 1975, Pawley, Jackendoff и сам аутор) (МЕЛ'ЋУК 1988: 23).²

2. ТЕРМИНОЛОГИЈА И ОБЛАСТ ИСТРАЖИВАЊА. Говорећи о неуједначености терминологије у области фразеолошких истраживања, Бургер и др. (2007: 10–20) разматрају обухватност генеричког термина *фразеологија* (фразем(а), фразеолошки) у различитим језичким срединама и лингвистичким традицијама. Основна се дистинкција тиче ужег и ширег поимања феномена који подразумева овај термин: (а) *ужи* – обухвата само

ти; фразни скупови у дискурсу, фразни супови и типови текста и конверзације; фразеологија књижевних текстова и индивидуалних аутора; контрастивна фразеологија и превођење, когнитивни и психолингвистички апекси фразеологије; корпусна лингвистика и фразеологија; историјска фразеологија итд.

² Аутор издаваја само неколико илустративних примера преузетих из дневне штампе (у српском би се неки од њих могли посматрати као мање или више везане целине: *прихватити изазов; дати примедбе; додати уље на ватру; под теретом; тешка наредба; донети одлуку*):

(а) *Of course, investors accept the challenge offered by this region.* (b) *Rabin made these remarks in an interview;* (c) *North Queensland is best known for its reef.* (d) *The rejection by the Bosnian Serbs of this plan placed them on a collision course with the five powers.* (e) *His statement added fuel to the fire.* (f) *The share price of Perilya Mines collapsed yesterday under the weight of heavy selling orders.* (g) *The hardest thing, for instance, will be making decisions.* (МЕЛ'ЋУК 1988: 23–24).

идиоматичне, фиксне спојеве; (б) *шири* – укључује и друге, непостојаније везе као што су колокације. Аутори даље констатују да се у немачкој традицији термини фразеологизам и фраза (*Phraseologismus; Phrase*) јављају уједначено као генерички термини, што је у руској означено термином фразеологизам (*фразеологизм*). До колизије с британским учењима долази када се уведе термини идиом и колокација (*idiom; collocation*), као поткатегорије тзв. фразема (*phrasemes*), што се употпуњује распрострањеним термином фразни скупови / фразне целине (*set phrase*) и узима се као еквивалент за немачки фразеологизам (*Phraseologismus*) у ширем смислу, укључујући све постојаније изразе (*fixed expressions*), као што су колокације, идиоми, слогани, изреке и сл.

2.1. У сербокроатистичкој лексиколошкој литератури, слично као у руској, у начелу се терминолошки не разграничавају фразеологизми од идиома. Тако, нпр. Р. Драгићевић (2007: 24), дефинишући фразеологизам наводи уз овај термин као равноправне и следеће: *идиоми, фразеолошки обрти, фраземи, устаљене конструкције*. Д. Мршевић-Радовић (1987: 11–12) не диференцира термине *фразеолошка јединица* и *фразеологизам*,³ с тим што се потоњи може разумети двојачко: (а) синонимно с фразеолошком јединицом и (б) као назив само за експресивне фразеолошке јединице, што се донекле поклапа с оним што се подразумева под термином *идиом* (искључиво конотативно значење), док је за реченични ниво резервисан термин *идиоматска фраза / устаљена фраза*. Осим тога, констатује ауторка, термин *фразем* све је присутнији у нашој науци, будући да је системске природе (уп. фонем(а), морфем(а), лексем(а) и сл.). Говорећи о везама речи у хрватском, иако прецизира термин колокација као *колокацијска свеза*, посматрајући ову појаву превасходно из лексикографског угла, Г. Благус Бартолец у вези с термином *идиом* констатује следеће: „[...] идиом [се] неће сматрати посебном лексичком свезом него свезом која у садржајном смислу одговара значењу фразема [...] У домаћој литератури због устаљености назива фразем, назив идиом слабије је заступљен [...]” (VLAGUS BARTOLEC 2014: 67). С друге стране, ослањајући се махом на англистичка гледишта,⁴ Прџић као генерички термин наводи *лексички спојеви*, с основним поткатегоријама – *колокације* (отворене, ограничене

³ „Поред поменутих, код нас су у употреби и следећи термини: *идиом, идиоматска фраза, устаљена фраза, фразеолошки обрт (израз, конструкција), устаљени обрт (конструкција, фразем)*” (Мршевић-Радовић 1987: 11).

⁴ Према: Allerton, Carter, Cowie, Cruse, Lipka, Lyons, McCarty и др.

и везане) и *идиоми* (фразне лексеме, дискурсне формуле и изреке) (PRĆIĆ 2008: 146–168).

2.2. Недовољно јасне границе међу лексичким спојевима, као и критеријуми за њихову класификацију, условљавају разнолику терминологију – и у лексиколошким и у лексикографским оквирима. Потребно је овде указати на три битне разлике које се односе на домен, тј. област употребе датог термина. Прво, *синтагма*⁵ је термин који превасходно корелира са синтаксичко-семантичким нивоом, и, мада у својој суштини, већина постојанијих лексичка веза има карактер садржинско-функцијског јединства, овај феномен / термин не треба укључивати у област фразеологије, доминантно лексичко-семантичког нивоа. Друго, квалификатор *фигуративно* користи се у лексикографији да покрије широко поље лексичких спојева на релацији: *слободна веза* – ОГРАНИЧЕНА ВЕЗА – *фразеологизам* / *идиом*, што је типографски решено: обичан слог – квалификатор *фиг.*⁶ – масна слова, при чему су, у одговарајућим случајевима, наведене и фразне лексеме и термини.⁷ Термин *фигуративни идиом*⁸ уводи се како би се разликовали спојеви које одликује изразита сликовитост од оних који су потпуно затворени (*пуни идиоми, фразеологизми*) у том смислу са синхроног аспекта (уп. нпр. *срушити све мостове за собом : обрати зелен бостан*). И, треће, полилексички *термин* (*терминолошка синтагма* према МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ 1987: 20–21), иако у неким случајевима номинован на основу сликовитости (нпр. *петлова креста*), временом је постао једна лексичка јединица, тј. има директну везу с денотатом и тиме само могућност номинације, чиме се искључује из фразеолошких јединица.⁹

⁵ Дефинишући основне појмове синтагматике, Силић и Прањковић (2005: 261–262) разликују: *синтагмеме*: јединице синтаксичког нивоа које се састоје од најмање две међусобно повезане саставнице или два *тагмема*, тј. самозначних речи и/или облика. Тагмеми се удружују у синтагмеме на основу зависности (надређени тагмем – главни : подређени – зависни); синтагмем (главни део непроменљив: *мирно море, градити кућу*) и он је изванреченична јединица, а *синтагма* је унутрреченична јединица (*мирним морем*).

⁶ Д. Гортан-Премк, приказујући постојеће стање у речницима у вези с овим квалификатором констатује да је оно добро, али би се могло поправити у следећем смислу: „Квалификатор *фиг.* јавља се у три случаја: први случај када се *фиг.* ставља испред примера којима се илуструје фигуративна употреба лексеме у оквиру реалног значења, други је када се ставља испред кратке дефиниције исте такве употребе и трећи је када се ставља испред неких значења индикованих метонимијом, синегдохом и метафором” (ГОРТАН-ПРЕМК 2011: 31).

⁷ Нпр. код придева с одредбом типа ‘као стални атрибут у неким терминима’: *мале богиње, мала заграда, мала матура, мали мозак, мали фудбал*.

⁸ Према СОВИЕ 1998: 214–215.

⁹ Различити параметри за идентификацију лексичких спојева условљавају, јасно, и

3. ДВА ОСНОВНА ПРИСТУПА ФРАЗЕОЛОГИЈИ. Традиционални приступ фразеологији у великој мери почива на руским и источноевропским учењима (најпре Виноградова и Амосове), где се постојанији лексички спојеви посматрају дуж континуума, са мутним границама. Ова ће се учења даље рефлектовати на класификацију и у другим срединама, а базична је следећа типологија коју даје В. Виноградов (1947) (према BURGER et al. 2007: 13):

- (1) фразеолошке сраслице (*phraseological entreties*) – потпуно немотивисане јединице, чије се значење не изводи из значења њихових конституената;¹⁰
- (2) фразеолошке јединице (*phraseological units*) – мотивисани идиоми чије се актуелно значење остварује као резултат семантичке деривације;¹¹
- (3) фразеолошки спојеви (*phraseological connections*) – спојеви (колокације) чије се значење може извести из значења њихових конституената.¹²

3.1. Слично Виноградову, који карактер немотивисаности приписује одређеном типу лексичких спојева, потпуно недељивих, јединственог значења, независног од њиховог лексичког састава, своју класификацију

различит приступ оваквим терминолошким јединицама. Критеријуми експресивности и сликовитости за поједине су ауторе мање релевантни у односу на фреквентност и репродуковање те оправдава њихово уврштавање у фразеологизме.

¹⁰ „Нема сумње да је лакше и природније издвојити тип слагања оних спојева чије је значење апсолутно недељиво, неразложиво и као такво, потпуно је независно од лексичког састава, од значења компоненти, те ови спојеви имају конвенционалан и произвољан карактер, као значење немотивисане речи-знака” (ВИНОГРАДОВ 1972: 24).

¹¹ Према Кауијевој терминологији ово је категорија *фигуративних идиома* (оба елемента су подвргнута метафоризација, у (још увек) техничком смислу (‘burn one’s boats’ *срушити / спалити мостове за собом*) (COWIE 1998: 214–215).

¹² За потребе контрастивне лексикографије значајно је утврдити границу између номинационо изведених значења и фразеолошки везаних значења. Номинациона значења, која чине окосницу двојезичних речника, често сужавају семантичко поље речи навођењем низа синонима који не морају одговарати полазном језику. Радић-Дугоњић ово илуструје примером из руског: номинационо (основно) значење *капля* (‘мали део течности округлог облика’): номинационо изведено *капли* (‘лек’): фразеолошки везано *ни капли благоразумия*. Прва два значења повезана су семом ‘део течности’, док се у последњем случају задржала само прва компонента значења, што значи да се у том случају разлаже архисема те као резултат остаје ‘мала количина’ „деловањем центрифугалне тенденције у односу на номинационо значење” (РАДИЋ-ДУГОЊИЋ 1999: 89).

„Виноградовљева трећа категорија [...] најзанимљивија је – као и у пракси, и у теорији најтеже ју је идентификовати. У овом случају лексички спој, сачињен од лексема које припадају тзв. отвореном скупу речи, као што су нпр. *задовољити / испунити* (‘meet’) и *захтев* (‘demand’), фразеолошка комбинација сачињена је од једне лексема у дословном значењу, док је друга (у овом случају глагол) употребљена фигуративно. Напомињемо да је специфичност значења глагола *meet* одређена његовим контекстом (то је према Виноградову *фразеолошка граница*)” (COWIE 1998: 5).

фразема Игор Мељчук¹³ (МЕЉЧУК 1998: 23–53) темељи на структуралистичком полазишту: *бинарна опозиција ознака – означено*, тј. степену поклапања форме и значења лексичких спојева. Аутор у оквиру своје теорије *значење-текст* ('*meaninig-text theory*') постојаније лексичке спојеве посматра у контексту фразема, а све њих у оквиру педесетак *лексичких функција* ('*Lexical Functions: LFs*'). Лексичка функција је семантичко-синтаксички однос који повезује речи или фразе са скуповима речи или фразе.¹⁴ На основу начина повезивања речи с обзиром на (не)ограниченост међусобног повезивања, аутор све лексичке синтагматске скупове дели на: (а) слободне лексичке спојеве ('*free frases*')¹⁵ и (б) фразне скупине или фраземе ('*set phrases or phrasemes*'). Даља се диференцијација фразема заснива на еквиваленцији ознаке и означеног и подразумева следеће скупине:

1. *прави / пуни фраземи* или *идиоми* – збир значења конституената А и Б не одговара значењу Ц које је потпуно ново (*to shoot the breeze* РАЗГОВАРАТИ, ЂАСКАТИ);
2. *полуфраземи* или *колокације* – нити је збир значења А и Б, нити је ново Ц зато што један од конституената задржава своје значење (*strong coffee* ЈАКА КАФА);
3. *квазифраземи* или *квазиидиоми* – не настаје ново значење Ц јер се задржавају значења конституената А и Б (*shopping center* трговински центар; *to start a family* засновати породицу).

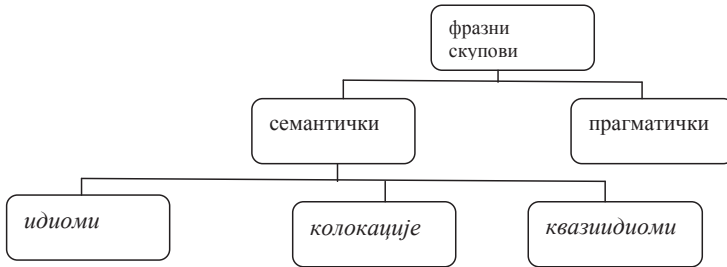
Посебну врсту фразема чине *прагматеме* (прагмеме / прагмеми) – упозорења, честитке, поздраве и сл., које немају неограничен број селекција, али постоји могућност различитог комбиновања у датом језику (*No*

¹³ Дефинисање и класификовање колокација у оквиру семантичког приступа (нпр. BENSON 1986; МЕЉЧУК 1998), иако критиковано као непотпуно (SIERMAN 2005: 410), пружа неке смернице у разграничавању и класификовању лексичких (фразних) скупова [set phrases].

¹⁴ Неке од њих обухватају семантичке односе (нпр, LF 'anti' означава однос између антонима), неке од њих покривају деривационе односе (нпр. LF A0 упућује на однос именица и придева изведних од њих *sun – solar*), док се остале односе на ограничења у удруживању (нпр. LF 'magп' упућује на речи којима се појачава интензитет дате лексеме: потреба {велика, нужна}; LF Oper1 репрезентује везе с глаголима непотпуног значења: анализа {вршити}).

¹⁵ Према Благус Бартолец (2014: 65) у литератури се користе следећи термини за енгл. '*free frases*': неvezане комбинације (ZGUSTA 1991), неvezане лексичке скупине (ТАФРА 2005), слободне комбинације (BORIĆ 2002), отворене везе, отворене или слободне комбинације (PITCHARD 1998).

talking please, Please do not talk, Please be quiet, etc. (but not, e.g., #Don't make any noise please or #Keep silent please)) (МЕЛ'ЏУК 1998: 23–53). Оваква ће се идентификација налазити у даљим класификацијама под различитим терминолошким одређењима, диференцирана према ужем домену употребе (дискурсне формуле; формулаички искази става, рутинизиране формуле и сл.).

Дијаграм 1: Мељчукова типологија фразема¹⁶

3.2. Наследник је ових идеја, између осталих и А. П. Кауи, који заједно с Р. Макином сачињава *Oxford Dictionary of Current Idiomatic English* (у два тома: 1975. и 1983). Најпре су, разграничавајући идиоматске структуре од оних које то нису,¹⁷ дошли до закључка да не постоји јасна и оштра граница међу њима, него да је сврсисходније све синтагматске спојеве посматрати на *скали идиоматичности*.¹⁸ Једно од обележја овога речника, чија је основа руска школа фразеологије, јесте то што, осим лексичких спојева у оквиру сопствене типологије, Кауи укључује и широк ранг *функционалних израза*, попут популарних фраза и слогана (*catchphrases*) (*the buck stops here*), пословица (*out of sight out of mind*) и псовки (*God damn it, get stuffed*) (COWIE 1998: 221).

¹⁶ Дијаграми преузети и прилагођени према GRANGER–RAQUOT 2008.

¹⁷ Њихови претходници, Харолд Палмер и Алберт Хорнби, први су скренули пажњу на ову диференцијацију. Тако се у познатом Хорнбијевом речнику *Idiomatic and Syntactic English Dictionary* (HORNBY 1942) идиоми дефинишу као „група речи која се мора учити у целини јер је тешко или немогуће разумети њихово значење полазећи од знања о засебним речима које их чине.”

¹⁸ Уколико се ове две скале посматрају као један континуум, онда се „полуидиоми” и ‘строго ограничене колокације’ изједначавају, или поклапају, на средини скале, што значи да се идући од средине скале у једном правцу повећава идиоматичност [...], док се у другом повећава вероватноћа или слобода комбиновања речи [...]

free combination		restricted collocation	>>	figurative idiom	>>	pure idiom
СЛОБОДАН СПОЈ		ОГРАНИЧЕНА КОЛОКАЦИЈА		ФИГУРАТИВНИ ИДИОМ		ЧИСТ ИДИОМ
<i>blow a trumpet</i>		<i>blow a fuse</i>		<i>blow your own trumpet</i>		<i>blow the gaff</i>
дувати у трубу		прегорети (осигурач) експлодирати (фиг.)		хвалити се (на сва уста)		одати тајну

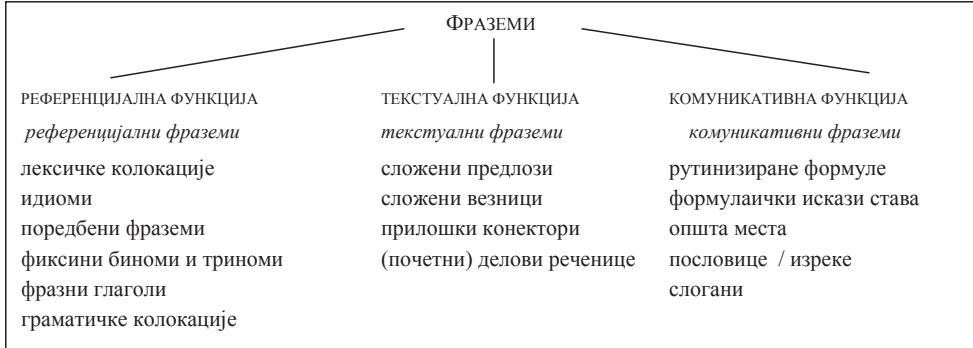
Дијаграм 2: Кауијев фразеолошки континуум

3.3. Каснији приступ фразеолошким истраживањима умногоме је заснован на Синклеровим корпусним истраживањима и полазишту да у језику постоји *принцип слободног избора* на супрот *принципу целовите конструкције* ‘open choice principle’ : ‘idiom principle’ (SINCLAIR 1991). Ово ће даље имати значајне импликације на полазишта у оквиру усвајања лексичких спојева у настави страног језика и претпоставци да у језику постоје *полуготове целине* (блокови), спремне за усвајање ‘prefabricates chunks’ (LEWIS 2000). Овај приступ, назван још и дистрибитивни или приступ заснован на фреквенцији,¹⁹ померио је границе фразеолошких оквира, уврштавајући као важно (и већинско) поље истраживања, фреквентније, дотад маргинализоване јединице – оне које нису чисти идиоми. Важност принципа целовите конструкције потврђују бројна корпусна истраживања лексичких спојева, на основу којих се издвајају следећи критеријуми за њихову идентификацију: (1) фреквентност одређених комбинација (*нешчана плажа*); (2) степен варијације унутар комбинације (категиорија рода / броја *далеко од очију – далеко од срца*); (3) степен семантичке прозирности конституената (јак / *моћан чај) (HERBST–KLOTZ 2009: 220–221).

3.4. Једна од утицајнијих типологија лексичких спојева јесте Бургерова (BURGER 1998), која почива, како на *функционалној* дистинкцији, тј. на разлици према доминантном употребном домену (нпр. функције у комуникативном акту, став говорника итд.), тако и на *лексичко-семантичким особеностима* конституената (аутономност, композитност и сл.), те на *структурној организацији* лексичког споја (граматичност се односи на валенцијски потенцијал лексема и њихову обавезну комплементизацију у задатој форми). С обзиром на комплексност приступа и термилошки јаснију издиференцираност, предочиће се Бургеров тзв. *фразеолошки спектар*, који се условно може сматрати као општеприхваћен. Полазећи од

¹⁹ EVERT 2004; NESSELHAUF 2004 у GRANGER, PAQUOT 2008.

предочене типологије (лева колона), уврстићемо специфичности које се тичу српског језика (десна колона), структурних особености и с тим у вези одговарајуће терминологије.^{20 21}

Дијаграм 3. Бургеров фразеолошки спектар

ТИПОЛОГИЈА РЕФЕРЕНЦИЈАЛНИХ ФРАЗЕМА

(L E X I C A L) COLLOCATIONS	синтагматски лексички односи учестала употреба чланови уносе своја значења; дистинкција према рангу – <i>центар</i> и <i>зависни члан</i>	Л Е К С И Ч К Е КОЛОКАЦИЈЕ ₁	удруживање лексичког потенцијала обеју речи; не успоставља се јасан однос усмерености ²⁰
	<i>heavy rain, closely linked</i>		<i>јака киша, тесно повезани</i>
		Л Е К С И Ч К Е КОЛОКАЦИЈЕ ₂ фразне именице ₁ ²¹	обједињена формална својства и с а д р ж и н с к е вредности <i>родитељски састанак, прашак за пециво, ђак првак</i>

²⁰ Уп. BLAGUS BARTOLEC 2014: 89.

²¹ Уп. PRČIĆ 2011: 68.

IDIOMS структурирани око глаголског нуклеуса; семантичка некомпозитност; резултат метафоризације; нефлексибилност и утврђена синтакса – обележја идиоматичности	ФРАЗЕОЛОГИЗМИ (чисти / пуни) идиоми репродукују се као целине у говорном акту; (а) понављање; (б) формално устројство – нерашчлањив скуп; (в) идиоматичност – не одговара збиру значења конституената; (г) уклапање у контекст – у реченице као њен прост члан ²²
<i>to kill two birds with one stone</i>	<i>једним ударцем убити две муве</i>
	фигуративни идиоми <i>зажмурити на једно око;</i> <i>срушити све мостове за собом;</i>
SIMILES структура: Поређење – стереотипи; ‘as adj as (det) noun’ / ‘verb like a noun’	ПОРЕДБЕНИ ФРАЗЕМИ ²³ стереотипно поређење; везник као
<i>as sweet as sugar;</i> <i>to swear like a trooper.</i>	<i>сладак као шећер;</i> <i>псовати као кочијаш</i>

²² „Фраземи су јединице језика значењскога карактера које се као цјелина репродуцирају у говорном акту, располажући при томе најмање дјелима пунозначним (аутосемантичким) ријечима, од којих барем једна упућује на семантичку претворбу, јединице које, због способности уклапања у контекст, попут сваке друге ријечи, могу вршити синтактичку функцију у реченици. Из дефиниције проистјече да су за језичну јединицу коју зовемо фразем релевантни: 1. *репродуцирање* – значи да се фразем појављује у готову облику, као чврста веза ријечи устаљена дугом употребом; 2. *формално устројство* – значи нерашчлањив скуп ријечи, од којих су најмање двије пунозначне (аутосемантичке); 3. *идиоматичност* – значи семантичку претворбу најмање једнога члана чврстога скупа ријечи, тако да значење фразема никада не одговара збиру чланова; 4. *уклапање у контекст* – значи да се фразем у реченици појављује као њезин прости члан, тј. фразем није скуп ријечи у виду властитога текста” (МАТЕЋИЋ 1982: vi).

²³ Фразне лексеме – хибридне лексичке јединице; с обзиром на структуру: безглаголске (*глов као топ*) и глаголске (*ићи као алва*) (РЋИЋ 2008: 163–164). Поредбене фразеологизме Д. Мршевић-Радовић класификује према начину настанка: (а) компонентни (пуши као Турчин); (б) настали сликовитом семантичком трансформацијом (лије као из кабла); (в) настали глобалном семантичком трансформацијом (*вадити / сипати као из ружава*) (уп. Мршевић-Радовић 1987: 42–43).

IRREVERSIBLE BI- AND TRINOMIALS		ФИКСИНИ БИНОМИ И ТРИНОМИ
фиксне секвенце од две или три лексеми; припадају истој врсти речи, повезане везницима <i>и / или</i>		
<i>bed and breakfast; alive and well</i>		<i>сметај и храна; жив и здрав</i>
COMPOUNDS	двочлане лексичке јединице; свака независан статус ван ових спојева; ортографски – спојено, с цртицом или одвојено	(фразне именице) ²⁴ само одвојено писање; непрозирност једног члана
<i>black hole; goldfish; blow-dry</i>		<i>црна рупа; златна рибица</i>
GRAMMATICAL COLLOCATIONS ²⁵	ограничене комбинације лексичких и <i>граматичких</i> речи; обично глагол / именица / придев + предлог	ГРАМАТИЧКЕ КОЛОКАЦИЈЕ ²⁶ глаголи (непотпуно значења); именице (широкозначне); придеви (контекстуално непотпуно значења) и њихови комплементи
<i>angry at, interested in</i>		<i>љут на + Насс;</i> <i>заинтересован за + Насс;</i> <i>(стање + Ngen; правити +Насс)</i>
PHRASAL VERBS	спој глагола и предлога / прилога	
<i>blow up, make out, crop up</i>		

²⁴ „Но, у неким фразним именицама, нарочито у спојевима придева и именице [...] прозирност слаби, у већој или мањој мери, уколико се један од елемената јавља у пренесеном смислу, метафоричком или метонимијском, и/или се, у склопу инкрементације, додају дијагностичка обележја на предвидљиви смисао[...]” (ПРЋИЋ 2011: 68). Примери би били: *бела врана, друга виолина, црна овца* и сл.

²⁵ Термин *граматичке колокације* преузет од Бенсона (BENSON et al. 1997), али се овде ограничава на дате структуре, будући да га поменути аутори користе да означе валенцијске обрасце, нпр. *avoid + -ing*, што није, према мишљењу Бургера, део фразеолошког спектра.

²⁶ Силић и Прањковић (SILIĆ – PRANJKOVIĆ 2005: 271–275) разликују везане и невезане спојеве. Полazeћи од управног члана (главног тагмема) издвајају следеће везане спојеве: са квантификатором или прилогом (много људи, седам дана), бројем један, редним бројем или заменицом (један од најбољих примера), бити + придев, именица (бити неугодан, бити заступник), модални или фазни глагол + инфинитив / да+презент (желети, почети радити), глагол непотпуно значења + именица, придев (постати учитељ, свестан), перифразни глагол + именица (дати пристанак).

ТИПОЛОГИЈА ТЕКСТУАЛНИХ ФРАЗЕМА

COMPLEX PREPOSITIONS	РЕЧЕНИЧНИ КОНЕКТОРИ
Граматиализоване комбинације сачињене од (два) предлога и / или обично прикључене именице, придва или прилога	
<i>with respect to, in addition to, apart from, irrespective of</i>	<i>у вези са, поред тога, осим тога, без обзира</i>
COMPLEX CONJUNCTIONS	<i>на</i>
Граматиализоване секвенце у функцији везника	
<i>so that, as if, as soon as, given that.</i>	<i>тако да, као да, чим (што пре), имајући у виду</i>
LINKING ADVERBIALS	
Различити типови фразема: граматиализоване предлошке, придевске, прилошке фразе, клаузе; имају везничку улогу у тексту	
<i>in other words, last but not least, to conclude</i>	<i>другим речима; на крају, али не мање важно; да закључимо</i>
TEXTUAL SENTENCE STEMS	
рутинизирани фрагменти реченица са специфичном улогом у организацији текста.	
<i>the final point is ...; another thing is ...; it will be shown that ....</i>	<i>коначан закључак је...; друга ствар је...; биће показано као...</i>

ТИПОЛОГИЈА КОМУНИКАТИВНИХ ФРАЗЕМА

SPEECH ACT FORMULAE / routine formulae	РУТИНИЗИРАНЕ ФОРМУЛЕ
релативно нефлексибилне фраземе које чланови језичке заједнице користе да искажу одређену функцију: поздрави, извињења, позиви и сл.	
<i>good morning! take care! happy birthday! how do you do?</i>	<i>Добро јутро! Срећан рођендан! Како си?</i>
ATTITUDINAL FORMULAE	ФОРМУЛЕ СТАВА
искажу се ставови говорника према исказима и саговорницима	
<i>in fact, to be honest, it is clear that</i>	<i>у ствари, да будем искрен, јасно је да</i>
COMMONPLACES	ОПШТА МЕСТА
Неметафоричке реченице којима се исказују таутологије, општа места, закључци засновани на искуству	
<i>Enough is enough, We only live once, it's a small world</i>	<i>(што је) доста, доста (је); једном се живи; свет је мали</i>
PROVERBS	ПОСЛОВИЦЕ / ИЗРЕКЕ
Исказују се опште идеје у пренесеном (метафоричком, метонимијском) значењу; често целе реченице; понекад и скраћене.	
<i>A bird in the hand is worth two in the bush.; When in Rome.</i>	<i>Боље врабац у руци него голуб на грани.; Када си у Риму...</i>
SLOGANS	СЛОГАНИ
Кратке фразе, које су постале популарне честим понављањем у политичком дискурсу или огласима	
<i>Make love, not war.</i>	<i>Водите љубав, не рат.</i>

4. ЗАКЉУЧЦИ И ПЕРСПЕКТИВЕ ИСТРАЖИВАЊА. Посебно је питање организације постојанијих лексичких спојева и фразеологизама / идиома у лексикографској пракси будући да се као један од кључних критеријума наводи прозирност лексичког споја. То, међутим, често није једноставно утврдити и аутори прибегавају различитим критеријумима за њихову диференцијацију. У речнику *Oxford Collocations Dictionary for Students of English* (2002) искључене су непрозирне, (потпуно) идиоматичне везе, осим у случају када се ради о *граничном карактеру споја* колокација – идиом, као нпр. *drive a hard bargain* [постићи добру нагодбу, добро се нагодити], будући да је у вези са лексемом *bargain*, али је у целини ова веза блиска идиому (наведено под именицом *bargain PHRASES* • *drive a hard bargain* (= force sb to agree to arrangement that is best for you) (ДРАЖИЋ 2014: 203).

Као контролни критеријум могуће је увести и степен семантичке трансформације и постојаност форме. У случајевима нпр. *пасти у очи* : *пасти мрак на очи* : *пасти* (коме) *у очима*, глагол *пасти* остварује своја секундарна значења, док именица *око* / *очи* (у блокираним формама акузатива или локатива) транспонује номинацију на когнитивно-емотивни план (од опажања, стања беса до процене чијег понашања). Ово би стога били фигуративни идиоми према Кауију, фразеолошке јединице према Виноградову, те идиоми према Бургеру. У домаћој терминологији ово су фразеологизми, подједнако као и потпуно непрозирне лексичке везе типа *кад на врби роди грожђе*. У граничне случајеве фразеологизам – нефразеологизам Р. Драгићевић уврштава спој *изгубити главу* будући да се у РМС оваква веза у значењу *погинути* третира и као пример за секундарно значење лексеме глава и као фразеологизам са значењем *изгубити присебност, лудо се заљубити*. Увидом у неколико страних речника ауторка закључује да се ова конструкција тумачи као колокација, са остварним секундарним значењем лексеме глава (*умрети*), а као фразеологизам кад значи *изгубити самоконтролу* и закључује: „Што се ова конструкција више удаљава од своје мотивне семантике која је у вези са завршавањем живота, то се увећава степен њене експресивности, а самим тим и ‘фразеологичности’” (DRAGIĆEVIĆ 2009: 41).

На основу предочених учења о лексичким спојевима и њиховим типологијама уочавају се основни правци њиховог дефинисања, именовања, али и дилеме у вези с јасним границама категорија. Усвојена Бургерова типологија даје могућност сагледавања разноликих постојаних спојева из перспективе садржине и форме, али и њихове функције и употребе. Јасно је, с друге стране, да ће писани и усмени исказ носити своја посебна обележја када су у питању дати спојеви, као и то да ће се жанровска разноликост, прагматички оквири и језички варијетети – од стандарда до идиолекта, одликовати разноликошћу и фреквенцијом у погледу структуре и значењских трансформација у оквиру лексичког споја. Културна ће коно-

тација, даље, уносити нову нијансу интерпретације језичких јединица као невербалних кодова, стереотипа, нарочито када је у питању дистинкција колокација – идиом (нпр. ‘архитекти’ / ‘капитени’ перестројке) (COWIE 1998: 9). Стога би правци истраживања лексичких спојева у српском језику требало да се крећу у следећим оквирима: (а) садржинска и структурна својства лексичких спојева у писаном тексту – извештајима, огласима, мејловима, препискама, спортским и другим коментарима, писаним изјавама и сл.; (б) усмени исказ – полемике, интервјуи, спонтани разговори итд.; (в) лингвокултуролошка анализа лексичких спојева различите компактности, функције и жанровске или дискурсне одређености; (г) испитивање лексичких спојева према структурним својствима (нпр. фиксни биноми, поредбени фраземи, општа места) и њихов прагматички оквир.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ВИНОГРАДОВ Владимирович, Виктор. *Русский язык (грамматическое учение о слове)*. Москва: Высшая школа, 1972.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. О квалификатору *фигуративно* у српским (српскохрватским) дескриптивним речницима. *Зборник у част Гордани Вуковић: Лексикологија, ономастика, синтакса*. Владислава Ружић и Слободан Павловић (ур.). Нови Сад: Филозофски факултет, 2011, 21–27.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- ДРАЖИЋ, Јасмина. *Лексичке и граматичке колокације у српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2014.
- МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, Драгана. *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет, 1987.
- ПРЋИЋ, Твртко. И синтагме и речи: фразне именице у српском језику. *Зборник у част Гордани Вуковић: Лексикологија, ономастика, синтакса*. Владислава Ружић и Слободан Павловић (ур.). Нови Сад: Филозофски факултет, 2011, 59–70.
- РИСТИЋ, Стана, Милана РАДИЋ-ДУГОЊИЋ. *Реч. Смисао. Сазнање*. Београд: Филолошки факултет, 1999.

*

- BENSON, Morton, et al. *The BBI Combinatory Dictionary of English*. 3rd edition. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2010.
- BLAGUS BARTOLEC, Goranka. *Riječi i njihovi susjedi*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2014.
- BURGER, Harald, Dmitrij DOBROVOL'SKIJ. Phraseology: Subject area, terminology and research topics. *Phraseologie/ Phraseology. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung/ An International Handbook of Contemporary Research*. Harald Burger, Dmitrij Dobrovol'skij, Peter Kühn, Neal R. Norrick (eds.). Vol 1. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 2007: 10–20.
- COWIE, Anthony Paul. The treatment of collocations and idioms in learners' dictionaries. *Applied Linguistics* 2(3). John Hellermann, Anna Mauranen (eds.). 1981: 223–235.
- COWIE, Anthony Paul (ed.). *Phraseology. Theory, Analysis, and Applications*. Anthony Paul Cowie (ed.). Oxford: Clarendon press, 1998.

- DEUTER, Margaret (ed.). *Oxford Collocations Dictionary for Students of English*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- DRAGIĆEVIĆ, Rajna. O problemima identifikacije frazeologizama. *Südslavistik online*. Daniel Binčić i Biljana Golubović (ur.). 2009, 35–44. <<http://www.suedslavistik-online.de/01/>>
- GRANGER, Sylviane, Magali PAQUOT. Disentangling the phraseological web. Granger, Sylviane and Fanny Meunier (eds.), *Phraseology: An interdisciplinary perspective*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins. 2008: 27–49. <http://sitestest.uclouvain.be/cecl/archives/granger_paquot_2008>
- HERBST, Thomas, Michael KLOTZ. Syntagmatic and Phraseological Dictionaries. *The Oxford History of English Lexicology*. Anthony Paul Cowie (ed.). Oxford: Clarendon Press, 2009, 219–245.
- LEWIS, Michael (ed.). *Teaching Collocation. Further Developments in the Lexical Approach*. Hove, England: Language Teaching Publications, 2000.
- MATEŠIĆ, Josip. *Frazeološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1982.
- MEL'ČUK, Igor. Collocations and Lexical Functions. *Phraseology. Theory, Analysis, and Applications*. Anthony Paul Cowie (ed.). Oxford: Clarendon press, 1998, 22–53.
- PERVAZ, Draginja. Kolokacija: od reči do termina. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*. 18/1, 1981, 59–67.
- PRĆIĆ, Tvrko. *Semantika i pragmatika reči*. Novi Sad: Zmaj, 2008.
- SIEPMANN, Dirk. Collocation, Colligation and Encoding Dictionaries. Part I: Lexicological Aspects. Anne Dykstra (ed.). *International Journal of Lexicography* 18/4. 2005: 409–443.
- SILIĆ, Josip, Ivo PRANJKOVIĆ. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
- SINCLAIR, John. *Corpus, concordance, collocation: Describing English language*. Oxford: Oxford University Press, 1991.

JASMINA DRAŽIĆ

PROPERTIES AND TYPES OF THE POLYLEXICAL UNITS – RESEARCH OVERVIEW

Summary

In this paper the author presents the main research of the classification of lexical syntagmatic relations and their properties. The goal of the paper is to apply the relevant criteria for the differentiation of the syntagmatic lexical sets in the Serbian language, taking into account the specificities of its typological structure. The author also points to different terminological solutions for the denotation of polylexical units. Starting from the so-called broad approach in defining phraseology sets, the paper focuses on boundary lexical units, marginalized in the narrow definition of phraseology.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
jasminda@ff.uns.ac.rs

ЈЕЛЕНА РЕДЛИ

ЕКСПЛИКАТИВНЕ НОМИНАЛНЕ СИНТАГМЕ У СЕМАНТИЧКОМ ПОЉУ КВАЛИФИКАТИВНОСТИ*

У раду се на примерима из различитих функционалних стилова посматрају адноминални падежи којима се традиционално додељује експликативно значење а који показују неке одлике квалификативних падежних конструкција. Стога се покушава сагледати који су то механизми који омогућују актуализацију квалификативног значења ових конструкција и под којим условима им се додељује допунска функција. На основу анализираних примера, предлаже се класификација семантичких типова експликативних падежа са квалификативним значењем.

Кључне речи: синтакса и семантика, квалификативност, експликативност, презентатив, класификатив, перцептив.

1. УВОД. Експликативност је семантичка категорија која садржи падежне облике у функцији семантичких допуна (комплемената) речи уз које стоје, а на семантичком плану имају улогу да јасније дефинишу управни појам који је недовољно одређен сам по себи. Најчешће се термином *експликативни* означавају извесни семантички типови адноминалног генитива који допуњује, конкретизује, другим речима, објашњава садржај управне именице (отуда и синонимни термин *објаснидбени*),¹ у чему се једино разликује схватање И. Антонић која експликативним сматра и неке типове осталих косих падежа (уп. АНТОНИЋ 2005: 135, 185, 209, 245, 279).

Тако је у неким граматичким приручницима експликативном генитиву посвећено доста пажње (КАТИЋИЋ 2002³: 457–460, ВАРИЋ et al. 1997: 560–561, АНТОНИЋ 2005: 135–137), неке граматике га само помињу уз

---

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* бр. 178004, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ На основу увида у граматичку и осталу лингвистичку литературу, може се констатовати да је поменути преводни еквивалент у употреби углавном на хрватском језичком подручју.

кратко објашњење (SILIĆ – PRANJKOVIĆ 2005: 202), неке га не идентификују као таквог, већ га само помињу као генитив тицања или га сврставају под посесивни генитив (СТЕВАНОВИЋ 1986³: 175–179), док има и оних у којима се он уопште не помиње (ДАНИЧИЋ 1858; МАРЕТИЋ 1963; СТАНОЈЧИЋ – ПОПОВИЋ 1992; ПИПЕР – КЛАЈН 2013).

С друге стране, под квалификативношћу се подразумева постојање неког инхерентног својства, квалитета неке предметне или процесуалне појаве (ПИПЕР 2005: 830) а конструкцијама које имају ово значење најчешће се додељује функција одредбе (детерминатора) или атрибута. Дакле, ове семантичке категорије традиционално се посматрају одвојене једна од друге без указивања на могућности њиховог преплитања, иако се у литератури наводе и такви примери који би могли припадати обема категоријама.²

2. ПРЕДМЕТ, КОРПУС И МЕТОДОЛОГИЈА РАДА. Предмет овога рада јесу експликативне падежне (махом генитивне) конструкције типа *знак једнакости, стање мира, срце Обилића, боја дрвета*, које функционирају као квалификативне допуне управне супстантивне лексеме. Терминолошка неједначеност и разумењеност у идентификовању и дефинисању експликативних падежних конструкција у сербо-кroatистичкој лингвистичкој литератури условљава и циљ овог рада, а то је да се на примерима из различитих функционалних стилова српског стандардног језика испитају њихове синтаксичко-семантичке карактеристике, укаже на могућност извођења јужних значења и покажу могућности супституције синонимним падежним

² У подели падежних облика, коју даје И. Антонић (2005: 211, 225), има случајева да се исти пример (нпр. *четкица за зубе*) налази у обе семантичке групе – и у експликативној и у квалификативној. Преплитање ова два значења налазимо и у класификацији експликативног генитива код исте ауторке. Она у овај тип сврстава генитив с предлогом БЕЗ типа *посао без краја, поглед без сјаја*, који је врло сличан генитиву одсуства карактеристичне појединости (*жена без капе, кутија без поклопца*). Поред тога, генитиву у синтагмама *очи варљива сјаја* и *писма милионске вредности*, ауторка приписује експликативно значење на основу тога што се њиме управна именица идентификује „посредством експликације његове семантике или неке његове карактеристике, нпр. особине, места и сл.” (ИСТО: 136). Из датих класификација како генитива, тако и акузатива и објашњења која иду уз њих, једина разлика је у томе што експликативне конструкције кондензују релативне клаузе [*← посао КОЈИ нема краја; поглед КОЈИ нема сјаја; четкица КОЈА служи да се њоме перу зуби*].

конструкцијама. Покушај обједињавања номиналних синтагми овог семантичког типа проистекао је, дакле, из различитог поимања експликативности, због чега није увек јасно шта се под њом подразумева, односно не подразумева.³

Полазиште семантичке анализе биће значење како управних, тако и зависних лексема, које једино у споју условљавају значење, а тиме и тумачење читаве синтагме. Као најрелевантнији критерији за одређивање допунске функције ових конструкција узимаће се предвидивост њиховог граматичког облика (РАЛИЋ 2011: 56; АЛАНОВИЋ 2012: 160), дистрибуција у односу на управну именицу (САРНИЕ 2001: 118) и способност семантичког допуњавања управног појма.

3. АНАЛИЗА. Увид у ексцерпирану грађу омогућио нам је да нека ужа значења генитивних конструкција експликативног типа сврстамо под квалификативно значење зато што генитивни референт, који има конкретније значење, конкретизује управну лексему недовољно одређене семантике, те представља појавни облик, односно начин на који се доживљава, концептуализује или перципира ентитет који подлеже оваквој модификацији. Другим речима, експликативно-квалификативно значење остварује генитив с којим се управни појам изједначава, поистовећује, а фунгира као квалификативна допуна управне именице.

Допунски статус му обезбеђује улога реченичног аргумента у дубинској структури (граматичког субјекта или објекта), који с другим чланом остварује одређени однос, нпр. *знак једнакости* [← *знак који представља једнакост*], *боја дрвета* [← *боја какву има дрво*], *мирис ружа* [← *ружа мирише*], затим предвидљив падежни облик (нпр. *боја, мирис, знак* + Ø Gen),

³ Да бисмо поткрепили своје запажање, навешћемо неколико примера ове неусаглашености. Конструкције овог типа К. Фелешко сврстава под тзв. *дефинициони генитив* за који каже да он „једноставно изражава сам однос и ништа више” (ФЕЛЕШКО 1995: 34–35). М. Стевановић, међутим, Фелешкове примере тумачи у посесивном значењу (СТЕВАНОВИЋ 1986: 179), као и Катичић, који ове конструкције одређује као *генитив садржаја* у функцији именичког атрибута са значењем припадања неког општијег појма неком одређенијем садржају (КАТИЋИЋ 2002³: 454). Супротно мишљење има М. Омеровић, која сматра да је овде реч о обрнутом односу: атрибут обележава одређенији садржај управне речи која означава општи појам (ОМЕРОВИЋ 2011: 43–44). Овиме се никако не исцрпљује списак различитих начина посматрања, али их не наводимо све због ограничености простора.

као и способност да допуни значење ентитета који квалификује. Његова дистрибутивна ограничења фиксирају му позицију непосредно иза управне именице, те не може мењати место с присутним одредбама, нпр. *професор филозофије плавих очију* : **професор плавих очију филозофије; очи пантера из зоолошког врта* : **очи из зоолошког врта пантера*.

У оквиру овог значењског типа издвајамо три подтипа на основу начина на који генитив допуњује садржај ентитета уз који стоји.

3.1. ПРЕЗЕНТАТИВ. Квалификација управног појма лексикализованог апстрактним именицама *знак, симбол, атмосфера, обичај, моћ, стање* актуализује се тиме што се у свести читаоца ствара његова визуелна представа у виду неког покрета, симптома или симбола, а у случају *potina professionis* ('доктор', 'теоретичар', 'лекар' и сл.) особа с одређеним професионалним ангажманом издваја се преко уже области деловања. У том смислу се квалификација и конкретизација садржаја управног појма врши према некој истакнутој особини денотатума, који има обележивачку улогу.

На основу обележја и семантике појма у генитиву, издвојили смо следеће семантичке групе у којима квалификацији подлежу именице.

3.1.1. *Семантички тип IN + [ATR [Ø N_{GEN}]]* – Генитивни референт квалификује управни појам експлицирајући вид његовог испољавања, односно одређени облик:

Тада није пронашао никакав *знак једнакости* између трача и истине [...] (ЕК) – [...] поштовала и обожавала униформу као *знак* правог *господства* [...] (ЕК) – [...] алем–камен који је *симбол* јарког *сунца* [...] (НГ, 99).

Тумачење ових примера у експликативном смислу омогућено је испушивошћу придевске одредбе (SILIĆ – PRANJKOVIĆ 2005: 202), као и појавом дубинске релативне клаузе с глаголом *представљати* и објекатском допуном чији је површински експонент појам у генитиву, нпр. *знак једнакости* [← *знак КОЈИ представља једнакост*].

3.1.2. *Семантички тип IIN + [ATR [Ø N_{DEV/GEN}]]* – Карактеристику којом се допуњује садржај управног појма представља и околност која прати манифестацију датог ентитета:

Пажња се, такође, треба усмерити на [...] *знакове дехидрације* [...] (ТВ, 357) – [...] најновији „гранд сеник” имаће сада *знак распознавања* из готово сваког угла (ТС 5089) – Само је Стефан никада није назвао тим туђим именом, које је било *симбол* њеног *ропства* (ХЋЉ, 72) – [...] избијала је већ *атмосфера говора и одговора, венаца* [...] (ТА/БК, 28) – Са овим се може повезати *обичај „везивања божје браде”* [...] (НД, 42).

Забележен је и један пример у којем је присуство обавезног придевског детерминатора условљено тиме што је реч о устаљеном изразу сакралне семантике (*Света тројица*), док је у другом примеру супстантивна допуна средство експликације садржаја генитивног референта непотпуне семантике (*број четири*): Они у знаку *Свете тројице*, у мушком знаку, примају читајући непарне, а ми, у знаку *броја четири*, женског броја [...] (ПМ, 80).

Ту околност заступа девербативна именица у генитиву која означава дубинску допунску предикацију, нпр. *знакови дехидрације* [$\leftarrow$ *знакови да је дехидрирао*], *обичај везивања божје браде* [$\leftarrow$ *обичај да се везује божја брада*].⁴ Тумачење у квалификативном смислу омогућује чињеница да се виртуелно значење управног појма актуализује конкретизацијом одређеног облика његове манифестације, који је латентан предикацији имплицираној девербативном именицом у генитиву. Тако, на пример, *знакови дехидрације* означавају такве конкретне знакове који се манифестују као главобоља, сува уста и кожа, замор мишића итд.⁵

3.1.3. *Семантички тип III N +* [_{ATR} [$\emptyset$ N_{DEADJ/GEN}]] – Деадјективним именицама денотира се каква особина, способност управног појма:

[...] подижу ли им се обрве као *знак* искрене *радости* [...] (АД, 95) – [...] и верује се да има велику *моћ трансформације* [...] (НД, 149) – [...] да бих могао да се вратим у *стање мира* (СС, 193) – [...] избијала је већ *атмосфера* [...] организоване *жалости* [...] (ТА/БК, 28).

На дубинском плану се уместо генитива појављује допунска клауза због чега му се приписује функција експликатора семантичког садржаја управног појма (АНТОНИЋ 2005: 136). Међутим, управо формализација деадјективном именицом актуализује квалификативно значење јер је генитив површински експонент копулативног предикатива у придевској служби, нпр. *знак радости* [$\leftarrow$ *знак да су радосни*] или је пак замењив придевом у функцији конгруентног атрибута, нпр. *стање мира* // *мирно стање*. Ову конкуренцију омогућује семантика датих именица јер је реч о окол-

⁴ С обзиром на то да је у централној позицији релацијска именица, може се говорити о двострукој семантичкој номинализацији, односно о двоструком синтаксичком кондензовању на које указује М. Радовановић код синтагми реализованих као спој двеју девербативних именица или деадјективне и девербативне именице, нпр. *знакови крварења, могућност афирмације* и сл. (RAĐOVANOVIĆ 1977: 120).

⁵ О овим знаковима (симптомима) в. на <http://www.stetoskop.info/Simptomi-dehidracije-4903-s13-content.htm>.

ности у којој се неко налази (уп. СЕР, *стање*) и која се, стога, и сама може ближе одредити.

3.1.4. *Семантички тип IVN + [ATR [Ø N_{GEN}]]* – Генитивом именица са значењем стручних и научних области, који се комбинује с именицама из класе *nomina professionis*, истиче се област деловања, односно функција особе у позицији управног члана.

Експликативно-квалификативно значење ових синтагми актуализује се у две фазе. Прво се звање дате особе конкретизује тиме што се везује за област у којој делује да би се затим квалификовало истицањем из групе истих ентитета:

Највише података о њему дао ми је његов шофер, иначе *доктор* чисте *филозофије* (КМ, 73) – [...] попут Ханса Рајхенбаха [Hans Reichenbach], *теоретичара вероватноће* [...] (РМ, 17) – Сваки четврти ортопед и сваки трећи *лекар опште праксе* има овај синдром – каже она (БЖ 15516).

На дубинском плану овај генитив фунгира као објекатска допуна управног глагола, нпр. *професор филозофије* [← *професор који предаје филозофију*].

Алтернација са конструкцијом ЗА + N_{ACC} није могућа јер се на комуникативном плану ова два значења разликују (АРСЕНИЈЕВИЋ 2003: 114). Наиме, лексема *професор* не може успоставити однос с акузативом (**професор за филозофију*) јер професор (за разлику од министра, представника и сл.) није функција која се намењује за одређену област, већ је реч о стручном звању које се додељује у оквиру одређене области (ИСТО: 130). Могућност алтернације генитива и акузатива с предлогом ЗА постоји у случају када управни појам означава неку друштвену функцију надлежну за одређене области, а при том се не искључује ни значење намене, нпр. *министар саобраћаја* // *министар за саобраћај*:⁶

[...] он ни мртав не би желео да постане *министар саобраћаја* или нешто слично (КМ, 62) – Све то некако давало му је довољно квалификација за *министра полиције* [...] (НБ, 46) – Рокфор, драги мој мамлазе, није име британског *министра спољних послова* [...] (КМ, 71).

⁶ М. Омеровић истиче да се генитивна конструкција (посебно са лексемом 'министар') све чешће среће, највише у новинарском стилу, што објашњава тенденцијом да се умањи значај намене, а истакне идентификовање с одређеном облашћу (ОМЕРОВИЋ 2011: 116).

Та функција, међутим, мора бити усмерена само на појединачне области, а не на неки појам у целини. Тако у примерима: [...] да ће *министар Србије* говорити само у име своје земље [...] (ЕК) и На фудбалске утакмице улазио је без карте, као *председник општине* (ЕК) генитив није могуће заменити акузативом (**министар за Србију*, **председник за општину*), а разлог је то што се у таквим случајевима не успоставља однос контактности, већ припадности [*← Србија има министра; општина има председника*].

3.2. Класификатив. Квалификативно значење актуализује се преко успостављања еквативног односа између чланова синтагме и остварује у случајевима изједначавања неког ентитета неким својим делом с одговарајућим физичким, карактерним и интелектуалним типом, односно карактеристичним својством, тако да иступа као најистакнутија особина одређеног типа и полазиште из којег се развија, исходи конкретно својство (REDLI 2014: 208). Реч је о генитиву који се традиционално назива *еквативним* (ИВИЋ 1971б: 301–308).

3.2.1. Семантички тип $IN + [{}_{ATR} [\emptyset N_{GEN}]]$ – Посесум је заступљен именицама са значењем органа, делова тела и појмова који чине живо биће, док се у улози посесора типизираним својства налази неки аниматни појам у облику генитива (нпр. *поглед блудника, срце Обилића*). Нереперенцијална употреба овог генитива указује на карактеристичну одлику одређеног типа личности, односно на класу којој дата личност припада:

Родила сам га са *срцем Обилића* (ХЂЉ, 23) – Оно што ме је излуђивало код њега биле су *сиве очи пантера* из зоолошког врта [...] (КМ, 52) – Ненад Богдановић био је инжењер са *душом уметника* [...] (ЕК) – Имао је повијен кошчат нос и *профил овце* (КД, 2) – Имао је *глас лудака* и *поглед блудника* [...] (КД, 3).

Управо због тога што се управни појам изједначава с одређеном карактеристиком извесног физичког типа или карактера неке личности преко одговарајућег детаља (IVIĆ 1971: 305), њему конкурише класификативни придев у функцији конгруентног атрибута (*блуднички поглед, обилићевско срце*),⁷ као и клауза с поредбеним везником КАКАВ (*има поглед КАКАВ*

⁷Р. Ђурић примећује да имена познатих личности формално могу бити у форми присвојног придева, а да им при том значење буде нереперенцијално као код класификативних придева, нпр. *Обилићева/обилићевска храброст* (ЂУРИЋ 2009: 78). Истог је мишљења и М. Зника, која указује на то да се придев, по форми присвојни, може разумети као односни: *учитељев капут* може се тумачити као ‘капут који је у некаквом односу с учитељем’ уместо

има блудник, има срце КАКВО је имао Обилић). Из истог разлога могуће је генитивско образовање чак и уз лично име (Ивић 1967: 259–260).

Други начин утврђивања да ли је у питању квалификативно или посесивно одређење управног појма заснива се на две чињенице. Прво, у случајевима у којима генитив има квалификативно значење не долази у обзир замена присвојним придевом на -ов/-ев (*Обилићево срце, *блудников поглед) јер је реч, како смо већ навели, о означавању припадања типу, класи, а не одређеном лицу, што подразумева одсуство блискости, емпатије карактеристичне за присвојне придеве (IVIĆ 1995: 212–214).⁸ Друго, на дубинском плану може бити имплицирана одредба личног имена или презимена (ФЕЛЕШКО 1995: 38–39; IVIĆ 1995: 213–214; KUŃA 1999: 5), а у овом случају, одредба презимена Обилић јесте *јунак* (*срце јунака Обилића*), која може заменити место и постати одредба управне именице чиме би класификативни карактер читаве синтагме био изразитији: *јуначко срце Обилића*, док се квалификација апелатива своди на парафразу типа *поглед било којег блудника*, блудника као представника такве врсте људи. Уколико се, дакле, однос припадности уопштава истицањем припадности одређеној класи, употребиће се генитив.

Забележени су и примери с експлицитаном придевском одредбом уз именицу у генитиву, што омогућава недвосмислено тумачење ових синтагми у квалификативном смислу:

Имала је [...] *осмех задовољне жене* (ХТЉ, 97) – „Имао је *очи мртвог човека*”, сећа се тог портретисања Дина (ЕК).

Актуализација квалификативног значења омогућена је тиме што описни придев типолошки одређује посесора, те онемогућава деловање детерминатора уопштавања (Ивић 1967: 260). Тако, на пример, *осмех задовољне жене* значи *ТАКАВ осмех КАКАВ има задовољна жена*, а не било која жена.

⁷ ‘капут који припада учитељу’ (ZNIKA 1999: 381–382), а Б. Куна додаје да је једино односни придев у складу и с нормом и с квалификативним значењем синтагме те се не препоручује употреба генитива што илуструје примерима *инвалидски статус* // **статус инвалида* (KUŃA 1999: 5–6).

⁸ М. Ивић (IVIĆ 1971: 306–307) истиче да уколико нема обележја персонализованости код зависног члана као генерализованог представника одређеног физичког или карактерног типа, које је неопходно за конституисање посесивног значења, аутоматски се отвара пут квалификативној детерминацији појма, а не посесивној. У том случају, могуће је увођење атрибутског детерминатора у форми броја *један* (*ореол (једног) свеца*) или у форми придева (*глава жене* → *глава младе жене*) (Ивић 2006: 123).

3.2.2. Семантички тип $IN + [_{ATR} [\emptyset N_{GEN}]]$ – У својству управног појма може се наћи и одевни предмет. Тако се у примеру: Српски деспот је на себе навукао *одору отпадника* [...] (ХЂЉ, 46) у парафрази уместо генитива могу појавити класификативни придев (*отпадничка одора*) и поредбена клауза с везником *КАКАВ* (*одора КАКВУ носе отпадници*). Могућност парафразе клаузом са КАО-конструкцијом [*← обукао се КАО отпадник*] указује на чињеницу да је овде реч о редукованој поредбеној клаузи с поредбеним везником *КАО ШТО* који се одликује денотацијом стварног поређења начина вршења радње и еквативним степеном поређења (REDLI 2010: 804), те долази до трансформације [*← обукао се КАО ШТО се облачи отпадник*].

3.3. ПЕРЦЕПТИВ. Беспредлошки генитив формализатор је и значења перцептива, које се заснива на квалификацији према чулним утисцима: визуелним, аудитивним, ольфакторним и густаторним, који управном појму дају нови, конкретнији квалитет.

Квалификативно значење потврђује парафраза поредбеном клаузом и везником *КАКАВ*, нпр. *боја дрвета* [*← боја КАКВУ има дрво*]. Оно по чему се овај генитив разликује од генитива инхерентне особине јесте управо његов релативан, променљив карактер. Наиме, ентитети који се остварују у конструкцијама са значењем инхерентне особине квалификују управни појам као његова неодвојива и, пре свега, непроменљива карактеристика на шта указује и присуство обавезног детерминатора (REDLI 2014: 202). Насупрот томе, појмови који квалификују именице ‘боја’, ‘облик’, ‘форма’, ‘изглед’, ‘мирис’, ‘укус’ и остале именице из ове групе другачије се понашају. Они су променљиви и, као такви, не представљају инхерентну особину управног појма (нпр. боја није увек боја дрвета, већ може бити и боја вина, боја неба итд.).⁹

⁹ У строго физичком смислу, боја, за разлику од тежине и величине, није инхерентно својство неког ентитета јер се мења кад год се промени осветљење. Поред тога, различити посматрачи различито перципирају исту боју те је она за некога плава, за некога сива, а за некога је жута итд. (KRIMER-GAVROVIĆ 2011: 21 према GODDARD 1998: 111). У прилог томе говори и истраживање М. Ивић везано за именовање боја где она објашњава како људи различито доживљавају, па самим тим и именују, различите боје коже па и боје неких других ентитета (IVIĆ 1995: 19–46). Тако је, на пример, боја коже Јапанаца за белце жута, док је за Јапанце бела; *белим* се зове браон када се односи на кафу, жуто када се односи на вино, а розе када је реч о кожи белаца (IVIĆ 1995: 10–14).

3.3.1. *Семантички тип I: Квалификација према визуелном утиску* $N + [{}_{ATR} [\emptyset N_{GEN}]]$ – Квалификација према визуелном утиску обележена је приписивањем одређеног изгледа, форме управном појму, који је заступљен именицама ‘боја’, ‘облик’, ‘форма’, и чија семантика, већ сама по себи, упућује на некакав квалитет:

За дневну собу увек бих бирала неутралну боју дрвета [...] (КС, 49) – [...] које је, грубо издубљено ножем, још увек имало облик стабла [...] (СС, 12) – [...] онда је зазирао од надмоћи као облика чисте лажи (ВЈС, 74) – Према начину испољавања, форма може бити: писмена, *форма јавне исправе* (свечана) и реална (НЂ, 39) – Ти идоли су [...] или добили прописну *форму крста* или су деградирани [...] (ГН, 70).

Када је реч о именицама ‘израз’, ‘поглед’ и ‘изглед’ квалификује се спољна манифестација некаквог унутрашњег стања, расположења или карактеристичан израз, стил у којем се управни појам испољава. Слободни генитив даје могућност парафразе придевима у функцији конгруентних атрибута, нпр. *израз бола и прекора* // *болни и прекорни израз*:

Био је то *израз бола и прекора* [...] (СС, 119) – Даниел Атијас није крио *израз гађења* на свом лицу (Албахари, 91) – Имао је *израз самртника* (ЕК) – [...] спречавали да проведе дуже од пола сата под Танкосавиним *погледом потпуног крављег обожавања* [...] (СС, 102) – [...] даје елегантан *изглед* старих *вила* [...] (КС, 34).

3.3.2. *Семантички тип II: Квалификација према аудитивном утиску* $N + [{}_{ATR} [\emptyset N_{GEN}]] / N_{GEN} \text{ Comp}_{SUPST}$ – Ова врста квалификације обележена је приписивањем одређене форме звука управном појму, који је лексикализован именицама аудитивне семантике. Именичка допуна генитиву присутна је у случајевима када је генитивни референт настао од транзитивних глагола, те представља дубински реченични аргумент, нпр. *шум отварања врата* [*← шум који се производи када неко отвара врата*]:

Америка, а нарочито Мексико, јесте свет зелене боје као Амазон, са мирисом тропске гујабе, са укусом кафе, са звуком *гитаре и удараљки* (ЕК) – [...] а потом се у даљини разлеже храпав *шум отварања неких преградних врата* са решеткама (ЖЗ, 34) – Покушао је да пригуши *уздах олакшања* [...] (ЖЗ, 33) – Сав се у страх претворио. У ужас. У [...] неми *крик безизлаза* (ХЂЉ, 48).

3.3.3. *Семантички тип III: Квалификација према олфакторном утиску* $N + [{}_{ATR} [\emptyset N_{GEN}]]$ – Олфакторни утисак квалификује управни појам лексикализован именицама ‘мирис’, ‘арома’, ‘задах’ приписивањем одговарајућег квалитета. На дубинском плану, генитивни референт је члан

поредбене клаузе и увек је аргументског типа, нпр. *мирис ружа* [$\leftarrow$ *мирис КАКАВ имају руже / мирише КАО ШТО миришу руже*]:

[...] и чуди се како му младост, у сећању, обележавају два мириса [...]: *мирис ружа* и *мирис измета* (ВЈС, 12) – Још на вратима собе ме је запушно *мирис јела* са благом *аромом* доброг *дувана* [...] (СС, 205) – Осећала је ваше примицање као *задах трулежи* [...] (ХЂЉ, 137).

3.3.4. *Семантички тип IV: Квалификација према густаторном утиску* N + [_{ATR} [Ø N_{GEN}]] – Квалификација према густаторном утиску актуализује се изједначавањем с особинама доступним чулу укуса. Управни појам у таквим спојевима доследно је лексикализован именицом ‘укус’:

[...] хотел у ком можете уживати у *укусу* изврсне *чоколаде* и белих *тартуфа* (БЖ 15489) – Храна коју ће моћи да додоби имаће *укус песка* [...] (ЕК) – Америка, а нарочито Мексико, јесте свет зелене боје као Амазон, са мирисом тропске гујабе, са *укусом кафе*, са звуком гитаре и удараљки (ЕК).

Укус може бити и метафоризован као што је случај у примеру: [...] он је, опет, осетио *укус пустоши* [...] (ВЈС, 35). Спајање на први поглед неспојивих ентитета доприноси високој метафоризованости оваквих синтагми. Заправо, овде је реч о преношењу значења именице ‘пустош’ на концептуални ниво где се она доживљава као празна, вероватно у облику неке пустиње, састављена само од песка или земље и прашине. У таквом сценарију, укус пустоши изједначава се са укусом суве, опоре земље.

4. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ. Због ограничености простора овог пута нису заступљене све експликативне адноминалне конструкције којима би се могло приписати и квалификативно значење. Анализирани су они типови који се у лингвистичкој литератури најчешће неједнако третирају или нису довољно објашњени. Из свега наведеног може се закључити да се не може увек повући јасна црта између семантичких категорија експликативности и квалификативности, те да се квалификативно значење конструкција које припадају обема категоријама актуализује тако што управни појам прво подлеже експликацији, односно идентификацији, да би, затим, дошло до његовог изједначавања са зависним чланом.

На формалном плану, зависни члан је заступљен беспредлошким генитивом и врши функцију квалификативне допуне управо због свог експликативно-квалификативног карактера. Таквом генитиву конкурише одговарајући описни или класификативни придев, док се на дубинском плану појављује поредбена или допунска клауза, односно предикација

са субјекатским или објекатским аргументом чији је површински експонент генитив. Поред тога, алтернација генитива и акузатива с предлогом за могућа је у једној малој групи примера и подлеже лексичко-семантичким ограничењима управног појма, који мора означавати неку друштвену функцију усмерену на појединачне области деловања. Тиме се семантичко поље којем припадају описане номиналне синтагме још више усложњава значењем намене.

ИЗВОРИ

- АД: Albahari, David (2004). *Svetski putnik*. Beograd: Stubovi kulture.
- БЖ 15489 <http://zena.blic.rs/Poslovna-zena/15516>
- БЖ 15516 <http://zena.blic.rs/Porodica/15489>
- ВЈС: Велмар-Јанковић, Светлана. *Дорћол*. <http://www.ask.rs/>
- ГН: Гајић, Ненад (2011). *Словенска митологија: пантеон богова, демонологија, митска места, магијски ритуали*. 2. издање, Београд: Лагуна. Електронски корпус српског језика <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>
- ЕК: Živković, Zoran (2001). *Vremenski darovi*. Beograd: Polaris.
- ЖЗ: Kiš, Danilo (2000). *Ulica divljih kestena*. U: Antologija savremene novosadske priče. Novi Sad: Stylos.
- КД: Капор, Момо. *Белешке једне Ане*. <http://www.ask.rs/>
- КМ: *KUĆA stil: časopis koji se čuva*. God. 20, br. 221, januar 2013.
- КС: Nikolić, prof. dr Đorđe (2006). *Obligaciono pravo*. Beograd: Projuris.
- НЂ: Нушић, Бранислав (1966). *Аутобиографија*. Београд: Јеж.
- НБ: Павић, Милорад (2000). *Хазарски речник: роман лексикон у 100.000 речи: женски примерак*. Београд: Дерета.
- ПМ: Радовановић, Милорад (2009). *Увод у фази лингвистику*. Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића
- РМ: Selenić, Slobodan (1999). *Memoari Pere Bogalja*. Beograd: Prosveta.
- СС: Tišma, Aleksandar (2000). *Bez krika*. U: Antologija savremene novosadske priče. Novi Sad: Stylos.
- ТА/БК: Topalov, Vasilije (2007). *Sinkope, dijagnoza i terapija*. U: V. Topalov, D. Živkov Šaponja i D. Kovačević, *Sinkope*. Zrenjanin: Agora.
- ТВ: <http://topspeed.telegraf.rs/vozili-smo/5089-opel-zafira-tourer>
- ТС 5089 Хабајновић-Ђуровић, Љиљана (2007). *Занис душе*. Београд: Глобосино
- ХЂЉ Александрија.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АЛАНОВИЋ, Миливој. Допуне и додаци – између обавезности и испуствости. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* 37 (2012): 145-162.
- АНТонић, Ивана. Синтакса и семантика падежа. Предраг Пипер и др. *Прилози граматици српског језика: Синтакса савременог српског језика. Проста реченица* (ред. Милка Ивић). Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2005, 119–298.
- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. Акузатив с предлогом у савременом српском језику II. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 46/ 2 (2003): 53-216.
- ДАНИЧИЋ, Ђуро (1858). *Србска синтакса. Део првиј*. Београд.
- ИВИЋ, Милка. Генитивне форме српскохрватских именица и одговарјућа придевска образовања суфиксом -ов (-ев, -овљев, -евљев) у односу 'комбинаторичких варијаната'. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* 10 (1967): 257-262.
- ИВИЋ, Милка. О еквативном генитиву у српскохрватском језику. *Serta Slavica* (1971): 305-308.
- ИВИЋ, Милка. О улози придевског атрибута у отклањању/успостављању двосмисла. Предраг Пипер (ур.) *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*, Београд: САНУ, 2006, 121-124.
- ПИПЕР, Предраг, Иван Клајн. *Нормативна грамика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- СЕР (Српски електронски речник), Србософ <http://srpskijezik.com/Home/Index>
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин, Љубомир Поповић. *Грамматика српскога језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе* (2. изд.). Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника, 1992.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик (Грамматички системи и књижевнојезичка норма). II Синтакса* (3. изд.). Београд: Научна књига, 1986.
- ФЕЛЕШКО, Казимјеж. *Значење и синтакса српскохрватског генитива*. (Гордана Јовановић, прев.) Нови Сад – Београд: Матица српска – Вукова задужбина – Орфелин, 1995.
- *
- ВАРИЋ, Eugenija et al. *Hrvatska gramatika* (2. изд.). Zagreb: Školska knjiga, 1997.
- CARNIE, Andrew. *Syntax*. Oxford: To be published by Blackwell Publishers, 2001. <http://202.194.48.102/englishonline/jxyj/xslw/readings%20in%20syntax/amsa-18-0900.pdf> 5. 6. 2010.
- ЂУРИЋ, Radmila. *Genitiv u engleskom i njegovi ekvivalenti u srpskom - generativni pristup*. Novi Sad: Udruženje za anglo-američke studije Srbije, 2009.
- GODDARD, Cliff. *Semantic Analysis. A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 1998.
- ИВИЋ, Milka. *O zelenom konju*. Beograd: Biblioteka XX vek – Slovoграф, 1995.
- КАТИЋИЋ, Radoslav. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika* (3. изд.). Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Nakladni zavod Globus, 2002.
- KRIMER-GAVOROVIĆ, Sanja. *Semantička i tvorbeni sintagmatika leksema kojima se imenuju boje u engleskom i srpskom jeziku. Doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu*. <http://www.uns.ac.rs/sr/doktorske/javniUvid2011.htm> 1. 11. 2011.

- KUNA, Branko. Norma i posvojni genitiv bez odredbe. *Jezik* 47/1 (1999): 1-9.
- MARETIĆ, Tomo. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnoga jezika* (3. izd.). Zagreb: Matica hrvatska, 1963.
- OMEROVIĆ, Mirela. *Nekongruentni atribut u naučnom i administrativnom stilu bosanskoga jezika*. Sarajevo: Slavistički komitet, 2011.
- PALIĆ, Ismail. Za novi pristup gramatičkoj strukturi rečenice u bosnistici. *Pismo* 9/1: 39–68, 2011.
- PRANJKOVIĆ, Ivo. *Druga hrvatska skladnja. Sintaktičke rasprave*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2001.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. Imenica u funkciji kondenzatora. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 20/1–2 (1977): 63–144.
- REDLI, Jelena. Srpske sintaksičke konstrukcije sa složenim priloškim veznicima KAO ŠTO i KAO DA i njihovi mađarski ekvivalenti. *Peti međunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret kultura. Zbornik radova* II, 2010, 803–810.
- REDLI, Jelena. Kognitivnolingvistička analiza adnominalnog kvalifikativnog genitiva u srpskom jeziku. *Konteksti I. Zbornik radova* I, 2014, 199–212.
- SILIĆ, Josip, Ivo PRANJKOVIĆ. *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
- ZNIKA, Marija. Posvojni i odnosni pridjevi. *Rasprave*, knj. 25 (1999): 377–389.

JELENA REDLI

EXPLICATIVE NOMINAL PHRASES
IN THE SEMANTIC FIELD OF QUALIFICATION

Summary

The analysis of some Serbian explicative case constructions, based on their semantic and syntactic features, has shown that, in certain cases, there is no clear boundary between explicative and qualificative semantic categories. The qualificative meaning of the constructions which belong to both categories is actualised in the following way: the head is firstly identified and then qualified by being equated to the complement. This process is facilitated by the semantics of both the head and complement, which also influences the choice between an alternative language means of expressing the same meaning. It follows that the qualificative meaning should be acknowledged in explicative phrases of such kind, which leads to the conclusion that, on a syntactic level, a qualifier does not have to play a role of an adjunct but a complement as well.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
jredli73@gmail.com

ГОРДАНА ШТАСНИ

ЛИЧНА ИМЕНА НАСТАЛА СУПСТАНТИВИЗАЦИЈОМ*

У раду се разматрају лична имена настала супстантивизацијом. Конверзија, самим тим и супстантивизација, мање је продуктиван творбени процес у деривационом систему српског језика. Међутим, у домену ономастикона – специфичног лексичког система, посебно у старијем слоју, супстантивизација је веома плодна како у творби мушких тако и у творби женских личних имена. У оквиру ове лексичке скупине активна је конверзија у пуном смислу, при чему се нова јединица ствара променом морфолошке категорије и значења (придев → именица) и попримањем нове функције. Антропоними су ексцерпирани из *Речника личних имена код Срба* (1977) Милице Грковић и *Српског именованца* (2001) Велибора Лазаревића.

Кључне речи: конверзија, супстантивизација, антропоними, српски језик.

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА. Конверзија је један од облика творбе речи по много чему специфичан у односу на остале творбене процесе.¹ У њеном разматрању по правилу се полази од „тешког проблема одређивања врсте речи” (РАКИЋ 2002/2003; ТАФРА 2005). С. Ракић додаје да је „тежак и проблем одређивања правца конверзије и морфолошких, синтаксичких, семантичких и прозодијских услова који је омогућавају или условавају” (2002/2003: 195). Конверзија се углавном дефинише као стварање нове јединице без учешћа творбених форманата, при чему долази до прелаза једне врсте речи у другу, без промене морфолошког или фонетског састава (СИМЕОН 1969) и без посебнога додавања творбених елемената (ВАВИЋ 1986: 35–36). Б. Тафра објашњава да „*riječ od koje nastaje nova riječ jest*

---

* Рад је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* бр. 178004, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ У литератури се могу срести и термини: транспозиција, трансформација, лексичко-граматичка супституција, поликатегоризација (ДРАГИЋЕВИЋ 2007: 142), мутација, трансфигурација, хипостаза мутација, трансфигурација (ВАВИЋ 1988); категоријална полисемија (М. ИВИЋ 2007: 6) као термин којим се означава специфична појава да једна иста лексема може својим семантичко-синтаксичким понашањем егземплификовати разне врсте речи.

osnovna, a nova je nastala nultom derivacijom” (2005: 100).² И. Клајн (2003: 379) не дефинише овај творбени процес, али га сматра најмање плодним типом творбе речи у српском језику.

Надаље, конверзија се посматра у релацији са хомонимијом, при чему се јасно издвајају два правца: схватање конверзије као главног начина настанка хомонимије (АХМАНОВА 1957), али и оштро разликовање наведених појава (ТАФРА 2005: 113, ДРАГИЋЕВИЋ 2007: 143). Са лексиколошког становишта конверзија се често доводи у везу са полисемијом, са којом има много више додирних тачака него са хомонимијом. И. Грицкат је одређује као граматикалну полисемију, иако је заправо реч о конверзији, а не о семантичкој трансформацији попут метафоре, метонимије или синегдохе (1967: 226).

М. Николић (2002: 51) још више продубљује овај проблем наводећи да „конверзија и њени резултати причињавају лексикографима тешкоћу при успостављању одредница”, што је илустровано примером *драга* и *драги* (као придев у одређеном виду и, посебно, у именичкој служби).

Ми сматрамо да је конверзија творбени процес с обзиром на то да новонастала лексема има другачија семантичка и граматичка обележја и функције, а често је и са промењеним прозодијским ликом у односу на мотивну реч.

1.2. Са становишта постанка нове речи прелажењем у другу врсту у односу на мотивну разликују се два основна процеса: супстантивизација (поименичење) и адјективизација (попридевљавање).³ Предмет рада јесу супстантивизирана лична имена настала по моделу *придев/партицип* → *лично име* (*љупка* → *Љупка*, *милован* → *Милован*) и посведочена у *Речнику личних имена код Срба* (1977) Милице Грковић и *Српском именолову* (2001) Велибора Лазаревића. Облици настали конверзијом могли би се означити као они са примарним ликом, које карактерише одсуство дифе-

---

² Означавање конверзије као нулте деривације сусрећемо и у англистичкој литератури: „Other terms used for this phenomenon, which is very common in English, include ‘zero derivation’ and ‘functional shift’ (CRYSTAL 2008: 114), као и схватање конверзије као творбеног процеса додавањем нулте морфеме на основни облик „Instead of a process of transferring one stem category into the other, Marchand (1960) understands conversion as derivation with the aid of a *zero morpheme*” (BUSSMANN 2006: 225).

³ С. Бабић (1986: 36) наводи још и поглагољивање (вербализацију), али И. Клајн сматра да је творба глагола једино могућа додавањем суфикса, а не конверзијом (2003: 379), што и није посве тачно с обзиром на огроман број префиксираних глагола. Поменути аутор у конверзију убраја поименичење, попридевљавање, прелазак у прилоге, прелазак у предлоге.

реницијалног члана, или, другачије речено, његова нулта вредност, а они изведни суфиксацијом као јединице са секундарним ликом, у којој диференцијалну улогу има суфикс (MARKOVIĆ 1996: 116).

Што се тиче личних имена насталих супстантивизацијом (или конверзијом уопште) постоје различита, супротстављена мишљења. И. Клајн (2003: 380) разматрајући питања деклинационе природе, наводи међу супстантивизираним категоријама лична имена (надимке и презимена) не доводећи у питање начин њихове творбе.⁴ С. Ракић, међутим, тврди да имена *Тихи, Драги, Ђалски, Зрињски, Рачки, Мушицки* и друга слична која се наводе у граматикама као поименичени придеви представљају, у ствари, парцијалне хомониме.⁵ „Ови примери се само у дијахроном смислу могу схватити као конверзије што показује већ и њихова придевска промена, а у синхроном смислу су они за које постоје одговарајући придеви само хомоними јер се као њихово значење препознаје једино функција означавања јединки мушког пола” (2002–2003: 2005).

Ми сматрамо да су лична имена типа *Тихи, Драги, Драга, Љупка* настала конверзијом, односно супстантивизацијом, и то а) делимичним претварањем у случају мушких имена која задржавају придевску промену и б) потпуним претварањем у случају женских имена са именичком деклинацијом. Осим тога, супстантивизирана лична имена попримају све синтаксичке функције нове врсте. Антропоними, као део ономастикона, имају важну номинациону функцију у језику и сматрамо их делом лексикона српског језика. Нама је, такође, близак став да „Proper names do not have asserted lexical meaning but display presuppositional meaning of several kinds: categorical (basic) level, associative senses (introduced either via the name bearer or via the name form), emotiv sense and grammatical meanings” (LONGENDONSK 2007: 7). Осим тога, не може се занемарити чињеница да су лична имена мотивисана, те да се јасно могу идентификовати мотивационе базе из којих су се развила. То посебно важи за старији антропо-

⁴ „Можда су једини примери поименичених придева с несумњиво именичком променом женска имена типа *Јасна, Мила, Драга, Лепа, Милена, Слађана, Тијана* и сл. (где је датив – локатив на *-и*, а не на *-ој*). Мушки надимци као *Стари, Брзи, Бели* (са статусом имена је можда само *Драги, Драгог*) су са задржаном придевском променом” (РАКИЋ 2003: 381).

⁵ Ракић је свој став илустровао следећим примером и објашњењем: „Јасно је да својства једног лица које се зове (презива) *Попов* не морају бити у значењској вези са присвојним придевом *попов*. Могли бисмо рећи да су присвојни придев *попов* и презиме *Попов* хомоними, и то парцијални хомоними уколико се решимо да игноришемо контроверзно питање да властита имена уопште припадају језику” (РАКИЋ 2002–2003: 205).

нимски слој коме углавном припадају супстантивизирана имена посведочена у грађи.

1.3. Из поменутих извора (М. Грковић 1997; Лазаревић 2001) ексцерпирана су мушка и женска лична имена настала супстантивизацијом. Грађа показује да код Срба срећемо, поред аутохтоних личних имена, знатан број антропонима страног порекла. Највише је супстантивизираних грчких библијских имена (имена светаца и светитељки), која су мање или више присутна у нашој култури. Појаву грчких имена у српском именослову омогућио је заједнички хришћански миље, верска и културолошка блискост двају народа. У мотивној улози грчких имена налазе се речи којима се означавају особине високо вредноване у хришћанском свету, врлине и карактерне особине које би требало да красе човека уопште. Зато се имена светитеља и библијских личности шире из сакралне у световну сферу и представљају значајан ономастички извор. Грчка супстантивизирана имена хришћанских светитеља имају мотиваторе различитог семантичког типа. Углавном су то:

а) придеви у основи имена светитеља којима се означавају божанске особине или се атрибути Бога антропоморфизују: *бесмртни* – *Атанасије* и *Атанасија* (*Αθανάσιος*), *божанствени* – *Амвросије* (*Αμβρόσιος*); *пресвети* – *Панајот* (*Παναγιώτης*); *благородни* – *Генадије* (*Γεννάδιος*);

б) придеви веома различите семантике у основи имена хришћанских светитеља којима се означавају људске особине, што се може видети у следећој табели:

Придеви којима се означавају хришћанске врлине	
<i>побожан, благочастив</i>	<i>Евсевије</i> (<i>Εὐσέβιος</i>)
<i>непорочан</i>	<i>Инокентије</i> (<i>Ἰννοκέντιος</i> < лат. <i>Innocentius</i>)
<i>милостив</i>	<i>Климент</i> (<i>Κλήμεντος</i> < лат. <i>Clemens</i>)
<i>свемилостив</i>	<i>Пантелејмон</i> (<i>Παντελεήμων</i>)
<i>брижљив, радан</i>	<i>Мелетије</i> (<i>Μελετιός</i>)
<i>чврст, постојан</i>	<i>Евстатије</i> (<i>Εὐστάθιος</i>)
<i>поштен</i>	<i>Герасим</i> (<i>Γεράσιμος</i>)
Придеви којима се означавају унутрашња стања и расположења	
<i>безбрижан</i>	<i>Алимпие</i> (<i>Ἀλύπιος</i>)
<i>миран</i>	<i>Иринеј</i> (<i>Ειρηναίος</i>) и <i>Ирина</i>
<i>весео, насмејан</i>	<i>Иларион</i> (<i>Ἰλαρίων</i> < <i>ἠλαρός</i>)
<i>радостан</i>	<i>Јевросим</i> (<i>Εὐφρόσυνος</i>) и <i>Јевросима</i>
<i>јуначан, узвишен</i>	<i>Арсеније</i> (<i>Ἀρσένιος</i>)
<i>храбар, мужеван</i>	<i>Андреј</i> (<i>Ἀνδρέας</i>)
Придеви којима се означавају интелектуална својства	
<i>трезвен, разуман</i>	<i>Нифун</i> (<i>Νήφωνος</i>)
<i>благоразуман</i>	<i>Софроније</i> (<i>Σωφρόνιος</i>)

в) Релациони или квалификативни придеви мотивисани именицама различитог значења јавиће се такође у мотивационој функцији у именима светитеља, али веома спорадично: *недељни* – *Киријак* (*Κυριαχός*); *детињи* – *Пајсије* (*Παΐσος*); *плећнат* – *Пахомије* (*Παχώμιος*). Слично је и са продуктивношћу партиципа као мотиватора: *вољени* – *Агатије* (*Ἀγάπιος*); *виђен, познат* – *Епифаније* (*Επιφάνιος*).

Женска имена грчког порекла која немају еквивалентно мушко име мотивисана су придевима сличног значења, као и имена светитеља: *чиста, непорочна* – *Агна* (*Ἄγνη*); *нежна* – *Амалија* (*Ἀμαλία*); *тајанствена* – *Ксенија* (*Ξενία*); *сува* – *Макрина* (*Μακρίνη*).

И међу латинским именима хришћанских светитеља која су посведочена у грађи могу се издвојити она настала супстантивизацијом: *благословени* – *Бенедикт* (*Benedictus*); *праведни* – *Јустин* (*Iustinus < iustus*); *поћени, једнокрвни* – *Герман* (*Germanus*); *силан, здрав* – *Валентин* (*valentinus < valens*). Женско име латинског порекла *Миранда* мотивисано је придевом *дивна* (*mirandus*).

Супстантивизирана хебрејска имена (*мириљубив* – *Соломон*); имена турског порекла (*одабрани* – *Мурта* – тур < арап.; *здрав, -а* – *Селим* и *Селима* – тур. < арап.); имена из француског језика (*благородна* – *Адела*) такође су потврђена у корпусу.

Антропоними страног порекла посведочени у наведеним изворима (М. Грковић 1977, Лазаревић 2001) показују да је процес конверзије, односно супстантивизације, веома плодан у стварању антропонимских јединица, а нарочито у грчком језику, што нас наводи на помисао да су се лична имена овога типа у српском развила под утицајем грчког језика.

2. МУШКА И ЖЕНСКА ИМЕНА СА ИСТИМ МОТИВНИМ ПРИДЕВОМ.
Супстантивизирана лична имена мотивисана су придевима којима се примарно означавају психофизичка својства човека, како позитивна и друштвено пожељна тако и негативна, али и придевима којима се означавају људске особине тек у некој од секундарних реализација. Улога мотиватора подједнако припада немотивисаним и мотивисаним придевима. Иако се мотивним придевима означавају људске особине, међу њима се ипак могу издвојити групе са различитим семантичким садржајем.

2.1. Доминантну мотивациону улогу имају придеви којима се означавају психичке особине, а садржај личних имена може се изразити општом

формулом: $X_{\text{лично име}} \rightarrow \text{нека буде/је } X_{\text{особина}}$. Овај податак не изненађује будући да се „психичке особине човека увек процењују у односу на друге, као што је ‘бити X’ (*добар, поштен, праведан, безазлен*) и неодвојиве су од моралних особина (ШТАСНИ 2013: 47). Слично концептуалној вредности персоналних атрибутивних именица, којима се денотира човек као носилац одређене карактерне особине, и лично име даје се са жељом да човека таква особина краси, да је његово име одраз његове личности по принципу – *nomen est omen*. Између атрибутивних именица и личних имена уочљив је однос опште – посебно (индивидуално) као последица њихове номинационе и прагматичке функције иако су потекле из исте семантичке базе. Потврду налазимо међу лексичким паровима у чијем су саставу атрибутивна именица и лично име са истим ликом (нпр. *добраца* и *Добраца*).

Са деривационог становишта мотивациони придеви припадају категорији секундарно простих или изведених придева. Код секундарно простих придева „са синхронијског становишта јасно распознајемо творбену основу и формант, а ти форманти су, најчешће, и данас продуктивни. По томе ови придеви улазе у изведенице. Међутим, за разлику од типичних изведеница, чије творбене основе данас распознајемо као морфеме које улазе у састав нама добро познатих мотивних речи, за творбене основе секундарних простих речи не можемо утврдити мотивне речи” (ДРАГИЋЕВИЋ 2001: 21). Овакав приступ мотивним придевима веома је важан будући да у појединим случајевима без уочавања етимолошких веза није могуће идентификовати значење (граматичко и лексичко) мотивне речи. Илустративан је, на пример, придев *љубак*, који се са дијахронијског становишта повезује са придевом, а у синхронијској анализи у њему се препознаје глаголска основа (СДР 2003: 257). Стога уз мотиваторе са одговарајућим компонентама значења где је потребно дајемо и етимолошке податке. У табели се, такође, паралелно наводе мушко и женско лично име са истим мотивним придевом.⁶ У лична имена настала супстантивизацијом укључили смо и

⁶ Сматрамо да мушко име настаје супстантивизацијом придевског облика за мушки, а женско – за женски род, односно да се женско име не сматра моционим образовањем које је настало додавањем суфикса *-а* на основу. Овакав став заузимамо у првом реду стога што су у грађи посведочена имена без одговарајућег парњака – само мушка или само женска.

оне облике које М. Грковић сматра суфиксираним дериватима будући да је придев који сматрамо мотивним лексикализован.⁷

Лично име	Мотивни придев ⁸
<i>Благ / Блага</i>	Из богате семантичке структуре придева <i>благ</i> , -а за настанак личног имена важна је основна реализација у општем схватању појма 'који је добре нарави, питом, кротак, доброћудан, помирљив (о човеку)'. ⁹
<i>Блажен / Блажена</i> ⁹	Придев <i>блажен</i> , -а настанак личних имена мотивише примарним значењем 'испуњен осећањем највећег задовољства, среће, пресећан; који изражава такво осећање'.
<i>Добри / Добра</i> ¹⁰	Придев <i>добар</i> , са доминантним компонентама значења 'позитивна особина' и 'племенита особина' у основи је ових антропонима. ¹¹ У односу на придеве сличног значења (нпр. <i>добродушан</i> , <i>питом</i>) <i>добар</i> има општију појмовну вредност, јер је у њему садржан параметар генералне позитивне евалуације (ШТАСНИ 2014: 50). Основни облик блискозначних свесловенских и прасловенских придева <i>драги</i> односно <i>мили</i> (одређеног вида), као и њихови суперлативи узимају се за лична имена. Оба придева су супстантивизирана попримањем својстава апелатива (<i>драга/мила особа</i>) или антропонима (<i>Драги, Мили</i>). У лична имена преноси се њихово основно значење 'према коме се осећа љубав'. Забележене су и заштитне варијанте имена са негираним обликом <i>Немил / Немила</i> .
* <i>Мили</i> ¹² / <i>Мила</i> ¹³	
<i>Премил, Премии / Премила</i>	
<i>Драги / Драга</i> <i>Предраг / Предрага</i>	

⁷ Тако је, на пример, према М. Грковић, мушко име *Добри* од сложених имена *Добри-брат*, *Добривој*, *Добромир*, а може бити да је придев *добри* узет за лично име (1977: 77) или да је женско име *Верна* изведено од *Вер(а) + на*, а може бити и да је придев *верна* узет за лично име (М. ГРКОВИЋ 1977: 230).

⁸ Значења придева преузета су из РМС, с тим да су навођене само оне компоненте које представљају семантичку базу из које се развило лично име.

⁹ *Блажена* је, према М. Грковић, женски облик према мушком имену *Блажен* које је превод грчког имена *Μακάριος*, а може бити да је придев *блажена* узет за име (1977: 223).

¹⁰ Поред домаћег имена у српском именослову постоји регистровано и грчко име *Агата* (*Αγάθη*) мотивисано придевима *добра*, *блага*.

¹¹ Према РМС, основно значење придева *добар* гласи '1. а. који је позитивних особина, ваљан, врстан, одабран; супр. зао, рђав, лош. б. који је племенитих особина'. Са становишта историјске семантике, садашње примарно значење придева *добар* више одговара значењу придева *благ* који се „везивао за сакралну сферу, са додатним семантичким обележјем 'онакав какав треба да буде у духовном погледу, док „придев *добар* 'онакав какав треба да буде' сужава значење на вредновање физичких карактеристика појма или његове функције" (ГРКОВИЋ-МЕЈДОР 2008: 55).

¹² Имена означена звездицом (*) потврђена су само у *Српском именослову* (2001) Велибора Лазаревића.

¹³ У изворима је потврђено и грчко име *Аспазиа* (*Ἀσπασία*), име хришћанске светељке, са истом мотивацијом.

<p><i>Веран / Верна</i> < <i>веран, -рна</i> < <i>вера</i></p>	<p>Придев <i>веран</i> (СКОК 1973: 602) мотивисан је свесловенском и прасловенском именицом <i>вера</i> (<i>πίστις</i>).¹⁴ Његово основно значење гласи 'који је пун верности, поуздан; привржен, одан' што се преноси у лична имена.</p>
<p><i>Чедан / Чедна</i> < <i>чедан, -дна</i></p>	<p>Основна концептуална вредност 'морално чист' заступљена је у придеву <i>чедан</i>, што се преноси и у лично име. Скок објашњава етимолошку везу придева <i>чедан</i> преко поимениченог средњег рода <i>чедо</i> од свесловенског придева из прасловенског доба, са којим је изгубио семантичку везу.¹⁵</p>
<p><i>Миран / Мирна</i> < <i>миран, -рна</i> < <i>мир</i></p>	<p>Једно од секундарних значења придева <i>миран</i> заступљено је и у личним именима: 'који се не свађа, који воли слогу, повучен, тих'.¹⁶</p>
<p><i>Тихи / Тиха</i> < <i>тих, -а</i> <i>Тијан / Тијана</i> < <i>тијан, -а</i> < <i>тих, -а</i> <i>Тихан / Тихана</i> < <i>тихан, -а</i> < <i>тих, -а</i></p>	<p>Балтословенски, свесловенски и прасловенски придев <i>тих</i> у својој семантичкој структури садржи секундарно значење које је веома блиско значењу придева <i>миран</i> 'који се не свађа, воли слогу, миран, кротак'. У основи личних имена налазе се и поетски облици придева <i>тих</i> – деривати <i>тихан</i> и <i>тијан</i>.</p>
<p><i>Љубак / Љупка</i> < <i>љубак, -пка</i> < <i>љубити</i>¹⁷</p>	<p>У основи придева <i>љубак</i> 'мио, дражестан, пријатан; диван, фин, прекрасан; привлачан, примамљив' налази се примарни индоевропски, свесловенски и прасловенски придев <i>љуб</i> „caqus, lieb, tener” (СКОК 1972: 337).</p>

¹⁴ Како наводи П. Скок, „Pridjevi na -ъn > -an *vjeran*, одређено *vjerni* = *vêran* (Kosmet, ŽK) (*je-*), također poimeničen u službi imenice 'der Gläubige, fidelis'” (1973: 602). М. Грковић мушко име *Веран* доводи у везу са женским именом *Вера* (1977: 51).

¹⁵ „Maskulinum *čed*, potvrđen jedanput u 18. v., poimeničen je u složenici *bratučed* m; javlja se u antroponimiji od dva elementa: *Čedomir* i *Čedomilj*, odatle hipokoristici *Čedo* i *Čeda* m” (СКОК 1971: 302).

¹⁶ Са етимолошког становишта „*mil* i *mir* je ie. dubleta od ie. korijena **mei-* 'blag, mekan, nježan', sa formantima -*lo* i -*ro*, te je *mir* prvobitno izražavao isto što i *mil*. Međutim, -*mir* je izgubio zarana svoje značenje i postao onomastički elemenat koji se može spojiti i s pridjevima koji znače kakvoću lica. Odatle *Crnomir*, *Desimir*. Kao prvi elemenat dolazi u *Miroslav*, *Mirončeg*. Odatle hipokoristici *Mirko*, *Miroš*, *Mirai*, *Mirče*. Скок наводи да *mir* значи samo 'mundus' – sin. svet, kao u složenici *svemir* u starijem jeziku inače danas isključivo u značenju 'paх'. Od 'paх, ερῆμη' nastalo je žensko internacionalno ime *Irena* = *Irina*, Јериња (СКОК 1972: 427).

¹⁷ И у СДР (2006: 351) за стожер семантичко-деривационог гнезда постављен је глагол *љубити* „стога што је деривација заснована на етимолошким везама нетранспарентна са синхроног становишта, те што значење глагола *љубити* дозвољава извођење свих првостепених деривата.”

<i>Весел, Весео / Весела</i> < <i>весео, -ла</i>	Балтословенски, свесловенски и прасловенски придев <i>весео</i> има концептуалну вредност којој је у основи емоција 'животне радости' из које се развија и оптимистички поглед на живот. Скок наводи да „nema jedinstvene etimologije; dočesto <i>-eiš</i> čini se da je sufixs, a korijen isti koji je u <i>vesna</i> ” (1973: 578). ¹⁸
<i>Радан / Радна</i> < <i>радан, -дна</i> < <i>радити</i>	Према Скоку (1973: 96), од лексеме <i>радити</i> изводе се прид. на <i>-њн – радни</i> (одређени вид), који у лично име преноси садржај 'који воли да ради, вредан, марљив, приљежан'. ¹⁹
<i>Славан / Славна</i> < <i>славан, -вна</i> < <i>слава</i>	У лично име које је мотивисано придевом <i>славан</i> преносе се семантичке компоненте 'угледан, врло познат'. ²⁰

Поред придева са позитивном конотацијом којима се исказују високо вредноване особине у друштву (психичке и моралне) у улози мотиватора јавиће се секундарно прост придев са изразито негативним обележјем будући да означава особину са основном концептуалном вредношћу 'лош, зао'. То је лично име *Опак / *Опака < *опак* у које се преносе семантичке компоненте из садржаја мотиватора 'спреман да (коме) учини зло, зао, рђав, неваљао; суров, страшан'.²¹ Имена овога типа дају се са веровањем у њихову профилактичку моћ. Имена са заштитном функцијом јесу *Чудан* / *Чудна* < *чудан, -дна* < *чудо* у која се преносе компоненте мотивног придева 'који се по нечему издваја, разликује од других, необичан'.

2.2. Придеви којима се означавају физичка својства човека која кореспондирају са општом концептуалном вредношћу 'здрав, јак, млад' такође представљају важну семантичку базу за деривацију антропонима. У именима заштитног типа у улози мотиватора јављају се придеви којима се обележава опозитна вредност пожељних особина или стања: *Болан и

¹⁸ Према Скоковом тумачењу, „*vesna* f „proljeće”, nije hrv.-srp. narodska riječ, nego pjesnička (*ubava vesna*), uzeta po svoj prilici iz češ. Nalazi se u stoslav., češ., polj., ukr. i rus. praslav. U južnoslav. jezicima nepoznata. Danas žensko lično ime” (1973: 579).

¹⁹ Скок (1973: 96) не одваја одређени од неодређеног придевског вида, те даје „*pridjeve* na *-њн – радни (дан)*”, и негирани облик *neradan*. У савременом језику, наиме, постоји разлика између ових придева. Облик на *-ан (радан)* је са квалификативним, а облик на *-ни (радни)* са релационим значењем.

²⁰ Od istog korijena (*sluti, slovom*) je baltoslav., sveslav. i praslav. nomen actiopis *slava* f (12. v., Vuk) '1. fama, gloria, dika, hvala. 2. krsno ime'. Pridjev na *-њн > -ан slavan*, određeno *slavni* (Скок 1973: 289).

²¹ Према Скоку, *опак* је прасловенски придев без паралела у балтичкој групи, образovan суфиксом *-ако*, са значењем 'противан смеру (у моралном смислу)' (1973: 558).

Нејак, Штрб ‘крњ, кљаст’. Овде би се могла придружити и имена *Мали* и *Мален*.²²

Лично име	Мотивни придеви
<i>Млад / Млада</i> < <i>млад, -а</i>	Балтословенски, свесловенски и прасловенски придев <i>млад</i> (* <i>moldt</i>) ‘juvenis’ (СКОК 1972: 438) у лично име преноси садржај ‘који је пун снаге, способности’.
<i>Бујан / Бујна</i> < <i>бујан, -јна</i> < <i>бујати</i>	Са синхроног становишта за мотивну лексему узимамо глагол <i>бујати</i> , а придев <i>бујан</i> представља његов првостепени дериват и има основно значење ‘који брзо расте, који се нагло развија’. ²³
<i>Румен / Румена</i> < <i>румен, -а</i>	Свесловенски и прасловенски придев <i>румен</i> (неодређени вид) у основи је ових личних имена. „Pridjev je tvoren sufiksom <i>-tenъ</i> od praslavenskog korigjena <i>rud-</i> ‘crven, crljen’ (СКОК 1973: 171). С обзиром на то да се румена боја симболично везује за здравље, именом се посредством боје истиче жеља да особа која га носи буде здрава.
<i>Стамен / Стамена</i> < <i>стамен, -а</i>	Секундарним значењем придева <i>стамен</i> ‘једар, крепак, пун’ мотивисана су ова имена.
<i>Витак / Витка</i> < <i>витак, -тка</i> < <i>вит, -а</i>	Придевом <i>витак</i> у значењу ‘танак’ индукована је творба ових антропонима.
<i>Родан / Родна</i> < <i>родан, -дна</i> < <i>родити</i>	Скок бележи придев на <i>-ан</i> – <i>родан</i> као дериват од свесловенске и прасловенске творбене основе <i>rod-</i> (1973: 151). У лично име преноси се концепт ‘способан за рађање, плодан’, односно способан да обезбеди продужетак лозе.

2.3. У српском именослову издваја се посебан скуп личних имена са партиципском основом. Имена овога типа, такође, припадају веома старом ономастичком слоју. Већина је у пасивном делу ономастикона: *Вољен / Вољена* < *волетити*; *Познан / Познана* < *познати*; *Хваљен* < *хвалити*, *Храњен* < *хранити*, поред актуелних: *Негован* < *неговати*, *Милован / Милована* < *миловати*, *Радован / Радована* < *радовати*. И у овој групи антропонима јављају се заштитна имена: *Кован / Кована* < *ковати*; *Мрзан /*

²² Уобичајено и веома распрострањено име *Павле* настало адаптацијом грчког имена *Παῦλος* < лат. *Paulus* мотивисано је придевом *мали*.

²³ „Pridjev *bujan* ‘žestok, buran, što raste u izobilju’, izveden s pomoću *-ъn* od pridjeva stcslav. *bujb* ‘divlji, okretan, lud’. U onomastici je *bujb* također raširen koliko u starom tipu dvočlanih ličnih imena toliko i u hipokoristicima: 1. *Bujimir, Bujislav*. 2. *Bujak, Bujko, Bujša, Buijo*” (СКОК 1971: 230).

Мрзен – онај кога мрзе; *Мрштен* < *мршити*; *Нехтен* < од негираног глагола *хтети*; *Омиљен* / *Омиљена* < *омилити*, *Продан* / *Продана* < *продати*; *Саздан* / *Саздана* < *саздати*; *Спасен* / *Спасена* < *спасити*. Имена *Нађен*, *Најдан* и *Најден* мотивисана су трпним придевом глагола *наћи* и обично се дају детету које родитељи оставе на путу из веровања да ће се сигурно одржати у животу ако га крсти онај ко први наиђе и нађе га (М. Грковић 1997: 143). И име *Обретен* изведено од глагола *обрести* у значењу ‘наћи’ настало је из истих разлога.

Улогу мотиватора имају углавном партиципи глагола емоционалног садржаја (позитивног и негативног): *воleti*; *миловати*, *омилити*, *радовати* (*се*); *мрзети*, *мршити* (*се*).

Г. Штрбац истиче да „без обзира на нека значењски диференцијална обележја глагола емоционалног садржаја, сви они имају општу семантичку структуру, такву да се у највећем броју случајева подразумева учешће двају актаната: првог као носиоца одређеног душевног стања и другог као предмета или појаве која то стање изазива или на које се одређена емоција преноси. Тако се, рецимо, значење глагола *воleti* може описати као преношење семантичког садржаја љубави, који се јавља у самом објекту, на одређени појам ван њега или пак као усмеравање емоције према датом објекту” (ШТРБАЦ 2006: 80). Ова друга рефлексја глагола емотивних стања важна је у деривацији антропонима.

И други глаголи са сличном семантичком структуром са подразумеваним учешћем двају актаната, али различитим лексичким значењем, имају функцију мотиватора. То су транзитивни глаголи којима се исказује став према некоме или брига о некоме са објектом који има обележје [+ особа]: *хвалити*, *хранити*, *неговати*, *спасити*, *познати*, *наћи*, као и они којима се исказује нека конкретна радња: *ковати*, *продати*, *саздати* са објектом који има обележје [- особа].

2.4. Лична имена се сасвим ретко, готово по изузетку, развијају из семантичке базе у којој су садржане интелектуалне особине човека: *Уман < *уман* < *ум*.²⁴ Овде би се могло сврстати име *Будан* уколико би се мотивним сматрало једно од његових секундарних значења ‘отресит, свестан, живахан’. Такође се и придеви којима се означавају естетске особине ретко

²⁴ М. Грковић (1977: 66) бележи име *Горазд* од старословенског *гораздъ* ‘разуман, велики’. То је било име првог епископа у Моравској, једног од ученика Ђирила и Методија.

јављају у основи личних имена, али имају значајну функцију у творби на-
димака: *Цакан / Цакана, Меден / Медена*, као и називи за боје: *Бели, Вран, Црни*. Слично је и са придевима, углавном изведеним, чије се секундар-
не реализације настале неком од семантичких трансформација преносе у
лично име. Тако су метафоричним преносом настала значења садржана
и у личним именима: *Златан / Златна*²⁵ < *златан, -тна* ‘мио, симпати-
чан; благ, племенит; драг, добар’; *Свилен* < *свилен* ‘пун обзира, мек, пи-
том’; *Гвозден / Гвоздена* < *гвозден, -а* ‘јак, издржљив, чврст, непоколебљив,
неустрашив’, **Сунчан / Сунчана* < *сунчан* ‘који је испуњен раздраганошћу,
весео, радостан’. Овде бисмо сврастали и заштитна имена *Огњен / Огњена*
< *огњен, -а* < *огањ*.

3. Супстантивизирана мушка имена. У изворима се без жен-
ског еквивалента јављају мушка имена у чијој су мотивационој бази приде-
ви којима се означавају физичке особине човека (*Гојан*) и његова емотивна
и унутрашња стања. Лично име *Срећан* мотивисано је придевом са зна-
чењем ‘стања или осећања потпуног задовољства својом животном ситу-
ацијом и стањем у коме се неко налази’. Именица *срећа* и придев *срећан*
доводе се у етимолошку везу са глаголом *срести, -тем* поред *сретнем*.²⁶
Овде припада и веома старо име *Храбар*. Са истом је мотивацијом и грчко
име *Андреј* које је данас веома распрострањено.

Актуелно супстантивизирано име *Слободан* мотивисано је приде-
ским дериватом именице *слобода*, чије је секундарно значење ‘лична неза-
висност, самосталност, која није ограничена никаквим обавезама’ транс-
поновано у једно од секундарних значења придева *слободан* ‘који распо-
лаже собом по својој вољи, независан, самосталан’ што ће се пренети и
у лично име.²⁷ Скок тумачи да је „sloboda sveslav. i praslav. apstraktum na
-oda od praslav. korijena *suobz (v. svoj). 1. libertas (protivno: ropstvo), 2.
prvobitno: neovisnost od gospodara sela i vlastelina (feudalno značenje), 3. (u

²⁵ У изворима је забележено и женско грчко име *Риза* (*χρυσή*) са истом мотива-
цијом – ‘златна’.

²⁶ Скок наводи да је „stara izvedenica s pomoću -ia: *susreća* (Vuk), *sreća* f (Vuk)
„Glück”, odatle pridjevi na -ъn > -an *sretan* (1973: 319).

²⁷ У српском именолову постоје женска имена са истом осномом, али су она на-
стала другачијим творбеним процесима: *Слободанка* – деривацијом и *Слобода* – једним
видом делимичне конверзије по моделу: апстрактум → лично име.

pl.) privilegije, 4. оно што је доруштено” (1973: 286). М. Грковић сматра да је име *Слободан* превод грчког имена *Ἐλευθέριος* – *слободан* (1977: 181).

И лично име *Брз* припада мушкој парадигми. Разлог да га сматрамо основним супстантивизираним обликом јесте његова мотивна функција у низу личних изведених имена – *Брзак*, *Брзан*, *Брзеј*, *Брзен*, *Брзоје*, *Брзота*, *Брзотић*.

Са заштитном функцијом су имена *Грд* (стсл. *grǫdъ* ‘поносит, охол, страхан’) и *Грдан*, те име мотивисано деривираним придевом којем је у основи соматизама – *Грлат* и имена са основом партиципа: *Бежан* < *бежати*, *Копан* < *копати*, *Купљен* < *купити*; *Рођен* < *родити*, и њима по постанку блиско *Утешен* < *утешити*. Веома старо име *Руд* је, како наводи М. Грковић, према Т. Маретићу, настало од придева *руд* (1977: 174).

4. СУПСТАНТИВИЗИРАНА ЖЕНСКА ИМЕНА. Женска имена мотивисана су, такође, семантички сродим придевима као и мушка са значењем психофизичке особине. То су уједно карактерне, унутрашње особине, које се у нашој култури веома високо цене и сматрају се општепожељним: *Невина*,²⁸ *Радосна*, *Ведро*, *Милосна*, *Милостива* или физичке особине садржане у именима: *Дивна*, *Велика*, *Мала*, *Малена*; *Румена*, *Руса*.²⁹ Присутан је и ономастички модел заснован на антропонимијској употреби атрибута Богоридице – *Дева*, *Девџица* и *Родна* изведено од *Благородна* (М. Грковић 1977: 299).

И придеви са општим значењем ‘лепо’ и они сличног значења који се могу подвести под естетску категорију важни су мотиватори у овој антропонимској парадигми: *Лепа*,³⁰ *Гиздава*, *Слађана*,³¹ *Убава*,³² *Танка* и *Танана*,

²⁸ Придев *невина* узет је за лично име, а може бити варијанта имена *Невенка* (М. Грковић 1977: 285).

²⁹ Придев *руса* ‘румена, црвена’ узет је за лично име или је *Руса* хипокористик од *Русалија*, наводи М. Грковић (1977: 300).

³⁰ Иста концептуална вредност исказана лексемом *леполика* заступљена је и у грчком имену *Καλλιόπη* (*Καλλιόπη*).

³¹ Придев *слађахна* узет је за лично име *Слађана* (придев са наставком *-ахан* умањена значења према компаративу *слађи*, као *млађахан*, *љубахан* итд.), наводи М. Грковић (1977: 306).

³² Придев *убава* у значењу ‘лепа, красна’ узет је за лично име (М. Грковић 1977: 317).

Чарна.³³ Нешто ређе ће се женско име мотивисати партиципом, као у примеру *Жељена* или *Критена*.

Специфичност ове антропонимске парадигме представљају имена мотивисана придевима којима се означавају интелектуалне способности човека: имплицитно – *Мудра*; и експлицитно – *Јасна*, *Бистра*, евентуално и *Светла*.³⁴ Ретка су имена са заштитном функцијом без мушког еквивалента, као у случају *Груба*.

5. ЗАКЉУЧАК. У српском именослову поред аутохтоних супстантивизираних имена срећу се и имена страног порекла која су, такође, настала по истом моделу. У грчком језику је овај процес настајања антропонима изузетно плодан и могао се одразити на образовања истога типа у српском, што је омогућено узајамним верским и културним везама двају народа. Чињеница да супстантивизирана имена припадају старијем и претежно неактуелном ономастичком слоју, те да се данас не стварају имена по том моделу, као и ниска продуктивност конверзије уопште у лексикону српског језика, указује на могући утицај грчког језика у овом делу лексикона. Због тога што су семантичке базе из којих су се развијала лична имена у српском и грчком језику исте или су веома сродне, нека имена у српском могу се двојачко тумачити – као аутентична, али и као превод грчког имена: *Блажен* према грчком *Μακάριος*, *Добра* према *Αγαθα* (*Ἀγάθη*); *Мила* према имену грчке светитељке *Ασπασία* (*Ἀσπασία*).

Међу забележеним примерима највећи је број еквивалентних мушко – женских имена са истом мотивационом базом. Функцију мотиватора имају придеви којима се означавају општа позитивна психичка и карактерна својства и семантички блиске особине (*благ*, *блажен*; *добар*; *мили*, *драги*; *веран*; *чедан*; *миран*; *тих*; *љубак*; *весео*; *радан*; *славан*). Ретко се у мотивационој функцији налази квалификативни придев којим се означава негативна особина, и то у именима заштитног карактера. Заједничку семантичку базу за деривацију личних имена (м и ж) представљају и придеви

³³ Придев *чарна* у значењу 'црна', који се често среће у поезији, узет је за лично име (М. Грковић 1977: 322).

³⁴ У лично име преносе се компоненте једног од секундарних значења мотивних придева: *јасан*, *-сна* 'који није ничим замагљен; који читује, испољава искреност, ведар, бистар'; *бистар*, *-тра* 'који брзо и лако схвата, оштроуман, проницљив'; *светао*, *светла* 'бистар, паметан, оштроуман'.

којима се означавају физичка својства човека са основном концептуалном вредношћу 'здрав и јак' (*млад; бујан; румен; стамен; витак; родан*). Поједина имена имају заједничку партиципску основу: *Вољен* и *Вољена*.

Без одговарајућег женског супстантивизираниог облика јављају се мушка имена *Слободан* и *Срећан*, мада се у ономастикону јављају еквивалентне моционе форме, са истом семантичком базом, али настале другачијим деривационим поступцима (*Слободан* и *Слободанка*) или сродним поступком, али са различитим мотивним врстама речи (*слобода* → *Слобода*).

Специфичнија су имена која припадају женској парадигми. То су имена мотивисана придевима којима се именују интелектуалне способности човека: *Мудра, Јасна, Бистра*. У грађи су посведочена и еквивалентна имена страног порекла – грчка *Аглија* (*Ἀγλαή*) од *Ангелија, Фотијана* (*Φωτεινή*), затим шпанског порекла *Бланка*, те латинско име римокатоличке светитељке *Клара*, име *Луција* истог латинског порекла, која чине антропонимски низ са истом семантичком базом. Тако у српском именолову коегзистирају концепти *добар – леп – паметан*.

Са деривационог становишта мотивни придеви су углавном немотивисани и секундарно прости (*благ, добар, мили, драги, чедан, тих, весео, млад, румен, стамен*; и у женском роду: *невина, ведро, танка, чарна, мудра, јасна, бистра*) или изведени: десупстантиви – *веран* < *вера*; *миран* < *мир*; *славан* < *слава*; и у женском роду *радосна* < *радост*; девербали – *љубак* < *љубити*; *радан* < *радити*; *родан* < *родити*; *бујан* < *бујати*; деадјективи – *блажен* < *благ*; *тихан* < *тих*; *витак* < *вит*; и у женском роду *танана* < *танак*. У интерпретацији личних имена овај аспект је важан будући да Милица Грковић, ауторка *Речника личних имена код Срба*, супстантивизираним облицима сматра лична имена мотивисана простим немотивисаним придевима. Ми смо, међутим, укључили и параметар лексикализације, те смо супстантивизираним именима сматрали сва она имена која су мотивисана једном од наведених група придева.

Иако лична имена овога типа углавном припадају старом ономастичком слоју и данас су без веће употребне вредности, она припадају вема богатим антропонимским парадигмама које чине имена углавном настала суфиксацијом и ређе слагањем са продуктивним ономастичким основама: *добр-, мил-, драг-, мир-, род-, рад-*, што је потврда мотивисаности личних имена у нашој старијој култури.

ИЗВОРИ

ГРКОВИЋ, Милица. *Речник личних имена код Срба*. Београд: Вук Караџић, 1977.

ЛАЗАРЕВИЋ, Велибор. *Српски именослов*. Београд: Book Marso, 2001.

ЛИТЕРАТУРА

АХМАНОВА, Ольга Сергеевна. *Очерки по общей и русской лексикологии*. Москва: Министерство просвещения РСФСР, 1957.

ГРИЦКАТ, Ирена. Стилске фигуре у светлу језичких анализа. *Наш језик* 16/4 (1966): 218–235.

ГРКОВИЋ-МЕЈДОР, Јасмина. О семантици старословенских придева добръ и благъ. *Јужнословенски филолог* 54 (2008): 51–60.

ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику (Творбена и семантичка анализа)*. Библиотека Јужнословенског филолога. Нова серија. Књ. 18. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2001.

ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.

ИВИЋ, Милка. Актуелни увиди у „врсте речи”. *Наш језик* 38/1–4 (2007): 5–7.

КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику, Други део – суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2003.

НИКОЛИЋ, Мирослав. Тешкоће при одређивању одреднице у речницима српског језика. *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*. Нови Сад – Београд: САНУ – Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2002, 49–57.

РАКИЋ, Станимир. О проблему конверзије придева у именице. *Наш језик* 34/3–4 (2002–2003): 195–208.

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*. I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1971–1976. IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1967–1969.

СДР: ГОРТАН-ПРЕМК и др. *Семантичко-деривациони речник*. Свеска 2: *Човек – унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2006.

ШТАСНИ, Гордана. *Речи о човеку (Номинација човека у српском језику)*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2013.

ШТРБАЦ, Гордана. О валентности глагола емоционалног садржаја у српском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 49/2 (2006): 73–102.

*

ВАВИЋ, Стјепан. *Творба riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Globus, 1986.

ВАВИЋ, Стјепан. *Vrste riječi i preobrazba*. *Filologija* 16 (1988): 25–33.

BUSSMANN, Hadumod. *Dictionary of Language and Linguistics*. London and New York: Routledge, 2006.

- CRYSTAL, David. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Sixth Edition. Blackwell Publishing, 2008.
- LONGENDONCK, van Willy. *Theory and Typology of Proper Names*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2007.
- MARKOVIĆ, Željko. Toponimija opštine Plandište. *Прилози проучавању језика*. 27 (1996): 79–136.
- SIMEON, Rikard. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. I. Zagreb: Matica hrvatska, 1969.
- ТАФРА, Branka. *Od riječi do rječnika*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.

GORDANA ŠTASNI

SUBSTANTIVIZED PERSONAL NAMES IN SERBIAN

Summary

This paper focuses on the personal names formed by substantivation. Substantivation is an unproductive word-formation process in the derivation system in Serbian. However, in the Serbian onomastic system, especially in its older part, substantivation is very productive in formation of male and female personal names. In the creation of personal names by model adjective → noun (personal name) full conversion is activated. The new formed unit (personal name) changes the main morphological features and grammatical meaning and gets new syntactic functions in this derivational process. Personal names were excerpted from *Речник личних имена код Срба* (1977) by Milica Grković and *Српски именолов* (2001) by Velibor Lazarević.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
gordanastasni@yahoo.com

Милан АЈЦАНОВИЋ

СТРУКТУРА СРПСКИХ ГЕОГРАФСКИХ ТЕРМИНА
СТРАНОГ ПОРЕКЛА*

У раду се даје анализа структуре 2546 географских термина страног порекла који су ексцерпирани из различитих извора који обухватају временски одсечак дужи од 13 деценија (1876–2007). Анализа је показала да су међу посматраним терминима доминантни они једночлани, али и да су вишечлани присутни у знатном постотку (41%). Осим тога, међу потоњима се издваја чак 12 различитих модела, репрезентованих неједнаким бројем примера. Поређење с географским терминима забележеним у претходној епохи развоја српског језика (до 1868) показало је како одређене сличности тако и поједине разлике везане за број и структуру вишечланих термина.

Кључне речи: лексикологија, деривација, географски термини, вишечлани и једночлани.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ. Предмет овога рада¹ јесу географски термини страног порекла, тј. све оне речи и синтагме с географскотерминолошким значењем које су примљене из неког језика изворника, без обзира на то да ли је тај лексички импорт новијег датума (нпр. *алуминијум*, *екологија*) или не (нпр. *клицура*, *бунар*). Треба рећи и то да је нашем истраживању постављена доња временска граница: сви извори које смо користили за прикупљање грађе, били они лексикографски или нелексикографски, настајали су од најранијег периода конституисања српског као стандардног језика (1868²) па до данас. Приликом ексцерпције грађе критеријуме за

* Овај рад представља део истраживања у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* бр. 178004, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Рад представља прерађену, скраћену и незнатно преименовану верзију поглавља из наше докторске дисертације (*Структура географских термина страног порекла*, Ајцановић 2012: 174–198), која је одбрањена 9.11.2012. на Филозофском факултету у Н. Саду пред комисијом у саставу: проф. др Љ. Суботић (ментор), проф. др В. Васић, проф. др Љ. Недељков и проф. др Б. Ђорић.

² Иако је то доња граница коју смо поставили, наш најстарији извор ипак је нешто млађи: потиче из 1876. године.

њен одабир одредили смо поводећи се за појединим ауторима којима је географија (била) примарна област интересовања (пре свега МАСТИЛО 2001) тако да смо поставили доста широке границе географским терминима,³ што је, уосталом, и јасан одраз изразите комплексности географије као научне дисциплине. Последица оваквог нашег опредељења пак јесте корпус од чак 2546 термина, које смо подвргли (и) овом сегменту истраживања.

1.1. Циљ овога рада јесте давање увида у структуру наведених термина, као и описивање различитих типова вишечланих термина, који су због очекиване разнородности нарочито захвални за овакву врсту анализе. Осим тога, будући да нашем истраживању претходи једно које је било посвећено географским терминима насталим у предстандардној епохи развоја српског језика (БЈЕЛАКОВИЋ 2012), намеравамо да упоредимо те податке с онима до којих ћемо ми доћи.

1.2. И летимичан поглед на термине прикупљене за потребе наше анализе довољан је да се уочи да се они међусобно супротстављају својом структуром: наспрам једночланих стоји немали број вишечланих, који се и сами у оквиру те своје (пот)класе разликују с обзиром на број и врсту конститутивних чланова.

Наравно, ово није само особеност географског терминолошког система: Мевлида Караџа-Гарић, у свом раду посвећеном вишеструкостима у наставно-научној терминологији и њеној употреби у образовном систему некадашње СРБиХ (КАРАЏА-ГАРИЋ 1979), даје неколико најфреквентнијих модела вишечланих термина који су регистровани у различитим терминолошким системима српско-хрватског језика, укључујући ту и географски:⁴ 1. *придев + именица*; 2. *именица + именица*; 3. *именица + именица + именица*; 4. *именица + придев + именица*; 5. *придев + именица + именица*.

Користећи се истим критеријумима – морфолошком врстом и бројем њихових чланова – и И. Бјелаковић (2012: 68–70) разврстава ге-

³ О природи термина уопште и захтевима који се пред њих постављају, између осталог, в. више у ГОРТАН-ПРЕМК 2004: 116–125, СИМОНСКА 1988: 23–24 и ЂИРКА 1998: 127–128.

⁴ Да будемо прецизнији, ради се о следећим терминосистемима: биологија, географија, историја, језик и књижевност, ликовна уметност, логика, математика, музичка уметност, психологија, социологија, техничко образовање, физика, филозофија и хемија.

ографске термине. При томе, илуструјући то примерима из своје грађе, горепоменућу класификацију додатно усложњава, те постојећи инвентар модела обогаћује још неким попут, да наведемо само један од комплекснијих те отуд и специфичнијих, *именица + именица (генитив) + придев + придев*.

1.2.1. Будући да овакав приступ опису структуре термина сматрамо веома захвалним (па и, заправо, јединим могућим) за сваку подробнију анализу, и ми ћемо забележене термине поделити с обзиром на то колико их, каквих и којих конститутивних чланова чини, при чему ћемо – наравно, ради подробнијег описа – тамо где то грађа дозвољава, списак модела које нуде две ауторке обогатити још понеким. С друге стране, с обзиром на то да горњу хронолошку границу нашег корпуса и доњу оног коришћеног у студији БЈЕЛАКОВИЋ 2012 дели више од два столећа, сасвим је вероватно, готово извесно, и то да поједини модели из предстандардног периода неће имати потврде у нашој грађи.

1.2.2. У својој анализи усредсредићемо се, како смо видели, превасходно на вишечлане термине, док преостале, једночлане, укључујући ту и оне јединице, првенствено придеве апстраховане из појединих вишечланих термина, за које је упитно да ли се уопште могу сматрати терминолошким јединицама⁵ – нећемо овом приликом навести.

Осим тога, ни код различитих модела, нарочито оних с великим бројем потврда, због ограничења условљених обимом рада, овом приликом нећемо навести све забележене термине, већ ћемо то оставити за неки наредни, синтетички приказ савремене српске географске терминологије.

2. АНАЛИЗА ГРАЂЕ. Међу посматраним терминима, како показује њихово пребројавање, једночланих је осетно више него двочланих: од укупно 2546 јединица које сачињавају укупан корпус, првих је 1498 (59%), а других 1048 (41%). Наравно, овај би однос унеколико био друкчији уколико би се из прве групе уклонили различити морфолошки и фонетски дублети појединих термина као и они термини који припадају и другим терминосистемима, али би та група и даље, несумњиво, била бројнија од друге.

Забележене вишечлане термине пак, захваљујући њиховој структурној разноврсности, класификовали смо у следеће моделе и подмоделе:

⁵ Овде имамо у виду придеве попут *кратерски, -а, -о*.

2.1. I модел: *придев + именица*:

2.1.1. Попут претходне две горепоменуће класификације, и у нашој грађи модел који чине детерминативна именичка синтагма с придевом (квалитативним, материјалним или релационим) као зависним чланом, намеће се, будући најбројнији, као први. Оваквих је термина чак 871, што чини 83% свих забележених вишечланих термина. Тако велик број потврда неизбежно води и постојању великог броја придева који се јављају унутар термина: укупно их је чак 437. Наравно, чињеница да је придева скоро двапут мање него термина само на први поглед може сугерисати да је и њихова дистрибуција унутар термина слична. Међутим, чак 289 придева има само једну потврду (исп. нпр. *аблациони, -а, -о: аблациона морена; агресиван, -вна, -о: агресивна вода*), док наспрам њих стоје они који конституишу знатно већи број термина, међу којима је – сасвим очекивано, са чак 30 појављивања – први придев *географски, -а, -о*. Као илустрацију наведемо све термине у којима се појављује овај придев: *географска дужина* (= *лонгитуда*⁶); *географска зоналност*; *географска појасност*; *географска распрострањеност*; *географска регија* (= *регија*); *географска регионалност*; *географска систематизација*; *географска средина*; *географска стварност*; *географска ширина* (= *латитуда*); *географске границе*; *географске карте* (= *земљописне карте*); *географске координате*; *географски детерминизам*; *географски дуализам*; *географски индетерминизам*; *географски метод*; *географски називи* (= *топоними*); *географски објекат*; *географски омотач* (= *ландшафтни омотач*); *географски појас*; *географски положај*; *географски простор* (= *геопростор*); *географски процес*; *географски размештај*; *географски распоред*; *географски циклус* (= *циклус ерозије* = *геоморфолошки циклус*); *географско мишљење*; *географско образовање*; *географско прогнозирање*.

Осим тога, међу посматраним терминима својим се обликом издвајају: *глејно-подзоласта тла*, *економско-географски положај*, *економско-географски регион* и *структурно-денудациони рељеф*, будући да су њихови детерминативни чланови по својој структури полусложенице.

2.1.2. С друге стране, међу именицама које су управни чланови терминологијаних синтагми, највећи број детерминација добијају следеће именице: *језеро* (35), *карта* (33), *клима* (28), *географија* (21) и *рељеф* (18). Висока фреквенција наведених именица такође је очекивана будући да се

⁶Ради веће прецизности уз термине који их имају даваћемо и њихове истозначнице.

њима означавају поједини ентитети и појмови од фундаменталне важности за географију, који су, при томе, склони диверзификацији.

2.2. II модел: *именица + придев*:

2.2.1. Овај је модел, како видимо, по инвентару конститутивних чланова једнак претходном: дакле, и овде је у питању детерминативна именичка синтагма с придевом као зависним чланом. Ипак, основна је разлика у позицији придева: сада је он постпонован. Како показује истраживање БЈЕЛАКОВИЋ 2012: 69, број оваквих атрибута, управо у оквиру географског термилошког система, некада је био значајан, да би се постепено, идући према средини 19. столећа, почео осетно смањивати, иако је код неких аутора и даље остао сразмерно чест. О томе да наведени модел у савременом географском термилошком систему, барем када се ради о терминима страног порекла, није бројан – сведочи свега девет таквих примера из нашег корпуса (0,9% од укупног броја вишечланих термина), у којима се у функцији детерминатора јављају четири придева. У питању су следећи примери и придеви: *географски*, -а, -о: *атлас географски* (= *атлас*); *зона географска*; *ландшафт географски*; *пол географски* (= *пол*); *геолошки*, -а, -о: *епоха геолошка* (= *геолошко доба* = *геолошка епоха*); *периода геолошка*; *систем геолошки*; *еруптивни*, -а, -о: *пароксизам еруптивни*; *насеобински*, -а, -о: *агломерација насеобинска* (= *агломерација*);

2.2.2. Иако би се, с обзиром на горенаписано, дало очекивати да међу изворима у којима су забележени дати термини доминирају они најстарији, ипак није тако: од девет термина само је један – *пароксизам еруптивни* – забележен у не тако рецентном извору (ЏВИЈИЋ 1991/1924: 79), док су сви остали ексцерпирани или из географског лексикона (само *зона географска*) или, преосталих седам, из речника географских термина (МАСТИЛО 2001). Ово, наравно, не значи да су они и даље актуелни и/или доминантни у том облику, будући да поменути речник има грађу која обухвата временски одсечак од неколико деценија – али можемо претпоставити да се могу срести и у наведеном облику. У вези с овим још једну ствар не бисмо могли у потпуности одбацити: да је облик датих термина само последица лексикографске праксе примењене у МАСТИЛО 2001. Заправо, овом бисмо тумачењу дали предност јер је постпоновани придев својеврсно експресивно средство, док термину као таквом није својствена експресивна функција, будући да је он независан од контекста (KARADŽA-GARIĆ 1979: 7). Ипак, због непостојања одговарајућих лексикографских

напомена у наведеном извору које би ову недоумицу евентуално отклони-
ле, она, нажалост, мора остати без разјашњења.

2.3. III модел: *именица + именица* (Г јд./мн.):

2.3.1. Трећи наш модел, такође двочлан, по бројности потврда дола-
зи на друго место међу свим забележеним моделима: укупно 90 вишечла-
них термина (9% свих забележених таквих термина) представља заправо
именичку синтагму с именицом у генитиву као неконгруентним атрибу-
том. Зависни члан дате синтагме пре свега се јавља у сингулару, али, у ба-
рем⁷ три примера (*бифуркација река; зона ветрова; инверзија падавина*), и
у плуралу. Као најилустративније представнике датог модела навешћемо
термине у којима је управни члан синтагме именица *географија: географија*
градава (= *полеогеографија/полеографија*); *географија карста*; *географија*
културе; *географија насеља*; *географија пољопривреде*; *географија религије*;
географија становништва (= *демогеографија*); *географија тла* (= *педого-*
графија); *географија човека*.

2.3.2. Међу припадницима датог модела највећи број њих има управо
именицу *географија* на позицији управног члана синтагме (девет), што је,
с обзиром на више пута поменути комплексност географије, и очекивано.
Осталих 55 забележених именица имају знатно мању фреквенцију: већина
их се (39), заправо, у датој позицији појављује само једном (нпр. *површ:*
површ дисконтинуитета).

Када се пак ради о зависним члановима синтагми, не уочава се из-
разитија преминација појединих именица: нешто су чешће именице
рељеф (пет), *тло* (пет) и *карта* (четири).

2.4. IV модел: *именица + (придев + именица)*:

2.4.1. Иако трочлан када се ради о броју конституената, овај је модел
заправо двочлан и сличан претходном: чине га именица и вишечлани тер-
мин који конституишу придев и именица, а који је заправо зависни члан
дате синтагме. Укупно је 13 примера овог типа забележено у нашој грађи,
што чини свега 1,2% свих вишечланих термина. Ради се о следећим при-
мерима: *басен: басен речног слива*; *географија: географија сеоских насеља* (= *рурална географија*); *географија спољне трговине*; *географија услужних де-*

⁷ Овде мислимо на оне примере у којима су облици генитива оба броја облички
исти (нпр. *јдрело вулкана, пулсација глечера*), а где наш правопис, с обзиром на то да не
бележи прозодијске разлике, није довољно информативан да укаже на разлике у морфо-
логији.

латности; зона: зона острвских лукова; карст/крас: карст/крас умерених ширина; клима: клима слободне атмосфере; клима тропских пустиња; клима хладних пустиња; корозија: корозија мешане воде; морфологија: морфологија Земљине површине; салинитет: салинитет морске воде (= сланост морске воде); стратификација: стратификација водених слојева (= стратификација вода).

2.4.2. Како видимо, и овде се у позицији управних чланова именице које су и иначе фреквентне у географском терминолошком систему: *географија* и *клима*, обе са по три потврде.

2.5. V модел: *придев + (придев + именица)*:

2.5.1. Овај је модел унеколико налик претходном: и он је наизглед трочлан, али, будући да унутар себе има вишечлани термин – заправо двочлан, при чему је тај ужи вишечлани термин сада управни члан детерминативне синтагме, који детерминише придев. Термина насталих по овом обрасцу у нашој је грађи укупно 18, тј. 1,7% од укупног броја забележених вишечланих термина: *абразиони, -а, -о: абразиони прибрежни рељеф; велики, -а, -о: велике акумулативне равнице*;⁸ *глацијални, -а, -о: глацијални акумулативни облици; глацијални ерозивни облици; динамични, -а, -о: динамична регионална географија; контактни, -а, -о: контактено крашко/кришко поље; континентални, -а, -о: континентална Земљина кора; монсунски, -а, -о: монсунска суптропска клима; океански, -а, -о: океанска Земљина кора; опити, -а, -о: опште географске карте; орографски, -а, -о: орографска снежна граница; оштри, -а, -о: оштра континентална клима; поларни, -а, -о: поларни источни ветрови; сезонски, -а, -о: сезонска снежна граница; топли, -а, -о: топла степска клима; тропски, -а, -о: тропске влажне шуме; тропске суве шуме; хладни, -а, -о: хладна степска клима.*

2.5.2. У вези с једним термином јавља се одређена недоумица: наиме, за разлику од осталих, код којих је несумњиво да је ужи термин заиста инкорпорирани у шири, код термина *поларни источни ветрови* не можемо са сигурношћу утврдити да ли синтагма *источни ветрови* има статус вишечланог термина или то пак има синтагма *поларни ветрови* или – будући да у изворима не налазимо ни термин *поларни ветрови ни *источни ветрови – ниједна од њих две. Ипак, како се правац дувања ветра одређује

⁸ Иако придеви којима се одређују димензије по правилу представљају слободне везе, овај смо термин навели у оквиру датог модела јер се у том облику даје као одредница у Мاستило 2001.

према страни света, сматрамо да по критеријуму типичности придев *источни* је тај који ближе стоји именици.

2.5.3. Што се тиче фреквенције појединих чланова синтагме, види се да, кад је реч о придеву који детерминише синтагму, нема великих разлика међу 16 забележених придева: само су њих два (*гласијални*, *тропски*) регистрована у по два термина, док су сви остали само у по једном. Међутим, међу именицама се, са пет потврда, својом учестаношћу издваја именица *клима*.

2.6. VI модел: *придев + именица + именица* (Г јд./мн.):

2.6.1. Овај се модел може поделити у два подмодела: *придев + (именица + именица)* и *придев + именица + именица*, који би, заправо, с пуно права могли да имају и статус посебног модела. Ипак, с обзиром на то да понекад није сасвим јасно да ли спој двеју именица унутар датог вишечланог термина и сâм има статус вишечланог термина или не, сматрамо да је, ради избегавања већих грешака у класификацији, оправданије доделити им статус подмодела.

У прикупљеној грађи укупно 20 термина (1,9%) конституисано је придевом и двама именицама. Ради се о следећим терминима:

2.6.1.1. *придев + (именица + именица* [Г јд./мн.⁹]) (11 примера):

абразиони, -а, -о: *абразиони облици рељефа* (= *прибрежни облици рељефа*); *географски*, -а, -о: *географска основа карте*; *геодетски*, -а, -о: *геодетска основа карте*; *гравитациони*, -а, -о: *гравитационо поље Земље*; *ерозивни*, -а, -о: *ерозивни облици рељефа*; *морфолошки*, -а, -о: *морфолошка структура града*; *морфолошка целина града*; *прибрежни*, -а, -о: *прибрежни облици рељефа* (= *абразиони облици рељефа*); *примарни*, -а, -о: *примарни облици рељефа*; *термички*, -а, -о: *термичка ружа ветрова*; *флувијални*, -а, -о: *флувијални облици рељефа*.

2.6.1.2. *придев + именица + именица* (Г јд./мн.) (девет примера):

адијабатски, -а, -о: *адијабатски градијент температуре*; *апсорпциони*, -а, -о: *апсорпциона способност тла*; *атлантски*, -а, -о: *атлантски тип обале*; *вертикални*, -а, -о: *вертикална рашчлањеност планина*; *морфолошки*, -а, -о: *морфолошка појасност планина*; *нивоски*, -а, -о¹⁰: *нивоска линија језера*; *реликтни*, -а, -о: *реликтни елементи ландшафта*; *транспортни*, -а,

⁹ Као и у трећем моделу, и овде су у понеком примеру присутне недоумице у вези с бројем именице која стоји у генитиву.

¹⁰ Овај придев, незабележен у РМС и РСЈ, налазимо само код Цвијића (1991/1924: 483) у оквиру датог термина.

-о: *транспортна снага реке; унутартропски, -а, -о: унутартропска зона конвергенције (= тропски фронт).*

2.6.1.3. Уколико објединимо примере из подмоделâ, видећемо да се укупно 18 придева јавља у детерминативној функцији, од којих само придев *морфолошки* има више потврда (три). Слична је ситуација и када се ради о именицама у позицији управног члана: од 15 именица само су две с више потврда – *облик* (пет) и *основа* (две).

2.7. VII модел: *именица + (именица [Г јд.] + именица [Г јд.]*):

2.7.1. Овај модел, како видимо, чине три именице, од којих две, у облику детерминативне синтагме, и саме чине један вишечлани термин, који је пак зависни члан у оквиру ширег термина. Међу свим забележеним вишечланим терминима само је један (0,1%) од њих (*аномалија силе теже* [= *гравитациона аномалија*]) представник овог, како показује литература, иначе фреквентног модела (исп. KARADŽA-GARIĆ 1979). Ипак, ни у ранијем периоду развоја наше географске терминологије овај модел по свему судећи није био чест: заправо, И. Бјелаковић не налази у својој грађи ниједну потврду за њега (Бјелаковић 2012: 69).

2.8. VIII модел: *именица + (именица [Г јд.] + и + именица [Г јд.]*):

2.8.1. Овај је модел налик претходном, али са једном битном разликом: две именице повезане везником *и* чине једну копулативну синтагму, која се пак у оквиру термина јавља као зависни члан. Само су два термина (0,2%) из нашег корпуса структурирана на наведени начин: *амплитуда плиме и осеке* и *географија становништва и насеља*.

2.9. IX модел: *(прилог + придев) + именица*:

2.9.1. Овај трочлани модел у нашој је грађи репрезентован са следећа четири термина (0,4%): *аеролошки, -а, -о: аеролошки статична пећина; аеролошки динамична пећина; генетски, -а, -о: генетски једнородне површине; периодски, -а, -о: периодски плављено поље*.

2.10. X модел: *(придев + именица) + (придев + именица [Г јд.]*):

2.10.1. Дати четворочлани модел чине заправо две детерминативне именичке синтагме, вишечлана термина (*монсунска клима* и *умерена ширина*), од којих друга одређује прву. Овај модел крајње је непродуктиван у забележеној грађи будући да је потврђен само једним примером (0,1%) – *монсунска клима умерених ширина*. Разлог томе вероватно је и тип грађе, те можемо претпоставити да би у континуираном тексту било више потврда.

2.11. XI модел: *придев + именица + именица + именица (Гјд.)*:

2.11.1. Такође само један термин (0,1%) потврда је за овај структурно комплексни модел: *хипсометријски метод приказивања рељефа*.

2.12. XII модел: *именица + предлог + именица*:

2.12.1. Попут претходна два модела, и овај има само једну потврду међу 1048 забележених вишечланих термина – *деформације на карти*.

2.13. Посебно место међу посматраним вишечланим терминима чине они који су преузети из језика изворника у транслитерованом облику.¹¹ Таквих је термина укупно седам (0,7%) и преузети су из латинског (*аурора аустралис*, *аурора бореалис*) и шпанског језика (*тера елада*, *тера калмените*, *тера роса* [= *црвеница*], *тера темплада*, *тера фриа*). Код свих њих постпоновани придев зависни је члан именичке синтагме.

2.14. Међу вишечлане термине – будући да су специфични и различити од једночланих – уврстили смо и четири који су по структури полусложенице: *блок-дијаграм*,¹² *карта-основа*, *пилоу-лава*, *цет-стрим*. С обзиром на то да му је други део домаћег порекла, у наведеној се групи издваја термин *карта-основа*, забележен у МАСТИЛО 2001.

2.15. Коначно, на овом месту, у вези са структуром термина, можемо као својеврсну занимљивост поменути и Цвијићеву скраћену енциклопедијску дефиницију: *таласи изазвани трусом и вулканским ерупцијама*, коју он, напоредо с термином *земљотресни таласи*, користи да означи врсту таласа данас општепознатих под именом цунами. Будући веома сложена, састављена од чак шест речи, и по томе јединствена, јасно је зашто та синтагма није могла бити подвргнута даљњем поступку терминологијације, те је данас својеврстан географскотерминолошки архаизам. Наиме, један од основних захтева који се поставља пред сваки термин јесте онај прозирности, који ова Цвијићева крајње дескриптивна синтагма¹³ свакако испуњава. С друге стране, поред те транспарентности термине би требало да одликује и сажетост, језгровитост, што несумњиво није одлика овог својеврсног хапакса. Отуд је сасвим разумљиво што је он данас у потпуности замењен термином *цунами*,¹⁴ који, осим прозирности, задовољава све остале захтеве који се постављају пред један термин.

¹¹ Ови су термини забележени у МАСТИЛО 2001 и Клајн, Шипка 2006.

¹² Овај је термин код Цвијића забележен као композита.

¹³ Наравно, под условом да јој признамо статус термина.

¹⁴ У овоме српски није изузетак: свега неколико језика има аутохтони назив за ову врсту рушилачких таласа; сви остали, укључујући ту и енглески, немачки, руски, француски и шпански – користе јапански назив (наводимо према <http://en.wikipedia.org/wiki/Tsunami#Etymology>).

2.16. У вези с посматраним вишечланим терминима, ваља поменути још једну појаву: њихову редукцију и из ње проистекао дублетизам, односно напоредо коришћење вишечланог термина и од њега добијеног једночланог, простог термина, што, при томе, није праћено никаквим последицама на информативном плану. Наравно, ово није само одлика географског термилошког система, нити само оног дела географског терминосистема који је нама у фокусу пажње (исп. Ђорић 1988: 77, Ђорић 2008: 9, Бјелаковић 2012: 70). Заправо, могли бисмо претпоставити, и без анализирања других термилошких система, да је дата појава универзална будући да проистиче из једне од карактеристика вишечланих термина – њихове својеврсне непрактичности у сфери реализације (Ђорић 2008: 9), која је пак последица њихове комплексности.

2.16.1. Ипак, како грађа показује, и поред релативно великог броја забележених вишечланих термина, таквих који наспрам себе имају одговарајући једночлани термин – нема толико много: укупно 42. Ради се о следећим паровима термина: *абисал* (= *абисална зона*); *агломерација* (= *агломерација насеобинска*); *антропозоик* (= *антропозојски период*); *архаик* (= *архајска периода*); *атлас* (= *атлас географски*); *батијал* (= *батијална зона*); *бифуркација* (= *бифуркација река = расток*); *фронт* (= *ваздушни фронт*); *дужина* (= *географска дужина*); *ширина* (= *географска ширина*);¹⁵ *карта* (= *географска карта*); *геопростор*¹⁶ (= *географски простор*); *глатијал* (= *глатијална епоха = ледено доба*); *девон* (= *девонски период*); *епигенија* (= *епигенетска долина*); *инверзија* (= *инверзија температуре = температурна инверзија*); *јура* (= *јурска периода = јурска формација*); *камбрија/камбријум/камбриј* (= *камбријски период*); *карбон* (= *карбонска периода*); *карта* (= *географска карта*); *катаклазити* (= *катакластичке стене*); *кенозоик* (= *кенозојска ера*); *колувијум* (= *колувијалне наслаге*); *креда* (= *кредна периода*); *легенда* (= *легенда карте = тумач знакова*); *магнитуда* (= *магнитуда земљотреса*); *мезозоик* (= *мезозојска ера*); *оклузија* (= *оклузија циклона*); *палеоген* (= *палеогени систем*); *палеозоик* (= *палеозојска ера = примарно доба*); *пелагијал* (= *пелашка област*); *плутонити* (= *плутонске стене = дубинске стене*); *пол* (= *пол географски*); *поларник* (= *поларни круг = стожерник*); *прогноза* (= *прогноза времена*); *регија* (= *географска регија*); *салинитет* (= *салинитет морске воде*); *силур* (= *силурски систем*); *синоптика* (= *синоп-*

¹⁵ Овај и претходни пример уврстили смо на основу наше језичке компетенције.

¹⁶ Овај би се термин могао сматрати резултатом сливања.

тичка метеорологија); *терцијар* (= *терцијарни систем* = *терцијарни период*); *трансгресија* (= *трансгресија мора*); *тријас* (= *тријаски систем* = *тријаски период*); *турбуленција* (= *турбулентно кретање*); *фанерозоик* (= *фанерозојски еон*); *фронт* (= *ваздушни фронт*).

2.16.2. Међутим, нису сви наведени парови термина пример за редукцију. Заправо, већина њих је резултат супротног процеса: замењивања једночланог термина вишечланим, пре свега додавањем придева, ради постизања већ семантичке прецизности. Да је то заиста тако, сведоче нам облици датих термина у језицима изворницима (исп. нпр. лат. *tertiarius* и *терцијар/терцијарни систем* или нлат. *bifurcatio* и *бифуркација/бифуркација река*). Ипак, међу наведеним парњацима има и оних код којих се једночлани термин без веће сумње може сматрати примером редуковања вишечланог; таквих је барем пет: *дужина*, *ширина*, *карта*, *инверзија*, *прогноза*. Видимо да су у свих пет случаја у питању вишезначне речи, чија су значења високо контекстуално условљена (од овог донекле одступа *прогноза*).

3. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ. Забележене моделе вишечланих термина табеларно можемо приказати на следећи начин, из чега ће се најсликовитије видети њихова структура, бројност и удео у оквиру анализираног корпуса:

модел	Пример	бр. примера	% ¹⁷
I. придев + именица	<i>адијабатски процес</i>	871	83%
II. именица + придев	<i>ландшафт географски</i>	9	0.9%
III. именица + именица (Г јд./мн.)	<i>инверзија рељефа</i>	90	9%
IV. именица + (придев + именица)	<i>зона острвских лукова</i>	13	1.2%
V. придев + (придев + именица)	<i>тропске суве шуме</i>	18	1.7%
VI. придев + именица + именица (Г јд./мн.)	<i>атлантски тип обале</i>	20	1.9%
VII. именица + (именица [Г јд.] + именица [Г јд.])	<i>аномалија силе теже</i>	1	0.1%

¹⁷ Укупан збир постотака не поклапа се са сто због заокруживања на мање и веће вредности.

VIII. именица + (именица [Г јд.] + и + именица [Г јд.]	<i>амплитуда плиме и осеке</i>	2	0.2%
IX. (прилог + придев) + именица	<i>периодски плављено поље</i>	4	0.4%
X. (придев + именица) + (придев + именица [Г јд.]	<i>монсунска клима умерених ширина</i>	1	0.1%
XI. придев + именица + именица + именица (Гјд.)	<i>хитсометријски метод приказивања рељефа</i>	1	0.1%
XII. именица + предлог + именица	<i>деформације на карти</i>	1	0.1%

3.1. Када је пак у питању однос овог и осталих терминосистема, можемо закључити да се он у својим основним цртама донекле разликује од осталих (под)система. Наиме, вишечлани термини у њему такође су бројни, али не – како је то случај у неким другим (под)системима или у ранијим периодима развоја географског (исп. ЂОРИЋ 2008: 8, БЈЕЛАКОВИЋ 2012: 68) – бројнији од једночланих. Ипак, и у овом терминосистему прототипични вишечлани термини, будући далеко најбројнији, јесу они настали по, у нашој класификацији, првом моделу: *придев + именица* (нпр. *алувијалне равнице, термички екватор*). Ово је одлика, како смо видели, и других терминолошких (под)система, укључујући ту и творбени (исп. ЂОРИЋ 2008: 8).

Модел конституисан двома именицама (нпр. *агенси абразије, ниво кондензације*), који у нашој грађи својом фреквентношћу заузима друго место, и другде долази одмах иза првог модела, али с далеко мањом продуктивношћу (исп. ЂОРИЋ 2008: 9).

3.2. Такође, како грађа показује, што је број чланова једног вишечланог термина већи то је број потврда датог модела – мањи, из чега се, што смо већ и више пута нагласили, јасно види, али и потврђује, да термини као такви теже језгровитости.

3.3. С друге стране, уколико добијене податке упоредимо с онима из студије БЈЕЛАКОВИЋ 2012: 67–70, видећемо да се јављају, кад су у питању потврђени модели, и неке битније разлике: наиме, у посматраном терминолошком подсистему присутни су (а) неки модели којих нема у ранијим периодима развоја овог терминосистема, док има и (б) оних који су некад били мање или више продуктивни, а данас немају потврде у грађи. Укратко ћемо илустровати обе групе:

(а) горенаведеном моделу *именица + именица + именица (аномалија силе теже)*, за који смо већ рекли да нема потврда у изворима насталим у периоду од 1783. до 1867, додаћемо и ове примере који репрезентују остале моделе који немају потврду у датом периоду: *абразиони облици рељефа, генетски једнородне површине, монсунска клима умерених ширина, хипсометријски метод приказивања рељефа, деформације на карти и географија становништва и насеља*.

(б) у овој групи налазе се пре свега они (под)моделу који се тичу – данас неуобичајене, а некад, барем у књижевном језику, честе и горепоменуте – постпоноване позиције придевског атрибута као и препоноване позиције неконгруентног именичког атрибута. Очигледно је, дакле, да недостатак ових (под)модела у савременом географском терминосистему није последица неких промена које су проистекле из њега самог, већ пре промена проузрокованих супституцијом односно развојем идиома који је имао функцију књижевног језика. И овде ћемо, без навођења њихових формула, само навести примере који илуструју дате (под)моделе, данас непотврђене: *сунцеповртано коло Козорога, Солнца затменије, обратно Земље коло, јужна ширина земљеописателна, коло повратно Козорога, појас умерени северни, обрат Земље северни, појас Земље хладни северни и летно сунцеповртано коло Рака*.

3.4. Осим тога, ако се анализирају корпус хронолошки стратификује, примећује се да постоји опозиција међу коришћеним изворима: наиме, у нашем најстаријем извору, издатом први пут 1876. године (Милићевић 2005/1876), који и иначе не пружа велики број термина који задовољавају услове да би били део корпуса, тј. оних страног порекла, вишечланих термина скоро да и нема, а и ако их има – више је домаћих (нпр. *гвожђевита вода, кречни камен*). С друге стране, рецентнији извори показују знатан удео оваквих термина, што је несумњиво одраз убрзаног развоја географије и њеног прожимања с другим научним дисциплинама, из које је проистекла потреба за што прецизнијом номинацијом. Имајући ово у виду, можемо очекивати да ће и даљњи развој српског географског терминосистема ићи у том смеру.

ИЗВОРИ

- КЛАЈН, Иван, Милан ШИПКА. *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј, 2006.
- МАСТИЛО, Наталија. *Речник савремене српске географске терминологије*. Београд: Географски факултет, 2001.
- МИЛИЋЕВИЋ, Милан Ђ. *Кнежевина Србија: географија, орографија, хидрографија, топографија, археологија, историја, етнографија, статистика, просвета, култура, управа*. Београд: Државна штампарија, 1876. *Кнежевина Србија – фототипско издање*. Београд: Book & Marso, 2005. (прво издање: Милићевић, Милан Ђ. [1876]. *Кнежевина Србија: географија, орографија, хидрографија, топографија, археологија, историја, етнографија, статистика, просвета, култура, управа*. Београд: Државна штампарија)
- НИКОЛИЋ, Мирослав. *Обратни речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ – Палчић, 2000.
- Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Речник српскохрватског књижевног језика*. Књига I–III (1967–1969). Нови Сад: Матица српска, Загреб: Матица хрватска. Књига IV–VI (1971–1976). Нови Сад: Матица српска.
- ЦВИЈИЋ, Јован. *Балканско полуострво и јужнословенске земље – основи антропогеографије. Књига прва и друга*. Београд: Завод за издавање уџбеника СР Србије, 1966. (прво издање: Цвијић, Јован [1922]. *Балканско Полуострво и јужнословенске земље. Књ. 1. Основи антропогеографије*. Београд: Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца; Цвијић, Јован [1931]. *Балканско Полуострво и јужнословенске земље. Књ. 2. Основи антропогеографије*. Београд: Г. Кон)
- ЦВИЈИЋ, Јован. *Геоморфологија I*. Београд: САНУ – Књижевне новине – Завод за уџбенике и наставна средства, 1991. (прво издање: Цвијић, Јован [1924]. *Геоморфологија. Књ. 1*. Београд: Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца);
- ЦВИЈИЋ, Јован. *Говори и чланци 2*. Београд: САНУ – Завод за уџбенике и наставна средства, 2000.

*

- Enciklopedijski leksikon: Mozaik znanja. Tom 18. Geografija*. Vladimir Đurić (ur.). Beograd: INTERPRES, 1969.
- ŠTIC, Jozef. *Geografska terminologija srpskohrvatskog jezika*. Novi Sad: Matica srpska. Gornji Milanovac: Dečje novine. Beograd: Vukova zadužbina, 1994.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АЈДАНОВИЋ, Милан. *Речи страног порекла са термилошким значењем из области географије од 1868. до данас (Дијахронно-синхрони аспект)*. Нови Сад: Филозофски факултет. Докторска дисертација, 2012.
- БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора. *Географска терминологија у књижевном језику код Срба у периоду од 1783. до 1867*. Нови Сад: Филозофски факултет. Докторска дисертација, 2012.

- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
- БОРИЋ, Божо. О терминологији у нашој творби речи. *Научни састанак слависта у Вукове дане. Терминологија – теорија и пракса*. Београд: Међународни славистички центар. 18/1 (1988): 75–82.
- БОРИЋ, Божо. *Творба именица у српском језику*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.

*

- СИЧОНСКА Сичонска, Maria (1988). Место терминологије у језичком систему. *Научни састанак слависта у Вукове дане. Терминологија – теорија и пракса*. Београд: Међународни славистички центар. 18/1 (1988): 23–26.
- КАРАДЖА-ГАРИЋ, Mevlida. *Višestrukosti u nastavno-naučnoj terminologiji i njihova upotreba u školama SRBiH*. Sarajevo: Institut za jezik i književnost u Sarajevu – Odjeljenje za jezik, 1979.
- ЏИРКА, Danko. *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska, 1998.

MILAN AJDŽANOVIĆ

THE STRUCTURE OF THE SERBIAN GEOGRAPHIC TERMS OF FOREIGN ORIGIN

Summary

The goal of this paper is to give a full description of the structure of the Serbian geographic terms of foreign origin excerpted from different sources, lexical and non-lexical, published in Serbian from the earliest periods of the emergence of the standard language (1876) to date. The analysis has shown that among 2564 terms in question as many as 1048 (41%) are complex terms, i.e. terminological phrases, that can be divided into 12 groups, some of which have additional subgroups.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
ajdzanovic@neobee.net

ДУШАНКА ВУЈОВИЋ

НОВЕ ДОМАЋЕ РЕЧИ У ПОЛИТИЧКОМ ЖАРГОНУ*

Друштвени, културни, економски, политички развој и сталне промене у друштву непресушан су извор за појављивање нових речи - неологизама. Некада се нове речи јаве због потребе да се именују неке појаве или појмови који су посве локалног карактера, везани за одређену друштвено-језичку заједницу у одређеном временском периоду. У српском језику се оне не бележе систематски и мало је речника који се њима баве. Зато се у раду даје преглед и анализа новијих домаћих речи, забележених углавном у текстовима на интернету, које се јављају у политичком жаргону. Друштвенополитичка превирања, настанак нових политичких партија условљавају и настанак нових речи, назива за партије и њихове присталице и симпатизере. У раду се такве, нове речи, семантички идентификују и класификују према начину настанка.

Кључне речи: српски језик, лексикон, неологизми, политички жаргон.

1. УВОД. Лексикон језика је, за разлику од других језичких система, отворен, динамичан систем, систем подложен честим променама и иновацијама. Док неке речи застаревају и престају да се користе, друге улазе у језик као нове творевине - неологизми. Једна од основних особина лексикона јесте то што се он временом проширује и богати новим речима и новим значењима. Нове речи настају творбом помоћу домаћих творбених елемената или путем позајмљивања. Вртоглави напредак науке, технике и информационих технологија, интензивни међукултурни контакти, друштвенополитичке промене, развој економије, уметности, медија и друштвени развој уопште, представљају непресушан извор за рађање нових речи које се, због свега тога, појављују скоро свакодневно. Довољно је прочитати једне дневне или недељне новине да се пронађе на десетине нових речи као што су: *аватар*, *баг*, *бубица*, *гаџет*, *лајковати*, *спиновати*, *твитовати*, *кунусијада*, *пена парти*, *аутфит*, *бренд* и сл.

---

* Раd је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* бр. 178004, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Тауберт је, пратећи више година појављивање нових речи у немачким новинама *Süddeutschen Zeitung*, у својој студији о неологизмима утврдио да се, када се одбију околишности, типфелери и речи које су забележене у речницима, у просеку, свакодневно, у новинама појаве по две нове речи (ТАУБЕРТ 1998: 132).

Појам *неологизам* настао је у Француској у другој половини 18. века. Француска реч *néologisme* грађена је од творбених компонената грчког језика *néos* „нов” и *logos* „реч, наука”. Значење речи *неологизам* је, према томе, „нова реч”. Међутим, као што примећује и Г. Штасни у својој студији о неологизмима у Речнику српскохрватског књижевног језика (РМС), проблем је одредити „који су то критеријуми за процењивање шта је то нова реч, тј. неологизам” (ШТАСНИ 1997/98: 89).

Ослањајући се, углавном, али не у потпуности, на дефиницију неологизма коју налазимо у раду аутора Шмита и Шулца, неологизмом сматрамо новостворену реч или ново значење неке постојеће речи које се појавило у одређеној језичкој заједници у одређеном временском периоду, које је раширено али не и општеприхваћено у употреби и коју већина представника¹ те језичке заједнице сматра новим² (SCHMIDT – SCHULZE 2009). Критеријуми за одређивање неке речи као неологизма могли би бити време њеног појављивања и раширеност употребе. Ове критеријуме није сасвим једноставно применити при одређивању неологизма у српском језику. Потешкоћа се огледа у томе што се нове речи које улазе у српски језик не бележе систематски и мало је речника који се њима баве³. Када за један језик постоје савремени речници у којима

¹ Овде се мисли на већину представника неке језичке заједнице који су просечне старости, јер реч која је нова, рецимо за једног четрдесетогодишњака или педесетогодишњака није нова и за једног двадесетогодишњака који одраста у време уласка нових речи у језик које, због тога, за њега нису нове.

² *Ein Neologismus ist eine lexikalische Einheit bzw. eine Bedeutung, die in einem bestimmten Abschnitt der Sprachentwicklung einer kommunikationsgemeinschaft aufkommt, sich ausbreitet, als sprachliche Norm allgemein akzeptiert und in diesem Entwicklungsabschnitt von der Mehrheit der Sprachbenutzer als neu empfunden wird.* (SCHMIDT – SCHULZE 2009: 542).

³ Постоји неколико речника неологизма од којих су два настала пре 20 и 30 година. То су речник Јована Ћирилова штампан у два издања: *Речник нових речи*, штампан 1982, и *Нови речник нових речи*, штампан 1991. године, и речник Ивана Клајна *Речник нових речи* из 1992. Новијег датума су речници Ђорђа Оташевића, *Речник нових и забележених речи*, *Велики речник нових и забележених речи 1* и *Велики речник нових*

се бележи време појављивања речи као и њихов извор, онда није тешко одредити које су се то нове речи појавиле и када су тачно ушле у употребу. За српски језик, нажалост, немамо новијих општих речника, због чега је веома тешко, скоро немогуће, пронаћи информацију када се и у ком тексту први пут појавила нека реч. Раширеност употребе одређене речи, а такође и време њеног појављивања, може се потврдити и у националном језичком електронском корпусу. За сада не постоји званични национални језички електронски корпус за српски језик што отежава проверавање раширености употребе и прихваћености неке нове речи⁴. Због тога нам преостаје да, употребом наведених критеријума времена појављивања и ширине прихваћености неке речи, а помоћу, углавном, сопствене интуиције, језичке компетенције и ограничених извора, одредимо неку реч као неологизам.

Неологизмом се може сматрати реч или значење речи које се појавило у временском оквиру од последњих двадесетак година и које се раширило у употреби али још увек није општеприхваћено. Статус неологизма реч губи када постане општеприхваћена, када постоји у језику дужи временски период и када је говорници једног језика не осећају више као нову. Тако су у шестотомном *Речнику српскохрватског књижевног језика* (РМС) као неологизми наведене неке речи које се данас више не сматрају неологизмима јер су општеприхваћене и фреквентне, користе се већ толико дуго да их нико више не сматра новим творевинама. Неке од њих су, на пример: *блатобран*, *вадичеп*, *високоградња*, *делокруг*, *здравство*, *кишибран*, *прохтеван*, *спорадично*, *целовечерњи* итд.

Ако је нека реч у употреби краћи временски период, рецимо четири или пет година и ако је употребљава само одређени аутор или група аутора, околинално и у веома ограниченом контексту, она ће имати статус хапакса. У РМС су као хапакси, односно као индивидуалне творевине, забележене нпр. и следеће речи: *животињизам*, *жртвиште*, *забавист(а)*,

---

и забележених речи 2 из 2008. године. Нове речи могу да се пронађу и у специјалним речницима страних речи као што су *Велики речник страних речи и израза* аутора Ивана Клајна и Милана Шипке и *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama* аутора Вере Васић, Твртка Прћића и Гордане Нејгебауер.

⁴ Научној јавности је, на срећу, доступан Корпус савременог српског језика који је креирао Душко Витас са сарадницима на Математичком факултету у Београду. Тај корпус у тренутку писања овог рада има 122 милиона речи.

артистократски, бљут, гледаљка, мамуља, србаст, тајнисати итд. Већина хапакса из РМС су остали хапакси или су се сасвим изгубили из језика.

Нове речи које се користе у језику дужи временски период али нису општеприхваћене већ их користи одређена група унутар своје професије, прелазе у термилошки лексички фонд.

Неологизми се јављају из више разлога: из општих, прагматичних разлога, због потребе да се именује неки нов денотат, због потребе да се већ постојећем денотату додели нов назив или због ширења значења речи. Осим тога, неологизми настају и из индивидуалних разлога, када појединац у потрази за неком речи креира сам нову реч. Неологизми се јављају и из моде. То су обично стране речи које улазе у језик као последица прстижа неке друштвено-језичке заједнице која служи као узор. На пример, у данашње време се, у језику младих, под утицајем енглеског језика, радије користи англицизам *хејт* и *хејтовати* (енгл. hate) уместо *мржња, мрзети, не волети* и *фејл* и *фејловати* (енгл. fail) уместо *грешка, погрешити, не успети*. На пример, у једном блогу о филмовима на интернету проналазимо следећу реченицу: *Разлог због којег ћу у наставку текста хејтовати овај филм ... или Сваки пут фејлујем због глупости*. У језику штампе примећујемо у новије време фреквентнију употребу интернационализма *девастирати* и *девастиран*⁵ (енгл. devastate, лат. devastare) уместо *опустошити, разорити, разрушити, уништити, похарати, скрхати* или *опустошен, разорен, разрушен, уништен, похаран, скрхан*, итд. Тако у језику штампе налазимо примере *цунами девастирао Азију, социјалистичко време се девастира, саобраћај девастирао мост Газелу, системски девастирамо пристојност, девастиран од бола, девастирана индустрија, девастиране вредности, девастирана политичка странка, девастирано друштво* итд.

Речнички фонд нашег језика допуњују од давнина стране речи које су у таласима улазиле у језик. „У српскохрватском, словенски вокабулар почео је још од најранијих времена да се надопуњује страним елементима: балканским латинизмима, италијанизмима и другим романизмима (о томе в. Клајн 1996), грецизмима, затим речима из турског, мађарског, руског и чешког, у XIX и XX веку речима из немачког и француског

⁵ Глагол *девастирати* је пореклом из латинског језика, али вероватно је да се његова фреквентнија употреба последњих година у српском језику јавила под утицајем енглеског језика.

(укључујући и хиљаде интернационализама грчког и латинског порекла примљених преко та два језика), да би у наше време, као и цео свет, био изложен инвазији англицизама.” (КЛАЈН 2005: 154) Као што су се страни утицаји током времена мењали, мењала се и „језичка мода”. У данашње време, због снажног утицаја енглеског језика, не само на српски језик већ на већину европских језика, модерно је користити англицизме. Због тога се у српском језику многе домаће речи једноставно замењују енглеским речима. Међутим, велики број англицизама није особина искључиво српског језика. Како према према Хербергу извештава Мухвић–Димановски, у европским језицима 40% неологизама сачињавају англицизми, због чега „ih izdvajaju kao zasebnu kategoriju, tzv. *angloneologizme*” (МУНВИЋ–ДИМАНОВСКИ 2005: 41). Због веома раширене, а често и неправилне употребе англицизама у српском језику аутори *Речника новијих англицизама*⁶ су у наднаслову речника *Da you speak anglosrpski?* навели термин *англосрпски* „Parodirajući i ujedno odslikavajući u svom naslovu ovaj aspekt naše jezičke stvarnosti” (VASIĆ 2001: 7).

2. НОВЕ ДОМАЋЕ РЕЧИ. Примери на које овога пута желимо да скренемо пажњу нису речи страног порекла о којима је доста писано⁷, већ један број домаћих нових речи и неких нових значења домаћих речи које спадају у лексикон савременог политичког жаргона.

Некада се нове речи јаве због потребе да се именују неке појаве или појмови који су посве локалног карактера, везани за одређену друштвено-језичку заједницу у одређеном временском периоду. Весна Мухвић–Димановски у својој књизи о неологизмима каже да је обично „potreba za takvom vrstom novih riječi vezana uz neka intenzivnija društveno-politička previranja, uvođenje novih administrativnih mjera karakterističnih isključivo za određeno područje i slično. Logično je da se u takvim situacijama ne posize za posuđivanjem iz drugih jezika jer treba naći novu riječ za novi pojam svojstven samo jednoj, domaćoj, jezičnoj zajednici. Budući da tu nema sadržajnoga poticaja izvana, nema stranoga modela koji bi bio uzorom, jezik jednostavno koristi svoje 'unutarne rezerve.” (МУНВИЋ–ДИМАНОВСКИ 2005:

⁶ У овом речнику, штампаном 2001. године, забележено је и нормирано око 950 англицизама.

⁷ Уп. Филиповић (1990); Прџић (2005).

49). Примери таквих домаћих неологизама у српском језику забележени крајем осамдесетих година XX века су нпр. *јогурт револуција*, *догађање народа*, *фотелаш*, *аутономаш*. Лексеме *фотелаш* и *аутономаш* се користе и данас али имају другачије значење од онога које су имале тада.

Нове речи или значења која се јављају у политичком жаргону обично су у вези са партијама тј. припадницима политичких партија. Појавом нових политичких партија и њихових партијских вођа и њиховим деловањем на јавној сцени, јављају се и нове речи којима се именују њихови припадници, симпатизери, антисимпатизери или неке активности у вези са њима. Од како је 1990. године у Југославију уведен вишепартијски систем, партије се појављују и нестају. Тако и њихови називи. Неке партије и њихове вође опстају дуже на јавној и политичкој сцени и њихови називи су продуктивни у творби речи, а неки тек кратко постоје и брзо падну у заборав.

2.1. Читајући текстове, углавном на интернету, забележили смо један број домаћих нових речи које се појављују као нове творевине или нова значења. Од имена нових партија или вишепартијских организација формирају се верзалне скраћенице, нпр. *ДС* (Демократска странка) или *ДОС* (Демократска опозиција Србије). Већина њих мотивише творбу нових именице са значењем припадника те партије или организације, помоћу суфикса *-овац*. Пишу се на два начина, као верзалне скраћенице са цртицом иза које се пише суфикс или као вербализоване скраћенице: *ДС-овац* или *деесовац*, *ДОС-овац* и *досовац*. Именице са значењем припадника политичке партије чешће се појављују у множини (суф. *-овци*) па ћемо их стога надаље тако и наводити. Осим именица, скраћенице мотивишу и настанак придевких твореница помоћу суфикса *-ов* и *-овски*, које се, као и именице, често (не увек) пишу на два начина, нпр. *ДС-ов* и *Деесов*, *ДС-овски* и *деесовски*, *ДОС-ов*, *Досов* и *ДОС-овски* или *досовски*.

Од новијих творевина забележили смо следеће: *УРС* (Уједињени региони Србије), *УРС-овци*, *урсовци*, *УРС-ов*, *Урсов*, *УРС-овски* и *урсовски*; *СДС* (Социјалдемократска странка), *СДС-овци*, *СДС-ов* и *Есдеесов*, *СДС-овски*; *ДСС* (Демократска странка Србије) и *ДСС-овци*, *деесесовци*, *ДСС-ов*, *деесесов*, *ДСС-овски*, *деесесовски*; *ЛДП* (Либерално демократска партија) и *ЛДП-овци*, *елдеповци*, *ЛДП-ов*, *елдепов*, *ЛДП-овски*, *елдеповски*, *ЛСВ* (Лига социјалдемократа Војводине), *ЛСВ-овци*, *ЛСВ-овски*; *ПУПС* (Партија уједињених пензионера Србије), *ПУПС-овци*, *пупсовци*,

ПУПС-ов, пупсов, ПУПС-овски, пупсовски; СПС (Социјалистичка партија Србије), СПС-овци, еспеесовци, СПС-ов, еспеесов, СПС-овски, еспеес; СНС (Српска напредна странка) и СНС-овци, СНС-ов, СНС-овски. Навешћемо и неколико примера за илустрацију. Примери су пронађени на интернету помоћу претраживача Гугл и у Корпусу савременог српског језика (КССЈ).

– Први, незванични, резултати показују да су највише гласова освојили СНС-овци, затим следе СПС-овци, а трећи су ДС-овци. – Шта је сад ово ДС-овци? – Драги моји ДС-овци, СПС-овци, ЛДП-овци, УРС-овци и остали које нисам навео, наставите слободно тако да се понашате ... – Досовци углавном пред носом критичара машу папирима ... – Гледам еспеесовце како сетају и нешто се мислим ... – ЛДП против децентрализације на УРС-ов начин – .... нећемо једностраначки управни урсовски одбор ... – Уосталом, то је све у стилу ЛДП-а, чак типично елдепеовски. – Досова влада каже да Србија иде добрим путем ... – Нова, досовска власт, врши приватизацију без денационализације ...

Изговор оваквих скраћеница и њихових изведеница није уједначен. Неке се изговарају слово по слово, нпр. *Де-ес-ес* и *де-ес-ес-овци*, а неке као једна реч *ПУПС* и *пупсовци*, а неке на оба начина, нпр. *СНС* и *Ес-ен-ес* и *СНС-овци* и *Ес-ен-ес-овци*.

У периоду политичке владавине Слободана Милошевића његови поштоваоци и симпатизери називали су се *слобисти* (јд. *слобиста* > од надимка *Слоба*), а његов политички правац као и период у ком је он био на власти – *слобизам*. Именица *слобизам* често се јавља у контексту са именицом *титоизам* која није нова и којом се означава идеологија и период друштвенополитичког уређења бивше Југославије чији је председник био Јосип Броз Тито. На исти начин су грађене и именице *чедизам* и *чедисти*. Оне су мотивисане надимком вође ЛДП-а Чедомира Јовановића Чеде, а добијене су суфиксацијом помоћу суфикса *-изам* и *-иста* (пл. *-исти*). *Чедизам* означава политички правац Јовановића, а *чедисти* су његови симпатизери и следбеници. Од назива *Демократска опозиција Србије* креирана је скраћеница *ДОС* која је плодна у творби деривата. Поред већ наведених лексема, твори и изведеницу *досизам* у значењу политичког правца и периода политичке владавине ДОС-а.

– Закон о становању тисан је у време слобизма. – Слобизам је био титоизам у измењеним геополитичким околностима изазваним нестанком Совјетског Савеза. – Ми смо, тврди професор, 5. октобра срушили комунизам, титоизам и слобизам ... – Чедисти оснивају реформски савет. – Подржавати Чеду и чедизам, по мени је знак моралног посрнућа ... – Али њихови системи, слобизам и досизам, кремирани су истовремено ...

Скраћеница ДОС гради и једну необичну твореницу тј. сливеницу досманлија од које је настао и придев досманлијски. Сливеница досманлија је веома експресивна, има пејоративно значење јер је грађена сливањем елемената ДОС и Османлија, од којих елеменат Османлија носи ту експресивност јер су се Османлијама називали Турци од 14. до почетка 20. века. Назив досманлије је смишљен у редовима супарничке политичке странке како би се додао елеменат пејоративности називу припадника ДОС-а.

– ДСС је и довео досманлије на власт ... – Бајке о страним инвеститорима су највећа продаја магле у Србији још од досманлијског пуча ...

Следбеници и присталице политике Бориса Тадића називају се тадићевци, Војислава Шешеља – шешељевци, Млађана Динкића – динкићевци, а Ивице Дачића – дацићевци. Ове изведенице грађене су од творбене основе у којој се налази презиме познате личности и суфикса -евац (пл. -евци) и све имају помало пејоративну ноту у значењу. Нечије присталице обично имају и своје противнике. Лексеме са значењем супротним од значења „присталица нечије политике” граде се од префикса анти- и изведенице са значењем присталице нечије политике. Тако смо добили антитадићевце, антишешељевце, антидинкићевце, антидацићевце, антислобисте и античедисте.

– Тадићевци јачи за пет покрајинских посланика у Скупштини Војводине. – Шешељевци помажу ДС у Војводини. – Динкићевци траже власт у Зајечару. – Све док су у влади Дацићевци и Динкићевци од ове земље нема ништа!

– Ђилас води своју политику, према томе, уз њега морају бити само проверени „антитадићевци”. – Чуј, пошто сам ја антишешељевац, реци ми од чега или кога се Шешељ бранио тада. – Сви античедисти, а није их мало, лидују! – Док таква врста антислобиста не оде са политичке сцене, ни слобизам неће ишчезнути. Ви сте као, неки антислобисти па сте ушли у скупштину.

Именице *напредњак* и *лигаши* у српском језику нису нове. Налазимо их у *Речнику српскохрватског књижевног језика*. Именица *напредњак* има три значења: „1. онај који подржава напредне тежње у друштву. 2. ист. а. назив за припаднике разних покрета који су се сматрали носиоцима напредних идеја. б. присталица једне конзервативне политичке странке у Србији у XIX ст. и почетком XX. ст.”, а именица *лигаши* значи „члан лиге”. У данашње време *напредњак* и *лигаши* означавају припаднике савремених политичких партија, Српске напредне странке и Лиге социјалдемократа Војводине.

– *Напредњаци су променили представнике у већини општина и градова ... – Напредњаци и лигаши воде Ириг. – Лигаши скупили седам хиљада потписа подршке ...*

Супстантивизирани придев *жути* је у политичком дискурсу добио ново значење. Њиме се означавају припадници и симпатизери Демократске странке. Мотивација за овакву номинацију је симбол ДС-а – жути круг на плавој позадини. У семантици лексеме *жути* у значењу припадника ДС-а има елемената пејоративности.

– *Ја сам сумњао у тог Диковића, баш зато што су га жути поставили ... – Очигледно да те исте саветнике, својевремено, жути нису пажљиво слушали.*

У новији српски политички жаргон спада и именица *прелетач*. Иако назив асоцира на неку птицу ипак означава особу, тј. човека који се се „сели, прелеће” тј. прелази из једне у другу политичку странку. Грађена је од творбене основе глагола *прелетети/прелетати* и суфикса *-ач*.

– *... у скупштини су се појавили и први прелетачи након формирања нове владајуће већине. – Скупштинску салу попунили прелетачи – СВАКИ трећи посланик српске скупштине променио је партију!*

Списку домаћих нових речи додајемо и именицу *узбуњивач* иако не припада стриктно политичком жаргону. Њоме се означава човек који јавно проговори о незаконитим или неетичким делима његових надређених. Као и именица *прелетач*, грађена је од глаголске творбене основе имперфективног глагола *узбуњивати* и суфикса *-ач*.

– *Народна скупштина усвојила је Закон о заштити узбуњивача. – Још један узбуњивач добио отказ ...*

3. ЗАКЉУЧАК. Један број нових домаћих речи у српском политичком жаргону представљају називи нових политичких партија. Они су мотивисали стварање нових скраћеница које су, даље, мотивисале настанак именица творених од скраћенице и суфикса *-овац* (пл. *-овци*) са значењем њихових присталица и симпатизера, нпр. *ДСС-овци*, *деесесовци*; *УРС-овци*, *урсовци* и придева са суфиксом *-ов* и *-овски*, нпр. *ДСС-ов*, *Деесесов* и *ДСС-овски*, *деесесовски* и сл. Називи за присталице, симпатизере и поштоваоце истакнутог политичког вође граде се од творбене основе у којој се налази његово лично име, надимак или презиме и суфикса *-иста* (пл. *-исти*), *-евац* (пл. *-евци*): *слобисти*, *чедисти*, *тадићевци*, *шешелевци*, *динкићевци*, *дацићевци*. Од ових изведеница и префикса *анти-* граде се именице које означавају, супротно од присталице, онога који не симпатише одређеног политичара и његов политички правац: *античедисти*, *антислобисти*, *антитадићевци*, *антидинкићевци* и сл. Политички правац и деловање одређених личности формира се од творбене основе скраћенице, надимка или презимена и суфикса *-изам*: *слобизам*, *чедизам*, *досизам*. Именице *лигаш*, *напредњак* и *жути* добиле су у политичком жаргону ново значење, а појавиле су се и нове речи којима се означавају потпуно нови појмови као што је именица *прелетач* и *узбуњивач*, као нова значења старих речи као што је значење речи *напредњак* и *лигаш*. Већина нових речи у политичком жаргону јавља се да значи особе припаднике одређених политичких партија. Једним организованијим и систематскијим истраживањем сигурно би се добило много више примера домаћих нових речи у политичком жаргону. Нама није био циљ да прикажемо све нове речи већ тенденцију која постоји у творби нових речи у оквирима политичког жаргона.

Иако ће се многи од наведених примера, вероватно, кроз изванредан број година заборавити и постати део пасивног лексичког фонда, а неки ће наставити широко да се користе и постаће део активног лексичког фонда, потребно их је све редовно и систематски бележити како би се сачувало сведочанство о времену њиховог настанка и постојања у српском језику негде између активног и пасивног лексичког фонда.

ИЗВОР

(КССЈ) *Корпус савременог српског језика* (Душко Витас и сарадници) <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/prezentacija/korpus.html>> 20.01.2015.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА И РЕЧНИЦИ

- КЛАЈН, Иван. *Речник нових речи*. Нови Сад: Матица српска, 1992.
- КЛАЈН, Иван. Врсте романизама у савременом српскохрватском језику и путеви њиховог доласка. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXIX/2* (1996): Нови Сад, 45–64.
- КЛАЈН, Иван. Лексика. *Српски језик на крају века* (ред. Милорад Радовановић). Београд: Институт за српски језик САНУ–Службени гласник. 1996, 37–86.
- КЛАЈН, Иван. Пуризам и антипуризам у данашњем српском језику. *Јужнословенски филолог LXIV* (2005): 153 - 176.
- КЛАЈН, Иван, Милан ШИПКА. *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј, 2006.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе. *Речник нових и незабележених речи*. Београд : ЕСС, 1999.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе. *Велики речник нових и незабележених речи 1*. Београд: Алма, 2004.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе. *Велики речник нових и незабележених речи 2*. Београд: Алма, 2005.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
- БИРИЛОВ, Јован. *Речник нових речи, израза и значења насталих у српскохрватском језику после другог светског рата*. Београд: Народна књига, 1982.
- БИРИЛОВ, Јован. *Нови речник нових речи, израза и значења преузетих из других језика или насталих у српскохрватском језику после Другог светског рата*. Београд: Бага, 1991.
- ШТАСНИ, Гордана. Неологизми, кованице и индивидуално означене речи у Речнику српскохрватског књижевног језика. *Прилози проучавању језика 28/29* (1997/98): Одсек за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду: Нови Сад.
- *
- FILIPović, Rudolf. *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga, 1990.
- MUNVIĆ–DIMANOVSKI, Vesna. *Neologizmi, Problemi teorije i primjene*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakultete Sveučilišta u Zagrebu, 2005.
- PRČIĆ, Tvrtko. *Engleski u srpskom*. Novi Sad : Zmaj, 2005.
- SCHMIDT, Martin, Mathias SCHULZE. Neologismen der 90er Jahre – Kenntnis, Verwendung und Einstellungen. In: Henn-Memesheimer, Beate and Joachim Franz (eds.) *Die Ordnung des Standard und die Differenzierung der Diskurse*. Akten des 41. Linguistischen Kolloquiums in Mannheim 2006. Frankfurt a.M.: Peter Lang, 2009. 541-554.
- TEUBERT, Wolfgang. *Neologie und Korpus*. In Teubert, Wolfgang (Hrsg.): *Neologie und Korpus*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1998. 129-170.
- VASIĆ, Vera, Tvrtko PRČIĆ i Gordana NEJGEBAUER. *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*. Novi Sad: Zmaj, 2001.

DUŠANKA VUJOVIĆ

RECENT NEOLOGISMS IN SERBIAN POLITICAL JARGON

Summary

In this paper, recent neologisms in Serbian political jargon are semantically identified and classified according to their origin. A certain number of these words are names of new political parties. They motivated the creation of new abbreviations which, in turn, motivated the creation of nouns and adjectives formed by attaching a suffix to an abbreviation. Such are nouns created by adding the suffix *-овац* (pl. *-овци*), which means a 'follower', 'sympathizer', to the abbreviated name of a political party (*ДСС-овци*, *деесесовци*; *УРС-овци*, *урсовци*) and adjectives formed by adding the suffixes *-ов* and *-овски* to an abbreviation (*ДСС-ов*, *Деесесов* и *ДСС-овски*, *деесесовски*). Words denoting followers, sympathizers and admirers of a certain political leader are formed by adding the suffixes *-иста* (pl. *-исти*) or *-евац* (pl. *-евци*) to the root of the politician's first name, nickname or surname: *слобисти*, *чедисти*, *тадићевици*, *шеšeljeвици*, *динкићевици*, *дацићевици*. Combinations of these derivatives and the prefix *-анти* have the meaning 'opposite of a follower, one who does not like a particular politician and his political orientation': *античедисти*, *антислобисти*, *антитадићевици*, *антидинкићевици*. The nouns *лигаши*, *напредњак* and *жути* acquired a new meaning in the political jargon. Also, some neologisms denote completely new concepts, such as nouns *прелетач* ('one who easily changes his or her political orientation') and *узбуњивач* ('whistleblower'). Most of these new words in the political jargon are used to mark a person who belongs to a certain political party or supports its agenda. New words need to be regularly and systematically recorded so that the time when they first entered linguistic space between the active and passive lexical fond can be identified and preserved.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
dusankavujovic@sbb.rs

ГОРДАНА ШТРЕБАЦ

ФИЗИЧКЕ ОСОБИНЕ ЧОВЕКА У СРПСКОЈ ФРАЗЕОЛОГИЈИ*

У раду се испитују фразеолошке јединице којима се квалификује човек у физичком погледу. Ова врста квалификације открива законитости процеса визуелног опажања као једну од најважнијих људских способности. Анализа показује да су за говорног представника српског језика примарна следећа телесна својства: дебљина, лепота/ружноћа, боја лица и других делова тела, здравствено стање, као и старосно доба (*мршав као чачкалица, здрав као дрен, блед као крпа, млад као роса у подне*). Фразеологизми за физичку квалификацију човека махом су придевске синтагме с поредбеном структуром. Управна придевска реч обележава својство квалификовано датим фразеологизмом, док се зависним чланом оно интензификује. Квалификација човека најчешће се остварује по принципу дихотомије, што значи да се одређена особина истовремено испољава као позитивна и негативна вредност, нпр. *висок као гора – нема кога педаљ од земље*.

Кључне речи: српски језик, фразеологија, фразеологизам, физичка својства, квалификација.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ. Због примарне улоге коју за човека има способност визуелне перцепције спољашње особине, као што су изглед тела у целини или појединих његових делова, први су утисци који се примaju при сусрету с неком особом. Висина, дебљина, старосно доба, боја лица, косе и очију, лепота, као и друга својства јесу оно што неизбежно уочавамо у непосредном контакту с људима, без обзира на природу везе која се успоставља и наш однос према њима. Значај који људска спољашњост има за човека огледа се и у самом језику, што потврђује мноштво јединица којима се описују различите физичке особине. У првом реду то су придеви као типичне речи за именоване особина (*висок, здрав, леп, снажан* итд.) односно различита образовања, најчешће из групе атрибутивних именица (*лепотан, трбоња, брка, дебељко* итд.), мотивисана јединицама за но-

---

* Истраживање је рађено у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* бр. 178004, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

минацију одређених својстава или делова тела који се издвајају изгледом, величином и сл. и тако утичу на укупан спољашњи изглед.

Људску спољашњост могуће је описати и помоћу фразеолошких обрта као експресивно обележених језичких средстава, због чега ова врста квалификације увек носи додатну конотативну вредност. У овом раду бавићемо се фразеологизмима с референцијалном вредношћу особине којима се карактеризује човек у физичком погледу: *млад као роса у подне, као од брега одваљен, здрав као дрен, искривити се као параграф* итд. Прикупљено је и анализирано око 120 фразеологизама ове врсте како би се утврдило која су физичка својства њима обележена, као и начин на који се она концептуализују. Грађа је преузета из *Frazeološkog rječnika hrvatskoga ili srpskog jezika* Ј. Матешиха односно РМС и РСАНУ.

2. ФИЗИЧКЕ ОСОБИНЕ У ПОЈМОВНОМ СИСТЕМУ И ЛЕКСИКОНУ. Квалификација човека у физичком погледу одговарајућим језичким средствима одсликава процес визуелног опажања као једну од најважнијих људских способности. У Апресјановој теорији наивне слике света визуелно опажање је подсистем опажања уопште које заузима прво место међу основним системима човека. Локализовано је у очима и другим органима одређених чула, а његов семантички примитив гласи 'опажати' (АПРЕСЈАН 1995: 355). Оно је уједно најпростији и најсамосталнији систем јер делује независно од других односно омогућава функционисање сложенијих система (АПРЕСЈАН 1995: 359–362). Језичке јединице са значењем својства које се прима помоћу способности визуелне перцепције указују управо на нека битна обележја устројства датог подсистема односно човековог појмовног система уопште. Она најпре показују својеврсну хијерархизованост спољашњих људских особина у човековом перцептивном пољу, као и начин на који се дате особине концептуализују.

Анализирајући придеве који означавају физичке особине, Р. Драгићевић (2001) констатује да се наша запажања заснивају на подударности или разликовању описиване особе у односу на прототип. Ова ауторка разликује придеве са значењем пожељне особине: *висок, здрав, леп* и придеве са значењем непожељне особине: *дебео, матор, тром* (ДРАГИЋЕВИЋ 2001: 170). Придеви из ове семантичке категорије показују да при процени нечијег изгледа пажњу највише привлаче физички деформитети, а одмах за њима изражени, наглашени делови тела (ДРАГИЋЕВИЋ 2001: 171). У њиховој семантичкој структури „стоји раст/опадање степена или апсолутно

одсуство неке физичке карактеристике којој константну вредност даје њено постојање на прототипу” (ДРАГИЋЕВИЋ 2001: 172).

Гордана Штасни (2013: 114) сматра да у процесу именовања човека према физичком изгледу важну улогу имају лепо и ружно као две основне естетске категорије. „Категорија *спољашњег лепог* може се проценити на основу сразмерности, пропорционалности, складности тела. Све оно што је диспропорционално, увећано или умањено, несразмерно – обично се сврстава у домен *спољашњег ружног*” (ШТАСНИ 2013: 114). Овај принцип уочила је С. Ристић (2004) у експресивној лексици жаргонског типа:

„Са становишта теорије језичке личности евидентно је да носиоци савременог српског језика, у овом случају припадници његовог жаргона, употребу експресивних именица типа ‘особа + спољашња особина или особина неког дела тела’ заснивају углавном на естетској оцени о лепом и ружном изгледу, при чему се представа о стереотипима заснива на различитим параметрима: 1. димензија: висина, дебљина, развијеност; 2. изглед уопште: леп/ружан, запуштен и 3. особина (димензија), изглед неког дела тела” (РИСТИЋ 2004: 93).

Ако се има у виду чињеница да су типична средства за карактеризацију човека у физичком погледу придевске речи, сасвим је очекиван податак да и фразеолошке јединице с оваквом семантиком у 43% случајева имају структуру придевске синтагме. Најчешћи је структурни модел у којем се уз придев као управни синтагматски члан појављује поредбена конструкција: *црвен као рак, ружан као ђаво, брз као зец* итд. Ово су по правилу компонентни фразеологизми (МРШЕВИЋ РАДОВИЋ 1987: 63), у којима се придевском речју у фокус ставља одређена људска особина. Њен интензитет се појачава довођењем у везу с појмом који испољава слично својство у веома израженој мери. У ограниченом броју заступљени су други типови придевских синтагми: *мртав гладан, бос по глави*.

У фразеологизмима који имају структуру глаголске синтагме (има их 31%) уз управну реч, такође, стоји поредбени израз: *искривити се као параграф, поцрвенети као мак, изгледати (осећати се) као пребијена мачка*, односно падежна или предлошко-падежна конструкција: *имати две леве руке, имати златне руке, бити у пуној снази, пуцати од здравља* и сл.

У мањем броју заступљени су други структурни типови фразеологизма из ове семантичке групе: реченица – 13,5% (*могу се неке ребра*

пребројати, не би неко некоме ни орах из руку узео), напоредна или зависна именичка синтагма – 8,5% (*кост и кожа, старе кости*), поредбена конструкција или клауза као самостална фразеолошка јединица – 4% (*као да је кроз оцак прошао, као од брега одваљен*).

3. ФИЗИЧКА СВОЈСТВА У СРПСКОЈ ФРАЗЕОЛОГИЈИ. Фразеолошким средствима квалификују се оне спољашње особине човека које се иначе најчешће запажају. Грађа показује да су најбројнији обрти којима се указује на дебљину (*мршав као чачкалица, кост и кожа*), лепоту односно ружноћу (*леп као слика, ружан као смрт*), боју лица и других делова тела (*поцрвенети до ушију, блед као зид*), с тим у вези здравствено стање организма (*здрав као дрен*), као и старосно доба (*млад као роса у подне*) – у свакој групи има више од петнаест примера. У нешто мањем броју заступљени су изрази у функцији квалификације величине и јачине тела (*висок као гора, јак као медвед*), различитих вештина (*имати златне руке*), физиолошког стања (*гладан као слепачка торба*), те висине и држања тела (*висок као гора*) – њих је мање од петнаест. Најмање је примера за описивање телесних недостатака и осталих физичких својстава.¹

У анализи која следи осврнућемо се на сваки од ових концепата понаособ и утврдити механизме који учествују у развијању фразеолошког значења.

3.1. ДЕБЉИНА. Ова карактеристика издваја се као једна од примарних у нашем перцептивном пољу јер подразумева промењен изглед тела услед увећане или умањене телесне масе. Будући да се најлакше уочава, нарочито уколико је испољена у високом степену, она постаје главна и препознатљива црта њеног носиоца. С обзиром на могућност манифестовања денотата у различитом степену, ово својство се и у лексикону схвата као градабилна категорија (ГОРТАН ПРЕМК 2004: 219). Централни чланови придевске скупине којима се именује дата телесна карактеристика образују антонимски пар *дебео – мршав*. Њима се обележавају две крајње вредности особине између којих се успоставља скаларни низ од следећих чланова: *подебео, дебељушан, дебељушкаст, дебељкаст, пуначак, танушан, мршуљав*. Референцијалну вредност блиску оној коју имају централни па-

¹ Приликом пребројавања варијантни облици (попут *мршав као чачкалица* и *мршав као пас*) рачунати су као засебни фразеологизми будући да се ради о различитим врстама концептуализације телесне тежине.

рови налазимо још код придева: *гојазан, угојен, жгољав, сув, усукан, танак* (LALJEVIĆ 2004) и атрибутивних образовања: *дебелко, дебелуца, дебелуша, мршавко, мрша, жгољавко*.

Упркос градабилности као основној карактеристици дате категорије, фразеологизмима у српском језику региструју се само две њене крајње вредности: *дебљина* и *мршавост*. Ове јединице, дакле, номинују само два опозитна својства те преко значења ‘бити веома дебео’ – ‘бити веома мршав’ ступају у однос праве антонимије. Међутим, у знатној мери преовлађују фразеологизми са референцијалном вредношћу маркираног члана антонимског пара и они су негативно конотирани. Дакле, према једном фразеологизму *пустити трбух*, који по метонимијском принципу развија значење ‘угојити се, постати дебео’, налази се осамнаест обрта којима се квалификује изразита мршавост, нпр.: *мршав као пас, мршав као чачкалица, виде се коме ребра* итд. Изрази из друге групе углавном имају форму придевске синтагме с поредбеном конструкцијом у улози зависног члана који представља варијабилну компоненту целог фразеологизма.² Наиме, у управном синтагматском делу налазе се придеви *мршав, танак, сув*, у неком од својих лексичких значења које подразумева спољашње својство тела настало услед недовољне ухрањености.³ У поредбеном делу варирају лексичке компоненте⁴ са значењем појма с којим се *мршава / танка / сува особа* доводи у везу и помоћу којих се мршавост концептуализује. Ту су у првом реду називи предмета и животиња, ређе делова тела, код којих је дато својство испољено у веома израженој мери: *мршав (танак) као чачкалица, мршав као даска, мршав као итака, сув као вретено, танак (сув) као колац, танак (сув) као палица, мршав као пас, сув као комарац, сув као штука, сув (мршав) као бакалар, сув као кост*. Иако је мршавост типично људска особина, примери показују да асоцијативно повезивање са сличним карактеристикама предмета из непосредног човековог окружења није неуобичајена и неочекивана појава. У случајевима када су у лексичком саставу фразеологизама зооними, одређена знања се обично

² Реч је о поредбеним фразеологизмима троделне структуре, који се састоје од компоненте која се пореди (део А), поредбеног везника (део Б) и компоненте с којом се пореди (део Ц) (FINK-ARSOVSKI 2002: 12).

³ Само је један пример с глаголом у управном делу: *изгледати као сена*.

⁴ Као резултат ове врсте варирања јављају се лексичке варијанте фразеологизама (Молотков 1977: 74).

подразумевају. Тако се у примеру *мршав као пас* асоцира на животињу која нема власника и стога је изгладнела. Када је реч о називима одређених врста риба, важно је имати на уму њихове карактеристике – код *штукe* то је првенствено облик њеног тела, док је за *бакалара* важна чињеница да се продаје осушен. На истој слици, која подразумева изложеност диму, што узрокује губитак течности па самим тим и телесне масе, изграђен је фразеологизам *мршав (сув) као да је у оцаку висио*.

На метонимијском принципу заснива се поређење *мршав као смрт*, у којем се лексемом *смрт* заправо упућује на изглед умрле особе. Исти механизам имамо и у фразеологизмима другачијег структурног типа развијеним према моделу ПОСЛЕДИЦА МРШАВОСТИ → МРШАВОСТ: (*сама*) *кост и кожа, броје се (виде се) коме ребра, могу се коме ребра пребројати (избројати)*.

У фразеолошком обрту у форми клаузе *да* кога *уденеш у иглу* имплицира се први део *толико је мршав*. Фразеолошко значење израза формира се на основу хиперболизоване слике изгледа одређене особе којој се дато својство приписује.

3.2. ЛЕПОТА. *Лепо* и *ружно* сматрају се два основним естетским категоријама (ШТАСНИ 2013: 114), при чему је лексема *леп* још и прототипичан члан групе придева са значењем људских особина (ДРАГИЋЕВИЋ 2001: 197).⁵ Иако се у начелу може рећи да се категорија спољашњег лепог процењује на основу сразмерности, пропорционалности, складности тела (ШТАСНИ 2013: 114), критерији вредновања ипак су индивидуални, а често и условљени субјективним односом говорника према предмету процене.

Истраживања показују да се у српској фразеологији естетске и моралне категорије као што су *лепо* и *добро* односно *ружно* и *лоше* (*рђаво*) исказују у међусобној корелацији. „И баш као што *лепо* значи оно што је конкретне физичке лепоте, али и унутрашње ‘лепо’ (добро), тако је и *ружно* оно што је споља телесно ружно али и унутрашње ‘ружно’, тј. рђаво, нпр. *ружан поступак, ружно дело*” (Мршевић Радовић 2008: 209).

⁵ Истраживање Р. Драгићевић (2001: 191–206) показује да се прототипичним придевима са значењем људских особина сматрају *добар* и *леп*, који због фреквентне употребе постају колокативно презасићени, што води ка њиховој десемантизованости. Наиме, процесом широкозначности њихова значења своде се само на позитивна вредновања.

Лепа особа се у српској фразеологији често квалификује перципирањем лепоте помоћу човекових визуелних способности: *човек од ока, момак од ока*,⁶ *леп* (*хришан* и др.) је неко да га се два ока не могу нагледати, *запети* (*запињати*) коме за око. Ово својство се, такође, поистовећује с квалитетима које поседује уметничко дело или фотографија: *леп као слика, бити* (*изгледати* и сл.) *као насликан, леп као уписан*, односно божанска или натприродна бића: *леп као бог/богиња, леп као Аполон/Адонис/Венера, леп као анђео, лепа као вила*. Телесна лепота у примерима као што су *леп као слика* и сл. концептуализује се не само преко појма 'уметничко дело' или 'фотографија' већ постоји могућност да су овакви фразеологизми мотивисани и светим сликама (иконама) и божанским садржајем који оне преносе (Мршевић Радовић 2008: 196–197). У фразеологизмима с компонентом 'бог' мисли се у првом реду на античког, грчког и римског бога, који је образац савршене телесне лепоте (Мршевић Радовић 2008: 195). Поређење лепоте са *сном* (у изразу *леп као сан*) засновано је на схватању категорије сна као одступања од свесног стања којим се коригује збиља (Мршевић Радовић 2008: 201).

Ружна особа пореди се с ђаволом, врагом, мајмуном, лоповом, ноћи, смрћу: *ружан као ђаво/враг/мајмун/лопов/ноћ/смрт*. Поређење с ђаволом или врагом засновано је на представама говорника о овом натприродном бићу, која су развијена под утицајем хришћанства, неоманихеизма и старе српске религије (Чајкановић 1994: 288). Наиме, на хришћанског ђавола као Божјег противника, људског непријатеља и персонификације греха и зла, пренесене су функције и својства старог врховног бога и других демона из наше народне религије (Чајкановић 1994: 289–290). У том

---

⁶ Истог су структурног типа именичке синтагме које И. Грицкат сматра експресивним: *душа од човека, делија од човека* (Грицкат 1986). У оваквим спојевима тежиште је на именици у генитиву, док управна реч има квалификативну улогу, што показује могућност трансформације у субјекатско-предикатску везу: *човек је душа, човек је делија* (Грицкат 1986: 87). У овим примерима идиоматизованом се може сматрати само формална структура синтагме: именица + од + именица у генитиву, док је њихов лексички састав променљив. Због тога се овакве јединице могу подвести под појам у литератури означен као фразеосхема (в. МЕНАС 2007: 42). Међутим, изрази *човек од ока* и *момак од ока* блиски су наведеним примерима само по структури, али не и по значењу будући да лексема *око* није семантички носилац целог израза јер не чува неко од својих лексичких значења те није остварљив поменути тип трансформације (**око је човек*). Фразеологизација ових израза подразумева знатно сложенији процес транспоновања значења.

смислу ђаво поприма и телесне карактеристике због којих се сматра оличењем ружноће: он има лик човека, али с малим роговима на врху чела; избуљених је и крвавих очију, црн у лицу, обрастао длакама; има шиљату брадицу, ретке бркове и дугачак и повијен нос; уши и ноге су козје, а на прстима орловски нокти; млађи ђаволи имају реп, а старији су без њега јер им је отпао (Кулишић и др. 1998: 165–166). На формирање ових фразеолошких спојева утиче и негативан однос говорника према ђаволу, који је подржан специфичним когнитивни механизмом да се у нашој свести телесна ружноћа поистовећује с моралном и интелектуалном (в. Мршевић Радовић 2008: 203–209). Израз с компонентом *мајмун* близак је претходном будући да је та животиња најсличнија човеку, али у исто време и најудаљенија од њега због блискости с ђаволом (Мршевић Радовић 2008: 204). Поистовећивање ружноће с оном коју има лопов темељи се на семантичкој вези између *лопова* и *ђавола*, али и на сличности с карневалским фигурама, које су представљале рђаву страну човекове природе као ружну и смешну (Мршевић Радовић 2008: 207). Повезивање ружноће с ноћи и смрћу засновано је на симболици црне, тамне боје. Она је карактеристична боја ђавола, уобичајена је за смрт, а редовно иде као епитет уз именице *мрак*, *ноћ* и *поноћ* (Мршевић Радовић 2008: 205).

На ружну, неуредну и прљаву особу указује се још фразеологизмом *не би неко коме ни орах из руку (узео)*, у којем се недоличност и непривлачност неке особе појачава употребом лексеме *орак*, пошто се њоме обележава плод биљке у љусци.

3.3. БОЈА ЛИЦА И ДРУГИХ ДЕЛОВА ТЕЛА. Промене боје лица и других делова тела одражавају неповољно здравствено стање организма, али често и обузетост интензивним емоцијама. Иако ове промене на кожи лица и тела визуелно не одговарају у потпуности бојама спектра, какве су, на пример, у сликарству, у лексикону се оне номинују истим јединицама: *жута* ~ *пожутети*, *црвена* ~ *поцрвенети*, *бела* ~ *побелети* итд.

Српска фразеологија региструје белу (бледу), црвену, црну и жуту боју, које се код човека испољавају на различитим деловима тела, као нека врста одступања или промена у односу на уобичајену, неупадљиву или прототипичну телесну боју. Дакле, обртима из ове скупине никада се не упућује на одређену боју коже као трајну карактеристику, тј. као одлику одређене расе људи, а претежно одражавају негативан однос говорника. У овој групи најзаступљенији су придевски фразеологизми с поредбеном

конструкцијом у зависном делу, где се налазе лексеме са значењем појмова код којих се одређена боја издваја као њихова најмаркантнија црта.

Бела је боја лица због чега у фразеологизмима овај придев често алтернира с лексемом *блед*. Она се код човека манифестује не као боја млека, већ као светлија нијанса коже изазвана физичком слабошћу или снажним емоцијама.⁷ Никада се фразеологизмима не обележава светла пут као урођена особина. Ово телесно својство концептуализује се махом помоћу предмета код којих се белина испољава као њихова типична особина: *бео (блед) као креда, блед као крпа, блед као платно, блед као зид*. Бео тен асоцира још на мртвачку боју: *блед као мртвац*, односно на боју сабласти, утваре: *блед као авет*, што одражава начин на који се у нашој култури имају оваква бића. Он се још може означити и поступком негације, чиме се указује на одсуство телесне течности која лицу даје здраву и природну боју: *немати капи крви*.

За разлику од претходног случаја, фразеологизмима се обележава тамна пут као урођено својство, уз које обично иду тамна коса, очи, обрве и други делови тела: *црн као гар, као да је кроз оцак прошао, црн као угљен*. И док су коса, обрве и очи заиста црне боје, кожа, међутим, испољава само своју најтамнију нијансу.⁸ Ређи је случај да се истим изразима указује на испрљану или прљаву особу. Тамна боја коже и других делова тела обично се доводи у везу с оним ентитетима чија је црна боја њихова најизразитија карактеристика.

Црвенило се, такође, везује за боју коже лица, а настаје најчешће услед неког снажног емоционалног стања. Ово својство повезује се с бојом крви, цвета биљке или животиње: *црвен као крв, црвен као мак, поцрвенети као мак, црвен као рак*. Црвенило лица настало услед узбуђења или стида такође се доводи у везу с ватром (*пошла коме ватра у образе*), што се заснива на једној од типичних појмовних метафора – ЕМОЦИЈА ЈЕ ВРЕЛИНА/ВАТРА (KÖVÉSCSES 2010: 108). У компонентном фразеологизму *поцрвене-*

⁷ Придев *бео*, иначе, остварује могућност обележавања светлије нијансе неког ентитета: „Испоставља се, једном речју, да назив за ‘бело’ не именује искључиво белу боју, него служи и за ознаку чињенице да се, од свих колористичких нијанси које може имати појава о чијој се детерминацији по боји ради, у овом конкретном случају остварила она најсветлија, најближа ‘белом’” (IVIĆ 1995: 15).

⁸ Стога се и у овом случају придев *црн* употребљава као ознака најтамније нијансе неке боје.

ти (поруменети) до ушију предлошка конструкција има улогу интензификатора стања означеног управном глаголском речју.⁹

Само је један израз којим се указује на нездраву, жуту боју лица, која сигнализира болесно стање, исцрпљеност и испијеност, а концептуализује се помоћу биљке чији је плод изразито жуте боје – *жут као лимун*.

3.4. ЗДРАВСТВЕНО СТАЊЕ. Здравствено стање човека реализује се првенствено као унутрашњи процес, који се одвија у самом организму. Међутим, све промене у организму, позитивне и негативне, углавном су праћене спољашњим манифестацијама, видљивим на телу, због чега је ова категорија и уврштена у домен физичке карактеризације човека. Нормално, уобичајено здравствено стање човека подразумева одсуство болести и оно се лексикализује придевом *здрав*, који као немаркирани члан с придевом *болестан* ступа у однос неградабилне антонимије (ГОРТАН ПРЕМК 2004: 148). Будући да ове категорије не подразумевају могућност испољавања датог својства у мањој или већој мери, него његово присуство или одсуство, језику управо недостају лексеме којима би се могле представити евентуалне скаларне вредности. Дакле, у лексикону нема јединица којима би се, на пример, исказало да је неко у мањој или већој мери *болестан*.¹⁰ То се постиже синтаксичким средствима – употребом детерминатора са значењем интензификације уз одговарајући придев (*веома болестан*).

За разлику од лексичких јединица, фразеологизмима који денотирају здравствено стање указује се на то да се позитивна и негативна вредност испољавају у највећој мери. Изразито лоше здравствено стање у српској фразеологији концептуализује се преко смрти, што је један од могућих исхода болести, односно преко начина на који се болест манифестује. Тако се као резултат комбинованог деловања метафоре и метонимије развијају изрази *бити (стајати) једном ногом у гробу, вуче кога земља*,¹¹ *бити на смрт болестан (мртав болестан), бити везан (привезан, прикован) за постељу (о постељу), чувати постељу, пасти у постељу*. Метафтонимијски принцип развоја значења може се запазити и у примеру *гаси се коме око* у значењу ‘бити на самрти, умирати’. Ван концептуалног повезивања са смрћу остају

⁹ Жутој и зеленој као нездравим бојама лица, супротставља се црвена као здрава боја (IVIĆ 1995)

¹⁰ Придевом болешљив указује се на учесталост боловања, то је особина оног који је слабог здравља и склон болестима (РМС).

¹¹ Ова два фразеологизма могу указивати и на дубоку старост и изнемоглост.

два фразеологизма – *не ваљати ни Богу ни људима* и *не бити у доброј кожи*. У првом примеру фразеолошко значење развија се по метонимијском моделу ПОСЛЕДИЦА БОЛЕСНОГ СТАЊА → БОЛЕСНО СТАЊЕ, док у другом случају делује тзв. оријентациона метафора помоћу које је лоше стање организма означено боравком у лошем простору.

У приближно истом броју јављају се изрази супротног значења, којима се упућује на веома добро здравље и снагу, а они су носиоци позитивне конотације. У овој скупини највише је фразеологизама у форми придевске синтагме с речју *здрав* у управном делу и поредбеном конструкцијом у функцији зависног синтагматског члана. Поредбени део најчешће попуњавају фитоними и зооними: *здрав (једар) као јабука*, *здрав као дрен*, *здрав као дренова срж*, *здрав као бик*. Повезивање људског здравља и снаге с биљним и животињским светом засновано је на реалним и симболичким представама о њима односно на старим српским веровањима у благотворно дејство одређених биљака и њихову исцелитељску моћ. Црвенило лица као одраз веома доброг здравственог стања доводи се у везу с јабуком, чија спољашњост, а пре свега црвена боја, указује на једар и здрав плод.¹² Фразеолошко значење израза *здрав као дрен* и *здрав као дренова срж* развијено је на основу древног веровања у изванредну спасоносну снагу ове биљке, у *дрен* као инкарнацију здравља (ЧАЈКАНОВИЋ 1994а: 78). Асоцијативно повезивање снаге и јачине бика с наведеним карактеристикама људи проистиче из самог изгледа животиње, али и његове симболичке вредности. Бик, наиме, симболизује неодољиву снагу и силовит занос, а такође, припада и комплексу симбола плодности (CHEVALIER – GHEERBRANT 1983: 42–43).

Изразом *бити као од гвожђа* потенцирају се најважније особине овог метала – његова чврстина и постојаност, с којима се поистовећују посматране људске особине.

По метонимијском принципу формира се фразеологизам *дићи се из постеље* у значењу ‘оздравити’, који је у антонимијском односу с обртом *пасти у постељу*, док израз *пуцати (прскати, искипети) од здравља* показује да се у српској фразеологији добро здравље поима као усијана течност у посуди, што је једна од основних метафора у когнитивној лингви-

¹² На исти начин развијено је и фразеолошко значење израза *бити црвен (као) јабука*, *као црвена (румена, златна) јабука*.

стици карактеристична за концептуализацију емоција (в. ЛАКОФФ 1987: 383; КÖVESSES 2000: 161).

3.5. СТАРОСНО ДОБА. И ова категорија, као и здравствено стање, има спољашњу манифестацију јер се старосно доба човека може наслутити на основу изгледа тела у целини или појединих његових делова – старе особе, за разлику од младих, имају наборану кожу, седу косу, погрбљена леђа, отежано кретање итд. Године старости неке особе, уколико су познате говорнику, могу се прецизно саопштити одговарајућом посесивном конструкцијом с бројем (*он има тридесет пет година*) или придевом изведеним од тог броја (*тридесетпетогодишњи човек*). У случајевима када године нису познате или када се не желе прецизирати, говорнику су на располагању придеви и друге конструкције којима се неко лице сврстава у ширу старосну групу, често на основу субјективне процене: *млад, стар, времешан, у годинама, у позним годинама*.

И домен узраста у српској фразеологији заснива се на принципу дихотомије, који укључује два опозитна својства – рану младост и дубоку старост. Овом корпусу, дакле, недостају обрти којима би се квалификовао човек у старосној доби која се сматра необележеном, тј. која се сматра 'најбољим годинама'. Изрази којима се указује на ову особину јављају се у подједнаком броју, без обзира на неравноправан хијерархијски однос чланова придевског антонимског пара *стар – млад* и у већини случајева негативно су конотирани.¹³

На рану младост, па често и неискуство, упућује се изразима чија нефразеолошка структура осликава један тренутак карактеристичан за најранији период живота, а ново фразеолошко значење у овим примерима развија се по метонимијском принципу: *ни каше се неко није најео, мирисати (још) на (мајчино) млеко, капље коме млеко из уста (с уста)*. У неким случајевима нефразеолошка база описује детаљ из најранијег животног периода животиње: *једва је неко измилио из јајета, бити жути око кљуна*, или се младост концептуализује помоћу појава у природи: *млада као кап (росе), млад (свеж) као роса, у цвету младости*. У српској фразеологији живот се поима као грађевина, а његов најранији период као улаз у њу: *стајати (бити) на прагу живота*.

¹³ Неравноправност тог односа подразумева маркираност односно немаркираност чланова антонимског пара. У овом случају немаркиран је придев *стар*. О вредности антонимских парова у лексичком систему в. детаљније у: ДРАГИЋЕВИЋ 2007: 276–280.

На другој страни, човек у поодмаклој старости квалификује се изразима разноврсних структурно-семантичких обележја. Значење израза *седа* (*бела*) *брада* и *старе кости* почива на комбинацији синегдохе и метонимије будући да се именом дела тела номинује човек у целини, док се на његов узраст упућује придевским компонентама *стар* и *сед*. Домен старости даље се доводи у везу са појмовима из биљног и животињског света односно с разним предметима чије се дуготрајно постојање издваја као њихово најважније својство: *стари пањ*, *матор као ђогат*, *стар као библија*. И у овој скупини има примера који потврђују да се људски живот схвата као врста простора односно да се протицање времена доживљава као улазак у затворени простор: *не бити у првој младости, заћи* (*ући* и сл.) *у године*. Фразеолошко значење 'стар' израз *млад као роса у подне* развио је повезивањем двају неспојивих елемената – *роса* и *подне*, из чега проистиче иронија, као главна конотативна компонента његовог семантичка садржаја.

3.6. СНАГА. Ово својство подразумева способност савладавања великих физичких препрека односно одсуство такве способности, што се лексикализује придевима *јак*, *снажан*, *слаб*, *немоћан*, *изнемогао*. Особине њима именоване праћене су одговарајућим изгледом: снажне особе обично су крупне, док су слабе и немоћне претежно мршаве и ситне.

У фразеолошкој скупини којом се квалификује човек у погледу снаге, јачине и издржљивости преовлађују примери са значењем необележеног члана антонимског пара *снажан*, *јак* – *слаб*, *изнемогао*. Фразеологизми којима се обележавају ова два опозитна својства не ступају увек у однос праве антонимије будући да се међу компонентама њиховог семантичког садржаја не може увек успоставити потпуна симетрија.¹⁴

Снага и јачина, као трајне људске одлике, у српској фразеологији концептуализују се помоћу ентитета које одликује величина, чврстина и постојаност у сваком погледу. То су, пре свега, елементи неорганског света: *јак као земља*,¹⁵ *као од брега одваљен*, *кршна као стена*, *тврђ (јак) као звожђе*, *челик од човека*, односно представници животињских врста које су

¹⁴ О симетричности семантичких садржаја антонимских парова, тј. о тзв. семантичком саодношењу в. детаљније у: Драгићевић 2007: 271–274.

¹⁵ Према симболичким представама, земља је „опречна небу као пасивни принцип активному” (CHEVALIER – GHEERBRANT 1983: 786). Она се поистовећује с мајком, као симбол плодности и обнове (CHEVALIER – GHEERBRANT 1983: 786–787).

препознатљиве по крупном изгледу и снази: *јак као медвед*. Занимљиво је да се у овој скупини фразеолошка значења заснивају на механизму појмовне метафоре СНАГА ЈЕ УСИЈАНА ТЕЧНОСТ/ПРИТИСАК: *пуцати од снаге*, као и на принципу оријентационе метафоре: *бити у пуној (најбољој) снази*. Овим примерима открива се махом позитиван однос говорника према предмету квалификације.

Фразеологизми са значењем немоћне и слабе особе, као што је помешуто, не ступају увек у однос праве антонимије са примерима из претходне скупине. Њима се, на једној страни, указује на слабост као трајну одлику, док се, на другој страни, она издваја као привремена карактеристика настала услед излагања неком физичком напору. У првом случају физичка немоћ поистовећује се са осушеним, изумрлим деловима биљке или се асоцијативно повезује са смрћу: *бити (као) сува (мртва, одсечена) грана, живи (жив) мртвац, ноге су коме над јамом*. У другом случају фразеолошко значење 'изнемогао од умора' развија се заједничким дејством метафоре и метонимије: *ноге су коме окрачале*. Наведени фразеологизми одсликавају негативан однос говорног лица.

3.7. ВЕШТИНЕ. У физичком погледу човек се може квалификовати и с обзиром на различите вештине којима располаже. Ту се првенствено мисли на способност да с лакоћом и успехом обавља одређене физичке радње. Таква својства у нашем лексикону именују се придевима *брз, спор, окретан, вешт, умешан, живахан* итд. Позитивне вредности наведених особина веома су цењене у нашој култури па је исти однос и према њиховим носиоцима.

Најпре се издвајају фразеологизми с општим семантичким садржајем 'бити врло брз' и њему антонимским значењем 'бити врло спор'. У српској фразеологији брз човек се пореди са животињама које иначе поседују ово својство у веома израженој мери: *лак као јелен, брз као зец*, односно с природним појавама чије испољавање одликује велика брзина: *брз као муња*. Брзина се, такође, доводи у везу с лакоћом средства помоћу којег се кретање остварује, те се у примеру *бити лак на ногу (на ногама)* фразеолошко значење развија по метонимијском моделу УЗРОК БРЗИНЕ КРЕТАЊА → БРЗИНА КРЕТАЊА. Наведени изрази одражавају позитиван однос говорника. Насупрот томе, спор човек пореди се с раком и пужем:

спор као рак,¹⁶ *ићи (вући се) као пуж*, односно са *жрвњем*, уколико га још одликује тромост и непокретност: (*окретан*) *као доњи жрвањ* и негативно су обојени. У последњем примеру асоцијација је сасвим прозирна уколико се има у виду положај и функција жрвња у млину – реч је, наиме, о доњем камену који остаје непокретан при млевењу.

Спретност и вештина неке особе описују се фразеологизмом *имати златне руке*, у којем се посебно инсистира на позитивном вредновању дела тела који учествује у обављању посла. По истом моделу настао је израз *имати две леве руке*, чије се значење ‘бити неспретан, невешт’ развија на основу негативне придевске детерминације лексеме *рука*.¹⁷ Њему су синонимни обрти *смотан као сајла, везана врећа*, код којих се дато својство концептуализује помоћу предмета.

На другој страни, особина живахности и окретности доводи се у везу с ватром (*жива ватра*), што се може објаснити начином на који се пламен разбуктава и гори.

3.8. ФИЗИОЛОШКА СТАЊА. Физиолошка стања, као што су умор и глад, такође, подразумевају унутрашње процесе организма, али могу имати и спољашње сигнале, у виду клонулости тела и отежаног обављања моторних активности. Овакве манифестације, ако их има, чулно су доступне и самим тим подвргнуте фразеолошком вредновању. У лексикону се иначе квалификације физиолошких процеса остварују придевским речима: *гладан, уморан, изнурен, изможден, клонуо, исцрпљен*.

Фразеолошки изрази у српском језику региструју два стања – глад и умор, и то у појачаном степену њиховог испољавања.

Фразеологизми *прилепио се (залетио се) коме трбух за леђа и иде (удара)* коме *вода на уста* развијају своје фразеолошко значење ‘веома гладан’ по метонимијском принципу ПОСЛЕДИЦА ГЛАДИ → ОСЕЋАЈ ГЛАДИ. Сличан механизам запажа се и у примеру *мртав гладан*, у којем се појам смрти назначавача као могућа последица описаног физиолошког стања. У поредбеној структури *гладан као слепачка торба* на степен испољавања дате физиолошке потребе указује се њеним поређењем с предметом (*сле-*

¹⁶ Фразеологизам истог семантичко-структурног типа *брз као рак* садржи компоненту ироније, која се постиже повезивањем двају неспојивих чланова – придева *брз* и именице *рак*.

¹⁷ Негативна вредност огледа се у чињеници да је код већине говорника десна рука функционално примарнија у односу на леву.

пачака торба), чија је садржина празна баш као што је празна и садржина желуца када се осећа глад.

Метонимијски тип транспонованња нефразеолошког значења у фразеолошко уочава се и у примерима: *мртав уморан, оби(ја)ти (подбити) ноге, пасти (падати, спасти) с ногу*. Њиховим базним структурама исказују се ситуације изазване изразитим умором. У изразу *имати (тешке) ноге као олово (од олова)* значење великог умора развија се на основу комбинације метафоре и метонимије. У фразеологизму *уморан као пас* дато физиолошко стање човека пореди се са истим стањем код животиње, при чему се подразумева знање да је оно код животиње изазвано лутањем и дуготрајним ходом.

3.9. ВИСИНА И ДРЖАЊЕ ТЕЛА. Висина је једна од најупадљивијих телесних карактеристика, нарочито у случајевима када се остварују крајње границе њене позитивне и негативне вредности. Дакле, пажњу посматрача привлаче изразито високи и изразито ниски људи, док ово својство заступљено у уобичајеној мери остаје незапажено. Градуелност је главна одлика ове семантичке категорије, чији су показатељ у лексикону придевске јединице за исказивање различитог степена присуства датог својства: *висок, повисок, повишии, овишии, превисок, низак, онизак, понизак, онижи, пренизак*. Мање упадљиво од висине, али сасвим уочљиво, јесте и држање тела, које, такође, постаје приметно уколико одступа од уобичајеног, нормалног. Ту су могуће две врсте одступања која су лексикализована на следећи начин: *крив, погурен, повијен, савијен, грбав, прав, укочен, непокретан*.

У нашој фразеологији квалификација висине човека своди се на бележење двеју крајњих вредности овог својства. Фразеологизмима се, дакле, описују врло високе особе, и то поређењем с ентитетима који испољавају ову особину у веома израженој мери: *висок као гора, висок као торањ*. Низак раст, на другој страни, обележава се изразом *нема кога педаљ од земље*, у којем је носилац фразеолошког значења лексема *педаљ* са семантичким садржајем 'мера за дужину једнака размаку између врха палца и врха средњег или малог прста кад се испруже' (РМС).

Општи утисак о нечијој висини добија се и на основу држања тела, па тако оно може бити искривљено, повијено, што се назначавало изразима *бити крив као параграф* и *искривити се као параграф*, или може бити непокретно, укочено, о чему реферишу фразеолошки обрти *држи се (стоји) неко као да је бандеру прогутао* и *стајати као дрвени бог*. Искривљеност

тела, дакле, поистовећује се са изгледом знака којим се обележава посебан део или одломак неког текста, док се укоченост пореди с предметима чија је главна карактеристика одсуство покретљивости.

3.10. ТЕЛЕСНИ НЕДОСТАЦИ. Дебљина, здравствено стање, боја лица итд. имају своје различите појавне могућности, али у суштини представљају својства инхерентна сваком људском бићу. Сваки човек, дакле, има одређену дебљину, висину, старосно доба, осећа глад, умор, мање је или више леп, вешт и снажан. За разлику од њих, телесни недостаци као што су, на пример, ослабљен вид и слух, заправо су нетипичне људске особине, нека врста деформитета, одступања од оног што је уобичајено и очекивано.

Два су телесна недостатка о којима реферишу фразеологизми у нашем језику – потпуно одсуство или ослабљеност чула вида и чула слуха. Ослабљеност чула вида обележена је метафоричним изразом *издале (оставиле) су кога очи*, док се његов потпуни недостатак означава обртом *слеп као кртица*. Фразеолошко значење формирано је на основу искуственог знања говорника о томе да се животиња, чији је назив садржан у фразеологизму, у начелу не користи чулом вида.

За особу која не чује користи се израз *глув као топ*, заснован на искуству да непосредна близина овој врсти оружја при његовом коришћењу због јачине звука који производи може проузроковати губитак чула слуха. Супротну семантичку вредност пак има фразеологизам *бити танких ушију*, у којем се фразеолошко значење 'врло добро чути, имати врло осетљив слух' развија детерминацијом именице *уши*.

3.11. ОСТАЛА СВОЈСТВА. Човеку се могу приписати и многа друга својства која се индивидуално испољавају, дакле, представљају одлику појединца и могу бити његово препознатљиво обележје.

Незнатним бројем фразеологизама описана су остала физичка својства човека. За указивање на нечију ћелавост употребљава се израз *бос по глави*, у којем се специфично значење постиже употребом придева чија се лексичко-семантичка спојивост ограничава на лексему *ноге*. За особу непријатног мириса каже се да *заудара (смрди и сл.) као твор*, што се може објаснити једном од главних карактеристика животиње именоване одговарајућом лексичком компонентом у поредбеном делу.

Фразеологизмима у српском језику не квалификују се само појединачна физичка својства, већ и општи изглед у целини. Он се начелно опи-

сује као лош: *као да је неко из гроба устао, изгледати (осећати се) као пребијена мачка*, односно као добар: *бити (осећати се и сл.) као гром*.

На сличност између две особе, које су углавном у сродству, упућује се фразеолошким обртима: *бити сличан (бити налик, постајати, постати налик) као јаје јајету, личити (једно другоме) као јаје јајету (као јаје на јаје), слични као две капи воде, као да је неко коме из ока исплао, бити исти (пљунути) отац, слика и прилика*, док се разлика међу њима исказује изразом *разликовати се као небо и земља*.

4. ЗАКЉУЧАК. На основу анализе фразеологизама којима се човек квалификује у физичком погледу могу се извести извесни закључци. Пре свега, фразеолошки обрти овог типа указују на основне принципе функционисања подсистема визуелне перцепције у оквиру опажајног система у целини. Фразеолошка грађа показује да су за перципијента примарна телесна својства као што су дебљина, лепота/ружноћа, боја лица и других делова тела, здравствено стање и узраст. У највећем броју случајева реч је о компонентним придевским фразеологизмима с поредбеном конструкцијом у функцији зависног синтагматског члана. Управна придевска реч именује својство квалификовано датим фразеологизмом, док се другим (махом поредбеним) делом фразеологизма дато својство интензификује. Стога се може говорити о фразеолошким варијантама, нпр. *мршав као пас, мршав као чачкалица*.

Особине обележене фразеологизмима остварују се најчешће по принципу дихотомије, што значи да се дата карактеристика истовремено испољава као позитивна и негативна вредност, нпр. *висок као гора – нема кога педаљ од земље*. Од тога одступају обрти којима се именује какав телесни недостатак (*глув као топ*) или какво индивидуално својство (*као да је неко из гроба устао*).¹⁸ Имајући ово у виду, може се рећи да је у систему фразеологизама са значењем физичких особина антонимија уобичајен парадигматски однос, при чему нема општег правила у погледу броја чланова којима се обележавају позитивне односно негативне вредности одређеног својства.

¹⁸ У фразеологији се понавља принцип који важи за лексички систем уопште: „Придеви којима се означавају особине што их поседујемо сви имају антониме, а они којима се означавају особине што их не поседују сви немају антониме” (ДРАГИЋЕВИЋ 2001: 182).

Главну одлику семантичког садржаја анализираних фразеологизама чини присуство интензификационе компоненте експлициране прилогом 'врло' у њиховој лексикографској дефиницији: *блед као крпа* 'врло блед'. То значи да се фразеолошким обртима у српском језику исказују не само особине које су израженије у односу на прототип, као што је то случај код придевских лексема (в. ДРАГИЋЕВИЋ 2001) већ и оне које се испољавају у високом степену или максималној мери.

Фразеолошко значење посматраних израза развија се уобичајеним (појмовним) механизмима метафоре и метонимије, или њиховом комбинацијом, ређе по принципу синегдохе. Може се рећи да је метафора и у основи обрта с поредбеном структуром у којима се реализује по моделу асоцијативног повезивања одређеног физичког својства са истим својствима која испољавају неки предмети, животиње итд. Дакле, физичке карактеристике као чулно доступни појмови најчешће се концептуализују преко предметног света или уопште света који је у човековом непосредном окружењу. Метонимијске трансформације заснивају се махом на моделу ПОСЛЕДИЦА/УЗРОК ОСОБИНЕ СТАЊА → ОСОБИНА, СТАЊЕ.

ИЗВОРИ

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 1959–.

*

МАТЕШИЋ, Josip. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1982.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

АПРЕСЯН, Ю. Д. *Интегралное описание языка и системная лексикография*. Избранные труды II. Москва: Школа „Языки русской культуры”, 1995.

ГОРТАН ПРЕМК, Даринка. *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.

ГРИЦКАТ, Ирена. Експресивне синтагме са генитивима у српскохрватском језику. *Јужно-словенски филолог*. XLII (1986): 71–93.

ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику. Творбена и семантичка анализа*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2001.

- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- КУЛИШИЋ, Шпиро, Петар Ж. ПЕТРОВИЋ, Никола ПАНТЕЛИЋ. *Српски митолошки речник*. Београд: Етнографски институт САНУ – Интерпринт, 1998.
- МОЛОТКОВ, А. И. *Основы фразеологии русского языка*. Ленинград: Издательство „Наука” 1977.
- МРШЕВИЋ РАДОВИЋ, Драгана. *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет, 1987.
- МРШЕВИЋ РАДОВИЋ, Драгана. *Фразеологија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.
- РИСТИЋ, Стана. *Експресивна лексика у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2004.
- ЧАЈКАНОВИЋ, Веселин. *Стара српска религија и митологија*. Београд: Српска књижевна задруга – Београдски издавачко-графички завод – Просвета – Партедон М. А. М., 1994.
- ШТАСНИ, Гордана. *Речи о човеку*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2013.
- *
- FINK-ARSOVSKI, Željka. *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb: Filozofski fakultet, 2002.
- CHEVALIER, Jean, Alain GHEERBRANT. *Rečnik simbola (mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi)*. Zagreb: Nakladni zavod MH, 1983.
- IVIĆ, Milka. *O zelenom konju. Novi lingvistički ogledi*. Beograd: Slovograf, 1995.
- KÖVECSES, Zoltán. The Concept of Anger: Universal or Culture Specific? *Psychopatology*. 33 (2000): 159–170.
- KÖVECSES, Zoltán. *Metaphor. A Practical Introduction* (second edition). Oxford: Oxford University Press, 2010.
- LALEVIĆ, Miodrag. *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskog jezika*. Beograd: Nolit, 2004.
- LAKOFF, George. *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 1987.
- MENAC, Antica. *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: Knjiga, 2007.

GORDANA ŠTRBAC

SERBIAN IDIOMS WHICH DENOTE CHARACTERISTICS
OF THE HUMAN BODY

Summary

This work examines Serbian idioms which denote physical characteristics of human beings, such as *mršav kao čačkalica*, *zdrav kao dren*, *bled kao krpa*, *mlad kao rosa u podne* etc. The research was conducted on a corpus of 120 units. The analysis of these idioms shows the way in which the human visual perception works. From the aspect of visual perception the most important physical characteristics are weight (*mršav kao pas*, *vide se kome rebra*), beauty (*lep kao bog*, *lep kao slika*), the colour of the face and other parts of the human body (*bled kao krpa*, *crn kao ugljen*), health (*biti jednom nogom u grobu*, *pasti u postelju*), as well as age (*stare kosti*, *mator kao đogati*). The meaning of these idioms is usually developed by metaphor or metonymy.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
strbacsn@eunet.rs

НАТАША КИШ

СОЦИОЛИНГВИСТИЧКА АНАЛИЗА НЕКИХ АСПЕКТАТА ФАТИЧКЕ ФУНКЦИЈЕ ЈЕЗИКА*

Предмет овог истраживања јесу односи који се успостављају међу члановима породице у ситуацији обраћања и ословљавања. На основу анализе употребе личних заменица за друго лице једине и множине и одговарајућих назива за сроднике покушали смо да укажемо на психосоцијална значења, тј. односе успостављене међу различитим генерацијама говорника српског језика на територији Војводине, као и на варијабилност социокултурних параметара који утичу на успостављање тих односа.

Кључне речи: обраћање, ословљавање, заменице, етикете, породица, социолингвистика, српски језик.

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА. Сваки говорни представник неког језика непрестано мења говорне улоге учествујући у различитим свакодневним комуникацијским ситуацијама. Од тих улога као и од друштвеног статуса учесника у комуникацији зависиће однос који се међу њима успоставља. Већ приликом започињања комуникације, кроз поздрављање, ословљавање и обраћање, може се уочити да ли се говорници познају, колико су блиски, постоји ли међу њима дистанцираност условљена узрастом, припадношћу различитим друштвеним групама и сл. На чињеницу да је начин обраћања непосредни показатељ друштвених односа, важан социолингвистички и прагматички индикатор, пажњу су усмериле студије Брауна и Гилмана *Who says 'Tu' to whom?* (BROWN – GILMAN 1958) и *The Pronouns of Power and Solidarity* (BROWN – GILMAN 1960) које су уједно поставиле теоријске основе истраживања овог питања. Браун и Гилман, анализирајући употребу заменица за друго лице једине и множине у језицима неколико грана индоевропске језичке породице (у неким словенским, германским и романским језицима), постављају „стандардну” теорију ословљавања указујући на то да се међу комуникаторима у ситуацији обраћања успо-

---

* Рад је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* бр. 178004, који финансира Министарство науке Републике Србије (2011-2014).

стављају односи *солидарности* или пак *дистанцираности*. Радови који настају током друге половине XX века па све до данас даље развијају саму теорију и баве се њеном применом на различитим језичким материјалима у различитом друштвеном и културном окружењу.¹ Ово комплексно социolingвистичко питање, у језику испољено избором заменица, етикета за ословљавање и поздрава, Милорад Радовановић назвао је „граматиком” друштвеног статуса (1986). Радовановић се није бавио анализом конкретног језичког материјала већ је у својим теоријским разматрањима показао како сродство, степен познанства, узраст, друштвени статус комуникатора, утичу на избор заменица, етикета за ословљавање и поздрава у стандардном српском језику, односно, који то параметри утичу на успостављање одговарајућег психосоцијалног значења међу учесницима у комуникацији (*солидарност*, *дистанцираност* или *статусна разлика*). С друге стране, на чињеницу да је мали број студија заснованих на истраживању овог проблема на конкретном језичком материјалу српског језика указала је Мирјана Јоцић у уводном делу своје студије која приказује начин обраћања у говору Новог Сада (2011). Ауторка је дала преглед радова и студија о овом социolingвистичком проблему поделивши их на оне у којима се посматра употреба заменица ти/Ви условљена различитим изванјезичким утицајима типа сродничких односа, блискости, познатости, узрастом и друштвеним статусом саговорника; потом су ту мање бројне студије о етикетама за ословљавање, као и оне које се баве граматичким аспектима употребе заменица ти/Ви и неких етикета за ословљавање (Јоцић 2011: 299). Само истраживање Мирјане Јоцић драгоцен је извор података о начину обраћања међу сродницима, друговима, пријатељима, познаницима, потом у школи и на факултету, а посматрано је и обраћање у јавним и услужним делатностима. Анкетирано је 237 испитаника на основу чега је урађен један од најдетаљнијих описа ситуације обраћања и ословљавања у српском језику.²

1.2. Овај рад биће такође усмерен на испитивање начина обраћања и ословљавања, али ограничен само на породицу. Претходна истраживања

¹ Видети у: BROWN – FORD 1961; ERVIN – TRIPP 1972; JOSEPH 1987; STONE 1977; NEVALA 2004.

² Свакако се не сме изоставити ни студија Весне Половине *Употреба јединице и множине личних заменица у обраћању саговорнику у савременом српскохрватском језику* (1984) која је обухватила 258 испитаника из Загреба, Београда, Новог Сада и Врања. Резултати наше студије требало би да покажу евентуалне промене у језичком понашању говорника савременог српског језика у ситуацији обраћања у оквиру породице тридесет година касније.

која су између осталог посматрала и ову ситуацију показала су да се односи у оквиру породице одликују „малим колебањима у избору и употреби језичких средстава за ословљавање” будући да се као доминантан параметар појављује *сродство* (ВАСИЋ 1979: 69), те се очекивано успоставља однос *солидарности*. Ипак, сва досадашња истраживања показују да се међу члановима породице може успоставити однос дистанцираности или статусне разлике што је најчешће условљено узрастом, учесталошћу контакта и степеном блискости.³

Циљ овога рада јесте да се у четири старосне групе испитаника уочи *врста односа* која се успоставља међу члановима уже и шире породице као и породице стечене браком. При том су дати односи посматрани с обзиром на употребу заменица ти/Ви и етикета за ословљавање. Важан задатак био је да се укаже на *променљивост нејезичких параметара* који на те односе утичу, али и да се прикажу промене у тим односима у оквиру различитих старосних група.

Нашим истраживањем обухваћени су говорници рођени на територији Војводине чиме је искључен утицај могућих културолошких разлика говорника са других територија савременог српског језика. Испитаници, укупно њих 97, подељени су у четири групе формиране према старости. Прву групу сачињава 23 средњошколца, другу 31 студент Филозофског факултета. У трећој се налази 26 млађих брачних парова старости од 23 до 35 година, док трећу групу сачињава 17 говорника каснијих средњих година и старије особе, од 53 до 75 година.

Истраживање је спроведено помоћу анкета прилагођених старосним групама испитаника.⁴ Сви испитаници одговарали су на питања које етикете за ословљавање користе при обраћању члановима своје породице и да ли им се обраћају употребом заменица ти или Ви, и обрнуто, како се чланови породице обраћају њима у том смислу, притом им је био задатак да оцене степен међусобне блискости.⁵ Други део анкете био је условљен гру-

³ Видети о томе у: КОСНЕР 1967; ВАСИЋ 1979; Половина 1984; Јоцић 2011.

⁴ Први део анкете у којем се испитаници изјашњавају о томе како се обраћају члановима своје уже и шире породице, а како ови њима, те како процењују степен блискости, једнак је за све четири групе испитаника. Други део анкете разликује се у томе што су само старији испитаници и млађи брачни парови одговарали на питања везана за обраћање и ословљавање породици стеченој браком, док су на питања у вези са ситуацијом обраћања родитељима својих партнера у различитим фазама забављања одговарали сви испитаници.

⁵ Степен блискости исказан је бројевима од 1 до 5 који показују следеће односе:

пом којој испитаници припадају. Средњошколци и студенти одговарали су на питања у вези са обраћањем и ословљавањем родитеља своје девојке или момка на почетку забављања као и након дужег забављања. Ова ситуација налази се између ситуације обраћања у породици и обраћања познаницима, те је стога била укључена у истраживање. Млади брачни парови и старије особе требало је да одговоре на питања у вези са обраћањем и ословљавањем родитељима својих брачних партнера на почетку забављања, после дужег забављања и када су ступили у брак. Такође су истраживањем били обухваћени и чланови партнерове уже и шире породице.

Важно је на почетку одредити шта се под појмом *породица* подразумева. Шестотомни речник Матице српске не пружа довољно прецизно одређење будући да се тамо породица одређује као *заједница коју чине родитељи, њихова деца и блиски сродници који с њима живе, обитељ*, а наше је истраживање захтевало знатно прецизније диференцирање врста сродничких односа. Овом приликом разликоваћемо породицу у ужем и ширем смислу. *Породица у ужем смислу* представља друштвену заједницу најчешће мушкарца и жене, њихове деце и најближих сродника који живе заједно са њима (мисли се првенствено на родитеље мушкарца или жене), док ћемо под *породицом у ширем смислу* подразумевати све сроднике по крвној вези (ради лакшег праћења резултата одредићемо их као *даље сроднике*) или пак стечене склапањем брака.

2. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

2.1. Обраћање родитељима, браћи и сестрама

- Врста односа: *солидарност*⁶

1 – нисмо уопште блиски и виђамо се само на великим фамилијарним или породичним окупљањима (као што су свадбе, сахране, и сл.);

2 – нисмо нарочито блиски и виђамо се релативно ретко (на рођенданима, разним прославама, славама, и сл.);

3 – сада нисмо нарочито блиски али смо се некада више виђали и проводили много више времена заједно;

4 – блиски смо, често се виђамо, чујемо се телефоном;

5 – веома смо блиски, то су обично али не обавезно особе са којима живим или сам живе(ла).

⁶ Психосоцијално значење *солидарности* у језику је репрезентовано симетричном употребом заменица *ти – ти*, одговарајућим избором етикета за ословљавање, као и симетричним етикетама за поздрављање, тј. поздравима *здраво – здраво*. Однос *дистанцираности* показује такође симетричан однос заменица, али овога пута *Ви – Ви*, и поздрава *добар дан – добар дан*. Уколико се између комуникатора успоставља однос *статусне*

- Социолингвистички параметри: *сроднички однос*. Ово је примарни параметар будући да се код старијих, студената и средњошколаца појављује мањи степен блискости или чак одсуство блискости са оцем и браћом и сестрама.

Старији	Млади брачни парови	Студенти	Средњошколци
Веома блиски, само двоје нису блиски са оцем.	Веома блиски и блиски.	Веома блиски и блиски, троје студената нису нарочито блиски са родитељима, а троје није ни са браћом и сестрама. Двоје нису уопште блиски са браћом и сестрама.	Са мамом су сви изузетно блиски, али са очевима троје није нарочито блиско, док један уопште није близак. Са браћом и сестрама су углавном веома блиски, али има неколико њих који нису блиски.

Степен блискости, табела 1

- Етикете:

Стари:

- мама (15),⁷ мајка
- тата (12), ћале (4), отац, надимак⁸
- брат: име (9), надимак (2), брат, бата
- сестра: име (7), надимак (3)

Млади парови:

- мама (19), име (6), надимак (5), кева, мајка, маки, мајкан
- ћале (7), таја (6), тата (5), име (5), презиме (2), надимак (2)
- брат: име (8), надимак (3), бата (3), брат, презиме
- сестра: име (6), надимак (5), сека (3), сестра (2)

Студенти:

- мама (29), име (5), надимак (1), кева, мајка, маки, мајчица, мамица
- тата (24), ћале (7), име (3), стари
- брат: име (11), надимак (9), бата (4), брат (2), браца, батица
- сестра: име (11), надимак (9), сека (5), сестра, сеса

разлике, приликом обраћања биће асиметрично употребљене заменице *Ви – ти*, као и поздрави *здраво – добар дан*. Видети детаљније о овоме у: РАДОВАНОВИЋ 1986.

⁷ Број у загради иза етикете представља број забележених употреба. Уколико се поред етикете не наводи број, то значи да је у оквиру дате старосне групе само једном регистрована.

⁸ Под појмом *надимак* подразумевају се само надимци изведени од имена (Јела, Боса, Нена...).

Средњошколци: - мама (18), кева, маки, мако, мамица, мама + име
 - тата (11), ћале (6), таја (2), матори, тата + име
 - брат: име (13), надимак (9), бата (4), брат (2), браца, батица
 - сестра: име (11), надимак (10), сека (5), сестра, сеша

2.2. Обраћање баби и деди

▪ Врста односа: *солидарност*, само двоје старијих испитаника успостављају однос *статусне разлике*.

▪ Социолингвистички параметри: *сроднички однос; степен блискости*. Два старија испитаника успостављају однос *статусне разлике* што је резултат патријархалног васпитања будући да су веома блиски са овим сродницима.

Старији	Млади брачни парови	Студенти	Средњошколци
Веома блиски и блиски, троје није нарочито блиско, а један није уопште близак.	Веома блиски и блиски.	Веома блиски и блиски, петоро није нарочито блиско, а један уопште није близак са бабом.	Блиски, једна трећина није нарочито блиска, а један испитаник није близак са дедом.

Степен блискости, табела 2

▪ Етикете:

Стари:

- баба (15), надимак, мајка
 - деда (15), дедо, име

Млади парови:

- баба (6), бака (5), надимак (4), мајка, нана
 - деда (9), дека (2), надимак, деша

Студенти:

- баба (15), бака (12), име (3), мајка (3), бајка, бакица, бакута, бабушка, нана
 - деда (15), дека (9), име (2), надимак, деда + име

Средњошколци:

- баба (15), бака (7), мајка, нана, баба + име, баба + надимак
 - деда (14), дека (2), дека + име

2.3. Обраћање даљим сродницима

▪ Врста односа: најчешће *солидарност*, али се у свим групама у малом проценту (у просеку око 10%)⁹ појављује однос *статусне разлике*.

⁹ Код младих парова, на пример, регистровано је око 10% односа *статусне разлике* са различитим сродницима, али је тај проценат највећи при обраћању *стрини* кад се однос *статусне разлике* успоставља код 40% испитаника из ове групе.

■ Социолингвистички параметри: *сроднички однос* је примарни параметар, али у одређеном броју случајева на првом месту налазе се или параметар *степен блискости* или пак *узраст* саговорника. Код старијих испитаника се појављује у два случаја однос *статусне разлике* првенствено због *узраста*, будући да су односи блиски. Забележен је један случај односа *дистанцираности* где се као главни параметар појављује *одсуство блискости* који имплицира ретке контакте. Код младих парова на успостављање односа *статусне разлике* такође утиче *узраст* будући да су се испитаници махом изјаснили да имају доста близак однос са својим даљим сродницима. Студенти и средњошколци као главни разлог за успостављање односа *статусне разлике* наводе *мали степен блискости*.

Старији	Млади брачни парови	Студенти	Средњошколци
Доминира близак однос, велик је број оних који су веома блиски, или пак нису нарочито блиски. Само у укупно девет релација нема блиског односа.	Доминира близак однос, већи је број не посебно блиског односа, само у неколико случајева су изузетно блиски односи.	Мало више од 30% је блиско, око 20% није нарочито блиско, око 30% односа нису блиски.	Око половине односа оцењени су као блиски, док су остали недовољно блиски или нису уопште блиски, што је уочено код свих сродника.

Степен блискости, табела 3

■ Етикете:

Стари:

- уја (6), ујак (4), име (3), ујко (2), уја + надимак
- ујна (10), име, надимак
- тетка (8), тетка + надимак (2), теја, тета
- теча (8), тетак (3), надимак, име
- чика (3), стрико (2), име (2), чилац, браца, чика + надимак, брато + надимак, бата, надимак, ћалац
- стрина (8), име, стрина + име, нина

Млади парови:

- име (8), уја (6), ујак, ујко, ујка + надимак, ујица, надимак
- ујна (12), име (6), ујна + име, надимак
- тета (11), тетка (4), име (4), тетка + име, кека, дада
- теча (11), име (6), надимак (4), тетак + име, теча + име
- име (7), стрико (2), чика, стиц, стрика, стриц + име, ћића
- стрина (9), име (6), стрина + име (3)

- Студенти:
- уја (12), ујко (8), ујак (3), име (2), ујка + име, ујкић
  - ујна (22), име (5), ујна + име
  - тетка (21), тета (3), име (3), надимак (3), тетка + име (3), кека, теткица
  - теча (21), име (3), надимак, тетак, теча + име
  - стиц (6), чика (5), име (3), стрико (3), ћића (2), чича (2), стрица + име, стриле, чиле
  - стрина (15), нина (5), име (3), стрина + име (2)
- Средњошколци:
- име (8), уја (6), ујак, ујко, ујка + надимак, ујица, надимак
  - ујна (12), име (6), ујна + име, надимак
  - тета (11), тетка (4), име (4), тетка + име, кека, дада
  - теча (11), име (6), надимак (4), тетак + име, теча + име
  - име (7), стрико (2), чика, стиц, стрица, стриц + име, ћића
  - стрина (9), име (6), стрина + име (3)

2.4. Обраћање сродницима стеченим браком

▪ Врста односа: *статусна разлика*. Овај однос присутан је код две трећине старијих испитаника, док се код трећине, махом при обраћању партнеровим родитељима, појављује однос *солидарности*. Млади парови по правилу успостављају однос *статусне разлике* са свим партнеровим сродницима, осим са њиховом браћом и сестрама са којима остварују однос *солидарности*, али и са појединим старијим члановима породице.

▪ Социолингвистички параметри: *узраст, степен блискости*. Иако се ради о сродницима стеченим браком, примарни социолингвистички параметар није *сродство*, већ првенствено *узраст*, када се жели исказати *поштовање* према саговорнику. Ипак, трећина старијих испитаника који *степен блискости* са члановима породице оцењују као висок, успоставља однос *солидарности*. Код младих парова, с друге стране, упркос знатно вишем степену блискости са партнеровим сродницима доминантан је параметар *узраста*, док само у неколико случајева *блискост* са појединим старијим члановима партнерове породице утиче на појаву односа *солидарности*. Приближно исти *узраст* испитаника обе групе и партнерове браће и сестара такође утиче на појаву односа *солидарности*.

Старији	Млади брачни парови	Студенти	Средњошколци
Однос је близак или пак не посебно близак са родитељима и са бабама и дедама; са осталима су заступљени сви степени блискости.	Висок степен блискости са родитељима; са осталим сродницима је или близак или не посебно близак.		

Степен блискости, табела 4

■ Етикете:

Стари:

- свекар: тата (3), име, надимак
- свекрва: мама (5), баба (2), име, надимак
- баба мужевљева: баба (4), нана
- деда мужевљев: деда, деда + име
- таст: деда (2), надимак (2), дека, тата
- ташта: баба (4), име (3), надимак (2), мама, мама + име, нана
- баба женина: мајка, мајка + надимак, надимак
- деда женин: деда + надимак
- брат: име (6), надимак, бата
- сестра: име (7), надимак, свастика
- тетка: тетка (6), име (3), тетка + име, тетка + надимак
- теча: теча (5), име (3), тетак (2), надимак
- стриц: име (3), чика (2), стиц, стрица, чика + надимак, ћића + име
- стрина: стрина (4), име (3), стрина + име

Млади парови:

- свекрва: тетка + име (5), мама (3), тетка + надимак (2), тета + надимак (2), тета + име
- свекар: чика + име (6), тата (2), теча + име, чика + надимак
- мужевљева баба: бака (4), бака + име (3), баба + име
- мужевљев деда: деда + име (4), дека (2)
- ташта: име (4), тетка + име (3), ташта (2), надимак (2), тета + надимак
- таст: чика + име (5), име (4), таст, надимак
- женина баба: баба + име (2), бака + име (2), баба, госпођа
- женин деда: деда + име (5), господин

- брат: име (6), шурјак, бата, презиме
- сестра: име (9), сваја, надимак, сека
- тетка: тета (5), тетка (4), име (3), тетка + надимак (2), тетка + име, тета + име, госпођа, дада, кека
- теча: теча (7), име (4), тетак (2), чика + име (2), теча + име, надимак, господин
- стриц: име (6), надимак (2), стриц (2), стрикан, стрика, чика + име, стриц + име
- стрина: име (5), стрина (5), стрина + име (2), тетка + име, надимак

2.5. Родитељи момка или девојке – период забављања

▪ Врста односа: Ради лакшег праћења промене врсте успостављених односа у овом случају смо податке дали у табели и представили их процентуално изражене.

	Старији	Млади брачни парови	Студенти	Средњошколци
Почетак забављања	Статусна разлика 90%, дистанцираност 10%	Статусна разлика 77%, дистанцираност 20%, солидарност 3%	Статусна разлика 62%, дистанцираност 38%	Статусна разлика 83%, дистанцираност 13%, солидарност 4%
Дуже забављање	Статусна разлика 70%, солидарност 30%	Статусна разлика 93%, дистанцираност 3,5% и 3,5% солидарности	Статусна разлика 62%, дистанцираност 38%	Статусна разлика 81%, дистанцираност 19%

Табела 5

Видимо да је најзаступљенији тип односа *статусна разлика*, у знатно мањем броју случајева ради се о односу *дистанцираности*. Успостављени односи се не мењају услед дужег периода забављања и учесталијих контаката код студената и средњошколаца. Однос *дистанцираности*, па чак и у малом проценту *солидарности*, успоставља се код старијих испитаника и младих парова са повећавањем степена блискости и учесталости контаката.

▪ Социолингвистички параметри:¹⁰ *познатост, узраст, друштвена улога*. Будући да се ради о граничној ситуацији обраћања јер се не може подвести под ситуацију обраћања у оквиру породице нити се пак ради о познаницима или пријатељима, уочавају се и специфичности у социолингвистичким параметрима који условљавају одређени тип односа. На почетку забављања као примарни се издвајају *познатост*, односно лично непознавање,¹¹ *узраст* и *друштвена улога* комуникатора у датој ситуацији. После дужег забављања важност добија и параметар *блискости* који условљава да се код старијих испитаника и младих парова знатно смањи однос *дистанцираности*, код старијих се чак уочава и висок проценат односа *солидарности*. Занимљиво је да студенти и средњошколци на почетку успостављене односе не мењају, чак ни под утицајем блиских односа и учесталијих контаката.

▪ Етикете:

Стари:

- почетак забављања: - мајка: тетка/тета + име (3), надимак (2), мама (2), кева (2), име, нана, госпоја
- отац: чика + надимак (3), тата (3), надимак (2), име, господин + надимак
- дуже забављање: - мајка: мама (4), надимак (3), кева (2), баба (2), име (1), нана (1)
- отац: тата (4), име (2), надимак (2), деда (2)

Млади парови:

- почетак забављања: - мајка: тетка + име/надимак (17), госпођа (7), ташта, ташта
- отац: чика + име (15), господин (7), господин + име, теча + име
- дуже забављање: - мајка: тетка/тета + име/надимак (19), име (4), надимак, госпођа, ташта
- отац: чика + име (17), име (2), господин, господин + име, теча + име

¹⁰ Табела са степеном блискости овде се не наводи будући да су због специфичности односа испитаници у питању отвореног типа описивали однос са родитељима својег момка или девојке.

¹¹ Претпоставка је да и родитељи и момци и девојке њихове деце имају посредна сазнања једни о другима, те би ваљало и параметар *познатост* схватити условно као *познатост (-)*.

Студенти:

- почетак забављања: - мајка: тетка /тета + име (12), госпођа (10), име (6), госпођа + име (5), тетка
- отац: чика + име (11), господин (10), име (6), господин + име (3), чика (2), господин + презиме
- дуже забављање: - мајка: име (13), госпођа (5), тетка + име, надимак

Средњошколци:

- почетак забављања: - мајка: тетка /тета + име (15), госпођа (6), госпођа + име (2), тетка + надимак, надимак
- отац: чика + име (8), господин (6), име (3), господин + име (2), чика + надимак (2)
- дуже забављање: - мајка: име (12), тетка /тета + име (5), надимак (2), тета, тетка
- отац: име (11), чика + име (4), чика + надимак (3), чика (2), надимак, господин + име

3. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ. Сprovedено истраживање показало је да се унутар уже породице у оквиру свих старосних група испитаника по правилу успоставља однос *солидарности*, што је резултат пре свега *врсте сродничког односа*, који подразумева највиши степен *блискости*. Трагови старог патријархалног васпитања могу се у неколико случајева уочити код старијих испитаника који са родитељима својих родитеља успостављају однос *статусне разлике*, иако се и ти односи оцењују као блиски.

У оквиру шире породице такође доминира однос *солидарности*, али се у свим старосним групама појављује приближно 10% односа *статусне разлике*, при чему старији и млади парови однос *статусне разлике* успостављају првенствено због разлике у *узрасту*, док је у друге две групе разлог за то *мали степен блискости* који имплицира и ређе међусобне контакте.

Са сродницима стеченим браком најчешће се успоставља однос *статусне разлике*. Сроднички односи овде су потиснути у други план у односу на потребу за исказивањем *поштовања* и разлике у *узрасту*, будући да се са сродницима приближно исте генерације успоставља однос *солидарности*. Ипак, старији испитаници у трећини испитаних ситуација успостављају однос *солидарности* и са осталим сродницима првенствено због међусобно *блискијих односа*, што се уочава у свега неколико случајева и код младих парова.

Добијени резултати показују извесне разлике у односу на резултате истраживања Весне Половине (1984) која закључује да се испитаници обраћају блиској родбини (даљи сродници у нашем истраживању) у 50-80% случајева заменицом Ви, док се члановима тазбине у 60-70% случајева обраћају са Ви. Ово је несумњиви показатељ потребе за опсежнијим истраживањем породичних односа заснованом на знатно већем корпусу, не само из угла социолингвистике, већ и социологије и психологије.

У том смислу посебно су занимљиви односи који се успостављају између родитеља и момака и девојака своје деце управо стога што се у том сегменту дијахронијски гледано могу уочити најизразитије промене у понашању и ономе што се сматра друштвено прихватљивим.

Етикете за ословљавање, у нашем случају називи сродника, показују висок степен блискости пошто су честа различита деминутивна и хипокористична образовања (нпр. *мајчица*, *мамица*, *таја*, *дека*, *бака*, *бакица*, *бабушка*, *уја*, *ујко*, *стрика* и сл.). Уочена је тенденција раста броја сродничких назива од најстарије групе испитаника до средњошколаца првенствено због употребе разноврсних жаргонских облика (нпр. *кева*, *маки*, *ћале*, *ћалац* и сл.). Посебну пажњу ваља посветити употреби имена и надимака. Родитељима се именом или надимком не обраћају ни старији ни средњошколци, ретко и студенти (9-15%), док млади парови ове етикете користе у око 30% случајева. Слична је ситуација и у ословљавању бабе и деде, али тај проценат расте код даљих сродника. Најчешће се за то опредељују млади парови (35-50%) и средњошколци (20-50%), а знатно ређе студенти (10-20%) и старији испитаници (20%). Мирјана Јоцић ову тенденцију тумачи потребом за исказивањем блискости или савременом модом (Јоцић 2011: 308). То се свакако може прихватити као аргумент који потврђује и наш корпус, али је у том смислу специфично обраћање члановима најуже породице, не рачунајући ту браћу и сестре које испитаници по правилу само тако и ословљавају, будући да се за ову могућност не одлучују ни старији ни најмлађи испитаници. Могући разлог за то можемо тражити у потреби да се задрже традиционални породични односи, док студенти и млади парови употребом имена или надимка можда покушавају да истакну равноправност, једнакост у статусу у оквиру породице. Модерне тенденције у том смислу ипак су уочљиве у ословљавању сродника стечених браком (30-50%) ради наглашавања блиских, пре свега пријатељских односа. *Дистанцираност* и наглашена *статусна разлика*,

с друге стране, испољавају се у обраћању родитељима момка или девојке на очеку забављања када се равноправно појављују облици тета/тетка + име/надимак, чика + име/надимак и госпођа + име/надимак, господин + име/надимак. После дужег забављања формула госпођа + име/надимак, господин + име/надимак користе се сасвим ретко, а као резултат поменутих модерних тенденција и истицања блиског односа поред формула тета/тетка + име/надимак, чика + име/надимак у релативно високом проценту (око 20%) испитаници употребљавају име или надимак. Након ступања у брак ови односи постају знатно приснији што показује и избор етикета. Тако старији испитаници често користе етикете *мама* и *тата*¹² као одраз традиционалног, патријархалног васпитања, што се неретко уочава и у ословљавању младих парова. Међутим, они се чешће одлучују за формуле тета/тетка + име/надимак, чика + име/надимак без обзира на успостављене блискије и пријатељске односе чиме се исказује поштовање засновано на статусу у породици и разлици у годинама.

Напоследку, наше истраживање показује извесне тенденције у смањењу степена блискости у широј, па чак и ужој породици од најстаријих па све до најмлађих испитаника, при том је највиши степен блискости забележен у групи младих брачних парова. Ово би свакако ваљало даље испитивати, но првенствено у оквиру социолошких истраживања породице.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ВАСИЋ, И. Говорно понашање представника савременог српскохрватског језика у ситуацији обраћања. *Прилози проучавању језика* 15 (1979): 57-70.
- ЈОЦИЋ, М. Ословљавање и обраћање. *Говор Новог Сада. Свеска 2: Морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине*. Лингвистичке свеске 9. Нови Сад: Филозофски факултет – Одсек за српски језик и лингвистику: 287-346, 2011.
- ПОЛОВИНА, В. Употреба једине и множине личних заменица у обраћању саговорнику у савременом српскохрватском језику. *Научни састанак слависта у Вукове дане* (1984): 185-195.

*

- BROWN, R.W., M. Ford. Address in American English. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 62 (1961): 375-85.

¹² Етикете *мама* и *тата* старији испитаници неретко користе у ословљавању родитеља својег момка или девојке и у току забављања.

- BROWN, R.W., A. Gilman. The pronouns of power and solidarity. *Style in Language*. ed. New York/London, Wiley: T.A.Sebeok (1960): 253-76.
- GILMAN, A., R.W. Brown, Who says 'Tu' to whom? ETC: *A Review of General Semantics* 15:3 (1958): 169-74.
- ERVIN-TRIPP, S.M. On sociolinguistic rules: Alternation and co-occurrence. *Directions in sociolinguistics*, ed. J. Gumperz i D. Hymes. New York, Holt, Rinehart and Winston (1972): 213-50.
- JOSEPH, J.E. Subject relevance and deferential address in the Indo-European languages. *Lingua* 73 (1987): 259-77.
- KOCHER, M. Second person pronouns in Serbo-Croatian. *Language* 43, 3 (1967): 725-741.
- NEVALA, M. Accessing politeness axes: forms of address and terms of reference in early English correspondence. *Journal of Pragmatics* 36 (2004): 2125-2160.
- RADOVANOVIĆ, M. *Sociolingvistika*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada / Dnevnik, 1986.
- STONE, G. Address in the Slavonic Languages. *The Slavonic and East European Review* LV, 4 (1977): 491-505.

НАТАША КИШ

SOCIOLINGUISTICS ANALIZE OF SOME ASPECTS OF PHATIC LANGUAGE FUNCTION

Summary

In this paper we examined the types of family relationship analyzing the forms of address. The main aim was to show the sociolinguistic parameters governing the choice and use of linguistic forms, such as the second person pronouns and kinship terms. In our research we examined the informants of different age, from seventeen to seventy five years of age, who were born in Vojvodina.

Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 Одсек за српски језик и лингвистику
natasakis14@gmail.com

СТРАХИЊА СТЕПАНОВ

ОГЛЕД ИЗ ТЕКСТУАЛНЕ ПРАГМАТИКЕ:
НА ПРИМЕРУ УВОДНИКА*

Рад се састоји из четири целине: у првој, уводној целини разматра се лингвистичко поље у оквиру којег ће се анализа спроводити. У другој се говори о принципима теорије говорних чинова и могућности транспоновања ове теорије с појединачних исказа на комплексне исказе, односно текстове. Трећа је целина централна – уводник се као новински чланак разлаже [top-down] на појединачне илокуције да би се затим [bottom-up], обрнутим редоследом, показало како се формира централна, тј. глобална илокуција текста. У завршном се сегменту изводе закључци који се односе на утемељеност, релевантност и значај прагматичког приступа у анализи текста.

Кључне речи: текстуална прагматика, илокуција и глобална илокуција, редакцијски коментар.

1. Увод. Предмет овог рада је прагматичка анализа редакцијског коментара (уводника), прецизније речено, комуникативно оријентисана анализа уводничког чланка на основу теорије говорних чинова. Редакцијски коментар је био и досад предметом анализа, пре свега у области новинске стилистике, фразеологије и типолошких (жанровских) испитивања (у области журналистике), али се овој текстуалној врсти није прилазило с позиција (текстуалне) прагматике, тј. није се покушало дати прагматичко одређење и опис овог типа текста. Структуром (тзв. суперструктуром) редакцијског коментара већ смо се бавили покушавајући да утврдимо поседује ли овај тип текста, тј. овај новински жанр јасну текстуалну структуру (с обзиром на то како се развија тема текста), односно инваријантну схему („костур”), која се – у зависности од тога шта је садржај самог коментара – на површинском (лексичко-синтаксичком) нивоу појединачно

---

* Рад урађен у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* бр. 178004, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

реализује. Другим речима, бавећи се структуралноинваријантним аспектима новинског коментара у различитим, појединачним примерима текстова, трагали смо за дубинским, постојаним обрасцем – утврдивши/потврдивши, на крају, да овај жанр одликује аргументацијски начин развијања теме (до чега су дошли и други аутори, нпр. на корпусу немачких коментара: LENK 1986, LENK 1998; на контрастивном немачко-кинеском корпусу: WEN 2001; итд.)

2. ОКВИР – ОД ПРАГМАТИКЕ ИСКАЗА ДО ПРАГМАТИКЕ ТЕКСТА. С настанком и развојем нове дисциплине, лингвистике текста, множе се и приступи проучавању ове језичке јединице (текста), од којих један – текстуална прагматика – посебно коинцидира с прагматичким заокретом у филозофији (природног) језика. Ослонивши се у великој мери на Билеров *органонски модел језика*, тј. на његово схватање језика као „средства (*organon-a*) којим појединац саопштава неком другом чињенице о стварима или о ономе шта планира учинити”, лингвисти разрађују тезе везане за концепт тзв. комуникативног деловања, према коме се језик посматра као инструмент за постизање некаквог (говорниковог/адресантовог) циља.¹ Остин и Серл држе да се суштина говорниковог исказа не исцрпљује у значењу речи/реченица, него је суштина исказа управо у њиме *изведеном чину* (отуд и назив: теорија говорних чинова).² Међутим, док су Остин и

¹ Хајнеман (HEINEMANN 2008: 124) одлично сажима основне тезе које карактеришу тзв. прагматички обрт у лингвистици: (а) говор (и писање) посматрају се у контексту језичког деловања међу комуникаторима, (б) комуникатори имају одређене циљеве које желе испунити у датој ситуацији, (в) циљеви формирају оквир и ограничавају текстуалну целину као основну јединицу језичке комуникације, (г) комуникативни циљеви (интенције) одређују обим, садржај и структуру текста, и (д) комуникативно деловање одвија се увек у оквиру одређене интеракције и ситуативних околности. Посебно би у овом сажетку требало обратити пажњу на трећу тезу, на коју ћемо се вратити доцније.

² Остинова је теорија (OSTIN 1993) подразумевала да се једним исказом, тј. говорним чином изводи истовремено неколико (под)чинова: *локуциони* чин (чињеница да је језиком нешто изречено), *илокуциони* чин (шта је циљ говорниковог исказа) и *перлокуциони* чин (утицај/деловање датог исказа на адресата). Како Остин истиче (1993: 116), „извести локуциони чин значи, можемо рећи, гледано генерално, *eo ipso* извести и *илокуциони* чин [...]”, а под њим се подразумева „извођење неког чина у *казивању* нечега, на супрот чина *казивања* нечега”. Серл је (1991) потом минимално изменио ову Остинову трихотомију, „разграђујући” говорни чин на: чин *исказивања*, *пропозиционални* чин (пре

Серл оперисали искључиво појединачним (монопропозиционалним) исказима, јавила се (посебице у оквиру лингвистике текста) потреба да се помоћу постулата теорије говорних чинова објасне и сложеније форме (вишепропозиционални искази), другим речима, да се целокупна комуникација (дијалогске размене исказа, сложенији текстови итд.) објасни на основу ове теорије.³ Оно на чему комуникативно оријентисана текстуална лингвистика инсистира (уп. HEINEMANN 2008: 124) јесте идеја да је текст основна јединица језичке комуникације и да је устрој текста одређен циљем/циљевима које говорник/адресант има и оним што жели постићи.⁴ Управо је таква концепција кључна за нашу даљу анализу, јер ће се уводник посматрати као текст (тј. основна јединица језичке комуникације) који аутор (или редакција), односно адресант упућује читаоцима, тј. адресатима ради остваривања свог циља. Но, будући да је сваки текст сложена целина (у овом случају, с илокуционе тачке гледишта комплексна јединица), нужно је рашчланити га на појединачне илокуционе сегменте и потом објаснити како се ови уланчавају и оформљују такву илокуционо сложу јединицу. Ово је, у основи, Мочова (MOTSCH 1986: 262) идеја, који сматра да се циљеви испуњавају (и) помоћу језичких исказа, те да се с појединачног исказа мора прећи и на план (сложенијег) текста, тј. „сваки се сегмент деловања *једнозначно* може транспоновати на [...] језичке елементе текста, односно на реченице (текста)”. Моч је заправо илокуционо деловање (ИД) видео као „базичну јединицу конституисања текста” (HEINEMANN 2008: 131), а за успешност ИД-а устврдио да је кључно да

дикација + референца), *илокуциони* чин и, напослетку, *перлокуциони* чин. Оно што је, међутим, у Серловом приступу далеко битније јесте пажња коју овај филозоф-лингвист посвећује илокуционом чину, односно говорниковим циљевима (које он жели остварити путем изрицања неког исказа).

³ Остин (па и Серл) у својој теорији – за примере одговарајућих говорних чинова – узима јасне јединице (исказе), сматрајући да се говорно делање одвија на основу одређених, конвенционализованих правила, што ће Стросн оповргнути, говорећи да нису конвенције примарне за одређење илокуције него намера говорника (HEINEMANN 2008: 120).

⁴ Немачка је (текстуална) лингвистика најзаслужнија за овај искорак теорије говорних чинова преко границе појединачног исказа. Наиме, Вундерлих (WUNDERLICH 1976) први успоставља везу између текста – као целине у коју су „уметнути” бројни искази – и деловања (говором).

адресат ишчита/реконструише из спољашњег, језичког оквира исказа намеру адресанта (*ibid.*).⁵ О томе Шредер вели следеће:

Нивои исказа и чина (деловања) паралелно се посматрају: као што се текст узима да је исказ сачињен од реченица, тако се текстуално деловање/чин [Texthandlung] посматра као производ појединачних реченичних чинова [Satzhandlungen]. Могући проблеми, који могу настати када се паралелно посматрају реченице и једноставни чинови, свесно ће сада бити пренебрегнуту [...] упркос томе што су многа питања и даље спорна.⁶ (SCHRÖDER 2003: 35)

Теоријске, дакле, поставке које налазимо, прво, код Волфганга Моча, Фивегера и Ренате Паш [Renate Pasch], затим у радовима Ингер Брант [Brandt] и Маргарете Розенгрена [Rosengren], те, коначно, све сажето и минимално ревидирано у делу Томаса Шредера [Schröder] послужиће нам да макроговорне чинове, тј. глобалне говорне чинове [global speech acts] реконструишемо и – полазећи од базичних, простих говорних чинова – утврдимо шта је централна илокуција, односно *језгрени циљ* адресанта поруке (у овом случају писца текста или новинске редакције).

Реч је, како се у литератури истиче, о модуларној теорији која комбинује и интегрише два аутономна модула – прагматички и граматички.⁷ У садејству (интеракцији) тих модула распознаје се и илокуциона хијерархија глобалног говорног чина. Говорни (илокуциони) чин је „друштвени чин остварен помоћу смисленог исказа у одређеном контексту”, односно то је вид људског деловања с јасном *намером* и жељом да се постигне известан *циљ* (VAN DIJK 1980: 175, 178). Тумачење исказа одређене пропозиције у одређеном контексту јесте вид тзв. прагматичке интерпретације (и корелативне когнитивне операције – прагматичког разумевања) (*ibid.*,

⁵ Исто као и пре њега Остин, Серл и др. и Моч је идентификовао неке илокуционе индикаторе који помажу у утврђивању илокуционе снаге исказа (деловања), тј. говорникове намере: експлицитни перформативи, модални изрази, модус, различите партикуле итд.

⁶ Шредер овде – када спомиње спорна питања – алудира на однос површинске и дубинске структуре текста, тј. проблем репрезентације и хомоморфизма (два нивоа). Зато и користи израз *паралелне* (а никако *идентичне*) структуре.

⁷ „Die Analysen von Illokutionsstrukturen basieren auf modularem Verständnis, nach dem relativ autonome Module der Pragmatik und Grammatik bei der Textproduktion interagieren” (MOTSCH – VIENWEGER 1991: 117).

178), а већ смо рекли да је за правилну интерпретацију комуникативне намере, тј. глобалног (текстуалног) говорног чина, потребно одредити како се (микро)илокуције међусобно повезују творећи макроилокуције, и како се ове (рекурзивно) уланчавају формирајући макроилокуције наредног (вишег) реда итд. Мочов приступ анализи текстуалне макроилокуције подразумева усклађивање микроилокуција и њихово (илокуционо логично) повезивање ради деривирања глобалне илокуције: од појединачних говорних чинова ка хијерархизованој структури сложеног говорног чина (MOTSCH – VIENWEGER 1991: 121). Тако се за теорију текста појављује као легитиман предуслов „конзистентна теорија говорних чинова (...), јер теорија текста обавезно оперише јединицама говорног деловања” (ROSENGREN 1980: 275), односно теорија говорних чинова се комбинује с теоријом текста градећи „општу теорију вербалне комуникације” (VAN DIJK 1980: 16). Значи, да би се текст могао анализирати на предочени начин, потребно је дагу теорију прилагодити сложеној структури какву несумњиво поседује новински коментар. Брант и Розенгрн (BRANDT – ROSENGREN 1992: 18-19) налазе да је текст хијерархизован и да се састоји из доминирајућих (главних) и подастирућих (помоћних) илокуција. Оваква устројеност подразумева да постоји и *хијерархија циљева*, што Моча и Фивегера (MOTSCH – VIENWEGER 1981), односно Моча и Р. Паш (MOTSCH – PASCH 1984; MOTSCH 1987), развијајући даље тезе о *примарном* и *секундарном* циљу и инсистирајући на значењу и интенцији у дискурсу односно тексту, води ка закључку о *суб-* и *суперординираности* говорних чинова у тексту.⁸ А заправо су циљеви ти који су повезани, док илокуције (оличене у лексичко-синтаксичкој површинској структури) представљају средство њихове кохезије и (интер)депенденције. Моч и Паш (MOTSCH – PASCH 1984: 482) постављају три општа принципа/циља илокуције:⁹

⁸ Моч и Паш истичу да супсидијарне илокуције ближе одређују доминирајућу илокуцију, те да служе као потпора која обезбеђује успешност доминантног говорног чина. С тиме се слажу и Хајнеман и Фивегер [HEINEMANN – VIENWEGER] констатујући да комплексни чин (акција) садржи једну проминентну функцију, и друге које су споредне и мањег значаја.

⁹ Употребљени симболи: C^f – примарни циљ (принцип изводљивости), C^{f-1} – секундарни циљ (принцип прихватљивости), C^{f-2} – терцијарни циљ (принцип разумљивости), I – илокуција, p – пропозиција, r – реакција g.

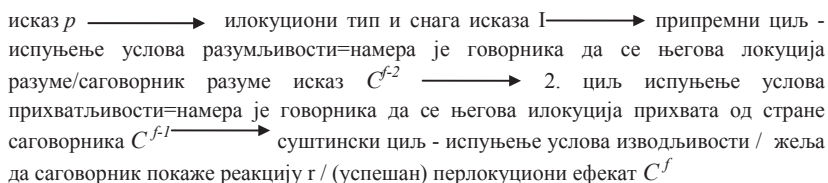
- (1) принцип разумљивости [die Verstehensprinzip]
- (2) принцип прихватљивости [die Akzeptierensprinzip]
- (3) принцип изводљивости [die Ausführungsprinzip]

C^{f2} : С (аговорник) разуме да Г (говорник) жели да С покаже реакцију r

C^{f1} : С је прихватио и жели/спреман је да покаже r

C^f : С показује r

Дакле, да би С показао (од стране говорника) жељену реакцију r (c^f), потребно је да пре тога буде спреман да *покаже* такву реакцију, што значи да мора бити убеђен (c^{f1}) од стране Г како је такво понашање једино пожељно у актуелизованој ситуацији и да га *прихвати*, а свему томе, свакако, претходи да је С *правилно разумео* шта је то што Г жели (или тражи) (c^{f2}). Модел илокуционе и циљне структуре текста, прецизније речено – онога што адресант жели постићи на одређени начин структурираним текстом – изгледа овако:

3. АНАЛИЗА И ДИСКУСИЈА. Како би изгледала једна таква анализа, детаљно ћу представити и објаснити на уводничком чланку из НИИ-а¹⁰ (наслов: *Месечина над српском елитом*) идући поступно од појединачних илокуција ка глобалној.¹¹

¹⁰ Разлог за одабир овог чланка лежи у чињеници да је он већ раније (СТЕПАНОВ 2014) испитиван са тематске (садржајне) и семантичке стране, те да се овде посматрани илокуциони аспект уводника складно наслања на претходно извршену анализу.

¹¹ Овде излажемо само (макро)пропозиције првог нивоа (=у даљем тексту, ради краткоће, пропозиције), којима је текст од 28 ортографских реченица сведен на 12 (макро)пропозиционалних јединица. Поступак како је то учињено и разлози за такву редукцију налазе се у раду (СТЕПАНОВ 2014). Ми ћемо ради једноставности из ове, прагматичке анализе текста изоставити две (макро)пропозиције – р3 и р4 – јер оне не припадају самој причи, него имају искључиво екстрадијегетску, текстуалну функцију, а тиме ће изостати из разматрања и њихова циљно-илокуциона улога (она би се свакако односила искључиво на принцип разумљивости).

Rnaslova – *Месечина над српском елитом* / p1 - Хрватски новинар је приметио наступ Бреговића у Асизију / p2 - Српски новинари нису приметили наступ Бреговића у иностранству / p3 - У чланку се неће говорити о крајње сериозним темама / p4 - У чланку ће се говорити о правој српској уметности која бива занемарена / p5 - Интелектуални крем Београда сматра да је права (вредна) уметност она коју репрезентују западно оријентисани, антитрадиционалистички уметници / p6 - Они сматрају и да српска традиционална култура за Европу представља само неку врсту културног егзотизма и назадности, и у њој не види ништа вредно / p7 - За српску интелектуалну и културну елиту добро је само оно што долази са Запада, а оно што је домаће не ваља / p8 - Наша савремена уметност само опонаша неке западњачке навике и далеко је од квалитета и међународног значаја / p9 - Наша елита има провинцијалну нарав / p10 - Код нас се многи припадници тзв. елите издају за експерте, а заправо ништа не знају / p11 - Таква елита може нанети велику штету држави / p12 - Треба се окренути правим, националним, вредним стварима.

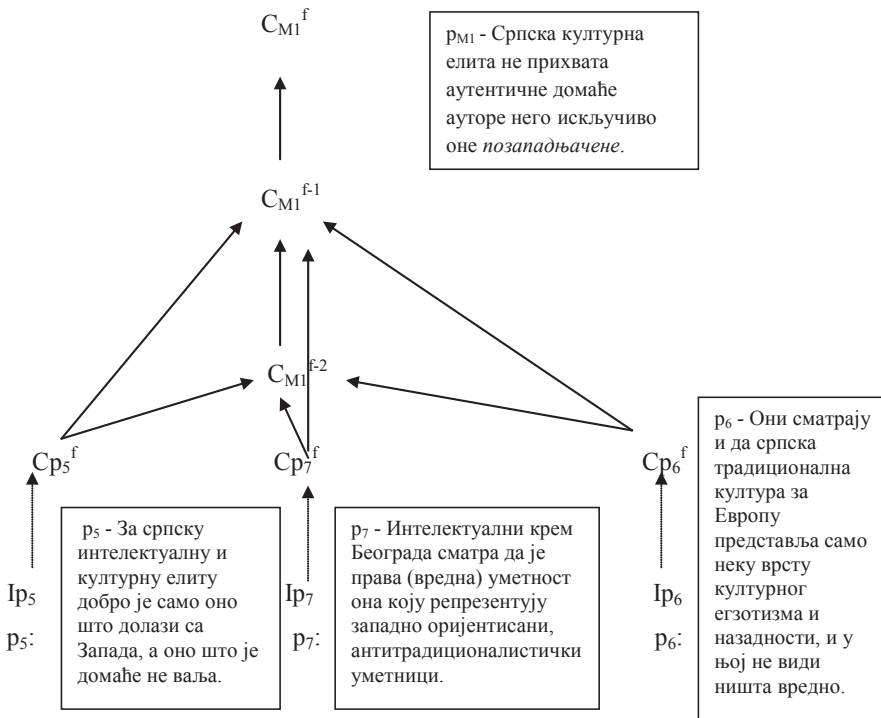
Узмимо за почетак пропозиције p5/p7 и p6. Полазећи од тога да је илокуциона структура непозната, анализирамо све три илокуције. Шта представља циљеве посматраних исказа (пропозиција) и у каквој су међусобној вези? Њима се, наиме, описује српска елита као помодарска, мондијалистичка, „позападњачена”, као елита која не признаје/препознаје праву, аутентичну српску уметност и уметнике (а то је уметност која је везана за традиционалну српску културу), него искључиво форсира оне уметнике који су анти или нетрадиционалистички оријентисани. Дакле, на пропозиционалном нивоу можемо – коришћењем различитих макрооперација (брисање, уопштавање) – извести овакву макропропозицију: p5/p7 – p6 → M1

[p5 - Интелектуални крем Београда сматра да је права (вредна) уметност она коју репрезентују западно оријентисани, антитрадиционалистички уметници; p6 - Они сматрају и да српска традиционална култура за Европу представља само неку врсту културног егзотизма и назадности, и у њој не види ништа вредно; p7 - За српску интелектуалну и културну елиту добро је само оно што долази са Запада, а оно што је домаће не ваља → M₁ - Српска културна елита не прихвата аутентичне домаће ауторе него искључиво оне *позападњачене*.]

Но, конгруентност семантичког нивоа (ове три пропозиције) треба довести и на илокуционом нивоу у везу. Тек тада можемо – ако постоје оправдани разлози, тј. јасна илокуциона логика – из ових трију елемената оформити и макроилокуцију (тј. илокуцију другог реда). Ако посматрамо илокуциону снагу ових трију пропозиција (у тексту), видећемо да су у питању асертивни искази, тврдње којима се квалификује (евалуира) српска елита. Према томе, основни је циљ пошиљаоца поруке, када су посредни ове три пропозиције, да увери примаоце поруке у чињеничност наведенога. Другим речима, оно што се жели постићи овим исказима је *испуњење*

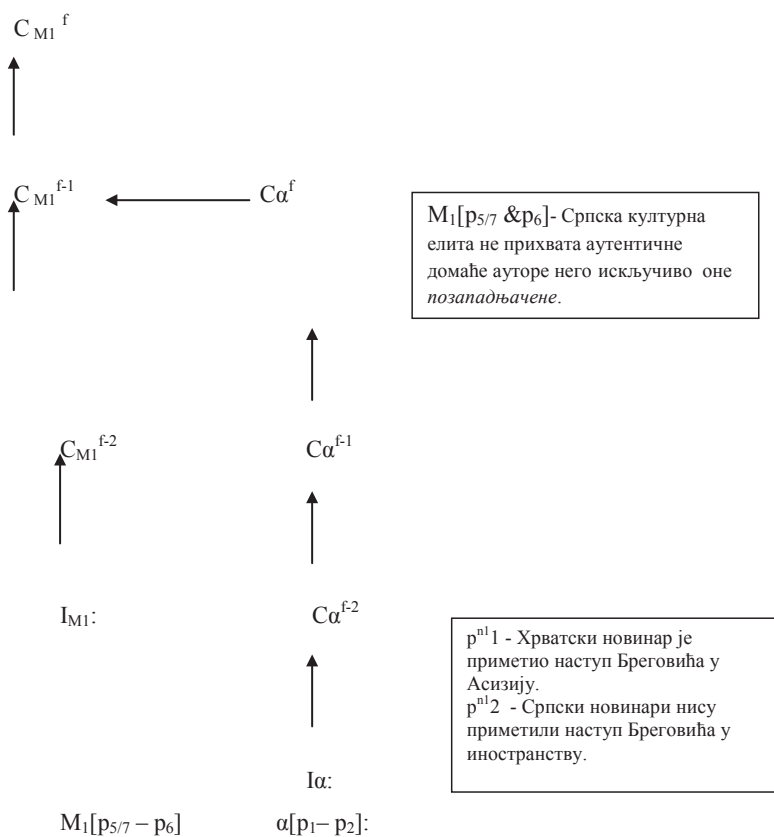

примарног циља / показивање реакције примаоца поруке, што би одговарало ревидирању когнитивног стања примаоца поруке, где би прималац поруке уважио ове исказе и сходно томе уподобио своје ставове и веровања. Но, како је то, у ствари, перлокуциони ефекат, и, у крајњем, изван могућности пошиљачевог утицаја, тј. контроле, ова три асертива – у односу на макроговорни чин (другог реда) чији (макро)пропозиционални садржај представља M_1 – оријентишу се на *испуњење услова како би читалац/адресат подржао примарни циљ*, другим речима они су у функцији испуњења принципа прихватаљивости. Тако I_{M_1} представља суд-тврдњу (значи асертивни говорни чин) о ономе шта елита сматра вредним, а тај је суд агрегацијски поткрепљен трима тврдњама. Тако је овај илокуциони ланац истоврсан у погледу снаге (типова) говорних чинова који у њему партиципирају, чиме се добија следећа схема:

Дакле, три су асертива искоришћена (и зато су они супсидијарни) не би ли се испунили услови да прималац поруке прихвати макроилокуцију I_{M1} , и потом произведе одређену реакцију, односно свој когнитивни апарат обогати критичком тврдњом чији је пропозиционални садржај $M1$. Но, поред испуњења услова који се тиче читаоцевог/адресатовог прихватања (C_{M1}^{f1}) тврдње, ове три тврдње захваљујући свом (површинском) лексичком саставу (реченица/пропозиција) утичу и на појашњење/разумевање лексеме *позападњачене* (употребљене у $M1$), па стога делују и на припремни циљ, тј. испуњење услова разумљивости (C_{M1}^{f2}). Стога је улога ове три тврдње (илокуције – Ip_5 , Ip_7 , Ip_6) двострука (што је и на схеми представљено).

Овом илокуционом комплексу можемо придодати и уводне две илокуције Ip_1 и Ip_2 , које – када се корпус оних који се убрајају у елиту прошири и на новинаре – такође представљају асертиве (који се не могу сматрати тврдњама, него пре констатацијама будући да су настали у ауторовом процесу опажања, и отуд сродни имперцептивним или ауторизационим модалним изразима) о духу затворености те елите, јер наши новинари (за разлику од хрватских) уопште не примећују или, ако примећују, не извештавају о томе где наши познати уметници/„уметници” наступају за новогодишње празнике. Међутим, ове констатације – у текстуалној целини – тек су припремног карактера, тј. представљају позадину или претпостављену чињеничну сцену на којој ће даље аутор/редакција градити своју дискурсну стратегију и коментар. Зато се ови асертиви повезују с илокуцијама Ip_5/Ip_7 и Ip_6 као њихова потпора, управо као пример онога што је предметом критике у тим трима пропозицијама. Дакле, примарни циљ (жеља/перлокуција) аутора јесте да читаоци прихвате ове три критичке опсервације као утемељене, истините (те да се понашају у складу са њима). Но, да би се тај примарни циљ и остварио, тј. да би читаатељи и показали одређену реакцију (што је наравно немогуће „мерити” и утврдити колико је аутор у томе био успешан), адресант поруке/текста мора се максимално ангажовати у процесу убеђивања. Уверљивост доказа, односно уверљивост аргументације одређује меру ауторове успешности. Схематски се веза илокуција Ip_1 и Ip_2 с илокуцијама ових трију пропозиција може овако представити:

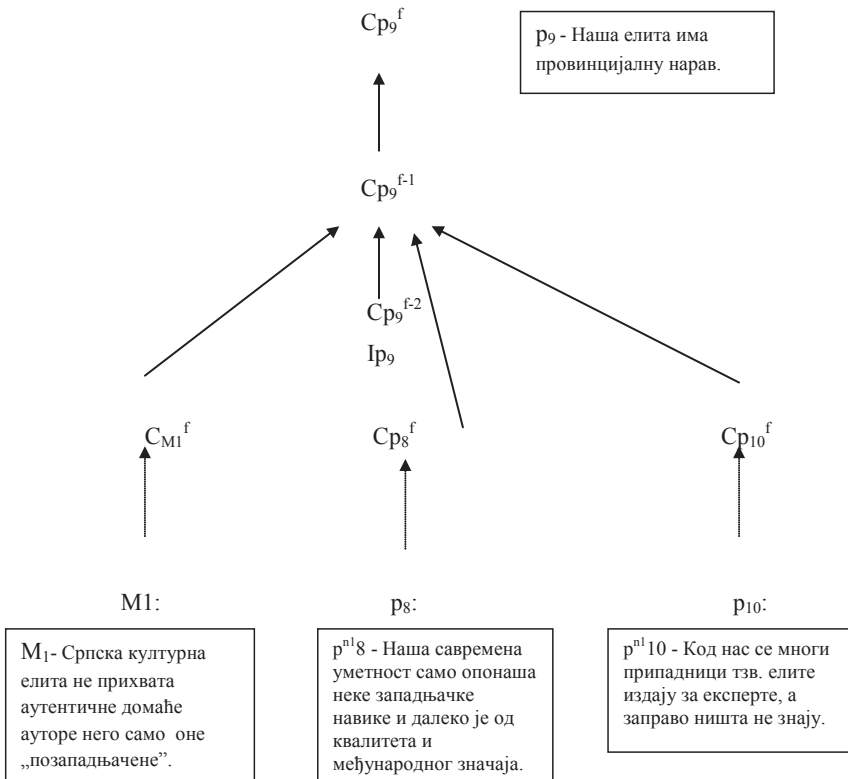

Јасно је да у илокуционој хијерархији лева вертикала (с индексом $M_1[p_{5/7} - p_6]$) означава доминирајућу илокуцију и доминирајући циљ, а да десна страна означава супсидијарне, потпорне, (текстуално посматрано) секундарне илокуције чији је основни циљ да обезбеде прихватаљивост примарне илокуције. У том смислу, читава I_{α} „улива” се у $C_{M_1}^{f-1}$, дакле у секундарни циљ доминирајуће илокуције који осигурава да илокуција M_1 буде прихватаљива. Поставља се методолошко питање да ли је заиста толико битан овакав приступ – у којем се раздваја циљ од илокуције. Чини се да јесте, јер се на тај начин лакше повезују и сами семантички садржаји, односно пропозиције. То констатује и Вен (WEN 2001: 180), наводећи да се показује како саме илокуције, строго гледано, и нису међусобно повезане, већ су заправо циљеви ти који су чвршће везани једни за друге (а тек затим, секундарно, и илокуције).

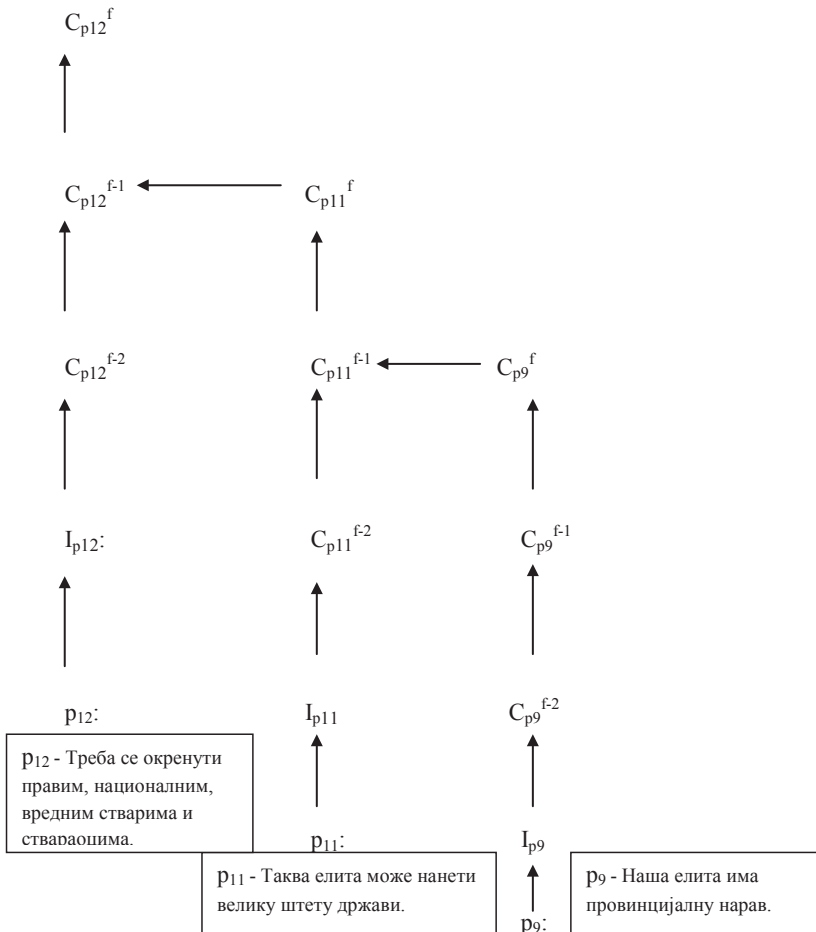
Сада се већ можемо окренути ка извођењу макропропозиције трећег нивоа и кореспондентне илокуције, те касније ка утврђивању и саме глобалне илокуције. Очито је да ће M_1 – иако и сама макропропозиција – сада узети улогу конституента у формирању макропропозиција наредног нивоа, али да ће јој се у том структурирању придружити и још неке претходно издвојене пропозиције из новинског чланка. Ако погледамо садржај M_1 и p_8 и p_{10} , видимо да они имају јасну значењску подударност и да се њиховим повезивањем управо може ближе одредити и подупрети p_9 : $M_1 - P_8 - P_{10} \rightarrow P_9$

[M_1 - Српска културна елита не прихвата аутентичне домаће ауторе него искључиво оне *позападњачене*; p_8 - Наша савремена уметност само опонаша неке западњачке навике и далеко је од квалитета и међународног значаја; p_{10} - Код нас се многи припадници тзв. елите издају за експерте, а заправо ништа не знају $\rightarrow p_9$ - Наша елита има провинцијалну нарав].

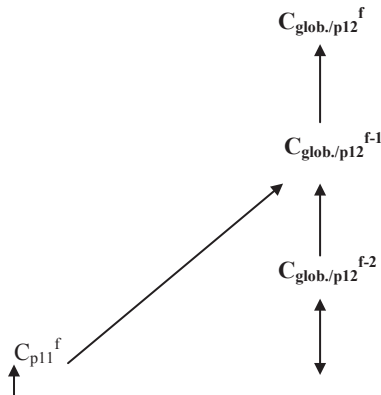
Али не региструјемо само значењску него и илокуциону синхронизованост ових трију, опет асертивних, исказа ради остваривања персуазивног ефекта. Схематски тај однос изгледа овако:

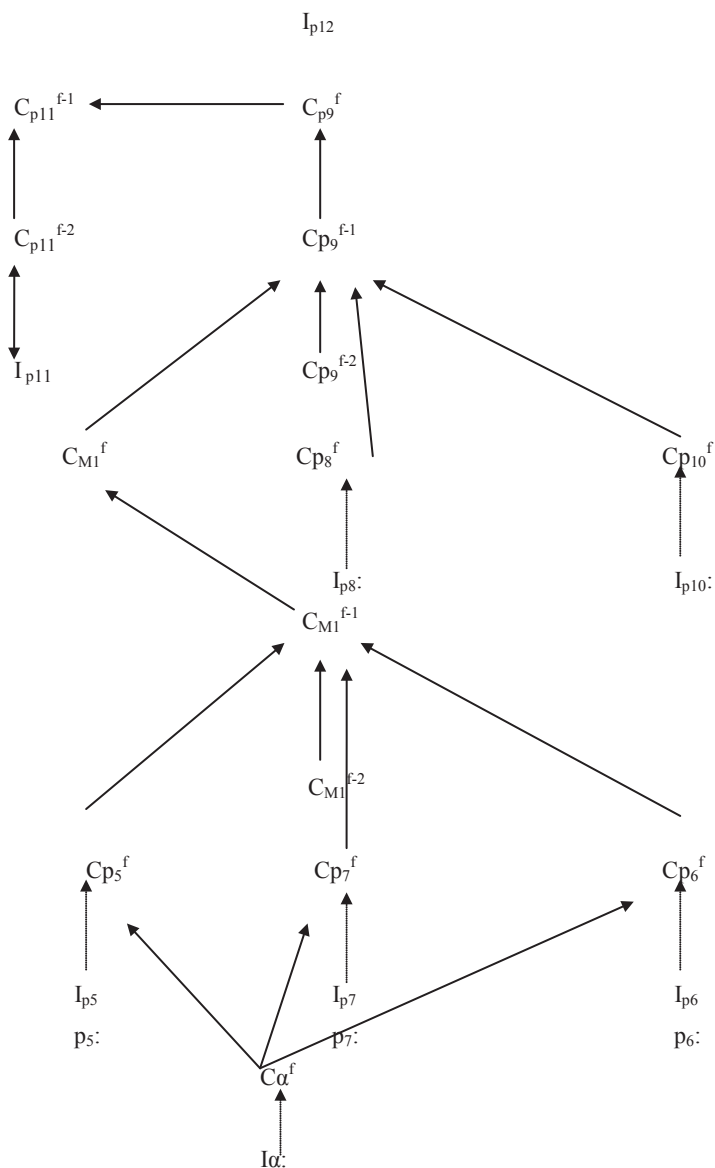

Доминирајућу макроилокуцију (трећег реда) I_p , оформљују три илокуције асертивног типа које, као супсидијерне, имају улогу илустрација онога што представља текстуалну функцију I_p , – а то је критичка евалуација (квалификација). То значи да оне опет утичу на прихватаљивост тврдње I_p (дакле, усмерене су на прихватање, тј. на C_{p9}^{f-1}). Тиме је, прагматички гледано, читав текст кондензован на један асертив (трећег реда), што омогућује да се (далеко лакше) дође до глобалне илокуције текста, јер је већина пропозиција и макропропозиција „искоришћена”, тачније илокуције, чији су садржаји ове пропозиције, већ су употребљене како би се подржале неке од њих (оне које су биле доминантне), па ће преостале две пропозиције са својим илокуцијама у комбинацији с претходно деривираним макроилокуцијом I_p , одредити глобалну илокуцију текста. Тако изводимо и последњи корак у анализи циљно-илокуционе структуре сложеног говорног чина:

Централна, односно глобална пропозиција коментара – она на коју се он може свести када се све „секундарно”, потпорно одстрани – гласи ($C_{\text{ТЕМА}/P_{12}}$): *Треба се окренути правим, националним, вредним стварима и ствараоцима*. Да би се ова препорука (или упозорење) прихватила, односно да би се испунио примарни циљ (принцип изводљивости – $C_{p_{12}}^f$), коментатору, односно адресанту уводника неопходно је да обезбеди аргументе – тврдње – како би исходовао жељену реакцију адресата, тј. читалаца текста. За тај подухват искористио је асертив Ip_{11} (пропозиционални садржај налазимо у p_{11}), али је и сама Ip_{11} , да би деловала што убедљивије, била подржана одговарајућом, видели смо, веома комплексном текстуалном (пропозиционалном и илокуционом) структуром, која је, на крају, сведена на (макро)илокуцију (трећег реда) Ip_9 . Први пут се у тексту једној (макро) пропозицији приписује неасертивна илокуциона снага: препорука (или упозорење) представља директивни говорни чин, који за разлику од асертива (репрезентатива) не предочава неко стање ствари (и према коме оно што се говорним чином предичира мора/треба да буде кореспондентно стању ствари у свету), него је усмерен на провоцирање одређене саговорникове реакције, тј. директивним се говорним чином тражи од адресата да поступи сходно ономе што је исказано у пропозиционалном садржају датог исказа. То значи да директив чије је садржај да се сви ми/читаоци – *окренемо правим, националним, вредним стварима и ствараоцима* – као примарни адресантов циљ (принцип изводљивости) налаже окретање адресата ка *правим, вредностима* и да се сходно томе и понашамо у будућности. Да овај директив наиђе на одговарајућу реакцију код читаатељства, нужно је да претходно буде, наравно, разумљив и прихватаљив. Зато га је било потребно образложити и учинити прихватаљивим, што је учињено помоћу Ip_{11} (а индиректно и помоћу Ip_9). Према томе, циљно-илокуциона схема целокупног коментара изгледала би овако:

4. ЗАКЉУЧАК. Последња схема показује сву илокуциону/циљну комплексност (сложеног) текста: из угла текстуалне прагматике, тј. *језичког деловања (чинова)*, односно онога што – користећи се *језичким средствима*

датог система – говорник (емитент) жели у неком комуникацијском догађају да постигне код саговорника (реципијента), види се шта је све неопходно претходно учинити како би се саговорник предиспонирао за показивање прижељкиване реакције. Имајући у виду да су односи између илокуција (као и пропозиција) системски уређени, дакле хијерархизовани, могућно је да једна илокуција буде (посматрана макроилокуционо и микроилокуционо) истовремено и супсидијарна и доминирајућа (али не истог степена – првог, другог, трећег, n-реда), што значи да прво неке друге илокуције њу подупиру а потом да она служи као образложење некој трећој илокуцији (на вишем нивоу). Другим речима, једна се илокуција може наћи у *двострукој улози*. Но, поред наведене вертикалне рашчлањености, постоји и хоризонтална – која подразумева не разлику у нивоима, него у броју сепаратних илокуција истог нивоа (реда), те међу оваквим илокуцијама влада однос *координираности*, а не *супер/субординираности*. Све то указује да је (циљно-)илокуциона схема неког текста заправо структура, с једне стране, *различитих односа подређености говорних чинова* (један чин је главни, други су „потпорни“) и, с друге стране, *текстуалне хомофункционалности* [тих говорних чинова], а све то ради реализације главног адресантовог циља: да саговорник/читалац покаже реакцију r (ма каквог типа била та реакција) и тиме доведе до (од стране адресанта) жељеног перлокуционог ефекта.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- BRANDT, Inger, Margareta ROSENGREN. Zur Handlungsstruktur des Textes. *Sprache und Pragmatik, Arbeitsberichte* 24 (1991): 3-46.
- BRANDT, Inger, Margareta ROSENGREN. Zur Illokutionsstruktur von Texten. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 84 (1992): 9-51.
- HEINEMANN, Wolfgang. Textpragmatische und kommunikative Ansätze. In: *Textlinguistik – 15 Einführungen* (Hg. Janich, Nina). Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2008, 113-144.
- HEINEMANN, Wolfgang, Dieter VIEHWEGER. *Textlinguistik: eine Einführung*. Tübingen: Niemeyer, 1991.
- HEINEMANN, Margot, Wolfgang HEINEMANN. *Grundlagen der Textlinguistik*. Tübingen: Niemeyer, 2002.
- JANICH, Nina (Hg.). *Textlinguistik – 15 Einführungen*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2008.
- LENK, Hartmut E. H. *Persuasionsstrategien in der Manipulation. Handlungsstrukturanalysen von Kommentaren der BRD-Presse*. Berlin: Diss. Humboldt-Universität zu Berlin, 1986.

- LENK, Hartmut E. H. Die Textsorte ‚Pressekommentar‘ in konventionellen Tageszeitungen aus der Deutschschweiz. Teil I: Beschreibungsgrundlagen, Vorkommenshäufigkeit, Textsortencharakteristika und -differenzierung. In: Gérard Krebs: *Schweiz 1998*. (= Der Ginkgo-Baum. Germanistisches Jahrbuch für Nordeuropa. 16. Folge). Helsinki, 1998, 127-153.
- MOTSCH, Wolfgang. Sprachlich-kommunikative Handlungen. In: *Deutsche Sprache* (Hrsg. W. Fleischer u.a.). Leipzig, 1983, 489-512.
- MOTSCH, Wolfgang. Anforderungen an eine handlungsorientierte Textanalyse. *Zeitschrift für Germanistik* (1986): 261-282.
- MOTSCH, Wolfgang. Zur illokutionsstruktur von Feststellungstexten. *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 20 (1987): 45-67.
- MOTSCH, Wolfgang, Renate PASCH. Illokutive Handlungen. In: *Satz, Text, sprachliche Handlung* (Hrsg. W. Motsch). Berlin, 1987, 11-79.
- MOTSCH, Wolfgang, Dieter VIEHWEGER. Sprachhandlung, Satz und Text. In: Rosengren, Inger (Hg.): *Sprache und Pragmatik* [2]: Lunder Symposium 1980. Malmö: CWK Gleerup, 1981, 125-153.
- OSTIN, Džon. *Kako delovati rečima* [опир. *How to Do Things with Words*]. Novi Sad: Matica srpska, 1993.
- ROSENGREN, Inger. Die Realisierung der Illokutionsstruktur auf der Vertextungsebene. In: *Ebenen der Textstruktur* (Hg. Daneš, František, Dieter Viehweger). Berlin: ZISW der AdW der DDR, 1983, 133-151.
- SCHRÖDER, Thomas. *Die Handlungsstruktur von Texten. Ein integrativer Beitrag zur Texttheorie*. Tübingen: Narr, 2003.
- STEPANOV, Strahinja. Novinski komentar i argumentacija: odnos semantike i strukture teksta. *ZbMSFL* LVII/2. Novi Sad. 127-145
- VAN DIJK, Teun. *Macropropositions*. London – New York: Longman, 1980.
- WEN, Renbai. *Textstruktur des Zeitungskomentars*. Bern: Lang (Europäische Hochschulschriften – Reihe 1, Deutsche Sprache und Literatur), 2001.
- WUNDERLICH, Dieter. *Studien zur Sprechakttheorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1976.

СТРАНИЈА СТЕПАНОВ

A TEXTUAL PRAGMATICS VIEW ON NEWSPAPER EDITORIAL

Summary

The paper consists of four parts: in the first (introductory) part a broader linguistic field, which pertains to the analysis, is considered. In the second part the author discusses the principles of the theory of speech acts and the possibility of transposing this theory from the basic examples (=monopropositional/monosentential utterances) to complex utterances, i.e. texts. In the third segment of the paper the central aspect of the paper is addressed – an editorial newspaper article is segmented [top-down analysis] into individual (illocutionary) utterances and then [bottom-up analysis], in the reverse order, recombined to show how the central, i.e. global illocution of the text is formed. In the final part of the paper the author gives concluding remarks concerning textual and pragmatic approach to the analysis of this text.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
straxstepanov@yahoo.com

ДУШАНКА ЗВЕКИЋ-ДУШАНОВИЋ

ИЗ ЛЕКСИЧКЕ ИНТЕРФЕРЕНЦИЈЕ У МАЂАРСКО – СРПСКОМ ДВОЈЕЗИЧЈУ*

У раду се анализирају грешке на лексичком нивоу код ученика чији је матерњи језик мађарски и који похађају наставу српског као нематерњег језика. Посматрају се грешке на творбеном нивоу настале у поступку префиксације, суфиксације или слагања, затим оне које се испољавају у одабиру лексема неодговарајуће семантике и оне у којима долази до преузимања лексема из матерњег или страног језика. Анализа показује да је у приказаним примерима присутан механизам примене претходно научених модела не само у матерњем, већ и у српском, па и страном језику, те да се неке грешке могу тумачити као резултат унутарјезичке, а неке као резултат међујезичке интерференције.

Кључне речи: српски језик, мађарски језик, интерференција, лексичка семантика, творба речи.

1. Појам интерференције, под којим се у лингвистици првенствено подразумева продор елемената једног језика у систем другог језика (међујезичка интерференција), а у који се у ширем смислу може уврстити и негативни утицај правила научених у другом/страном/нематерњем језику на употребу неких елемената тог истог језика (унутарјезичка интерференција или аналогија),¹ има значајно место у истраживањима која се баве језичким контактима и билингвизмом. Резултати таквих истраживања доприносе развоју глотодидактике, а свој пуни смисао добијају у наставној пракси.

Питање мађарско – српске језичке интерференције предмет је многих радова, проучавано је на различитим корпусима, с фокусом на разли-

---

* Овај рад настао је у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања стандардног српског језика* бр. 178004, који финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

¹ Уп. о различитим схватањима и типовима интерференције код М. Бурзан (BURZAN 1984: 16–21).

читим језичким нивоима.² У овом раду приказаће се резултати интерференције на лексичком нивоу. Анализирају се грешке које се испољавају у творби речи, затим оне које припадају пољу лексичке семантике, тј. употребе лексеме оне семантике која не одговара жељеној, и оне у којима је видљиво преузимање лексема из матерњег или страног језика. Корпус истраживања чине писмени задаци ученика од 4. до 8. разреда основних школа из Новог Орахова, Гунароша, Скореновца, Кањиже,³ као и примери забележени у говору ученика на часовима српског као нематерњег језика у Новом Саду.

2. У оба посматрана језика постоје различити обрасци стварања нових лексема. У настави српског као нематерњег језика лексички фонд ученика се богати и на тај начин што се они упознају с основним принципима префиксације, суфиксације и слагања, чиме се оспособљавају и за творбу нових лексема аналогично према претходно усвојеним моделима.

2.1. Између српских префикса и мађарских преверба постоје значајне системске разлике, али и подударности које их чине компарбилним језичким елементима. Мађарски преверби се у граматикама третирају као засебна врста речи која чини чврсту целину с глаголом или речима изведеним од глагола, с основним значењем сродним прилозима (АНДРИЋ 2002: 72, ВАЛОГН 2000: 264) и функцијом модификације значења речи с којом се повезују. Осим тога, значајну улогу имају у обележавању свршености/несвршености радње. Такву функцију имају и префикси у српском језику, с тим што се не сматрају посебном врстом речи.⁴ Постоји мишљење да је значење мађарског преверба прозирније од српског префикса (МИКЕЏ – JUNGER 1979: 13). Једна од специфичности мађарских преверба јесте и

---

² Релативно исцрпан списак прилога на тему мађарско-српске интерференције може се наћи у раду Д. Звеккић-Душановић (ZVEKIĆ-DUŠANOVIĆ 2010).

³ Грађу су на терену прикупили студенти студијске групе Српска филологија у контакту с мађарском филологијом Одсека за српски језик и лингвистику на Филозофском факултету у Новом Саду. Део грађе приказан је у дипломском раду Тимее Суњог *Мађарско-српска интерференција код ученика основне школе у Скореновцу* и мастерском раду Сузане Чикош *Грешке у српском као нематерњем језику (анализа писаних радова ученика из Гунароша и Новог Орахова)*, који су рађени под менторством аутора овог рада.

⁴ И. Клајн даје преглед литературе о префиксима, разматра проблем њиховог дефинисања као и питање односа префикса и предлога и закључује да „префикси нису предлози, дакле нису речи, него су афикси” (КЛАЈН 2002: 178).

та да се могу одвојити од глагола. Сличности и разлике између српских префикса и мађарских проверба⁵ могу узроковати међујезичке и унутарјезичке утицаје, што показују забележени примери:

(1) *Isšminkala sam se i otišla kod Bettine* (Скореновац, VII)⁶

У српском језику не постоји глагол настао додавањем префикса *из-* глаголу *шминкати се*. Овај глагол постаје перфективан додавањем префикса *на-* (*нашминкати се*). Еквивалентни мађарски глагол добија преверб *ki-* (*kifesti magát*) (M–SZ) којем у српском често одговара префикс *из-* с просторним значењем (*kivisz – изнети/износити, kivesz – извадити*), те се овај пример може приписати утицају матерњег језика.

(2) *Vuku ga vrata kao magnet ekserče znači da jedva čeka da izvone* (Гунарош, VI)

У мађарском постоји глагол *kicsenget* (МЭК), настао додавањем преверба *ki-* глаголу *csenget* (= *звонити*), који значи ‘звонећи оглашавати крај часа’, тј. ‘звонити за крај часа’. Глагол с таквим значењем у српском не постоји, али га је ученик покушао направити додавањем префикса *из-* глаголу *звонити*.

(3) *Pola dana sam išao neznajući gde, i bio sam gladan, kad sam pogledao jedan antilor* (Скореновац, VI)

Глагол *погледати* перфективан је, настао додавањем префикса *по-* глаголу *гледати*. Глагол *гледати* типичан је представник агентивних перцептивних глагола, будући да се њиме, као и глаголом *погледати*, исказује намерно опажање. У овом примеру, међутим, није реч о таквом перцептивном акту, већ о опажању до којег је дошло ненамерно, те је потребан глагол одговарајуће семантике који припада групи експеријенталних глагола, нпр. *видети*. Као најадекватнији за овај пример може се издвојити глагол *угледати*, с обзиром на то да је у њему садржано и значење тренутног опажања.⁷ Ученик је, дакле, употребио одговарајући глагол у основи, али је, у жељи да га перфективизује, погрешно у одабиру префикса.

⁵ Е. Андрић даје списак фреквентних мађарских префикса и њихових значења објашњених на српском (ANDRIĆ 2002: 72–76).

⁶ Примери су навођени изворно, без исправљања грешака.

⁷ Детаљан преглед семантичких својстава и предикатско-аргументске структуре глагола *угледати*, као и запажања о семантичким подударностима глагола *угледати* и *видети*, даје Ж. Марковић (2013).

(4) Jednog lepog sunčanog dana otišla sam kod bake da *pokopat* baštu (Скореновац VI)

Глагол *покопати* може имати значење ‘окопати редом’, али обично асоцира на прво које се у речнику наводи ‘сахранити мртваца у земљу’ (РСЈ). Када се односи на обрађивање земље, при чему се жели указати на свршеност радње, адекватнији је глагол *копати* с префиксом *о-* (*окопати*). Ово је пример који показује да различити српски префикси могу имати слична значења, али и да, у зависности од споја с конкретним глаголом, долази до њихове спецификације.

(5) *Mi smo pokupljajismo* pare vrlo mnogo (Скореновац, VII)

Глагол *покупљати* несвршен је и учестали према *покупити* (РМС). У наведеној реченици очекује се глагол перфективног вида, али и другачији префикс. Наиме, ради се о томе да су ученици *сакупили*, *прикупили* новчана средства за неке потребе. Значење које се овде очекује јесте прво од значења које се наводи код глагола *скупити* и то део који се дефинише као ‘прикупити нешто што се налазило код више лица на више места’. Иако наведени глаголи могу да се употребе синонимично, глагол *покупити* више се везује за ситуацију у којој је, на пример, новац био расут, односно за значење ‘скупити, покупити нешто што је било расуто’. Мађарски еквиваленти ових глагола добијају преверб *össze-*.

(6) Само тада *посвира* крај, кад му је резултат *одговори* (Кањижа, VIII)

Глагол *посвирати* значи ‘провести неко време свирајући’ (РСЈ), али то није значење које се у овој реченици хтело исказати. Није се хтело исказати ни значење ‘завршити са свирањем’, већ ‘свирањем дати какав знак, објавити, огласити (нешто)’ у овом случају крај утакмице, а што се постиже глаголом *одсвирати* (РСЈ). Друга грешка у наведеној реченици односи се на семантику глагола *одговорити*. Њему су у мађарском еквивалентни глаголи *felel* и *válaszol* који покривају и перфективно *одговорити*, али и имперфективно *одговарати*. Уколико се глаголу *felel* дода преверб *meg-*, значење овог глагола се модификује и њиме се може исказати да је нешто у складу с нечијим склоностима, жељама, потребама, тј. да је ‘нешто по вољи некое’ или ‘у складу с чим’ (M–SZ). Српски перфективни глагол *одговорити* нема такво значење, али га може имати његов имперфективни пар *одговарати* (*одговара му резултат*) који се очекује у овом примеру. Будући да је честа функција преверба *meg-* указивање на свршеност радње, није искључено да је ученик под овим утицајем употребио перфективни глагол *одговорити*.

(7) Otišao sam i ja kući i svima *od priča*o (Скореновац, VI)

За разлику од претходног примера, у овом префикс *od-* није одговарајући. За перфективизацију глагола *причати* потребан је префикс *из-* (*испричати*). У мађарском се глаголи говорења *mesél* и *mond* перфективизирају превербом *el-*. Њему у српском често одговара префикс *od-* с примарним просторним значењем (*elmegey* – *отићи/одлазити*, *elvisz* – *однети/односити*). Пример је занимљив из још једног разлога. Наиме, префикс је написан одвојено од глагола, што је могућност која постоји у мађарском језику.⁸

(8) Он је јео *sprženog* šaran. (Ново Орахово, VI)

Трпни придев *спржен*, употребљен у атрибутској функцији, настао је од глагола *спржити* који значи 'уништити ватром или чиме топлим, спалити' (РСЈ). То, међутим, није значење које је ученик хтео да искаже, већ да је шаран био припреман за јело тако што се на масноћи излагао високој температури, а што је значење глагола *пржити*. Његов перфективни парњак *испржити* 'пржећи зготовити неко јело' означава управо оно што се хтело рећи. Ученик је сматрао за потребно да употреби глагол перфективног вида јер је радња доведена до краја, али је, уместо префикса *из-*, употребио префикс *с-*, којим је изменио значење основног глагола. На то су, највероватније, утицале фонетска сличност и функција перфективизације коју имају оба ова префикса. У овом примеру трпни придев, преко начина припреме, заправо исказује карактеристично својство тако припремљеног јела и, мада се ради о свршеној радњи, употребљава се без префикса у спојевима с називима намирница (*пржен/печен/куван/барен кромпир/месо* и сл.).

(9) Andrejeva mama је *usetila* да је она dala novac Andreju а он није vratio kusur (Кањижа, VI)

Глагол *сетити се* перфективан је, а његов имперфективни пар гласи *сећати се*. Ови глаголи чине видски пар у којем се разлика у виду састоји само у различитим завршецима *-ити/-ати*.⁹ Ученику је био потребан перфективни глагол, а с обзиром на то да је перфективизација префиксом чешћа од других начина перфективизације, те да се у настави српског као нематерњег језика више времена посвећује творби перфективних глагола

⁸ О месту префикса у реченици уп. Е. Андрић (ANDRIĆ 2002: 76–78).

⁹ Клајн (2003: 631) наводи глагол *сећати се* међу глаголима који добијају деривациони суфикс *-ати* за грађење несвршених глагола од свршених на *-ити*.

од имперфективних управо додавањем префикса, он је употребио префикс *y-*, који у случају неких глагола сличне семантике може имати такву функцију (нпр. *паметити* – *упаметити*).

2.2. Оба посматрана језика поседују широк репертоар творбених суфикса.¹⁰ Творба речи суфиксацијом, као уосталом и претходно приказаном префиксацијом, изузетно је комплексан и, упркос многим уоченим и описаним правилностима, често остаје као непредвидив језички поступак. Творбени модели не функционишу увек очекивано, различити суфикси могу творити лексеме једне или блиске семантичке класе, један суфикс може творити лексеме различитих семантичких класа. Следећи примери показују да су ученици у извесној мери овладали принципима суфиксације у српском језику, али и недовољну поузданост аналогije примењене у већини забележених примера.

(10) Она је *baletanka* (Нови Сад, VII)

Ученик је именицом *балетанка* хтео да означи ‘женску особу која се бави балетом, балетску играчицу’ примењујући научено правило према којем се суфиксом *-ка* у српском језику често граде моциона образовања којима се означава нека професија, а чије су творбене основе одговарајуће именице мушког рода (*фризер* – *фризерка*, *доктор* – *докторка*, *директор* – *директорка*, *тенисер* – *тенисерка*, *новинар* – *новинарка* и сл.). Будући да је ‘мушка особа која се бави балетом, балетски играч’ – *балетан*, не изненађује решење према којем је суфиксом *-ка* изведена именица *балетанка*. Ипак, супротно очекиваној аналогiji, *балетанка* је у српском језику ‘лака женска ципела слична обући балерина’ (РСЈ), а за ‘балетску играчицу’ је резервисана именица *балерина*.

(11) Najlepše slika је *plesna* девојчица (Кањижа, VIII)

Ученик је синтагмом *plesna* девојчица хтео да означи ‘младу женску особу која плеше’, тј. *девојчицу која плеше*. За исказивање значења ‘женска особа која плеше’, тј. ‘женска особа плесач’ имамо у српском језику изведеницу *плесачица*, али она у себи не садржи и информацију о томе да је реч о младој женској особи – девојци. А управо је то било битно саопштити. Било да се ученик није сетио те именице, било да му она није одговарала због недостатка ове семантичке компоненте, може се приметити

¹⁰ Преглед најфреквентнијих суфикса у мађарском језику и њихова објашњења на српском даје Е. Андрић (ANDRIĆ 2002: 109–131)

да је применио аналогију према постојећем моделу у српском. Наиме, за придев *плесн(и)* у РСЈ се даје значење ‘који се односи на плес’ и везује се за именице *окрестар* и *пар*. У РМС се, осим овог, даје и значење ‘који је одређен за плес’ и наводе се именице *школа*, *течај*, *дворана*, *сала*, *цителе*, *хаљине*. Иако се једино у споју *плесни пар* придев може интерпретирати релативном реченицом ‘који плеше’, већ ово је довољно да се очекује могућност аналогне синтагме *плесна девојчица*. Ипак, она за сада остаје као непостојећа у српском језику. У мађарском језику би се, у овој ситуацији, употребила синтагма с глаголским придевом садашњим у атрибутој функцији – *táncoló kislány*. Најчешћи еквиваленти овог глаголског придева јесу управо придеви и глаголи у функцији предиката релативне атрибутоке реченице (BURZAN 1990: 113–116).

(12) Волим *сунчаво* и полустиеновито место заштитено од ветра и подземних вода (Скореновац, VI)

Од именице *сунце* описни придев са значењем ‘испуњен сунчевом светлошћу, обасјан сунцем’ (РСЈ) добија се додавањем суфикса *-ан*. У српском језику продуктиван суфикс за грађење придева јесте и *-ав* (*длакав*, *негав*, *клизав*, *блатњав* и сл.), који је употребљен у наведеном примеру. Ученици на часовима српског као нематерњег језика уче творбу придева овим суфиксима, а примери овога типа показују да још нису у потпуности разграничили домене њихове примене. С друге стране, уколико узмемо у обзир лексику употребљену у овој реченици, која указује на виши ниво познавања српског језика, није искључено да је грешка словне природе, заправо само омашка.

(13) Он је био *сирочањ* (Кањижа, VII)

Именица *сирочањ* не постоји у српском језику. Постоји *сироче* ‘дете без родитеља или без једног од њих’, а синонимично се употребљава и именица *сиротан* (РСЈ). Обе су изведене од придева *сирот(и)*, прва додавањем суфикса *-че*, при чему је дошло до губљења сугласника *т*, а друга додавањем суфикса *-ан*. Могуће је да је ученик чуо и једну и другу именицу, али их је запамтио као једну услед њихове фонетске сличности и семантичке подударности.

(14) Море је сијало од *месечиног* сјаја (Скореновац, VIII)

Присвојни придеви се граде додавањем суфикса *-ов/-ев* именицама мушког рода и суфикса *-ин* именицама женског рода. *Месеџ* је именица

мушког рода, те је потребан наставак *-ев*, према правилу да се он јавља после предњонепчаног *ч*, а који се добија палатализацијом *месец – месечев*. Ученицима мађарског матерњег језика велику тешкоћу представља правилна употреба граматичког рода, будући да та категорија у мађарском не постоји. Синтагма *месечевог сјаја* језички је веома комплексна. Осим одговарајуће творбе присвојног придева, у њој је требало водити рачуна и о гласовној алтернацији и о конгруенцији атрибута с именицом у роду, броју и падежу, при чему атрибут и именица у генитиву немају једнаке наставке. Имајући све ово у виду ученик је заправо показао значајну језичку компетенцију, погрешивши једино у роду именице од које је творен присвојни придев. У овом примеру не можемо искључити ни могућност да је грешка настала и под утицајем именице женског рода *месечина*.

2.3. У мађарском језику творба речи слагањем веома је распрострањен поступак. Стварање сложеница према моделу матерњег језика показује следећи пример који је резултат калкирања:

(15) Моје село има *selodan*, фудбалски стадион (Гунареш, VII)

У мађарском језику постоји сложеница *falunap*, која се састоји од именица *falu* (село) и *nap* (дан). То је назив за сеоски празник с разноврсним забавним, културним и спортским садржајима, настао у време социјализма као својеврсна замена за верски празник *bűcsű* (сеоска слава). Празнује се и данас у војвођанским селима с претежно мађарским живљем, а у информативним текстовима о овим празницима на српском језику среће се термин *Дан села*. Дословна сложеница *селодан*, како у примеру стоји, није забележена у српском језику.

3. У језику постоји „сложена повезаност између граматичких, творбених или семантичких врста лексема, на једној страни, полисемије, на другој, и синонимије, на трећој страни” (Драгићевић 2007: 255). Уколико овоме додамо још и синтагматску равноту, односно законитости које постоје у линеарном повезивању лексема у зависности од њихових синтаксичких и семантичких својстава, јасно је колико је сложен задатак пронаћи адекватну лексему за потребе одређеног контекста у језику који није матерњи. Примери који следе илуструју грешке у одабиру лексичке јединице у датом језичком контексту.

(16) Ја *ходам* на кајак (Кањижа, VIII)

Глаголима *ићи* и *ходати* означава се типично људско кретање. Њихово основно значење гласи: *ићи* ‘кретати се корачајући, ходати, пешачи-

ти, *ходати*: ‘ићи коракком, пешке, корачати; пешачити’ (РСЈ). Међу њима постоји однос парцијалне синонимије при чему је глагол *ићи* ширег значења од оног које има глагол *ходати* (ВУЈОВИЋ 2012: 85–86). У наведеном примеру намера ученика била је да саопшти да ‘тренира кајак’. У говору младих распрострањена је употреба глагола *ићи*, с допуном у акузативу с предлогом *на*, у значењу ‘тренирати, бавити се неким спортом’, али не и употреба глагола *ходати* у овом значењу. Подударност у неким доменима употребе ова два глагола свакако је утицала на примену глагола *ходати* у значењу које не постоји у српском језику.

(17) Ђиро је хтео да намести капу и онда *погледао* ситуацију (Кањижа, VII)

Глаголи *гледати* и *видети* су два централна глагола семантичког поља визуелне перцепције који се „обично узимају као представници двеју опозитних група перцептивних глагола, најчешће супротстављених на основу присуства одн. одсуства црта агентивности и волунтативности” (МАРКОВИЋ 2007: 481). Оба су вишезначна и међу њима постоје подударности у неким од значења. Међутим, глагол *гледати* нема једно од значења глагола *видети*, а које је кључно за анализу грешке у наведеном примеру. То је значење које имају когнитивни глаголи *схватити*, *увидети*. Управо се путем глагола *увидети* може објаснити погрешна употреба глагола *погледати*. Наиме, оба су перфективна, настала додавањем одговарајућих префикса глаголима перцепције, с том разликом што је тиме глагол *увидети* изгубио значење перцептивног глагола и постао припадник когнитивних, будући да има значење ‘доћи до извесног закључка, уверења о чему, постати свестан чега, схватити што’ (РСЈ), док је глагол *погледати* задржао примарну семантику.

(18) Nisam *trajao* rođendan, nisam pozvao nikoga, ali moj drugari su iznenadili mi (Кањижа, VIII)

(19) Мој први *љубав* и сад *држи* (Кањижа, VII)

Горња два примера треба посматрати повезано јер се у оба види утицај мађарског глагола *tart*. То је глагол који може имати многа различита значења, при чему се нека од њих подударају са значењима српског глагола *држати*, а нека пак са значењима глагола *трајати*. Глаголи *tart* и *држати*, између осталог, употребљавају се и у значењу ‘славити (неки празник)’, те уз оба може да се појави именица *рођендан* у функцији објекта. Када је присутна временска димензија, указивање на постојање нечега, неке ситуације, збивања у неком временском периоду, мађарском *tart* еквивалентан је глагол *трајати*. То је значење присутно у примеру (19) у којем се,

уместо глагола *држати*, очекује глагол *трајати*. Додуше, и глагол *држати* може, као непрелазан, имати значење ‘трајати, не пролазити, не попуштати’, али се оно првенствено везује за временске прилике (нпр. мраз, зима) (РСЈ). У мађарском је, дакле, могуће рећи и *tartja a születésnapot* и *az első szerelem ma is tart*, али се у српском *рођендан држи*, а *љубав траје*.

(20) *Mi smo se našli na moru (...)*. То је била љубав на прва *наћења* (Кањижа, VII)

За објашњење ових примера потребно је сагледати значења глагола *наћи се – срести се – упознати се*. Једно од значења глагола *наћи се* јесте ‘(су)срести се, састати се с неким’ (РСЈ). Срести се можемо с познатом особом, а када је реч о првом сусрету то је праћено и упознавањем. С обзиром на то да ученик пише о околностима у којима је упознао своју симпатију, у првој реченици се очекује глагол *упознати се*, мада је и глагол *наћи се* довољно транспарентан у контексту. У другој реченици ученик од перфективног глагола *наћи се* суфиксом *-ње* твори именицу *наћење*. Овај је суфикс продуктиван за творбу именица, али по правилу од глагола имперфективног вида, а од перфективних ретко (Клајн 2003: 169–174). У забележеном примеру, међутим, не би била адекватна ни именица *налажење* од имперфективног глагола *налазити се* јер се потенцира једнократни чин, први сусрет. Отуда би прихватљива била управо именица *сусрет* (*љубав при првом сусрету*), а заправо се очекује устаљени израз *љубав на први поглед*, чију граматичку структуру (акузатив с предлогом *на*), а делом и лексичку (редни број *први*), препознајемо и у учениковој синтагми *љубав на прва наћења*, на основу које се може претпоставити да му је она већ позната.

(21) *Dečakov stric je radio jorgane* (Ново Орахово, VI)

(22) *Dečak je zamolio strica da ne radi jorgan za apotekara* (Ново Орахово, VI)

(23) *U seoskoj kući se rade rođendani* (Гунарош, VII)

Основно значење глагола *радити* јесте ‘обављати неки посао’. Њиме се не прецизира врста посла, нити је нужно да тај посао доводи до резултата. Он, међутим, може имати и значење ‘правити, израђивати, стварати, производити’ (РСЈ) и тада припада креативним глаголима, глаголима чија „представа као процеса стварања обавезно укључује новонастале облике” (Арсенијевић 2012: 59) и који „у својој семантици садрже компоненту резултативности” (Арсенијевић 2012: 59). Глагол *правити* типичан је представник ове класе глагола, док је глаголу *радити* ово једно од секундарних значења, те је и опсег могућих појмова који се јављају као резултат радње, а који у реченици заузимају позицију правог објекта, шири код гла-

гола *правити*. Тако је, на пример, неуобичајена употреба именице *јорган* уз глагол *радити*, док је сасвим очекивана уз глагол *правити*. У примеру у којем се појављује именица *рођендан* у функцији објекта, управни глагол *радити* свакако није адекватан, док се *правити* може прихватити уколико се тумачи као *организовати*. На основу ових примера видимо да системска могућност употребе глагола *радити* као креативног глагола узрокује његово повезивање с објектима који за њега нису типични.

(24) Meni se *bolje* sviđala Tanjin zadatak zatošto je pisala sve lepo o majci. (Скореновац, V)

У наведеном примеру употребљен је компаратив прилога *добро* уз глагол *свиђати се*. За обележавање већег степена изражености уз овај глагол се у српском употребљава компаратив прилога *много* који гласи *више*. У мађарском се компаратив придева *jó* (*добар*) који гласи *jobb* (*бољи*) употребљава и с прилошким значењем, при чему му се по правилу додаје наставак *-n/-an/-en* – *jobban*, и тада означава меру или интензитет неке радње, стања односно осећања. Синтагма *боље свиђати* настала је под директним утицајем мађарског *jobban tetszik*.

4. Српски и мађарски језик поседују лексичке јединице које имају сличан гласовни склоп и идентично значење. Махом су то речи страног порекла у једном или у оба ова језика, у већој или мањој мери адаптиране и одомаћене.

4.1. Постоји, на пример, група именица које се разликују само утолико што се у српском језику у номинативу једнине завршавају на *-а*, док се у мађарском завршавају на сугласник (*банана* – *banán*, *папуча* – *papucs*, *блуза* – *blúz*, *гитара* – *gitár*, *мандарина* – *mandarin*). Ученици ове лексеме понекад употребљавају онако како оне гласе у мађарском језику:

(25) Voli da jedu *banan* (Скореновац, VI)

(26) Ovaj *papuš* hoćete da bacite? (Нови Сад, V)

(27) U drugu baku i dedu dobilismo *bluz* i čips. (Скореновац, VII)

(28) Плаве панталоне и бело *блуз*. (Кањижа, VII)

(29) Он има браун очи и браун *блуз*. (Кањижа, VIII)

(30) Он има *gitar* (Кањижа, VII)

(31) *Mandarin* je sočna (Кањижа, V)

4.2. У облику у којем су у употреби у мађарском језику забележене су и именице *гимназија* – *gimnázium*, *билијар* – *biliárd*, *лимунада* – *limonádé*, *канаринац* – *kanári*, *пица* – *pizza*:

(32) Dečak je išao u drugi razred *gimnazijum* (Ново Орахово, VIII)

(33) Voli da igra *biliard* (Кањижа, VII)

(34) Jasna i njena mama su umesile kolače i napravile su bokal *limonade* (Кањижа, IV)

(35) Umesto *kanarija*, ja bih volela papagaj (Кањижа, VIII)

(36) Naručili smo *pizzu*, gledali smo televizor, pričali smo (Кањижа, VIII)

4.3. И српски и мађарски језик у новије време преузимају све више речи из енглеског језика. Енглески језик учи већина ученика те и он понекад узрокује грешке у српском језику. Утицај енглеског видимо у примерима у којима се појављује назив овог језика написан комбинацијом енглеских и српских елемената:

(37) U školi učimo srpski, *engliški*, nemački jezik (Гунарош, VII)

(38) U školi učimo *engliški*, nemački i srubski jezik (Гунарош, VII)

(39) Ja učim *engliški*, nemački, srpski jezik (Кањижа, V)

Лексеме *party*, *horror* и *judo* наводе се у мађарским речницима страних речи (ВАКОС 2013, ТÓТФАЛУСИ 2004). Док се за *party* и *judo* даје и адаптирана ортографија – *parti* и *dzsudó*, *horror* остаје с удвојеним писањем сугласника, будући да у мађарском постоје дуги сугласници. И српски речник страних речи (КЛАЈН – ШИПКА 2006) бележи ове речи, али адаптиране као *парти*, *хорор* и *џудо*.¹¹

(40) Moji drugovi su organizovali meni *party* (Кањижа, VIII)

(41) Počela je da pada kiša pa smo izmislili da gledamo neki *horror* film (Скореновац, VIII)

(42) Мате воли *judo* (Кањижа, VIII)

Недоумице су забележене у употреби лексеме која у српском гласи *дезодоранс*, а у мађарском *dezodor* или *deo*. Регистровани су примери непосредног преношења ове речи из мађарског у српски и они у којима се може претпоставити и утицај енглеског *deodorant* с изменом која се састоји у убацивању сугласника *z* који се јавља и у српској и у мађарској варијанти ове интернационалне лексеме.

(43) Ja dobijam: bluze, šampon, *dezodor* (Ново Орахово, V)

(44) Dobijam: *dezodorant*, maice (Ново Орахово, V)

¹¹ Изворно написано *party* сматра се неприхватљивим, а изворно написано *horror* не наводи се у *Речнику новијих англицизама* (VASIĆ – PRČIĆ – NEJGEBAUER 2001).

5. Анализа грешака у продукцији ученика којима је српски језик нематерњи потврдила је да је и на овом, лексичком нивоу, присутан механизам примене претходно научених правила која важе у матерњем или у другом језику. Иако су у питању грешке, примери који су у овом раду приказани показатељ су и напретка ученика у усвајању српског језика, њихове тежње да се слободно изражавају, настојања да искористе знања којима располажу, чак и језичке креативности. У организацији наставе српског као нематерњег језика оваква сазнања могу бити путоказ за подизање језичке компетенције ученика на виши ниво.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. *Падежи правог објекта у стандардном српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2012.
- ВУЈОВИЋ, Душанка. Основна значења и префиксална деривација глагола *ићи* и *ходати*. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LV/2 (2012): 85–92.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Део 1, Слагање и префиксација*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства: Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска, 2002.
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Део 2, Суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства: Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска, 2003.
- КЛАЈН, Иван, Милан ШИПКА. *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј, 2006.
- МАРКОВИЋ, Жељко. Ситуациони типови глагола *видети* и *гледати*. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* L (2007): 481–488.
- МАРКОВИЋ, Жељко. Српски глагол *угледати* и његови словеначки еквиваленти. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* XXXVIII/1 (2013): 61–75.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика I–VI*. Нови Сад – Загреб: Матица Српска – Матица Хрватска, 1967–1976.
- РСЈ: *Речник српскога језика* (ур. Мирослав Николић). Нови Сад: Матица Српска, 2007.
- *
- ANDRIĆ, Edita. *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za hungarologiju, 2002.
- BAKOS, Ferenc. *Idegen szavak és kifejezések szótára* (3. kiadás). Budapest: Akadémiai Kiadó, 2013.
- BALOGH, Judit. Az igekötő. Keszler Borbála (szerk.). *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000, 264–267.
- BURZAN, Mirjana. *Interferencija u predikatu srpskohrvatske rečenice u jeziku učenika mađarske narodnosti*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za južnoslovenske jezike, 1984.

- BURZAN, Mirjana. *Glagolski pridevi u srpskohrvatskom i mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za južnoslovenske jezike, 1990.
- MÉK: *Magyar értelmező kéziszótár* (szerk. Juhász József, Szóke István, O. Nagy Gábor, Kovalovszki Miklós). Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987.
- MIKEŠ, Melanija, Ferenc JUNGER. *Rekcijski odnosi u glagolskoj sintagmi*. Novi Sad: Institut za mađarski jezik, književnost i hungarološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 1979.
- M–SZ: *Magyar–szerbhorvát kéziszótár* (szerk. Palich Emil). Budapest: Terra, 1988.
- TÓTFALUSI, István. *Idegenszó-tár: Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2004.
- VASIĆ, Vera, Tvrtko, PRČIĆ, Gordana NEJGEBAUER. *Rečnik novijih anglicizama: Du yu speak anglosrpski?* Novi Sad: Zmaj, 2001.
- ZVEKIĆ-DUŠANOVIĆ, Dušanka. O još nekim interferentnim pojavama u mađarsko – srpskom dvojezičju. *Riječ* 16/3 (2010): 116–127.

DUŠANKA ZVEKIĆ-DUŠANOVIĆ

FROM LEXICAL INTERFERENCE
IN HUNGARIAN-SERBIAN BILINGUALISM

Summary

This paper analyzes the lexical errors of the students whose native language is Hungarian and who attend Serbian as a second language classes. The issues observed include derivational errors incurred in the process of prefixation, suffixation or agreement, then those that are manifested in the selection of lexemes of inappropriate semantics, and those which manifest in borrowing the lexemes from a native or foreign language. The analysis shows the presence of a mechanism of applying previously learnt models not only in the mother tongue, but also in Serbian, even in a foreign language, and that some errors can be interpreted as the result of intralingual or interlingual interference. At the same time, the examples shown testify to the students' progress in the Serbian language acquisition, their aspirations to freely express themselves, striving to employ the knowledge they possess, and even about the linguistic creativity. In organizing courses of Serbian as a second language such knowledge can be a guideline for raising the students' language competences to a higher level.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
dusa@neobee.net

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

811.163.41(082)

СРПСКИ језик и његове нормe [Електронски извор] : (дијахро-
но-синхрони аспекти) : [тематски зборник] / уредници Јасмина Грко-
вић-Мејдор, Владислава Ружић. - Нови Сад : Филозофски факултет,
Одсек за српски језик и лингвистику, 2015. - 343 стр. - (Лингвистичке
свеске ; 10)

Начин приступа (URL): [http://digitalna.ff.uns.ac.rs/
sadrzaj/2015/978-86-6065-322-4](http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2015/978-86-6065-322-4). - Опис заснован на стању на дан
03.07.2015. - Насл. с насловног екрана. - Напомене и библиографске
референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Резиме на енгл. или
нем. језику уз већину радова.

ISBN 978-86-6065-322-4

а) Српски језик - Зборници
COBISS.SR-ID 297593095

